

ISSN 1339-2204 - print version
e-ISSN 2453-9759 - online version
EV 5516/17

Volume 6 (2018)
No. 2

MUZEOLÓGIA

a kultúrne dedičstvo

VEDECKÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

Redakčná rada/Editorial Board:

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD. (predseda), PhDr. Tibor Díte, PhDr. Jan Dolák, PhD., Mgr. Silvia Eliašová, PhD., doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD., PhDr. Peter Maráky, doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD., Mgr. Lenka Ulašínová-Bystrianska, PhD., Mgr. Lenka Vargová

Medzinárodná redakčná rada/International Editorial Board:

Dr. Vitaly Ananiev, CSc., Saint-Petersburg State Univerzity (Russia); prof. Jože Hudales, PhD., University of Ljubljana (Slovenia); Dr. Tone Kregar, Muzej novejšje zgodovine Celje (Slovenia); assoc. prof. François Mairesse PhD. , Université Sorbonne Nouvelle – Paris 3 (France); prof. Eiji Mizushima, PhD., University of Tsukuba (Japan); prof. Bruno Brulon Soares, PhD., Federal University of the State of Rio de Janeiro (Brazil); assoc. prof. M. A. Lynne Teather, M. A. PhD. (Canada)

Výkonní redaktori/Executive Editors:

doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD. – prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Jazyková redakcia/ Proofreading:

Anglický jazyk: Mgr. Lenka Vargová

Český jazyk: Mgr. Monika Mikulášková

Slovenský jazyk: doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD.

Vydavateľ/Published by:

Univerzita Komenského v Bratislave/**Comenius University in Bratislava**

Filozofická fakulta/**Faculty of Arts**

Gondova 2

814 99 Bratislava

Slovak Republic

IČO vydavateľa 00 397 865

Redakcia/Editorial Office:

Odbor Muzeológia a kultúrne dedičstvo

Katedra etnológie a muzeológie FiF UK/**Department of Ethnology and Museology**

e-mail: muzeologia@muzeologia.sk

www.muzeologia.sk

Periodicita/Frequency:

2x ročne/Twice yearly - (jar, jeseň) s uzávierkou 28. 2. a 30. 9. v príslušnom roku/(**Spring, Autumn**)

with submission deadlines February 28th and September 30th for each calendar year

ISSN 1339-2204 - print version

e-ISSN 2453-9759 - online version, http://www.muzeologia.sk/casopis_mkd_en.htm

MKSR EV 5516/17

Dátum vydania: september 2018

Časopis je indexovaný v databázach/**Journal is indexed by:**

Central and Easter European Online Library (CEEOL); Elsevier SCOPUS; Historical Abstracts EBSCOhost; The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH);

The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS);

Directory of open access journals (DOAJ); Open Academic Journals Index (OAJI); Clarivate

Analytics Web of Science Core Collection ESCI

CONTENTS

Articles

- Jan Dolák: *Karl Popper and Museology : Between object and musealia* 7
- Liudmila Nickolayevna Bakayutova: *The Name of Faberge
at the Crossing of Philately and Jewelry Arts* 19
- Marina V. Biryukova – Antonina A. Nikonova: *The Idea of Museum
in Contemporary Curatorial Projects* 31
- Elżbieta Nieroba: *National Museums and Museums of Modern Art in Poland
– Competition for Domination in the Field of Museums* 45
- Aleksandr Cherkasov – Larisa Koroleva – Sergei Bratanovskii – Michal Smigel:
*Sacred pagan temples in the Caucasus region:
characteristic features* 59
- Yulia V. Putilina – Oksana V. Ustinova – Natal'ya A. Shevchenko:
*Witchcraft, sorcery and hand wringing in the life of Siberian peasants:
on the materials of historical sources of the nineteenth century* 71
- Pavol Tišliar: *Fate of the Andrásy Archive from Betliar and Krásna Hôrka
in the 1940s and 1950s* 83
- Zdena Krišková: *Cultural heritage and its potential in the context of sustainable development
(blueprint as a cultural identification element
on the Representative List of Intangible Cultural Heritage)* 95
- Jolana Darulová: *Preservation and presentation of intangible cultural heritage of a town
(based on the example of Banská Bystrica)* 107
- Michal Babiak: *Cultural Heritage of the Slovaks from Vojvodina
in the Context of Slovak Culture* 121
- Jana Koltonová: *Earthenware from Tajov village* 131

In Practice

- Zuzana Borzová: *Presentation of monuments in Nitra and its surroundings as one of the methods for creating a positive attitude towards our cultural heritage* 141
- Stanislava Gogová – Pavol Šteiner: *Presentation of the Material and Spiritual Culture of the Celts - Student Project at the Department of Museology, FA CPU in Nitra* 149
- Lenka Ulašínová Bystrianska: *Department of ethnology and museology - evaluation of scientific, research and project activities of the museology section and study opportunities* 163
- Eubica Mišanová: *Special forestry sites – the contribution of foresters to the cultural heritage of the community* 173

Books received and reviews

- Andrej Vrtel: *ČIŽMÁŘOVÁ, Jana. Keltská pohřebiště na Moravě. Okresy Hodonín, Kroměříž, Olomouc, Opava, Prostějov, Přerov, Uberské Hradiště a Zlín* 178
- Lenka Ulašínová Bystrianska: *Štefan Oriško – Peter Buday: Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846 – 1918)* 180

News

- Lea Daňková: *Trip to Slovenia* 182

OBSAH

Š t ú d i e

Jan Dolák: <i>Karl Popper a muzeologie: mezi objektem a muzeálíí</i>	7
Liudmila Nickolayevna Bakayutova: <i>The Name of Faberge at the Crossing of Philately and Jewelry Arts</i>	19
Marina V. Biryukova – Antonina A. Nikonova: <i>The Idea of Museum in Contemporary Curatorial Projects</i>	31
Elżbieta Nieroba: <i>National Museums and Museums of Modern Art in Poland – Competition for Domination in the Field of Museums</i>	45
Aleksandr Cherkasov – Larisa Koroleva – Sergei Bratanovskii – Michal Smigel: <i>Sacred pagan temples in the Caucasus region: characteristic features</i>	59
Yulia V. Putilina – Oksana V. Ustinova – Natal'ya A. Shevchenko: <i>Witchcraft, sorcery and hand wringing in the life of Siberian peasants: on the materials of historical sources of the nineteenth century</i>	71
Pavol Tišliar: <i>Fate of the Andrásy Archive from Betliar and Krásna Hôrka in the 1940s and 1950s</i>	83
Zdena Krišková: <i>Kultúrne dedičstvo a jeho potenciál v kontexte udržateľného rozvoja (modrotlač ako kultúrnoidentifikačný prvok na Reprezentatívnom zozname nehmotného kultúrneho dedičstva)</i>	95
Jolana Darulová: <i>Zachovávanie a prezentácia nehmotného kultúrneho dedičstva mesta (na príklade Banskej Bystrice)</i>	107
Michal Babiak: <i>Kultúrne dedičstvo vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej kultúry</i>	121
Jana Koltonová: <i>Hlinená keramika z obce Tajov</i>	131

O d b o r n é č l á n k y z p r a x e

Zuzana Borzová: <i>Prezentácia pamiatok v Nitre a okolí ako jedna z ciest k budovaniu pozitívneho vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu</i>	141
--	-----

Stanislava Gogová – Pavol Šteiner: <i>Prezentácia materiálnej a duchovnej kultúry Keltov v projekte študentov Katedry muzeológie na FF UKF v Nitre</i>	149
Lenka Ulašínová Bystrianska: <i>Katedra etnológie a muzeológie Univerzity Komenského – zhadnotenie odborných činností a štúdiá v odbore muzeológia</i>	163
Eubica Miľanová: <i>Významné lesnícke miesta – vklad lesníkov do kultúrneho dedičstva spoločnosti</i>	173

Anotácie, recenzie, kritiky

Andrej Vrteľ: <i>ČIŽMÁŘOVÁ, Jana. Keltská pobřežní na Moravě. Okresy Hodonín, Kroměříž, Olomouc, Opava, Prostějov, Přerov, Uherské Hradiště a Zlín</i>	178
Lenka Ulašínová Bystrianska: <i>Štefan Oriško – Peter Buday: Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846 – 1918)</i>	180

Správy

Lea Daňková: <i>Exkurzia do Slovinska</i>	182
---	-----

Karl Popper a muzeologie: mezi objektem a muzeálií

Jan Dolák

PhDr. Jan Dolák, PhD.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: jan.dolak@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:7-17

Karl Popper and Museology : Between object and musealia

The paper summarizes both the division of the world and the approach towards things of different philosophers (Plato, Hegel, Moore, Russel, Whitehead, Heidegger, Wittgenstein, Reichenbach, Patočka). Special attention is given to the system of three worlds (material, psychic, and real – ideal, immaterial) of Karl Popper. Those approaches are applied to the understanding of a museum collection in both theoretical and practical sense.

Key words: museology, museum, collection, philosophy, K.R.Popper, structure

Je evidentní, že pojmání světa skutečností může být vícero. Např. stůl představuje svů fyzický, reálný svět, zatímco naše myšlenky, vnímání, případně emoce spojené s tímto stolem skutečně existují, ale je to svět jiný. Skutečnost, jako třeba „bdělost“, nepochybně také existuje, je to však jiný „svět“ než zmíněný stůl. Červená barva existuje, ale ve skutečnosti je to určité vlnění s definovanou vlnovou délkou.

Pojmání světů z pohledu filozofie

Filozofové se vždy snažili svět nějak členit. Podle Platona spočívá naše poznání v chápání neměnných forem či idejí. S vývojem světového ducha pracoval G. W. F. Hegel. Také anglický představitel tzv. oxfordské školy George Edward Moore (1873-1958) pracoval se základním dělením na tři truismy. Podle něj je základem hovorového jazyka „*common sense*“, ze kterého činí i kritérium pravdivosti. Truismy (poznatky, přesvědčení) jsou:

- O existenci materiálních předmětů a jiných lidí v reálném prostoru a čase.
- O existenci vědomí a aktů vědomí u lidí, případně některých zvířat.
- O poznatelnosti existujících předmětů a vědomí.

Problematikou pojmání světa (světů) se však zabývali i další filozofové. Bertrand Russel (1872-1970) považoval za pojítko mezi jazykem a objektivní realitou „*ostenzivní definice*“. Je to proces, jehož pomocí se nějaká osoba učí rozumět slovu bez použití jiných slov. Základními kameny světa jsou podle něj „*věci*“ a „*plastnosti a vztahy*“, které dohromady tvoří „*fakty*“, což označuje termínem „*logický atomismus*“¹

Prudký rozvoj přírodních věd v 19. století pak směřoval k novým podobám metafyziky a ontologie a vedl znovu k promýšlení světa jako celku, v čemž za nejvýznamnější myslitele

¹ RUSSEL, Bernard. *Logika, věda filozofie, společnost*. Praha : Svoboda, 1993.

jsou považováni Alfred North Whitehead (1861-1947) a zejména Martin Heidegger (1889-1976), v českém muzeologickém prostředí nejčastěji zmiňovaný opavským docentem Karlem Boženkem. Profesor Petříček vysvětluje Heideggera takto: *“Tak například čtu knihu, v tomto chování či vztahování se mi tato kniha nějak ukazuje, je to cosi co ke něčem slouží; v tomto jsoucnu (v této věci) je zjeveno jakési “aby“ (čtu, abych se poučil, pobavil, zabil čas) a toto „aby“ anticipují, kdykoli beru knihu do ruky. A nejen to: kniha není nic izolovaného, výbrž právě tak jsou v ní zjevné i další poukazy: kniha odkazuje ke čtení a psaní (spolu s tím ke knihovně, tiskárně, papíru, dřevu, – tj. ukazuje souvislosti přírody), ale ukazuje i souvislosti ještě širší, z nichž ke mně jakoby přichází jiní lidé, svět vzdělavců, svět kultury a vůbec lidský svět, – tj. ukazuje do souvislosti kultury“.*³ Toto vysvětlení považujeme za mimořádně důležité pro pochopení podstaty každého sbírkového předmětu (koneckonců i zmiňovaná kniha může být doslova sbírkovým předmětem), zejména pak celé sbírky. Jsoucí (v Petříčkově příkladu kniha) nikdy není zjevné jako něco izolovaného, osamoceného. Zjevné je to, že předem vím, toto je kniha, její smysl je mi už předem „zjevný“, otevřený. Tedy svět je vždy nějak „dříve“ než zjevující se jsoucno (kniha). Věc tedy má vždy nějaký význam a vztahujeme se k věcem, protože nám jde o naše bytí. *„Ony souvislosti, spínající věci navzájem strukturou poukazů a vzájemného odkazování k širším a širším okruhům, nejsou souvislosti čisté věčné. Světlo, díky němuž jsou věci zjevné, dopadá na ně z lidské existence; takto jsou vždy již předem odhaleny, oslovují mne, mají pro mne význam, značí. Zjednodušeně řečeno: protože jsem zainteresován na svém bytí, jsem jakoby ustavičně na cestě, tj. jsem volný ke svému bytí, mám vzhledem ke svému bytí vždy nějaké možnosti. Malá ilustrace, která snad usnadní pochopení: věci se nám ukazují jako mající význam právě proto, že jsme plni zájmů; já nejsem věc mezi věcmi, výbrž rozumím jim, nejsem k nim lhostejný – právě proto že nejsem lhostejný sám k sobě.“*⁴

Pro Ludwiga Wittgensteina (1889-1951) je svět souhrn faktů nikoli věcí. Fakt je pak konfigurace věcí, tedy fakt je se skládá z věcí v určitých vztazích. Jako komplikovaný výrok můžeme rozložit na elementárnější výroky, tak i fakta můžeme převést na elementárnější fakta, která jsou složena z předmětů a věcí. Fakty přitom nejsou entitami, jež pojmenováváme jmény (slovy), ale entitami, které tvrdíme. Slovenská filozofka Denisa Slouková uvádí pro tento přístup tento příklad: *„Hrnek je předmět. To, že držím hrnek v ruce, je faktem. To, že nyní hrnek neleží na stole, je faktem. To že nyní hrnek „leží na stole“ není faktem, ale mohlo by být. Ten fakt „existuje“ jako možnost. Obě možnosti jsou stavem věcí. Stav věcí je spojením předmětů, předměty navzájem souvisí ve stavu věcí, jako články řetězů. Předměty se mohou vyskytovat ve všech možných stavech věcí, nikoli však mimo tyto stavy věcí. Různé stavy věcí jsou na sobě nezávislé. Jejich „celek“ (svět) tedy není celkem ve smyslu „holos“ (systémem, strukturou) ale ve smyslu „úhrnu“ všech jednotlivých případů a možností. Myšlenka spočívá v tom, že si děláme obrazy faktů. Logický obraz faktů je myšlenka“.*⁵ *„Proto nelze svět vyčerpat tím, že bychom vypracovali úplný soupis izolovaných věcí (položek, z nichž se skládá svět)“.*⁶ *„Věc známe z jejích možných vztahů, jež může zaujímat k jiným věcem“.* *„Jako si prostorové předměty nemůžeme myslet vně prostoru a časové vně času, právě tak si žádný předmět nemůžeme myslet vně jeho spojení s jinými předměty“.* *„Všechny předměty takto tvoří cosi jako logický prostor, jakousi neviditelnou síť, v níž se věci mohou v různých situacích vyskytovat a mimo níž nemají smysl.“*⁸

² Anticipace – očekávání.

³ PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do současné filozofie*. Praha : Hermann & synové, 1997, s. 71-72.

⁴ PETŘÍČEK, ref. 3, s. 73.

⁵ SLOUKOVÁ Danica. *Sešity k dějinám filozofie. Pro studium na VŠE Praha. Filozofie 20. století. 1. část*. Praha: Oeconomia, 2003 47-48.

⁶ PETŘÍČEK, ref. 3, s. 134.

⁷ Tamtéž.

⁸ PETŘÍČEK, ref. 3, s. 135.

Zajímavé „*dělení světa*“ přináší Hans Reichenbach (1891-1953). Ten rozeznává „*illata*“, odvozené věci (např. elektrína, kterou nevidíte proudit vodičem), „*concreta*“ utvářející svět pozorovatelných věcí a „*abstracta*“, která jsou kombinací „*concret*“, nejsou bezprostředně pozorovatelná, ale jde o „zkratku“, která sumuje všechny pozorovatelné jevy ve vzájemných vztazích. „*Illata*“ oproti tomu nejsou kombinacemi „*concret*“, ale jsou z nich odvozeny. Vnitřní stavy lidského těla jsou „*illata*“, neboť pozorujeme pouze reakce těla, nikoliv vnitřní podmínky, včetně různých stavů mozku.⁹

Také český filozof Jan Patočka nezkoumal jednotlivé věci, ale přirozený svět. Tedy jeho výklad přirozeného světa není výkladem věcí, ale analýzou toho, díky čemuž věcem rozumíme, což je právě svět v původním významu tohoto slova. Petříček vysvětluje Patočku takto: „*Vidím-li před sebou řadu nejrůznějších nástrojů, jsem vždy schopen je roztřídit podle toho, ke jakému světu patří*“.¹⁰ Jedná se o světy truhláře, zámečnicka nebo spisovatele. Svět (celý) je pak složen z těchto dílčích světů. Vazby dílčích světů a muzejních sbírek jsou na tomto příkladu zcela evidentní.

Karl R. Popper

Rakouský filozof a teoretik vědy Karl Raimund Popper (1902-1994) vrství emergentní události do tří světů. Brněnská docentka Ivana Holzbachová vysvětluje Popperovy přístupy takto: Karl Popper z velké části ztotožňuje lidský vývoj, vývoj společnosti s vývojem poznání. Protože hlavním předmětem jeho zájmu je poznání, soustřeďuje se v souvislosti s problémem vývoje společnosti právě na ně. Vývoj poznání zakotvuje Popper v organickém světě. Také organismy, aby mohly přežít, musí řešit problémy, a proto musí poznávat. Avšak se vznikem pojmové řeči, která má vysvětlující funkce, se dostává poznání na kvalitativně jinou úroveň. Také zde máme co činit s emergentním skokem. To je samozřejmě ještě umocněno vynálezem prostředků umožňujících zachovat už jednou dosažené vědění v objektivované podobě, tj. především vynálezem písma a v moderní době i jiných záznamových médií. Díky tomu lze rozlišit tři „světy“, které Popper označuje jako svět 1, svět 2, a svět 3.

Svět 1 je světem materiálních předmětů, ať už jsou to předměty přírodní nebo předměty vytvořené lidmi, např. technika¹¹ apod.

Svět 2 je světem našich myšlenkových pochodů, tím, co prožíváme, když myslíme, uvažujeme, řešíme problémy.

Svět 3 je světem výsledků našich myšlenkových pochodů, tj. svět teorií v nejširším slova smyslu, svět mýtů i svět např. umění. Popper dokonce tvrdí, že v širokém smyslu lze do světa 3 počítat všechny produkty lidského ducha, např. nástroje, instituce apod. Ke světu 3 patří tyto výsledky myšlenkové činnosti také ve své objektivované podobě, tj. zachycené v knihách, knihovnách, na magnetofonových páscích a jinými způsoby záznamu. V tomto smyslu existuje svět 3 nezávisle na lidech. Jakmile byl jednou lidmi vytvořen, bude - pokud je objektivován a zachycen - existovat jako možnost pro kohokoli, kdo mu bude schopen porozumět. Můžeme

⁹ SLOUKOVÁ, ref. 5, s. 102.

¹⁰ PETŘÍČEK, ref. 3, s. 120.

¹¹ Problematikou muzejní dokumentace techniky, respektive technikou jako součástí dědictví se před časem zabývali: VYSKOČIL, Aleš. Kulturní dědictví a paměť industriálního centra (Případ textilního Brno). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 5, 2017, č. 1, s. 83-98. GILBERTOVÁ, Marie. Průmyslová krajina města Brna jako významné dědictví a platforma pro kulturní a muzejní projekty. Druhá existence brněnských brownfieldů a bývalých slavných průmyslových objektů se zaměřením na textilní průmysl. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 5, 2017, č. 1, s. 99-109. PREDANOCY-OVÁ, Barbora – ŽABENSKÝ, Marián. Funkčná konverzia banského kultúrneho dedičstva s akcentom na národné kultúrne pamiatky. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 5, 2017, č. 1, s. 111-12. NEKUŽA, Petr. Technika v muzejní kultuře. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 4, 2016, č. 2, s. 67-74.

si představit možnost, že lidstvo vyhyne, avšak jeho knihovny (či muzea – dodává JD) zůstanou. Kdyby se na Zemi dostaly nějaké jiné myslící bytosti a kdyby byly s to rozluštit lidské písmo a řeč, mohl by se náš svět 3 stát součástí jejich světa 3. Objektivní a na lidech nezávislá existence světa 3 se projevuje ještě jiným způsobem. Ve světě 3 existují i ty problémy, případně teorie, které souvisejí s teoriemi nebo vyplývají z teorií, které lidé už objevili, ale jejichž existenci si lidé zatím nejsou vědomi: „Ačkoli tento třetí svět je lidským výtvorem, existuje mnoho teorií o sobě a argumentů o sobě a problémových situací o sobě, které nebudou nikdy vytvořeny nebo pochopeny.“ K vysvětlení tohoto svého názoru uvádí Popper následující příklad: „Nekonečná řada přirozených čísel je náš jazykový vynález; naše konvence; naše konstrukce. Ale ne prvočísla a jejich problémy. Ty objevujeme v objektivním světě, který jsme sice vynalezli nebo vytvořili, ale který se (jako všechny vynálezy) objektivoval, oddělil se od svých tvůrců a stal se nezávislým na jejich vůli: staly se „autonomními“, „zcela ideálními“, staly se „platonickými“. Moderní platonismus např. v logice spočívá podle Poppera na nedorozumění, na snaze „připisovat status logických vztahů mezi předměty světa (tyto vztahy jsou skutečně mimo čas) těmto předmětům samotným.“ „Platonismus“ světa, nesaší tedy podle Poppera tak daleko, aby popřel svou spojenost s člověkem. Člověk je tvůrcem daných teorií, na vytvoření těchto teorií závisí i problémy, které jsou s ním i logicky spjaty (aniž si to lidé musí uvědomit). „Platonsky“ nezávislé jsou až po svém vytvoření, až poté, co se oddělí od člověka. Jsou tedy „mimočasové“ jen pokud obsahují pravdy a logické vztahy, ale jako náš produkt mají dějiny, tj. dějiny našich idejí. Toto pojetí není něčím, co by bylo charakteristické jen pro Poppera, zastává je mnoho dalších filozofických směrů, např. strukturalismus nebo marxismus. Svět 3 je tedy nejdůležitějším ze všech tří světů. Je tomu tak proto, že obsahuje veškeré naše vědění. Ačkoli alespoň někteří z nás do něho jako jednotlivci můžeme přispět, je náš příspěvek jen nepatrným vzhledem k objemu tohoto světa samého i vzhledem k tomu, co jsme od něho přejali: celá naše výchova, celá naše socializace totiž spočívá právě v tom, že z něho čerpáme poznatky a postoje. „Téměř celé naše subjektivní vědění (vědění ve světě 2) závisí na světě 3, tj. na teoriích (alespoň v možnosti) vyjádřených v jazyce. Celý vývoj našeho poznání se odehrává ve světě 3 a probíhá tam, jak už bylo ukázáno, především ve formě pokusu a omylu. Popper se důrazně staví proti psychologickým domněnkám, které ztotožňují náš poznávací proces (svět 2) s výsledky našeho poznání (světem 3). Nicméně nepodceňuje existenci světa 2. Právě on je totiž prostředníkem mezi světem 1 a světem 3. Bez něho by naše teorie zůstala jen v ideálním stavu a nebylo by možné vytvářet technické aplikace, které jsou s to měnit svět předmětů, a tedy také přispívat k historickému vývoji jako celku. To ovšem nemění nic na skutečnosti, že pro Poppera je historický vývoj především vývojem poznání.¹²

Jen ve světě 3 tedy existují teoretické systémy, vznikají z problémové situace i „nové“ problémy, kritické argumenty i výsledky diskusí. Je nepochybné, že vědění je uloženo i v muzeích, byť většinou ne jako záznam něčeho, ale autentický doklad něčeho. V případě ztráty „zápisů vědění“ (knihovny, muzea apod.) by sice nebyl ohrožena existence člověka jako biologického druhu, ale ohrožena by byla jeho civilizace.

Podle Danici Sloukové je svět 2 o sebeuvědomění subjektu a formování našich domněnek, přesvědčení a věr a závisí na světě 3 (na jazykově formulovaných teoriích). Nejdůležitějším druhem objektivního poznání ze světa 3 je vědecké poznání, které je ústředním problémem každé teorie poznání. Platon sice také předpokládal existenci světa 3 a jeho vlivu na nás, ale jeho svět byl božský neměnný a s konečnou platností pravdivý. Obsahoval pojmy věcí, podstatu

¹² HOLZBACHOVÁ, Ivana. *Příspěvky k otázkám filozofie vědy*. Brno : Masarykova univerzita, 2003, s. 42-68.

věcí (ideje), ale nikoli teorie a argumenty. Hegelovy ideje byly dialekticky se měnící pojmy a významy. Předmětem světa 3 v Popperově výkladu nemohou být pojmy (ideje), neboť jsou pouhými prostředky formulování teorií. Význam pojmů je jen instrumentální, vždy mohou být nahrazeny pojmy jinými. Svět 3 je tedy světem nikoli pojmů, ale teorií, domněnek a hypotéz.¹³

Jiný slovy Popper vytvořil svou vlastní koncepci tří světů: materiálního, světa psychických stavů a reálného nehmotného světa. Jak však byly Popperovy myšlenky akceptovány v muzeologii, respektive jak by jeho přístup mohl být pro muzeologii prospěšný?

Svět muzeologie a muzejních sbírek

Poměrně často tohoto rakouského filozofa citoval docent Z. Z. Stránský, který v kapitole Systém, ve své knize Archeologie a muzeologie, píše:

„Pro vědu je podstatný její poznávkový systém. Věda není pouhý soubor poznatků získaných při poznávání domény, ale systémem, resp. systémem dílčích subsystémů či teorií postihujících poznávací doménu. Obrazně to vyjádřil Karl B.¹⁴ Popper: „Teorie je síť, kterou házíme, abychom chytli svět, racionalizovali ho, vysvětlili i ovládali. Pracujeme na tom, aby se stále zmenšovala oka sítě (POPPER, 1976:31.) Systém tedy na jedné straně postihuje globálně předmět poznávací intence, na druhé straně vede a iniciuje rozvíjení dalšího poznávacího úsilí v zájmu zmenšování „oka sítě“¹⁵.

Kapitolu Teoretická muzeologie pak Stránský uvádí slovy:

„V souladu s pojmáním vědy jako teoretického modelu skutečnosti nebo – jak napsal K. POPPER síť (1976) – považují za potřebné charakterizovat základní poznávací „sít“ muzeologie, která má sice ještě „velká oka“, ale je systémem, který splňuje své poslání.“¹⁶

Pro naše zkoumání je však důležitější jiný Stránského postřeh, a to z kapitoly Poznávání domény:

„Operuje-li archeologie s objektovou pramennou bází, často se setkáváme s argumentací, že se jedná o „mrtvé“ prameny, které mají omezenou výpovědní hodnotu. Proti tomu se staví textové prameny. Ty mají dominující roli v klasické historii. Existuje podstatný rozdíl mezi předmětným a textovým pramenem. Ale archeologický artefakt není svědek bez svědectví. Naopak: nese specifické, onticky autentické svědectví. Textový pramen je naproti tomu fixací myšleného, tj. výrazem subjektu. Proto je i z hlediska informatiky datově omezený, zatímco předmětný pramen je omezen pouze mírou naší poznávací schopnosti. Reálná skutečnost a myšlená není jedno a totéž. Proto ani poznání a interpretace této skutečnosti není převoditelná na interpretaci myšlené skutečnosti. Skutečnost je jedna, obě skutečnosti jistě spolu souvisí, ale to neznamená, že interpretace jedné by se měla podřizovat interpretaci druhé. Tuto diferenciaci bychom si mohli přiblížit na modelu tří světů Karla Poppera. Tato diferenciaci je jak z archeologického, tak i muzeologického hlediska velmi důležitá a vymezuje pro tyto obory osobitou poznávací oblast třetího světa, ale i vazby s prvním a druhým světem¹⁷.

Stránský automaticky a samozřejmě zařadil muzejní sbírku, potažmo muzeologii do světa 3¹⁸, po něm tento přístup zmiňuje Ivo Maroevič¹⁹ a nedávno jen částečně správně Bernadette Biederman. Tato přední rakouská muzeoložka totiž píše o Stránského epistemologických

¹³ Částečně převzato z: SLOUKOVÁ Danica. *Sešity ke dějinám filozofie. Pro studium na VŠE Praha. Filozofie 20. století, 2. část.* Praha: Oeconomica, 2003, s. 94.

¹⁴ Správně má být „R“, neboť Popper byl Karl Reimund.

¹⁵ STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. *Archeologie a muzeologie.* Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 115.

¹⁶ STRÁNSKÝ, ref. 14, s. 119.

¹⁷ STRÁNSKÝ, ref. 14, s. 174-175.

¹⁸ STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. Object-document, or do we know what we are actually collecting? In: *Object or document? Icofom Study Series 23*, Beijing: ICOFOM, 1994, s. 83-87.

¹⁹ MAROEVIČ, Ivo. Analysing summary. In: *Object or document? Icofom Study Series 23*, Beijing: ICOFOM, 1994, s. 19.

základech vědecké disciplíny, které nebyly dosud falsifikovány²⁰ a odvolává se přitom na Key Concepts of Museology od Andrého Desvallées a Françoise Mairesseho²¹. V celém textu autorů z frankofonní oblasti však slovo falsifikace není a autoři se nikde neodkazují na žádnou práci K. Poppera.

Biedermann dále píše, že Stránský vzal do úvahy Popperovu vědeckou epistemologii falsifikace a došel k závěru, že ani muzeum ani muzejní objekt nemohou být předmětem muzeologie a že Stránský poprvé studoval Popperovy díla v soukromé knihovně svého přítele Friedricha Waidachera. Pravdou však je, že se Stránský s Waidacherem setkal osobně poprvé až v roce 1980²², ale že muzeum není předmětem muzeologie, přednesl nejpozději v roce 1965²³, kdy nejen Waidachera, ale s největší pravděpodobností ani Poppeova díla vůbec neznal.

Také dále Biedeman píše: „*Bez požadované logické falsifikace teorií Stránského, které by byly nutné podle východiska Poppera, je předpoklad, že znalostní systém zavedený Stránským nenaplnil požadavky akademické disciplíny a zůstal neverifikovanými tezemi.*“²⁴ Falsifikaci s odkazem na Burkhartha letmo zmiňuje Martin R. Schärer.²⁵

Na tomto místě je třeba rakouskou dvojici, Popper – Biedermann, poněkud přibrzdit. Teoretik vědy Karl Popper odmítal názory novopozitivistů, verifikaci jako kritérium demarkace a jejich důraz na indukci, tedy že vědecké poznání vzniká indukcí z pozorování a experimentů. Proti tomu staví svoji teorii falsifikace. Popper nahradil induktivní metodu verifikace obecných vědeckých výroků založenou na generalizaci pozorování dílčích případů svou tzv. hypoteticko-deduktivní metodou testování teorie, jejíž jádro spočívá ve vystavování vědeckých hypotéz procesům falsifikace. Falsifikovatelnost znamená zjištění, že některý z logických důsledků dané teorie je nepravdivý a potom celá teorie je nepravdivá.

Karl Popper měl a má řadu stoupců, ale na druhé straně i odpůrců. Jeho přístupy byly kritizovány již v meziválečném období (např. Otto Neurath v roce 1935), zcela jinak uvažoval Thomas S. Kuhn či Paul Feyerabend, z českého prostředí je pak Popper kritizován např. prof. Jiřím Heřtem²⁶ či prof. Břetislavem Horynou. Horyna jasně píše: „*Ve společenských (sociálních, kulturních, humanitních) disciplínách, jejichž struktura je více méně narativní, se zdánlivě naprosto racionální požadavek falsifikace může uplatnit jen stěží. Teorie vznikající v tomto typu věd mohou mít pouze formu danou jazykem, protože historické události, sociální jevy nebo literární děje není možné adekvátně podat pomocí matematických nebo logických formulek. Snahy o „přísnou vědu“, které se projevují přenášením metod exaktních věd do společenskovědních disciplín kvůli vyvolání zdání větší vědeckosti, končí zpravidla ve formulacích prázdných scienticistních či technicistních ideálů.*“²⁷ Hlavním důvodem proč Popperova koncepce ztrácí relevanci je jazyková heterogenita společenských věd. Přístup Poppera tedy není všespasitelný.

²⁰ BIEDERMANN Bernadette. The theory of Museology. Museology as it is –defined by two pioneers: Zbyněk Z. Stránský and Friedrich Waidacher. In: *Museologica Brunensia*, 2016/05/02, s. 51-52.

²¹ DESVALLÉS, André, MAIRESSE, F. (eds.). Key Concepts of Museology, Paris : Armand Collin, 2010. Český překlad této práce byl díky iniciativě brněnské UNESCO Chair vydán Technickým muzeem v Brně v roce 2011.

²² WAIDACHER, Friedrich. The irreplaceable one. On the demise of Zbyněk Z. Stránský. In: *Museologica Brunensia*, 5, 2016, č. 2 s. 75.

²³ STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. Předmět muzeologie. In: *Sborník materiálů prvního muzeologického symposia: Brno 1965*. Brno : Moravské muzeum, 1966, s. 30–33.

²⁴ BIEDERMANN, ref. 19, s. 59.

²⁵ SCHÄRER, Martin. Die Ausstellung: Theorie und Exempel, München: Verlag Dr. C. Müller-Straten, 2003.

²⁶ HEŘT, Jiří. Problémy popperovské falsifikace. In: Heřt, Jiří, Pekárek, Luděk. *Věda kontra iracionalita: sborník přednášek 2* Praha: Academia: 2007, citováno z <http://www.sysifos.cz/index.php?id=vypis&sec=1184908895>, dne 23. 5. 2018, nestránkováno.

²⁷ HORYNA, Břetislav. Teorie vědy, Úvodní poznámky. In: Horyna, Břetislav, Krob, Josef (eds.): *Cesty ke vědě. Jak správně myslet a psát*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2007, s. 127-128.

Bernadette Biederman má tedy naprostou pravdu, že se Stránskému nepodařilo svoje teorie falsifikovat, ale dodejme, že se o to nikdy nepokusil a ani by to nebylo možné.

Z pozic muzeologie je však třeba se více než falsifikací zabývat spíše problémem Popperových tří světů. Do kterého z nich vlastně patří muzejní sbírkový předmět? Můžeme říci, že do všech tří, ale vždy poněkud jinak.

Svět 1, svět reálných věcí, je jen částečně muzeologický. Je třeba jasně konstatovat, že pro prvotní selekci předmětu jsou muzeologické znalosti jen částečně využitelné. „Čistý“ muzeolog většinou nerozezná brouka A od brouka B a o jejich vzácnosti, respektive vzácnosti výskytu na dané lokalitě, neví nic, což pochopitelně platí i o broukově DNA. Při archeologickém nálezu muzeolog neví, zda jde o tavbu z doby bronzu či latěnu. Pokud už muzeolog na fotce rozpozná M. R. Štefánika, při zkoumání toho, zda jde o fotku běžnou či vzácnou (určování míry muzeality), nepracuje metodami muzeologickými, ale metodami historika či archiváře. Docent Stránský opakovaně uváděl, že si v této fázi muzeologie vypomáhá metodami jiných vědních oborů. Jestliže však muzeolog v terénu nerozpozná, co vlastně našel, obtížně můžeme věřit, že rozpozná, zda předmět do sbírky patří či ne. Zdánlivý rozpor je třeba dovysvětlit. V této první fázi selekčních procesů je odborník na bazální vědy (entomologie, archeologie) naprosto nezbytný, ale měl by mít alespoň základní muzeologické znalosti, především zaměřené na tvorbu sbírky. V této souvislosti Stránský uváděl na svých přednáškách příklad: *„Byli jsme svědky náhodného nálezů starého komplexně zachovaného obchodu. Přítomný historik neprojevil o nic zájem, dva umělečtí historici byli ochotni v krajním případě vzít zavěšenou mořskou pannu s váhami a etnograf velké struhadlo na želi. Náš návrh na uchování celku vzbudil u přítomných jen podiv. Akce skončila tak, jak si přáli „specialisté“.*“ Můžeme hovořit o názorném nedostatku muzeologických znalostí oborových specialistů. Vybavení onoho obchodu by bylo unikátem, minimálně po stránce komunikační. Názorně by dokládalo a vysvětlovalo zajímavou skutečnost (starý obchod), i když možná ani jedna jednotlivost neměla valnou hodnotu z hlediska historie, umění či etnologie. Pokládáme tento příklad za doklad toho, že i oborový specialista by měl při práci v terénu myslet i muzeologicky.

Docent Stránský měl nepochybně pravdu, ale muzeologické znalosti v tomto případě nesloužily k lepšímu poznání mořské panny či struhadla (tedy předmětů jako takových), ale k rozpoznání unikátního komunikačního potenciálu celku jako takového. Práce muzeologa s předmětem není činnost spojená s dokladem vědního oboru (brouk, struska), ale s předmětem jako kulturním statkem, což jsou všechny sbírkové předměty. Zde začíná pole muzeologie – programová tvorba sbírky, tezaurační procesy a umění vhodně sbírky odkomunikovat směrem ven z muzea. A to jsou činnosti s teoretickou bází, kterou se dané vědní obory (v našem příkladu entomologie, etnologie a archeologie) nezabývají.

Stránský ve své habilitační práci řeší problém Popperových tří světů po svém. *„Pouze s pomocí druhého světa můžeme poznat, hodnotit a porozumět tomu prvnímu – organickému i anorganickému.“*²⁸ Domníváme se, že by formulace mohla být malinko odlišnější.

Pomocí našeho vědomí, behaviorálních stavů, emocí apod. přece nemůžeme proniknout hlouběji do podstaty organické či anorganické podstaty předmětu. „Přidaná hodnota“ muzeologie je axiologická, je ve tvorbě systémů, strukturálního pojetí sbírky jako projevu lidského ducha. Tedy prostřednictvím muzeologie neporozumíme více organické či anorganické

²⁸ STRÁNSKÝ, Zbyněk, Zbyslav. *De museologia*. Habilitační práce, překlad do angličtiny, nedatováno, nepublikováno. V osobním držení autora.

podstatě předmětů. Měli bychom však poznávat, porovnávat a lépe chápat vztahy mezi nimi. Muzeologie, jak napsal Stránský již v roce 1979, je vědou finální, nikoli vědou kauzální.²⁹

Jedním ze zásadních problémů našeho muzejnictví je nepromyšlená selekce. Často přijímáme do sbírek předměty ve stylu „je to z regionu, tak se to do našeho muzea hodí“; dobře míněné, ale fakticky neužitečné dary; převody archeologického materiálu, který našel někdo, kdo v našem muzeu ani nebyl a muzejní sbírku nezná apod. Ale na tyto skutečnosti již bylo poukázáno dříve.³⁰

Muzeum tedy přijímá do svých sbírek muzejní předměty. Slovenský muzeolog Richard Senček upřednostňuje termín *objekt* před termínem *předmět*. Neboť termín předmět evokuje vztah jen ke hmotným objektům „pričom predmetom zbierok môžu byť aj nehmotné a imaginárne predmety“³¹. Tímto směrem se již dříve vydal jiný slovenský muzeolog Marcel Lalkovič upřednostňující pojem „múzejný objekt“, který chápe jako všeobecné a nezaujaté označení cíle naší intence, kdežto předmět je pouze pasivním protějškem.³² Tento slovenský (respektive český) výraz „objekt“ by plně korespondoval s anglickým „museum object“³³.

Specialista pracující v muzeu tedy vyjímá z univerza (terénu) předměty (objekty), které považuje za vhodné pro rozšíření své sbírky, ale kterým, jak jsme si již ukázali, muzeolog až tak nerozumí. Z. Z. Stránský opakovaně psal, že v této fázi si muzeologie vypomáhá metodami jiných věd. Zde alespoň částečně cítíme jakési nadřazování muzeologie nad jiné obory, jakoby muzeologie byla nějakou „vědou věd“, či dokonce „deux ex machina.“³⁴ Domníváme se, že i zde jedna z hlavních příčin nepřijetí muzeologie mnoha muzejními specialisty. Zdánlivý nesoulad můžeme vyřešit, respektive dovysvětlit i pouze s pomocí Stránského přístupu, který opakovaně v tomto případě psal o vyjímání potenciální muzeálie. Proto budeme terminologicky za muzejní předměty (objekty), za potenciální muzeálie považovat to, co přichází do muzea v rámci prvotní selekce. Muzeálií se pak stává ten muzejní objekt, který byl znovu prověřen v rámci druhotné selekce, byla potvrzena jeho příslušnost do sbírky. Druhotná selekce je pak nepřetržitý proces, neustálé zkoumání, zda předmět do sbírky patří či ne.

Z prakticistního pohledu můžeme problém uchopit takto: Věc z univerza přijatá do muzea (do prvotní evidence či do doprovodné evidence) se stává muzejním předmětem (objektem). Tento předmět (objekt) zařazený do druhého stupně evidence byl identifikován jako muzeálie a je za ni považován.

Muzejní praktici dobře vědí, že při přijetí rozsáhlých pozůstalostí, rozsáhlých souborů přírodnin či archeologického materiálu ani oborový specialista ihned nepozná, co vlastně má v rukou. Je to neroztríděný svět věcí, „svět 1“. Teprve hlubším zkoumáním se dostáváme

²⁹ STRÁNSKÝ, Zbyněk, Zbyslav. Postavení a úloha muzeologie v systému věd. In: *Muzeologické sešity*, 7, 1979, s. 3-11.

³⁰ Např. DOLÁK, Jan. Co vlastně dnešní muzea sbírají? In: VESELSKÁ, Dana. *Akviziční a de-akviziční činnost muzeí a galerií = Acquisition and de-acquisition activities of museums and galleries*. Praha : Židovské muzeum, 2014, s. 23-31. DOLÁK, Jan. K teorii sbírkotvorné činnosti muzeí: některé problémy muzejní selekce, lidský postoj ke světu a uchovávací vztah. In: *Teorie a praxe vybraných muzejních činností*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2005, s. 4-11.

³¹ SENČEK, Richard. Teória zbierok a sústredovania. In: Senček Richard, R. (ed.). *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*. Banská Bystrica, Slovenská pošta, 2017, s. 203.

³² LALKOVIČ, Marcel. *Metamuzeológia. Obsahová náplň prednášok*, Banská Bystrica : Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela, Katedra ekomuzeológie, December 2006. Interní materiál.

³³ V tomto textu chápeme slova předmět i objekt jako synonyma. Mimo jiné proto, že anglický výraz „object“ je ve většině případů stejně překládán do češtiny slovem „předmět“, do slovenštiny jako „predmet“.

³⁴ STRÁNSKÝ, Zbyněk, Zbyslav. Museology: Deux ex machina. In: *ICOFOM Study Series*, 1988, no 15, s. 215-223. Pojem „deux ex machina“ Stránský převzal z teatrologie, kde znamená náhle se objevující, nečekané řešení. V tomto článku chápe muzeologii jako řešení obecných i konkrétních problémů muzejnictví. V závěru svého života Stránský naznačoval, jako by muzeologie byla řešením krize kultury, ekologických problémů či dokonce globální krize lidstva.

k bližšiemu poznaniu. Zde dochází často k první chybě. Když už se do muzea dostanou objekty, často příliš rychle je zařazujeme do evidence prvního stupně, jako plnohodnotné části sbírky. Při tom by bylo praktičtější přiznat jisté váhání, nechat si i nějakou dobu na rozmyšlenou a využít nástrojů doprovodné dokumentace³⁵, respektive pomocného fondu.³⁶

Jiří Žalman nabízí následující příklady doprovodné evidence:

- Soubor střepového materiálu z lokality hradiště "Slovanka", 3568ks, ke sbírkovým předmětům A 622-717.
- Soubor drobných hlodavců z lokality Brandýs nad Labem-Hluchov (konzervováno etanolem) 8 ks, ke sbírkovým předmětům P 87-102.
- Videozáznam interiéru chalupy v obci Lhota, 1 videokazeta, ke sbírkovým předmětům E 653-654.
- Soubor katalogů a fotografií z výstavy, 8 ks, ke sbírkovým předmětům M 243-245.³⁷

V praxi však tento klíčový proces probíhá fádne, bez velkého rozmýšlení, často spíše byrokraticky než muzeologicky. Předměty (většinou všechny) nabyté muzeem se bezodkladně zapisují do prvního stupně evidence, jako doprovodný materiál je považováno minimum objektů. Při této příležitosti je nutno upozornit, že už z logiky věci, ale dle platné legislativy, je sbírkový předmět určen pro trvalé uchování, není ho tedy možné vědecky zkoumat destruktivními metodami. To chápe „přirozeně“ spíše historik umění než třeba entomolog, když druhý jmenovaný většinou provádí zásahy do předmětu velmi radikální.

Kategorie „sbírkové předměty“ a kategorie „doprovodná dokumentace“ spolu sice bezprostředně souvisejí, ale z hlediska legislativy musejí být striktně odděleny což, mimo jiné, napomáhá s „doprovodnou dokumentací“ nakládat volněji, včetně povinností spojených s realizací pravidelné revize. Na druhé straně musí jít o „oboustrannou cestu“. Můžeme ji realizovat, pokud při důkladném a permanentním průzkumu naznáme, že sbírkový předmět by bylo vhodné držet jen v doprovodné dokumentaci a naopak, předmět původně zařazený pouze jako doprovodný má takovou cenu, že jej přeřadíme do kategorie „sbírkové předměty“. V Žalmanově příkladu se tedy původně vysoce ohodnocený hlodavec stane jen doprovodným materiálem a naopak, „drobný hlodavec“ bez komplexního určení se stane cenným sbírkovým předmětem. K tomu je však zapotřebí dvojí: odborný průzkum předmětu a muzeologické myšlení na straně jedné a nekomplikovanost administrativních kroků podle platné legislativy na straně druhé.

Zapsáním objektu do prvního stupně jakoby vše skončilo a dalším uvažováním nad příslušností objektu do sbírky se nezabýváme. Místo důkladného průzkumu objektu a zkoumání jeho místa ve struktuře sbírky si muzea jen hlídají zákonem danou lhůtu³⁸ pro vytvoření karty 2. stupně. Tento postup považují za jeden z rozhodujících omylů při tvorbě muzejních sbírek.

Vede nás k tomu i poněkud rigidní legislativa (v SR bohužel rigidnější než v ČR), ale hlavně

³⁵ Tento pojem používá platná česká legislativa.

³⁶ Částečně se této problematice dotkla Mgr. Viera Jurková ve své přednášce Pomocný fond – biele miesto v múzejnej evidencii. Vedenie Pomocného fondu v podmienkach VHÚ – VHM Piešťany, vyslovené na konferencii Fenoméni kultúrneho dedičstva v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy IV. konané ve dnech 24. – 25. 4. 2018 v Bratislavě, na FiFUK. Z hlediska teoretické muzeologie je zcela lhostejné, zda tuto součást muzejní sbírek nazveme doprovodnou dokumentací či pomocných fondem.

³⁷ ŽALMAN, Jiří a kol. *Příručka muzejníková I.* Praha, Brno : 2002 s. 59.

³⁸ V ČR jsou to tři roky a SR dokonce jen dva.

nedostatek muzeologického přemýšlení.

Závěrem

Do kterého Popperova světa vlastně patří muzejní sbírkový objekt? Objekt reálně existující v univerzu má nepochybně svoji fyzickou podstatu, je zástupcem světa 1. Předpokládáme jeho muzealitu, je potenciální muzeálií. Jeho vyjímání z univerza a přetváření v muzejní objekt je spojeno s naším poznáváním, emocemi, myšlenkovými pochody, řešením problémů apod. tedy se světem 2. Vytváření sbírkového fondu, je provázeno jak poznávacím, tak i hodnotícím procesem. Ten nejen dovršuje identifikaci potenciálních muzeálií jako reálných muzeálií a zachycuje i soustavu sbírky. Sbírkou musíme chápat ani ne tak prizmatem kauzálních věd, ale jako věci, které patří k sobě, tedy jako jakousi strukturu, systém, či epistémé (Michel Foucault). A to je pole nepochybně muzeologické. Muzejní sbírka je dokladem něčeho, tedy svým druhem zmíněným „záznamovým médiem“, výsledkem myšlenkových pochodů, tedy světem 3. Tedy v Ivanou Holzbachovou zmíněném příkladu, že lidstvo vyhyne a na zemi se dostanou myslící bytosti, také prostřednictvím muzejních sbírek si mohou rekonstruovat nikoli minulé skutečnosti, ale naše stávající poznání o těchto skutečnostech. Muzejní sbírka, jako produkt člověka, tedy zachycuje i dějiny našich idejí.

Seznam použité literatury (References)

- BIEDERMANN, Bernadette (2016). The theory of Museology. Museology as it is –defined by two pioneers: Zbyněk Z. Stránský and Friedrich Waidacher. In: *Museologica Brunensia*, roč. 5, č. 2, s. 51-64.
- DESVALLÉES, André, MAIRESSE, Francois (eds.) (2010). Key Concepts of Museology. Paris : Armand Collin.
- DOLÁK, Jan (2005). K teorii sbírkotvorné činnosti muzeí: některé problémy muzejní selekce, lidský postoj ke světu a uchovávací vztah. In: *Teorie a praxe vybraných muzejních činností*. Brno : Technické muzeum v Brně, s. 4-11.
- DOLÁK, Jan (2014). Co vlastně dnešní muzea sbírají? In: VESELSKÁ, Dana. *Akviziční a de-akviziční činnost muzeí a galerií = Acquisition and de-acquisition activities of museums and galleries*. Praha : Židovské muzeum, s. 23-31.
- GILBERTOVÁ, Marie (2017). Průmyslová krajina města Brna jako významné dědictví a platforma pro kulturní a muzejní projekty. Druhá existence brněnských brownfieldů a bývalých slavných průmyslových objektů se zaměřením na textilní průmysl. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, č. 1, s. 99-109.
- HEŘT, Jiří (2002). Problémy popperovské falsifikace. In: Heřt, Jiří, Pekárek, Luděk. *Věda kontra iracionalita: sborník přednášek 2* Praha: Academia: citováno z <http://www.sysifos.cz/index.php?id=vypis&sec=1184908895>, dne 23. 5. 2018, nestránkováno.
- HOLZBACHOVÁ, Ivana (2003). *Príspevky k otázkám filozofie vedy*. Brno : Masarykova univerzita, s. 42-68.
- HORYNA, Břetislav (2007). Teorie vědy. Úvodní poznámky. In: Horyna, Břetislav, Krob, Josef (eds.): *Cesty ke vědě. Jak správně myslet a psát*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, s. 127-128.
- LALKOVIČ, Marcel (2006). *Metamuzeológia. Obsahová náplň prednášok*. Banská Bystrica : Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela, Katedra ekomuzeológie, interní materiál.

- MAROEVIČ, Ivo. Analysing summary. In: *Object or document? Icofom Study Series 23*, Beijing: ICOFOM, 1994, s. 17-22.
- NEKUŽA, Petr (2016). Technika v muzejní kultuře. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, č. 2, s. 67-74.
- PETŘÍČEK, Miroslav (1997). Úvod do současné filozofie. Praha: Hermann & synové.
- PREDANOCYOVÁ, Barbora – ŽABENSKÝ, Marián (2017). Funkčná konverzia banského kultúrneho dedičstva s akcentom na národné kultúrne pamiatky. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, č. 1, s. 111-121.
- RUSSEL, Bernard (1993). *Logika, veda filozofie, spoločnosť*. Praha : Svoboda.
- SENČEK, Richard, R. (2017). Teória zbierok a sústredovania. In: Senček Richard, R. (ed). *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*, Banská Bystrica : Slovenská pošta, s. 202-219.
- SCHÄRER Martin (2003). *Die Ausstellung: Theorie und Exempel*, München : Verlag Dr. C. Müller-Straten.
- SLOUKOVÁ Danica (2003). *Sešity k dějinám filozofie. Pro studium na VŠE Praha. Filozofie 20. století. 1. část*. Praha : Oeconomica.
- SLOUKOVÁ Danica (2003). *Sešity k dějinám filozofie. Pro studium na VŠE Praha. Filozofie 20. století. 2. část*. Praha : Oeconomica.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk, Zbyslav (1988). Museology: Deux ex machina. In: *ICOFOM Study Series*, no. 15, s. 215-223.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk, Zbyslav (1966). Předmět muzeologie. In: *Sborník materiálů prvního muzeologického sympozia: Brno 1965*. Brno : Moravské muzeum, s. 30–33.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk, Zbyslav (1979). Postavení a úloha muzeologie v systému věd. In: *Muzeologické sešity*, vol. 7, s. 3-11.
- STRANSKY, Zbyněk, Zbyslav (1994). Object-document, or do we know what we are actually colectioning? In: *Icofom Study Series 23*, Beijing: ICOFOM, s. 83-87.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav (2005). *Archeologie a muzeologie*. Brno: Masarykova univerzita.
- VYSKOČIL, Aleš (2017). Kulturní dědictví a paměť industriálního centra (Případ textilního Brno). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, č. 1, s. 83-98.
- WAIDACHER, Friedrich (2016). The irreplaceable one. On the demise of Zbyněk Z. Stránský. In: *Museologica Brunensia*, roč. 5, č. 2, s. 74 -75.
- ŽALMAN, Jiří. a kol. (2002). *Příručka muzejníková I*. Praha, Brno.

The Name of Faberge at the Crossing of Philately and Jewelry Arts

Liudmila Nickolayevna Bakayutova

Bakayutova Liudmila Nickolayevna,
PhD in cultural theory,
St.Petersburg State University Department of Museum studies.
University embankment, 7-9
199034, Saint-Petersburg,
Russian Federation
Director Deputy of The A.S. Popov Central Museum of Communications
e-mail: lbakayutova@spbu.ru

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:19-29

The Name of Fabergé at the Crossing of Philately and Jewellery Arts

This study analyzes the historical connection between philately and jewellery art, which is expressed in the peculiarities of the work of the artists and in techniques used by them, and which was embodied in the creation of new trends in collecting. The Fabergé family found itself at the crossing of these trends. This family attained great success and their family name was forever preserved in art, culture and entrepreneurship activity of Russia at the turn of the 20th century.

Key words: philately, postage stamps, stamp-boxes, jewellery art, history, arts, culture, entrepreneurship, Carl Gustav Faberge, Agathon Carlovich Fabergé, Oleg Agathonovich Fabergé, Franz Kepler

Trying to look at the one before last century from the standpoint of the present time, you cannot help admiring the gracefulness, harmony, traditions, which existed in the world. It also affected the design of stamps and postal stationery, the elegance of some specimens of which could be compared only with the perfection of forms of jewelry relating to world-famous brands. That is why numerous collectors until now find high attractiveness in collecting stamps and postal stationery.

Postage stamps remain to be the most popular object of collecting for two centuries: since the very birth of collecting and until the present time. The fashion for stamp collecting emerged due to great informational value of these small symbols of the state, variety of their topics as well as due to twofold attitude towards them, first of all as to means of franking and secondly as to art images, taking the forms of graphic miniature design and thirdly, as to historical, political and geographic evidence and also to means of payment.

Most probably, the first stamp collector appeared in 1840, on the day, when the first postage stamp in the world was issued in Great Britain.

Pict. 1: Since January 1, 1858 started the use of first postage stamps of the Russian Empire, which were intended for franking of all postal correspondence throughout the entire territory of Russia, while since March 1 of the same year they were also used for franking the letters throughout the Caucasus, Trans-Caucasian territory and Siberia. The State Collection of philately of The A.S. Popov Central Museum of Communications.

Since January 1, 1858 started the use of first postage stamps of the Russian Empire, which were intended for franking of all postal correspondence throughout the entire territory of Russia, while since March 1 of the same year they were also used for franking the letters throughout the Caucasus, Trans-Caucasian territory and Siberia. The stamp was of rectangular shape, it was brown with a blue oval in the center, on which there was an embossed double-headed eagle and crossed postal horns (later on this emblem was augmented with the arrows, symbolizing telegraph). The medallion surrounded with a mantle was crowned with a crown located on a brown background. Around the oval and in the lower part, under the mantle, there is the text “10 kopecks for one lot”. The face value is quoted in the corners of the stamp in Arabian letters, while the background consisted of lines and dots – a technical device of engraving called “guilloche”, which was extensively used in jewelry items of Fabergé company, which involved the use of enamel conferring additional luxury and elegance to them. The design of the first postage stamp, which was approved of later was created by the engraver of the Expedition for printing state securities Franz Kepler. While creating this stamp picture, he wanted to reflect the symbolism of state emblem and the magnificence of the Russian Empire. The first stamp of Russia is one of the most beautiful stamps in the world. Due to technical reasons, the first stamp issue of Russia was imperforate¹.

Since 1858 till 1917, during almost 60 years Russia issued 133 stamps. The stamp picture of all stamps, irrespective of color and face value was typical: state coat-of-arms of Russia. Definitive postage stamps were printed on special hand-made paper with densification of pulp for each particular copy. Therefore, each stamp, if held to the light, had a sign in the form of a figure, the height of which was about 15 mm, corresponding to the number of lots, which were paid for. A 10-kopeck stamp had the figure “1”, while stamp with 20- and 30-kopeck face value had signs “2” and “3” respectively.

Pict. 2: First Russian charity stamps were issued in 1904-1905 in Russia in connection with the Russo-Japanese war of 1904-1905. The State Collection of philately of The A.S. Popov Central Museum of Communications.

¹ BAKAYUTOVA, Liudmila. History of one modern hobby. In: L.Bakayutova (ed.). *Collection of materials of the 3rd scientific-and-practical seminar on history of development of post, stamps and postal stationery "Collections reflect history"*'s article. StampArt. St.Petersburg : A.S. Popov Central Museum of Communications, 2012, pp.111-122.

In connection with the objective circumstances, this rule was violated only three times. One of the peculiarities of the Russian practice of producing stamps was the issuing of private charity stamps as well as zemstvo stamps, which were also very popular with the collectors. For example, first Russian charity stamps were issued in 1905 in Russia in connection with the Russo-Japanese war of 1904-1905. The issue of stamps was ordered by the charity organization raising funds for the soldiers of the active army – Imperial Ladies’ Patriotic Society, which was operating under the royal patronage of the Tzar’s court. The stamps were printed typographically using the method of relief print. The drafts of stamp pictures were created by G.Frank and R.Zarrinš. The stamp pictures involved the monuments which meant much for the patriotic feelings of the Russian people. Thus, the stamp with 3-kopec face value had the picture of a monument to the admiral V.A.Kornilov (1806-1854), the hero of the defense of Sevastopol. The 5-kopec stamp has the picture of a monument to Kosma Minin (?- 1616) and Dmitry Pozharsky (1578-1642), who headed the heroic struggle of the Russian people against the Polish and Swedish intervention at the turn of the 17th century. The world famous “Bronze Horseman” (the monument to Peter the Great) is reproduced on a 7-kopec charity stamp. And finally, the 10-kopec stamp, which completes the set, has the picture of a general view of the Moscow Kremlin, which always symbolized the heart of Russia.

A series of commemorative stamps was issued in Russia in 1914, which was devoted to the 300-year anniversary of the ruling Romanov Tzar dynasty. This issue was treated with special attention, since it was a propaganda issue, aimed at the reconstruction of the authority of the monarchy, which shattered after the revolutionary events of 1905-1907. The preparation of the series of postage stamps started back in 1909. High-rank officials were monitoring the process of stamp design and printing, including the chairman of the Council of ministers P.A.Stolypin. The originals of stamp pictures were created by outstanding artists: I.Ja. Bilibin, Ye.Ye.Lancerait and R.Zarrinš. They were contracted to prepare the drafts of stamps as well as to select the pictures with portraits of the monarchs. In November 1914 a series of charity stamps “In aid of warriors and their families” was issued, in which the value consisted of a post tax and additional value, which was intended in aid of orphans of the soldiers of the active army. The issue was realized by the Imperial Ladies’ Patriotic Society².

The overall number of postage stamps and stamp varieties, which were in circulation in the pre-revolutionary Russia amounted to three thousand.

The Russian National collection of stamps and postal stationery, which is preserved in the A.S.Popov Central Museum of Communications was recently augmented with six museum rarities, which are the preparatory materials for the issuing of the first Russian postage stamp, these are: the draft of stamp picture of this postage stamp and five two-color trial proofs. The acquired rarities belonged to the richest philatelic collection of Agathon Carlovich Fabergé, who bought them in 1911 from the famous stamp collector Friedrich Breitfuss, founder of the Moscow and Saint-Petersburg sections of the Dresden international society of philatelists.

The first item is the draft of stamp picture, created by the engraver of the Expedition of state security printing Franz Kepler. It approximately equals the supposed size of the stamp and is executed in mixed media: pencil drawing, gouache of grey and bright carmine color, black ink and zinc white for creating the effect of relief in a picture of a coat-of-arms in the center. On

² BAKAYUTOVA, Liudmila. World fascinated by stamps. In: L.Bakayutova (ed.). *Collection of materials of the 3rd scientific-and-practical seminar on history of development of post, stamps and postal stationery “Collections reflect history”’s article.* StampArt. St.Petersburg : A.S. Popov Central Museum of Communications, 2012, p.5-22.

Pict. 3: The first item is the draft of stamp picture, created by the engraver Franz Kepler of the Expedition of State Security in 1857. The State Collection of philately of The A.S. Popov Central Museum of Communications.

all sides in the margins there are black stamps with facsimile “F. Kepler”, on the right field there is a picture of the details of the frame and the lettering, which was used throughout the perimeter of the medallion: combinations of letters and the rosace. Of course, this drawing exists as a single copy. After the death of Agathon Carlovich Fabergé in 1951, this item was kept in the family of his son Oleg Agafonovich Fabergé, who in 1988 exposed it at the World Philatelic Exhibition “Finlandia-88” in Helsinki³.

Also, five two-color printing proofs were acquired for the National collection of stamps and postal stationery. These are the proofs of stamps with 10-kopeck face value on the paper with watermark “1”, imperforate, with authentic gum, having different combinations of colors: carmine with violet-and-grey center, orange with yellow and green center, grey-and-violet with a yellow center, green with an orange center and blue with orange and yellow center.

In 1933 A.K. Fabergé first exposed his collection of Russian stamps at the world exhibition “WIPA 1933” in Vienna, after which the philatelic exhibits from his collection were never returned to the owner and in 1939 they were sold at the Harmer auction (England) and were scattered throughout the whole world. During the next years the owners of the color trial proofs of the first Russian stamp were well-known collectors Hoss (England), Epstein (USA) and Mehrrens (Germany). As of today, 20 two-color trial proofs of the first Russian postage stamp are known and each of them exists as a single copy. The major part of them is preserved in the collection of the National Postal Museum of the USA in Washington.

All acquired museum items are unique documents of Russian postal history and outstanding works of Russian 19-century graphic art. They filled the existing gaps in the section, which unites the materials dedicated to the preparation of the first Russian stamp for printing and occupied their deserved place among other rarities, which are presented in the fund of open preservation “treasury of stamps and postal stationery of Russia”. These items are an inseparable part of the cultural heritage of Russia, therefore, the acquisition of these items is an important step in the process of returning historical and cultural values to Russia⁴.

The conception of philately as a kind of collecting constantly changed. Collecting postage stamps initiated attending hobbies, which generated additional topics, which broadened the world of hobbies significantly, like, for example, collecting stamped envelopes, special postmarks, maximum cards, stamp boxes, table writing sets and accessories, etc.

Since philately is already well represented in specialized literature (scientific and popular) as well as in periodicals, I shall dwell upon the topic, which is directly associated with philatelic

³ SOLOVYOV, Vladimir. *Official stamps and postal stationery. Postage stamps of the Russian Empire. 1857-1918. RSFSR Postage stamps 1918-1923. USSR postage stamps. 1923-1960.* Moscow: Federal Agency of Communications, “Marka” Publishing and Trade Center, 2011, 536 p. with illustrations. Catalogue. Chairman of Editorial Board : V.Shelikhov.

⁴ Vladinets N., Iluitchyov L., Levitas I., Mazur P., Merkilov I., Morosonov I., Myakota Yu., Panasyan S., Rudnikov Yu., Slutsky M., Jacobs V. Philatelic collection. In: Vladinets N. and Jacobs V. (eds.). *Big Philatelic Dictionary.* Moscow : Radio Svyaz, 1988, 320 p.

history, is well studied in the West, but little researched in Russia, in spite of the fact that the best specimens of this trend, I should say, “the peaks of creativity” were made exactly in Russia. I am speaking about stamp boxes, which appeared concurrently with the postage stamps themselves, i.e., in 1840-ies. Historically their appearance coincides with the epoch of neoclassicism.

The appearance of adhesive stamps (postage stamps with a gum coat) caused the necessity to use containers, like table boxes or some other analogous cases. The issue of portability of these objects immediately became vital, since until the end of 1840-ies it was necessary to carry the letters to the post-office, since there were no mail boxes, while special cases (boxes) helped to conveniently and carefully carry the letters to the postal department. Stamps were glued to the covers either directly at the post office or at home, at the working table. During the first 40 years of existence of stamps the boxes were manufactured only in England and they were made only of wood and copper, however, later on, different technological novelties were introduced, which made the process of using stamps easier.

In spite of a certain ascent in the production of stamp boxes in 1880-ies, they became really popular only in the 1890-ies. Since 1890 and till the beginning of World War I they were manufactured in different countries and their shapes and materials were fairly different. Both the style of boxes and the collectors of them were under the spell of the fashionable style “La Belle époque”, the peculiarities of which were explicitly manifested in the versatility and decorative character of objects of everyday life. Boxes for postage stamps were manufactured by the famous jewelry firms to the orders of the clients, who wanted to decorate their apartments, to make a present to somebody or to collect them. After the termination of world War I the manufacturing of stamp boxes was temporarily suspended, however some companies continued to produce them, mainly in the USA and for the USA. Stamp booklets appeared and slot machines selling stamps, while stamp boxes became sort of archaic. Style of luxury and easiness of life, which characterized the Art nouveau period, gave way to another style, nevertheless, stamp boxes were not completely excluded from manufacturing and from life.

Contribution of Russia

All postage stamps, about which we spoke earlier, were preserved in boxes and functionally used both privately and at post offices. In Russia fashion for stamp boxes appeared at the end of the 19-th century. The most famous jewelers performed the work for their clients. Stamp boxes and other accessories are known, which were created by the Russian craftsmen, for example, the company “C.Faberge” in Russian style using new technologies of application hot enamels on guilloche.

I'd like to quote the following example: a stamp box manufactured in 1899-1904 in Russia with the signet of the company Carl Faberge and the signet of the craftsman Anders Johansson Nevalainen. Saint-Petersburg. The signets are on the lower wall and inside the lid. The expertise was done by the auction “Hervé Chayette”, Paris. The collection «Primrose», including rare art stamp boxes took part in the auction “Millennium” conducted by the Auction company of David Feldman in May 2000. London. It is preserved in a private collection.

Another example is a gilded silver enameled stamp box, manufactured in 1896-1907 by the famous Moscow jewelry company of Fyodor Rückert. On the surface of the lid there are two enamel pictures of 5-kopeck and 7-kopeck stamps, which are decorated with color ornaments and curls in Russian style; the internal compartment with the central section is

inclined. The stamp box underwent expertise as part of a collection “Primrose” at the auction sale “Christie’s” in 1987. It is preserved in a private collection.

Among the stamp boxes, which have been preserved till the present time we can name the boxes in Russian style manufactured by the Moscow company “Gustav Klingert”, Saint-Petersburg company NL, lacquer miniature boxes made of papier-maché by Wishnyackov manufacturing company. Nevertheless, this trend was never widely spread in Russia, unlike, for example, Easter eggs with surprises or cigarette cases intended as gifts or prizes and frames for photographs.

Since no serious research of this topic was ever carried out, it is possible that we are going to find newly attributed or newly found collectors’ items both from private collections and from the collections of applied art stored in art museums.

Pict. 4: A stamp box in the A.S. Popov Central Museum of Communications, which has three sections intended for stamps with face values of 3 kopecks, 5 kopecks and 7 kopecks. Brass. 90x40x30. 1899-1900. The State Collection of philately of The A.S. Popov Central Museum of Communications.

For example, there is a stamp box in The A.S. Popov Central Museum of Communications, which is registered in the postal collection under the number of II-422. It has three sections intended for stamps with face values of 3 kopecks, 5 kopecks and 7 kopecks. Turn of the 20th century. Brass. 90x40x30. 1899-1900. A similar three-chamber silver box for Russian postage stamps with the signet of the manufacturer «P.J.S.» was included with the collection of rare art stamp boxes “Blue Eyes”. The stamp box is a simple rectangular box on small legs with three separate lids, on which the face values of the stamps are engraved: “7”, “5” and “3” (kopecks), each of the lids opens an inclined section. In July 2009 it took part in the auction sale “SPINK” in London.

Peak of popularity. 1890-1914

Time flew by and the design of stamp boxes was improved, they were no longer called boxes or caskets, but also batchers and dispensers. Technical characteristics of the stamp boxes are described and evaluated depending upon the type of the hinge, type of the clasp and the number of sections. According to the classification created by the researcher Bryan Beet, there were no less than 11 different mechanisms, on which the functioning of the stamp boxes (or stamp dispensers) is based and which provide for extracting stamps⁵.

At the turn of the century the works of applied art became more and more refined from the standpoint of design and more functional from the standpoint of use. It was about this time, when the caskets with several compartments appeared, and these compartments were of different size, which influenced their geometry and thickness. The start of the 20th century was the period of intensive search for new configurations and new structures. Serious constructive changes took place in the manufacturing of stamp caskets.

⁵ BEET, Brian. *Book “Les boîtes à timbres” Stamp boxes.* Paris : MP Musée De La Poste, 1994, 120 p.

The enamel fashion

At the turn of the 20th century it became fashionable to decorate the walls of the caskets with enamel onlays. These compositions took the form of large stamp pictures. They rendered the status of graceful jewelry items to the caskets. Special caskets with pictures of classic British stamps were manufactured for Great Britain and they were real masterpieces of applied art. Enamel interstices appeared to be very popular, they rendered luxurious view to the caskets. At the same time other caskets with pictures of stamps of other countries were manufactured in England to the order. This circumstance placed the caskets into the field of cultural export.

At the beginning of the 20th century they started to decorate the lids of stamp boxes with gold. It was an important step on the way of converting stamp caskets into jewels. The gold does not get dark and this offers the owners a possibility to escape the procedure of cleaning the surfaces of internal compartments of the caskets.

In the 1900-ies rolls of stamps appeared and the stamp boxes started to be called roll dispensers. Broad implementation of perforate stamps contributed to that. Dispensers are devices, in which stamps move from inside in outside direction. Heretofore the stamps were loaded into the box in the form of a ribbon, and the extraction of these stamps was understood as the feeding of the fragments of this perforated stripe from inside to outside. The mechanisms were fairly different.

The company of the famous Carl Fabergé, the jeweler to the Emperor's court of Russia is widely known for its stamp caskets. Faberge successfully sold these caskets to his rich and high-ranked clients in /saint-Petersburg, Moscow and Odessa⁶.

I'll quote several examples. A gilded stamp casket decorated with enamel on guilloche. It was made in 1899-1908. There is a signet of Fabergé company and an Imperial sign of the metal quality (fineness of metal). Moscow. The casket is rectangular, it is decorated on three sides with silver foil, the decoration is in Art nouveau style. The signets are located on the lower wall and inside the lid. The item is preserved in a private collection. Analogous casket for postage stamps is preserved in the collection of the Nobel family. Sapphires are used there instead of rubies.

And, though the caskets of C. Fabergé, intended for postage stamps are not so luxurious as the Easter surprises (the fashion for presenting which to the Tzarines he created before the revolution of 1917)⁷, they are highly evaluated for the exclusive quality of execution. Casket for postage stamps created by C. Fabergé, are unrivalled masterpieces of jewelry.

Collectors and their collections.

The "Primrose" collection is the biggest and versatile out of all, which ever appeared at the market. This collection was exposed and sold in May 2000 at the auction sale Millennium by the David Feldman Geneva auction house. The oldest positions were especially important in this collection. A very educated and devoted to this topic married couple had been collecting this collection for 25 years. "The gem" of this collection became two unique sections: table decorations and jeweler casket for postage stamps from Russia. The Russian sections of accessories for postage stamps was highly evaluated at all following auction sales as "doubtless treasures of the collection". It also has to be mentioned that the researcher Bryan Beet marked

⁶ PITERSKAYA, Larissa. *The Great Fabergé. Catalogue of the Faberge exhibition in the USSR*. Helsinki : Published by Yhteistyö Oy, 1990, 140 p.

⁷ TRAINA, John. *The Fabergé Case*. NY : Published by Harry N. Abrams, Inc., 1998. 192 p.

“high quality of execution provided pleasure from simple touching the caskets”. A contribution to that was made by the quality of the objects, quality level of materials and unique jewelers’ techniques⁸.

This collection also included many modest items, therefore any collector or an expert could find opportunities for enriching his collections. Beside a casket for postage stamps the collection included inkwells, scales, desk and writing materials and other postal accessories.

It is possible that the most important positions (works created by such companies as C. Fabergé and F.Rückert) were bought by the owner of the Geneva auction house (according to his own words). And since these items were never mentioned in the materials of subsequent auctions, one can suppose that they are still in the indicated collection.

The collection “Paris” was collected for 20 years by one anonymous collector, who wanted to collect the highest number of items on this topic and to promote the knowledge of the stamp boxes and caskets and cause the interest in them by publishing a book on the topic as well as by demonstrating this collection at the philatelic exhibition and at the museums. This collection was demonstrated at the exhibition in the Postal museum of Stockholm since 1986 till 1992, then at the Postal Museum of Paris since 1992 till 1994, as well as in the National post Museum of Spain in Madrid in 1995. Since after that the Postal Museum of Paris was closed for reconstruction, the future of the collection became indefinite and the owner decided to present the collection for sale at Christie’s, in order that the treasures should find their new homes and would not be locked in the depositary.

The book by Bryan Beet “Caskets for postage stamps”, based on this collection was published in 1994 by the Postal Museum of Paris, which has in its funds a small number of such boxes and caskets and which hosted the exhibition of the “Paris” collection since 1992 till 1994. This edition offers the basic knowledge on the topic and is the only one, which serves as a source of information form all subsequent researchers and collectors, including the author of the present paper.

Since the moment of publication till the moment of sale the collection are two times due to modern items, acquiring certain valuable treasures. This collection includes four Faberge caskets – probably, the highest number of items, collected in one place⁹. This circumstance only emphasizes the depth and the volume of “Paris” collection from the standpoint of materials, form and national traits, from simple wooden souvenirs to luxurious and refined objects, which meet all sorts of tastes and financial levels of the buyers. And though it is nowhere said directly, one can assert with a great deal of assuredness that this collection had belonged to Bryan Beet until the auction of 2009. In December 2002 the collection “Paris” was sold by the “Christie’s” auction house in London.

The collection “Blue Eyes” was sold by the auction house “SPINK” in July 2009 in London. The collection of rare and refined stamp boxes and caskets “Blue Eyes” is probably one of the most authoritative ones in the history of auction sales. It was created for 35 years by a modest stamp collector, who concentrated his attention on unusual and rare objects. This unique collection consisted of 500 items, executed in different materials and techniques. It was never shown to the public until that auction sale. The taste of the collector enabled to acquire various items, from rather extravagant to rather simple ones, made of wood. This

⁸ FELDMAN, David. *The Primrose Collection of Stamp Boxes*. Geneva-London, Earls Court: May 27, 2000. The Millennium Auction Catalogue.

⁹ *The Paris Collection of Stamp Boxes*. London, 2002, December. Christie’s. South Kensington Auction Catalogue. Produced and printed by Christie’s International Media Division.

collection also included refined classical objects, like famous objects in Russian style produced by Carl Fabergé company¹⁰. Several stamp boxes entered the collection from earlier auction sales (they had been preserved in other private collections). For example, exclusive boxes made of English silver. Such objects don't change their owners often, therefore, they only illustrate the exclusivity of the collection. The attention of the onlooker was magnetically attracted. Guy Croton, independent professional publisher from Tanbridge, Great Britain remarked the pleasure, which he experienced working with this collection at the auction "SPINK" from the beginning to end.

The auction was called "Blue Eyes", since the main item of the collection was the stamp casket by C. Fabergé, which had earlier belonged to Mr. and Mrs. Frank Sinatra. Married couple Frank and Barbara Marx Sinatra possessed this postage stamp box by C. Fabergé since 1973 till 1995. Mrs. Barbara Marx Sinatra, the fourth wife of Frank Sinatra, is the author of the book published in May 2011 by the publishing company "Crown Archetype" and called "Lady Blue Eyes: My Life With Frank"¹¹. A beautifully executed silver stamp box made of silver with guilloché covered by hot enamel of pink color and stamped with a double-headed eagle (1899-1908), was made in Moscow in 1898 and is undoubtedly a unique item. The picture on the lid involves floral ornaments, the lid is decorated with five sapphires –cabochons in the corners and in the center of the floral composition. The casket is opened by moving the sliding lid, as a result of which three convenient compartments for postage stamps appear. This casket was bought by Sinatra family in 1973 at the auction "Sotheby Parke-Bernet", and then acquired by the following owner in 1995 from the Sinatra family at the auction of "Christie's". This stamp casket was exhibited at the exhibition "À la Vielle Russie" in New York in October-November 1961¹².

Conclusion

The author by the present publication intends:

- To stimulate historical research and attribution of special stamp-boxes according to types of technology of their manufacturing in Russia and abroad¹³.
- To preserve and develop knowledge of historical heritage concentrated in private collections¹⁴ in field of crossing philately and jewelry arts.
- To stimulate research work among the culture science and arts students on dissertation topics in the field of crossing philately and jewelry arts.
- To present the undying theme of a postage stamp to a broad circle of Russian researchers, art historians, experts, collectors, artists and simply those who are interested. The postage stamps still astonishes and entices, as well as carries new

¹⁰ GEZA von GABSBURG – MARINA LOPATO. *Faberge – a jeweler to the Tzar's court*. Washington – Saint-Petersburg: State Hermitage and Faberge Art foundation, 1993, p. 476.

¹¹ RADOW, Zakhar. *Frank Sinatra and Hygiene*. St.Petersburg: newspaper's article <http://kp.ru/daily/25695/898138/>, 2011, online [22.08.2018]

¹² *The 'Blue Eyes' Collection of Fine and Rare Stamp Boxes*. London, 2009, July. SPINK Auction Catalogue: http://www.stampbox.org.uk/articles_files/ online [22.08.2018]

¹³ RUSSIE, A La Vieille (ed.). *Golden Years of Fabergé. Drawings and objects from the collection of Genrich Wigstroem*. USA, 2000.

¹⁴ *Carl Faberge - Goldsmith to the Tsar*. Stockholm: 06.06. –10.1997, P. 240. Nationalmuseum's Exhibition Catalogue №598. Welander-Berggren, Elsebeth (ed.).

opportunities for historical discoveries in the new 21st “informational” century¹⁵.

- To prepare the concept of the topical exhibition of stamp-boxes in The Central Museum of Communications in St. Petersburg in 2018 based on the museum and private collections and dedicated to the history of post stamps and stamps-boxes.
- To call researchers, art historians, experts and collectors of articles of decorative art and of postage stamps to unite their efforts for new discoveries and the attribution of objects on the topic: “Boxes and caskets for postage stamps”¹⁶.
- To continue inviting domestic and foreign museum specialists, collectors and researchers of postal history to create a United Center for studying postal history, stamps and postal stationery of Russia at the A.S. Popov Central Museum of Communications as well as to participate in the annual scientific-and-practical seminars for the purpose of information exchange and preparation of joint publications.

References

- BAKAYUTOVA, Liudmila. History of one modern hobby. In: L.Bakayutova (ed.). *Collection of materials of the 3rd scientific-and-practical seminar on history of development of post, stamps and postal stationery “Collections reflect history”’s article*. StampArt. St.Petersburg : A.S. Popov Central Museum of Communications, 2012, pp.111-122. . ISBN 978-5-903733-20-0.
- BAKAYUTOVA, Liudmila. World fascinated by stamps. In: L.Bakayutova (ed.). *Collection of materials of the 3rd scientific-and-practical seminar on history of development of post, stamps and postal stationery “Collections reflect history”’s article*. StampArt. St.Petersburg : A.S. Popov Central Museum of Communications, 2012, p.5-22. ISBN 978-5-903733-20-0.
- BEET, Brian. *Book “Les boites à timbres” Stamp boxes*. Paris : MP Musée De La Poste, 1994, 120 p. ISBN 2-905412-23-2.
- BEHR, Philatélie; <http://www.stampcircuit.com/Philatelic-Numismatic-Auctions/corinphila-veilingen/netherland-and-all-world-auction-1https://>, online [23.10.2017]; <http://stampauctionnetwork.com/dir/aucdir4.cfm>, online [23.10.2017]
- Carl Faberge - Goldsmith to the Tsar*. Stockholm: 06.06. –10.1997, P. 240. Nationalmuseum’s Exhibition Catalogue №598. Welander-Berggren, Elsebeth (ed.). ISBN 91-7100-539-0.
- Faberge Name Between Philately and Jewelry*. Stamp Box Study. Circle Website: <http://www.stampbox.org.uk/articles.htm/>: Russian Museology Journal «Museum — Monument — Heritage». Articles: <http://museumstudy.ru/stati/inya-fabertzhe-na-styke-filateli-i-yuvelirnogoiskusstva.html>, 2012. Editorial Board Chairman Piotrovsky, M., online [22.08.2018]
- FELDMAN, David. *The Primrose Collection of Stamp Boxes*. Geneva-London, Earls Court: May 27, 2000. The Millennium Auction Catalogue.
- GEZA von GABSBERG – MARINA LOPATO. *Faberge – a jeweler to the Tzar’s court*. Washington – Saint-Petersburg: State Hermitage and Faberge Art foundation, 1993, p. 476.

¹⁵ *Faberge Name Between Philately and Jewelry*. Stamp Box Study. Circle Website: <http://www.stampbox.org.uk/articles.htm/>: Russian Museology Journal «Museum — Monument — Heritage». Articles: <http://museumstudy.ru/stati/inya-fabertzhe-na-styke-filateli-i-yuvelirnogoiskusstva.html>, 2012. Editorial Board Chairman Piotrovsky, M., online [22.08.2018]

¹⁶ BEHR, Philatélie; <http://www.stampcircuit.com/Philatelic-Numismatic-Auctions/corinphila-veilingen/netherland-and-all-world-auction-1https://>, online [23.10.2017]; <http://stampauctionnetwork.com/dir/aucdir4.cfm>, online [23.10.2017]

- PITERSKAYA, Larissa. *The Great Fabergé. Catalogue of the Faberge exhibition in the USSR*. Helsinki : Published by Yhteistyo Oy, 1990, 140 p. ISBN 952-90-2179-8.
- RADOW, Zakhar. *Frank Sinatra and Hygiene*. St.Petersburg: newspaper's article <http://kp.ru/daily/25695/898138/>, 2011, online [22.08.2018]
- RUSSIE, Á La Vieille (ed.). *Golden Years of Fabergé. Drawings and objects from the collection of Genrich Wigstroem*. USA, 2000.
- SOLOVYOV, Vladimir. *Official stamps and postal stationery. Postage stamps of the Russian Empire. 1857-1918. RSFSR Postage stamps 1918-1923. USSR postage stamps. 1923-1960*. Moscow: Federal Agency of Communications, "Marka" Publishing and Trade Center, 2011, 536 p. with illustrations. Catalogue. Chairman of Editorial Board : V.Shelikhov. ISBN 978-5-9901597-9-2.
- The 'Blue Eyes' Collection of Fine and Rare Stamp Boxes*. London, 2009, July. SPINK Auction Catalogue: http://www.stampbox.org.uk/articles_files/ online [22.08.2018]
- The Paris Collection of Stamp Boxes*. London, 2002, December. Christie's. South Kensington Auction Catalogue. Produced and printed by Christie's International Media Division. ISBN 0-295280-2.
- TRAINA, John. *The Fabergé Case*. NY : Published by Harry N. Abrams, Inc., 1998. 192 p. ISBN 0-8109-3344-6.
- Vladinets N., Iluitchyov L., Levitas I., Mazur P., Merkilov I., Morosanov I., Myakota Yu., Panasyan S., Rudnikov Yu., Slutsky M., Jacobs V.. Philatelic collection. In: Vladinets N. and Jacobs V. (eds.). *Big Philatelic Dictionary*. Moscow : Radio Svyaz, 1988, 320 p. ISBN 5-256-00175-2.

The Idea of Museum in Contemporary Curatorial Projects

Marina V. Biryukova – Antonina A. Nikonova

Marina V. Biryukova, Ph.D.,
Saint-Petersburg State University
Institute of Philosophy
Department of Museum Work and Protection of Monuments
5, Mendeleevskaya Line, Vassilievsky ostrov
199034 Saint-Petersburg
Russian Federation
e-mail: arsvita@mail.ru

Antonina A. Nikonova, Ph.D.,
Saint-Petersburg State University
Institute of Philosophy
Department of Museum Work and Protection of Monuments
5, Mendeleevskaya Line, Vassilievsky ostrov
199034 Saint-Petersburg
Russian Federation
e-mail: onina@rambler.ru

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:31-44

The Idea of Museum in Contemporary Curatorial Projects

The assessment of the status of contemporary art is theoretically justified in the context of institutional theory, developed in the works of George Dickie and Arthur C. Danto. Museums are pillars of the institutional theory, as they mainly provide art with an undisputed status. The phenomenon of the museum boom of the present day, as the phenomenon of the emergence of the concept of “imaginary museums” in the second half of the 20th century, is associated with longing for “true” art, which ultimately leads to museums, or to the idea of museum. If in a classical museum a viewer expected to see “authentic”, as in “not fake”, works of the old masters, in a museum of contemporary art they expect to see at least “true” art, i.e. works “with the status of art.” Museums give art the quality of “authenticity”, hence the interest in museums and museum projects nowadays, despite the abundance of publicized images of museum artefacts in the media. Instead of these “simulacrum”, museums offer “real” artworks, and the idea of museum attracts a considerable attention, reflected in numerous curatorial projects dedicated to the image and the idea of museum. Among such projects were, for example, the exhibition *Voices of Andre Malraux's Imaginary Museum* at the Pushkin Museum of Fine Arts in Moscow and the exhibition *The Keeper* at the New Museum in New York.

Key words: idea of museum, contemporary art, institutional theory, curatorial projects, exhibition, aesthetics

Introduction

Since Marcel Duchamp, who painted a moustache on a reproduction of the famous museum exhibit *Mona Lisa* by Leonardo da Vinci, reflection on the transformation of the museum idea in the modern cultural mind was becoming more and more intensive. In the second half of 20th – beginning of 21st century, different curatorial and artistic projects were dedicated to the idea of museum. The tradition of such reflection is obvious in the following art projects: *The Museum of Modern Art, Department of Eagles* by Marcel Broodthaers (1968), the *Mouse Museum* of Claes Oldenburg (1965-1977), the exhibition section *Museums of Artists* presented by the curator Harald Szeemann at *documenta 5*, and many others. As a certain result of reflections on

the idea of museum in the context of the exhibition paradigm, we may consider the following exhibitions: *The Museum as Muse: Artists Reflect* (1999) at the Museum of Modern Art in New York, *The Keeper* at the New Museum in New York (2016), exhibition projects of Jan Fabre at the Louvre (2008) and at the State Hermitage Museum (2016-2017).

The institutional approach allows contemporary art to take place in museums. Artefacts of contemporary art in this case are subject to certain requirements: compliance with theoretical views of a curator, conditions of storage, and, to a considerable extent, the financial value of artworks at auctions and art galleries. The whole procedure places art in a certain dependence on institutions, and especially on museums.¹ The unlimited freedom of expression, which is sought by many representatives of the latest trends in art, is unusual in the prim museum space. Too ephemeral became the boundary between art and life, to allow the art's free expression at museums. Such freedom could be guaranteed only in an ideal, utopian museum, taking different forms in a series of imaginary museums that had emerged in the postmodern period. The concepts of hypothetical museums: the Museum of Obsessions by H. Szeemann, the Anti-Museum of J. Cladders and the Imaginary Museum of A. Malraux are similar in the sense of a "living" museum, in the quality of immediate aesthetic judgment, based on the imperative of individual taste.²

The emergence of the phenomenon of imaginary museums in the context of postmodernism was primarily due to the complexity of the definition of art applied to the latest artistic trends, the failure of the evaluation categories, including taste and aesthetic judgment. These problems are being widely discussed in scientific literature.³

The premises of a museum give contemporary art a status of belonging to art. To the traditional meaning of museums as repositories of "authentic" works, in the case of contemporary art is added a connotation with the emphasis on "authenticity", but in a slightly different sense – as a collection of authentic, "true" art, that is, of artifacts that really are art. The museum as a pillar of the institutional art system has the right to peremptory judgment here. Thanks to this authority, perceived in the art world either from negative, or from apologetic position, the image or idea of museum has such intensity in art. The phenomenon of the *museum boom* of our time is associated primarily with the search for a "true art" in museums. The abundance of publicized images of artworks, of "simulacra", only rises interest in authentic things of the "old masters", and in the case of contemporary art a museum exhibition provides the context

¹ YANAL, Robert. J. The Institutional Theory of Art. In: KELLY, Michael (ed). *The Encyclopaedia of Aesthetics*. Oxford : Oxford University Press, 1998. ISBN-13:9780199747108.

² BATTRO, Antonio M. From Malraux's imaginary museum to virtual museum. In: PARRY Ross (ed) *Museums in a Digital Age*. London and New-York : Routledge, 2010, pp. 136-147. ISBN -13: 978-0415402620; CISNEROS James R. Imaginary of the End, End of the Imaginary. Bazin and Malraux on the Limits of Painting and Photography. In: *New Cinémas: Journal of Film Studies*, 2003, Vol. 13. № 3, pp. 149-157. ISSN 1474-2756; MALRAUX, Andre. *Le musée imaginaire*. Paris : Gallimard, 1997. ISBN 2-07-032948-8; SZEEMANN, Harald. *Museum der Obsessionen von/ ueber/ zu/ mit Harald Szeemann*. Berlin : Merve, 1981. ISBN 3-88396-020-9.

³ BOURDIEU, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard : Harvard University Press, 1987. ISBN 0674212770; LAMARQUE, Peter — OLSEN, Stein H. (eds). *Aesthetics and the Philosophy of Art: The Analytic Tradition*. Malden, MA : Wiley-Blackwell Publishing, 2003, ISBN: 978-1-4051-0581-1; CARROLL, Noel. *The Philosophy of Art: a Contemporary Introduction*. London and New York : Routledge, 1999. ISBN-13: 978-0415159647; DAVIES, Stephen. *Definitions of Art*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1991. ISBN-13: 978-0-8014-9794-0; MANDELBAUM, Maurice. Family Resemblances and Generalization Concerning the Arts. In: *American Philosophical Quarterly*, 1965, Vol. 2, pp. 219-228. ISSN 0003-0481; STECKER, Robert. *Definition of Art*. In: LEVINSON, Jerrold. (ed). *The Oxford Handbook of Aesthetics*. Oxford : Oxford University Press, 2003, pp. 136-154. ISBN-10: 0199279454.

needed for its understanding, as well as the status of being in the museum, that is, ensures quality of “authenticity” as belonging to the category of art.

The institutional fate of contemporary art

The emergence of the institutional theory was due to the recognition of the inconsistency of criteria of classical aesthetics applied to contemporary art and the lack of adequate methods to assess its artistic merits. As mentioned above, museum is an outpost of the institutional theory, as it mainly provides art with the undisputed status.

The institutional theory was developed in the works of Arthur C. Danto and George Dickie. The institutional conception makes it possible to avoid value approach as applied to contemporary art. The complexity and even the impossibility of the definition of art, “openness” openness of this concept in the present situation was stated in the 1950s by M. Weitz, considering, in his turn, the judgment of L. Wittgenstein in *Philosophical Investigations* (1953). Wittgenstein suggested to search for “family resemblances” of different phenomena (in particular games) for determination of a certain common notion.⁴ Contrary to M. Weitz, D. Dickie defines art as a specific institutional system that allows objective approach to its analysis.⁵ Dickie believes the artworld to be a cultural construction created by collective efforts of the society. The main concepts of George Dickie are “art circle” and “artworld”. Dickie’s first institutional definition of art included aspects of originality and a possibility of an artwork to be appreciated “by some person or persons acting on behalf of a certain social institution (the artworld)”.⁶ Later, in 1997, he added that “An artworld system is a framework for the presentation of a work of art by an artist to an artworld public”.⁷

Previously, the concept of the “artworld” had been developed in the context of the institutional theory by Arthur Danto. Reasoning of Danto was based on the awareness of the necessity of context for understanding art. Arthur Danto first implemented the term of the “artworld”, which provides *theories of art* for all members of the artworld to consider what they believe to be art. Danto’s “art world” means cultural context or “an atmosphere of art theory”.⁸ Its aim is to distinguish art from non-art. The artworld supports, validates and actualizes the category of art and operates through a network of cultural institutions. A civilized society gives to the “art world” the right to such activity, and has no objection to that kind of cultural power, even if its preferences seem absurd or shocking.

The institutional theory of art was later developed by Pierre Bourdieu and Howard Becker. Bourdieu argues that the artworld produces “symbolic capital” as a feature of social class identity, i. e. knowledge, education, professionalism, class values, prestige, which may also have

⁴ WEITZ, Morris. The Role of Theory in Aesthetics. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1956, № 15, pp. 27-35. ISSN 1540-6245; WITTGENSTEIN, Ludwig. *Philosophical Investigations*. Transl. by G. E. M. ANSCOMBE. Oxford : Blackwell, 2001. ISBN 9780631231592.

⁵ DICKIE, George. *The Art Circle: a Theory of Art*. Chicago: Spectrum Press, 1997. ISBN-13: 978-1886094703; DICKIE, George. *Art and Value*. Malden, Mass. : Blackwell Publishers, 2001. ISBN 0631229469.

⁶ DICKIE, George. *Art and the Aesthetic: An Institutional Analysis*. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1974, p. 464. ISBN 0801408873.

⁷ DICKIE, George, ref. 5, p. 75.

⁸ DANTO, Arthur C. The Artworld. In: *The Journal of Philosophy*, 1964, Vol. 61. №. 19, pp. 571-584. ISSN 0022-362X.

commercial value.⁹

Howard Becker considers *artworlds* as collective activities in “a network of cooperating people”, who dictate conventions, which “regulate the relations between artists and audience, specifying the rights and obligations of both”.¹⁰ Becker’s suggestion is to analyze the artworld system using sociological methodology. Since the beginning of the 2000s a considerable number of studies appeared in relation to economic aspects of institutional theory and institutional critique.¹¹

The phenomenon of hypothetical museums of the second half of the 20th century is a confirmation of importance of the institutional theory and the role of museum in contemporary culture. As the institutional theory in general, the phenomenon of imaginary museums was mainly associated with the problems of aesthetic evaluation of postmodern art.¹² The opposition of real museum and imaginary museum, offering a subjective look at the art of the latest trends, is reflected in the scientific discussion on the topic of insolvency of classical aesthetics in case of contemporary art and priority of personal taste or personal aesthetic judgment as an alternative to institutional assessment in the context of existing museums.¹³

“Museums” of artists

The ideas of imaginary museums and exhibition projects on museum theme, including the Claes Oldenburg’s “Mouse Museum” or the “Museum of Modern Art. Department of Eagles” by Marcel Broodthaers, were a response to the uncertainty of aesthetic requirements in the field of contemporary art, which, as argued by Joseph Kosuth, had been “beyond aesthetics”.¹⁴

The aforementioned art projects demonstrate that the role of museum is reflected not only in the “museum” concepts of philosophers and theorists of art, but also in the curatorial practice in real museums and galleries. The projects of Claes Oldenburg and Marcel Broodthaers were

⁹ BOURDIEU, Pierre, ref. 3; BOURDIEU, Pierre. *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. New York : Columbia University Press, 1993. ISBN 023108286X; BOURDIEU, Pierre, *The Love of Art: European Art Museums and Their Public*. Cambridge, UK : Polity Press, 1997. ISBN-10: 0745619142; BOURDIEU, Pierre. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Cambridge, UK; Stanford, CA : Polity Press; Stanford Univ. Press, 1996. ISBN-10: 0804726272.

¹⁰ BECKER, Howard. *Art Worlds*. Berkeley, CA : University of California Press, 1982, p. 29. ISBN 978-0-520-25636-1.

¹¹ BOLTANSKI, Luc – CHIAPELLO, Eve. The Role of criticism in the dynamics of capitalism. In: Max MILLER (ed). *Worlds of Capitalism: Institutions, Economics, Performance and Governance in the Era of Globalization*. London : Routledge, 2005. ISBN-13: 978-0415349000; GRAMPP, William. *Pricing the Priceless: Art, Artists, and Economics*. New York : Basic Books, 1989. ISBN 0-465-06321-7; GRAVES, David. *The New Institutional Theory of Art*. Champaign, IL : Common Ground Publishing, 2010. ISBN 1-86335-721-1; HEILBRUN, James – GRAY, Charles M. *The Economics of Art and Culture*. New York : Cambridge University Press, 2001. ISBN 0-521-63712-0; HÜTTER, Michael – THROSBY, David (eds). *Beyond Price: Value in Culture, Economics and the Arts*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. ISBN 9780521183000.

¹² See for example DARZINS, John. *Malraux and the Destruction of Aesthetics*. In: *Yale French Studies*, Vol. 18, 1957, pp. 107-113. ISSN 00440078.

¹³ COSTELLO Diarmuid. Greenberg’s Kant and the fate of aesthetics in contemporary art theory. In: *The Journal of aesthetics and art criticism*, 2007, Vol. 65. № 2, pp. 217-228. ISSN 00218529; DANTO Arthur C. – GOEHR, Lisa. *After the end of art: Contemporary art and the pale of history*. Princeton : Princeton University Press, 1997. ISBN-13: 978-0691163895; DANTO Arthur C. *The abuse of beauty: Aesthetics and the concept of art*. Chicago : Open Court Publishing, 2003. ISBN-13: 978-0812695403.

¹⁴ KOSUTH Joseph. *Art After Philosophy and After. Collected Writings 1966-1990*. Cambridge, Mass. : MIT press, 1993. ISBN-13:978-0-262-11157-7.

included in the section “Museums of artists” at *documenta 5* in Kassel (1972) curated by Harald Szeemann.

The “Mouse Museum” of Oldenburg was being created from 1965 to 1977, its “collection” consisted of found objects, ready-mades and objects made by Oldenburg, on display were plastic replicas of food, peculiar utensils, scraps of clothing, cosmetics, gifts, and other items.

The “Mouse Museum” questioned the very principle of museum collections and selection of artifacts and illustrated the situation of redundancy of unnecessary things in the modern consumer society. In addition, the layout of the “Mouse Museum” in the form of simulated head of Mickey Mouse emphasized the comic essence of this project. The symbolic triad of “mouse – museum – mausoleum” offered by the artist as the metaphysical basis of his project gave scope for associations with eternal themes of art: death, memory, museum, muse. The idea of the Oldenburg’s “museum” profanes the traditional essence of museum as a collection of first-class objects, masterpieces.

“Museum of Modern Art. Department of Eagles” by the Belgian artist Marcel Broodthaers initially had no permanent exposition space. Its “sections” opened from 1968 to 1972 at various contemporary art exhibitions. Broodthaers collected in his “museum” objects associated with eagles or their symbolic images. For the most part, they were kitschy items or household items. In addition of this exposition, Broodthaers filled two memorial lists decorated with a sign of eagle on a gold background. On the left part were the names of the “great artists” from Mantegna and Cranach to Chirico and Duchamp. On the right side were listed tradable consumer goods, from meat and oil to weapons and gold. Comparing the values of the first and the second columns, the artist admits the triumph of the postmodern loss of hierarchy and clear meanings.

Swiss artist Herbert Distel was also present at *documenta 5*. In the period of 1970-1977 he began to collect the “Museum of Drawers” for which he asked artists from around the world to donate miniature copies of their works. Thus, he collected about five hundred miniature works, including a work by Picasso. Some of the objects were donated by collectors, in particular, the work of Piero Manzoni. At exhibitions, including *documenta 5*, the “Museum of Drawers” was usually shown with extended shelves or a few shelves were shown separately on display demonstrating items in the collection.

At *documenta 9* (1992) was presented the project “History of *documenta* — the Wax Museum” by the Belgian artist Guillaume Bijl. The installation consisted of three storefronts, which meant to be an entrance to the “museum”. In the display windows were placed wax figures of famous *documenta* personalities: conceptualist Joseph Beuys, Arnold Bode, founder of *documenta*, with his wife, Jan Hut, curator of *documenta 9*, and others.

Another “museum” project *From the Freud Museum* (1991-1996) – installation of the artist Susan Hiller, representing museum as a product of artistic imagination. The installation consists of fifty cardboard boxes filled with items, collected on the personal whim. One of the boxes contains a photocopy of cave paintings, and soil samples of Australia, pounded into powder and packed in boxes for cosmetics. Another box contained a copy of the Mayan calendar and modern obsidian blades. Symbolic-allegorical series, to which you see objects on archaeological, historical, and political themes reflect personal memories and emotions of the author. Similar to the projects of Oldenburg, Broodthaers and Distel, the installation of Hiller was presented at a large-scale exhibition *The Museum as Muse: Artists Reflect* (1999), at the Museum of Modern

Art in New York.¹⁵ This exhibition became a specific result of reflections on the museum theme in the context of exhibition paradigm.

“Museum” of a curator: Harald Szeemann’s “Museum of Obsessions”

In the collection of essays *Museum of Obsessions* Harald Szeemann describes his imaginary museum, the main aim of which is to collect “art of intensive intentions”.¹⁶ In this imaginary museum of the famous European curator dominated three personal symbolic images (or, according to Szeemann, three “fundamental obsessions” or metaphors, to which it was necessary to give visual images): the Mother, the Sun and the Bachelor. The last character, for example, was associated with the allegory of “machine idle”, or closed blood circulation in a male head, when almost no energy is lost and the movement is close to eternal. The topic of “bachelors” Szeemann revealed in the conception of the travelling exhibition *Le Machine Celibi / The Bachelor Machines* in 1975, shown in Bern, Venice, Brussels, Düsseldorf, Paris, Amsterdam and Vienna. The exposition of *documenta 5* the most succeeded in coming close to realizing of the “Museum of Obsessions”, which like the “Anti-Museum” of J. Cladders and the “Imaginary Museum” of A. Malraux, were, in fact, a personal answer to the question “what is art?”, which is so often asked about artifacts of postmodernism.

The concept of H. Szeemann’s imaginary museum was based on a deep conviction that contemporary art operates with certain spiritual universals that are related to basics that had troubled European people for centuries. Szeemann proposed a curatorial project, which content symbolized the collection of his “museum”, to the Academy of Fine Arts in Berlin and for *documenta 7*. But this exhibition, also entitled *Museum of Obsessions*, was never carried out, but Szeemann left a detailed plan of the exhibition and the conception, published in the aforementioned collection of essays in 1981. According to Szeemann, “The exhibition can present only a prototype of the Museum of Obsessions. The involvement of the cultural context for such an enterprise is a compromise, which should be understood as a conscious action”.¹⁷

In his project, Szeemann stressed the importance of inclusion in the contemporary art display works by old masters and modernists, chosen for purely subjective reasons (the curator suggested Leonardo, Poussin, Géricault, Pollock, Malevich and Mondrian). Demonstration of continuity of tradition — not from the standpoint of stylistic or formal unity, but from the point of belonging to the “art history of intensive intentions” was to reveal the full meaning of contemporary artworks, in their interaction with the tradition. The plan of the exhibition included:

“Beauty sustenance and destruction, for example, Desiderio Monsu.

Attempts to return to pure and unencumbered creativity in the 20th century (Breton, Dubuffet).

The difference between primary and secondary (reflected) obsessions: Anton Mueller and Duchamp.

Size obsession as an artistic element (Boltanski).

Obsession of collecting as a basis for art activities.

¹⁵ McSHINE, Kynaston. *The museum as muse: artists reflect*. New-York, NY : The Museum of Modern Art, 1999. ISBN 0-87070-092-8.

¹⁶ SZEEMANN, Harald. *Museum der Obsessionen von/ueber/zu/mit Harald Szeemann*. Berlin : Merve, 1981, p. 33. ISBN 3-88396-020-9.

¹⁷ *Ibid.*, p. 57.

Obsession of a collector, his identity (a collector of guillotines in Paris, who at the anniversary of the death of Mary Antoinette beheaded himself using “her” guillotine).

Small museum of primary obsessions in their relationship with the basic elements:

Fire — documentation of pyromaniacs.

Water — unusual ship design.

Air — anonymous constructors of flying machines in comparison with fake obsessions, Panamarenko (at *documenta 5*, Panamarenko presented an object in the form of air ship with a giant inflatable ball).

Earth — sexual obsessions.

Public obsessions:

Pursuit of beauty (examples of cosmetic surgery).

Obsession of death and its overcoming (proceedings of the Society for the Prolongation of Life by Freezing).

Obsession of race (anonymous publications of the ghetto in Detroit).

Obsession of power (Genghis Khan).

Obsession of spirit and the sun (St. Francis of Assisi)¹⁸.

The plan of Szeemann demonstrated the current art situation and its participants, as well as everyday cultural and traditional realities, used by the curator as a vast source of ideas and universal symbols for the idea and structure of the exhibition. This project, though not realized, stresses the importance of museum image in the curatorial practice.

Many of Szeemann’s exhibitions were a practical approach to his hypothetical museum, but, like any utopia, the “Museum of Obsessions” did not find a full implement, even in the global projects like *documenta 5* or *Der Hang zum Gesamtkunstwerk (The Tendency towards the Total Work of Art)* in 1983. In his curatorial practice Szeemann showed the opposition to the institutional approach to the assessment of contemporary art. Creative position of Szeemann could barely fit in the framework of traditional art institutions. But those fragile boundaries that have divided art and non-art in the second half of the 20th century, made the placement of objects in the space of a museum or exhibition one of the key factors in this distinction. The complicated relationship of art and museum was reflected in the Szeemann’s concept.

Curatorial “museum” projects

Among the most remarkable curatorial projects on the museum theme, beside the already mentioned exhibition *The Museum as Muse: Artists Reflect* (1999), there are several projects showing different attitudes of curators to the subject of museums, items, collectors, keepers. An aspect of collection and collectibles was impressively revealed in the project *The Keeper* in 2016 at the New Museum in New York, curated by Massimiliano Gioni. The exhibition was located on four floors of the museum and demonstrated the process of collecting and storage of cultural objects and intentions initiating this process. As announced at the New Museum’s website, the exhibition is a “reflection on the impulse to save both the most precious and the apparently valueless. The exhibition will bring together a variety of imaginary museums, personal collections, and unusual assemblages, revealing the devotion with which artists, collectors, scholars, and hoarders have created sanctuaries for endangered images and artifacts.”

One of the highlights of the exhibition was Ydessa Hendeles’ project *Partners. The Teddy Bear Project* (2002). Besides of vitrines full of these popular toys, there was an impressive display

¹⁸ Ibid., p. 84.

of over 3,000 family album photographs of children and adults posing with teddy bears. The project shows “the consolatory power,” which reveals our emotional connection to cultural objects and images. Among other “museum collections” there was a collection of string figures of Harry Smith, Hilma af Klint’s abstract paintings, which had been hidden for years after the artist’s death, because she thought that her artworks would be more valuable in the future. There were also studio photo portraits of a person, taken every year for decades and collected by Tong Bingxue, Susan Hiller’s video *The Last Silent Movie* (2007–08) with the voices in twenty-five rare or lost languages. A difficult problem of preservation and protection of museum items was illustrated by artifacts from the National Museum of Beirut, melted together by fire in time of the Lebanese Civil War. All these items seemed to escape the usual fate of unnecessary things and take place in a “museum collection” on a whim or due to volitional effort of curators and artists, who saw in the variety of these things symbolic, cultural or historical value.

Among the earlier curatorial projects, central to which is the idea of museum, the project *Museum Highlights: A Gallery Talk* (1989) at the Philadelphia Museum of Art, where the American artist Andrea Fraser led a tour through the museum in the role of a fictional art historian Jane Castleton.

The project ironically reflected the current state of art criticism, engaging in the art sphere initially alien aspects. During her “excursion” the artist pointed to things that were not museum objects, for example, a fountain or a café, which nevertheless, as “belonging to the museum” became the subject for critical reception and interpretation.

Earlier, in 1962, curator Willem Sandberg attempted to “destroy” the idea of a traditional museum using interactive methods in the famous exhibition project *Dylaby – Dynamic Labyrinth* at the Stedelijk Museum in Amsterdam with the works of Robert Rauschenberg, Jasper Johns, Martial Raysse, Daniel Spoerri, Jean Tinguely and Niki de Saint Phalle and other artists. In this project, Tinguely demonstrated his kinetic sculpture, and Spoerri created the illusion of “inverted space” of the museum, tilting the floor in one of the halls at 90 degrees and placing objects on the floor and the ceiling, so that the viewers supposedly walked on the walls to see them. On the walls, as if on the floor, were placed the sculptures, helping to further strengthen the illusion. The project *Dylaby* demonstrated a different interpretation of museum space, free play with traditional museum characteristics.

Another metamorphosis of museum realities embodied an African-American artist Fred Wilson. This time it was about the transformation of semantic and substantive aspects of a museum’s collection. Wilson Wilson manipulated with the meaning of museum items, with the tragic irony considering the theme of the colonial past. For the project *Mining the Museum* at the Maryland Historical Society (1992) he placed artifacts from the collection of the Historical Society so that they formed a logical series, which told about the realities of slavery, accompanying creation of cultural values.

In the project by Ekaterina Degot and Yuri Albert *What Did the Artist Mean?* (2013 – 2014) at the Moscow Museum of Modern Art was illustrated the cultural situation of today, in which critical commentaries, context, interpretation displace in our consciousness the impression of an artist’s work, making it redundant and irrelevant. At the opening of the exhibition only comments and captions to objects were present, not the works themselves. Artifacts took place gradually, during the time of exhibition, until its closing date. If an object had “materialized” at the exhibition, then, in turn, disappeared its comment. This exhibition demonstrated a kind of

imaginary museum project, where visual images of exhibits are not necessary, and it is enough for a viewer to comprehend symbolic links to them in the context of extensive interpretation of art.

On the contrary, the exhibition *The Imaginary Museum* at the Pushkin State Museum of Fine Arts in Moscow in (2012) demonstrated the possibility or realizability of an ideal museum in the sense of A. Malraux and its incarnation with real artifacts. The curator Irina Antonova, President of the Pushkin Museum loaned artworks from various museums and private collections, including the Louvre, the Pompidou Centre, the Tate Gallery, the Royal Academy in London, the State Hermitage Museum, and others. Works from these collections were placed in the museum, in the halls appropriate in the time and place of creation and style. The loaned artworks complemented the permanent exposition of the Pushkin Museum, allowing to appreciate its collection in the context of the world history of art and collecting. This approach was even more consistent than the intention of the founder of the museum Ivan V. Tsvetaev, who ordered first class copies of famous artifacts, to give the viewers opportunity to admire significant works, such as *David* by Michelangelo, without leaving Moscow.

Of course, the exhibition project at the Pushkin Museum was just one of the possible incarnations of an imaginary museum or an ideal museum. But the actuality of this project is evidenced by the fact that in 2016, the Pushkin Museum has prepared a similar exhibition entitled *Voices of the Imaginary Museum of Andre Malraux*, the curator of which, again, was Irina Antonova. The exhibition's title is a pun of the title of Malraux's book *The Voices of Silence* and the concept of imaginary museum, which Malraux reveals in this text.

If the previous exhibition had been a perfect example of a curatorial project with an idea to create a perfect exposition with the help of borrowed masterpieces, the exhibition in 2016-2017 was an attempt to illustrate aesthetic ideas of Malraux. The structure of the project focused on his ideas on the evolution of art. More than 200 exhibits from different museums formed an impressive exposition, compiled in accordance with theoretical ideas of Malraux and his views on types and genres of art, names, styles and periods. Symbolically, the exhibition began with a hall dedicated to the biography of Malraux, then the logic of the curatorial project suggested a visit to the hall of antiquities, where one could understand the reasoning of Malraux about the ancient prerequisites for subsequent art styles. Here for comparison were artifacts from different regions of the world, created approximately in one time, for example, Paleolithic figurines from Siberia and Ancient Egypt. For comparison were also Byzantine and Russian icons, ideal and real forms in art, classical art and modernism. This semantic emphasis of the exhibition's conception was reflected in the titles of its sections: *Many Faces of Antiquity, From Ideal to Real, Towards Modernism*. The two main principles of Malraux: metamorphosis and dialogues in art, were engaging the public in a hypothetical discussion on dialectics of past and present, West and East, embodied in the concept of the exhibition.

The virus of contemporary art at classical museum: Jan Fabre at the Hermitage

In contrast to the previously discussed projects, where curators tried to match conceptually relevant artistic forms in the museum context, or show a logical and evolutionary relationship of different periods and styles of art, the exhibition of contemporary Belgian artist Jan Fabre *Knight of Despair / Warrior of Beauty* (2016-2017) formed different attitude to the museum content. The exhibition at the Hermitage, curated by Dmitry Ozerkov, showed an example of quite

arrogant and seemingly illogical penetration of contemporary art in the midst of the traditional museum. It caused severe criticism of supporters of the latter. Contemporary artworks in this case were not just exhibited in the museum in the framework of a separate exhibition, but had been placed in the halls among the works of the old masters. Artifacts of Fabre were located in the halls of the Winter Palace, the second floor of the New Hermitage and in the General Staff building. For example, in the Knights' Hall of the Hermitage with heavy armour of the Middle Ages and Renaissance on display: here Fabre put his own armour, metal ones or made from thousands of colorful shells of insects. Fabre is a grandson of the famous entomologist Jean-Henri Fabre, and he skillfully uses the expressive means of this unusual material.¹⁹ Metal armour of Fabre, reminiscent of space suits or aliens, were demonstrated in showcases near the Hermitage weapons and armour. Here one could witness a metamorphosis of our perception related to the evolution of the tradition of armour, when they were associated with today's movies about terminators or aliens. This demonstration was accompanied by a video installation on multiple screens, where Fabre in armour was fighting with performance artist Marina Abramović. Afterwards Fabre enters into the large halls of the New Hermitage with the Flemish and Dutch Schools of painting. Here, near big still lifes of Frans Snyders with fruit, seafood and poultry, Fabre placed skulls, slightly tinted with phosphorescent paint and holding in the teeth different objects such as artistic brushes and carcasses of small animals and birds: rabbits, ferrets, quails. Demonstration of animal carcasses caused disgust among the part of the public. But, this approach of Fabre certainly fits the Romantic model of *aesthetics of ugliness*, and, on the other hand, correlated with images in the Flemish 17th century pictures. A skull with a dead hare in the teeth corresponds with hunting scenes of Paul de Vos and still lifes with dead game.

If we turn to the semantics of Flemish and Dutch still lifes, the category of death is present in a minimal degree there, they are not *dead nature* (unlike French "nature morte"), but *quiet life* or *still life*. Flemish still life paintings are often enlivened by the presence of a playful animal: a monkey dropping a basket of peaches, or a cat stealing fish. The appearance of Fabre's objects next to these works seemed to emphasize the category of death, its finitude and tragedy, which had avoided Frans Snyders and Paul de Vos. No wonder that the title of the exhibition contains the words "knight of despair". The themes of Vanitas vanitatum and Memento mori as relevant to the art of the Flemish old masters, acquire new "life" in the art of Fabre.²⁰

Symbolically finishes the exposition of Fabre in the Flemish halls strange figures made out of skeletons covered in phosphorescent wings of insects. For example, a part of a skeleton, over which is placed a peacock with a bright tail in the work *Vanity is founded on Mortality*, which again refers to the theme of Vanitas vanitatum. Another creature in the form of a twisted skeleton holds in the "hands" a big stuffed swan. The work is entitled *Stupidity is founded on Mortality* and the meaning here is obvious: the swan is beautiful, but that beauty is dead, the swan died because of its beauty, which is based on stupidity. But beauty stands over death. The modern world of glamour is no less stupid: trying to attract media its representatives are involved in

¹⁹ SIMONS, Marliese. Bits of Bugs Glow, to Delight of Queen. In: *The New York Times*, 2003, Vol. 4. ISSN 0362-4331.

²⁰ See for instance MAESENEER de, Yves. Un Ange Passe... A Conversation between Theology and Aesthetics: The Case of Jan Fabre. In: *Literature and Theology*, 2003, Vol. 17. № 4, pp. 374-387. ISSN 0269-1205; VOS de, Laurens. Jan Fabre's Crusade Against Shopping Culture. In: *PAJ: A Journal of Performance and Art*, 2009, Vol. 31. № 3, pp. 65-73. ISSN 1086-3281; STALPAERT, Christel. The Reconfigurative Power of Desire. Jan Fabre's As Long as the World Needs a Warrior's Soul. In: *arcadia*, 2005, Vol. 40. № 1, pp. 177-193. ISSN 1613-0642; WEHLE, Philippa. The Power of Theatrical Madness: Jan Fabre's Orgy of Tolerance. In: *TheatreForum*, 2009. Vol. 36. № 16, pp. 120-129. ISSN 1060-5320.

self-destruction leading to death. Death is final, death is terrible, but stupidity, because it is “over” death and accompanies beauty, is metaphysically complete. This work, which combines a skeleton and a peacock’s tail, is quite aesthetically attractive. It is characteristic for many of the Fabre’s objects, which is quite unusual for contemporary art. The works were alien to the Hermitage context, but this alienation had been implied in the exhibition’s conception. Some visitors criticized the project, believing such unceremonious intrusion of contemporary art in the museum to be inappropriate, others admired the boldness of contrasts of the old and the new.

In the Atrium of the General Staff building gigantic winged insects of Fabre were placed, which seemed to float in the air. In the hall, where there is an installation by Ilia Kabakov, in the showcases were displayed drawings of Fabre: Fabre’s work, thus, was introduced to the “classics” of postmodernism.

The most shocking part of the Fabre’s exhibition – installations *Carnival of Dead Mongrels* (2006) and *Protest of Dead Homeless Cats* (2007) were located in one of the halls of the General Staff. Among twinkling strips of shiny foil hanging from the ceiling numerous stuffed animals were placed, which Fabre had presumably picked up on the streets already dead. The appeal to death here has caused an outcry from animal advocates. Such a sad symbolic “end” of the exhibition project tells about the tragedy of existence and its rational understanding in art. This is the “aesthetics of ugliness” in the today’s context, and Fabre performs as an artist of Romanticism here, shocking the viewers and arousing their emotions in such a radical way. Exposition of Fabre was certainly impressive, there was a rhetoric of death, beauty, creativity, that introduced provocative topics that people tried not to notice sometimes. Rethinking traditional styles, including Romanticism might be one of the tasks of contemporary art. Creativity of Fabre is a phenomenon, which is directly related to Romanticism, and his project speaks about the fate of Romanticism. The idea of Romanticism has probably become obsolete, or, on the contrary, had not become obsolete in the modern culture, because such ambiguous interpretations of the romantic paradigm might occur. The project at the Hermitage continues the development of the Fabre’s idea of introducing contemporary art in the space of classical museum. In 2008, he implemented this concept in the exhibition at the Louvre entitled *Jan Fabre at the Louvre: The Angel of Metamorphosis*. As later at the Hermitage, objects of Fabre were placed next to works of the old masters of Dutch, Flemish and German Schools of painting. “Viral projects” of Fabre at the classical museums have ludic qualities and form unexpected interactions of classical artworks and contemporary artifacts, which encourages the public to rediscover masterpieces in the museum’s collection.

Conclusion. Metamorphosis of museum image in the context of the postmodern paradigm

A traditional institution for the storage and display of art — museum is focused on an object, its intrinsic value. On the one hand, museum guarantees preservation and the status of being “art” to contemporary artworks, but, on the other hand, museum as a traditional institution is fundamentally against the very essence of the post-war art with its “rejection of an object, when the object’s place take visualized ideas, mental itineraries, memories”.²¹ This contradiction of museum as an ideal place for storage and assessment of art and impossible

²¹ SZEEMANN, Harald, ref. 16, p. 34.

place for contemporary art is the reason for creation of hypothetical museums of the second half of the 20th century.²²

In relation to an image of museum in the works of contemporary artists and in curatorial conceptions we should refer to the question of the museum paradigm shifting from modernism to postmodernism. The attitude of modernists to the notion of museum and traditional exhibitions was that of “live” to “dead”, but in the postmodern epoch it changed to considering museum collections as an eternal source of references and visual citations.

The continuity of tradition in the art of the second half of the 20th century was not manifested in artistic forms or methods of their exposure. Curatorial projects, which had been discussed in this article, illustrated this line of continuity between postmodern art and modernism, and indirectly the classical art that nurtured modernism. The role of museum in the postmodern cultural situation became rather problematic. Ceasing to designate a place to show the “dead” culture — because in museums appear more and more works of contemporary art, the museum became a way of statement of the very notion of art as applied to artifacts, whose affiliation to art could be perceived as questionable.

The freely developing contemporary art often shows the opposition to the institutional approach, denies its own possible placement in a museum. The creative position of artists hardly fits into the framework of traditional art institutions. But, due to fragile boundaries that have divided the art of postmodernism and non-art, the placement of artworks in the space of a museum or a museum exhibition was one of the key factors in this distinction. The complicated relationship of the contemporary art and museum continued the tradition of polemics with the classics started by the modernists. The intensity of this discussion is reflected in curatorial projects dedicated to the image and symbolism of museum.

References

- BATTRO, Antonio M. (2010). From Malraux’s imaginary museum to virtual museum. In: PARRY, Ross (ed) *Museums in a Digital Age*. London and New-York : Routledge, pp. 136-147. ISBN -13: 978-0415402620.
- BECKER, Howard. (1982). *Art Worlds*. Berkeley, CA : University of California Press. ISBN 978-0-520-25636-1.
- BOLTANSKI, Luc – CHIAPELLO, Eve. (2005). The Role of criticism in the dynamics of capitalism. In: Max MILLER (ed). *Worlds of Capitalism: Institutions, Economics, Performance and Governance in the Era of Globalization*. London : Routledge. ISBN-13: 978-0415349000.
- BOURDIEU, Pierre. (1987). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard : Harvard University Press. ISBN 0674212770.
- BOURDIEU, Pierre. (1993). *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. New York : Columbia University Press. ISBN 023108286X.
- BOURDIEU, Pierre. (1996). *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Cambridge, UK; Stanford, CA : Polity Press; Stanford Univ. Press. ISBN-10: 0804726272.
- BOURDIEU, Pierre. (1997). *The Love of Art: European Art Museums and Their Public*. Cambridge, UK : Polity Press. ISBN-10: 0745619142.

²² GUILLEN, E. M. Real museum, imaginary museum: reflections on the concept of the museum as a stage for metamorphosis. In: *Espacio, tiempo y forma. Serie VII, Historia del arte*. 2013, Vol. 1, pp. 129-145. ISSN 1130-4715.

- CARROLL, Noel. (1999). *The Philosophy of Art: a Contemporary Introduction*. London and New York : Routledge. ISBN-13: 978-0415159647.
- CISNEROS James R. (2003). Imaginary of the End, End of the Imaginary. Bazin and Malraux on the Limits of Painting and Photography. In: *New Cinémas: Journal of Film Studies*, Vol. 13. № 3, pp. 149-157. ISSN 1474-2756.
- COSTELLO Diarmuid. (2007). Greenberg's Kant and the fate of aesthetics in contemporary art theory. In: *The Journal of aesthetics and art criticism*, Vol. 65. № 2, pp. 217-228. ISSN 00218529.
- DANTO, Arthur C. (1964). The Artworld. In: *The Journal of Philosophy*, 1964, Vol. 61. №. 19, pp. 571-584. ISSN 0022-362X.
- DANTO Arthur C. – GOEHR, Lisa. (1997). *After the end of art: Contemporary art and the pale of history*. Princeton : Princeton University Press. ISBN-13: 978-0691163895.
- DANTO Arthur C. (2003). *The abuse of beauty: Aesthetics and the concept of art*. Chicago : Open Court Publishing. ISBN-13: 978-0812695403.
- DARZINS, John. (1957). Malraux and the Destruction of Aesthetics. In: *Yale French Studies*, Vol. 18, pp. 107-113. ISSN 00440078.
- DAVIES, Stephen. (1991). *Definitions of Art*. Ithaca and London : Cornell University Press. ISBN-13: 978-0-8014-9794-0.
- DICKIE, George. (1974). *Art and the Aesthetic: An Institutional Analysis*. Ithaca, NY : Cornell University Press. ISBN 0801408873.
- DICKIE, George. (1997). *The Art Circle: a Theory of Art*. Chicago: Spectrum Press. ISBN-13: 978-1886094703.
- DICKIE, George. (2001). *Art and Value*. Malden, Mass. : Blackwell Publishers. ISBN 0631229469.
- GRAMPP, William. (1989). *Pricing the Priceless: Art, Artists, and Economics*. New York : Basic Books. ISBN 0-465-06321-7.
- GRAVES, David. (2010). *The New Institutional Theory of Art*. Champaign, IL : Common Ground Publishing. ISBN 1-86335-721-1.
- GUILLEN, E. M. (2013). Real museum, imaginary museum: reflections on the concept of the museum as a stage for metamorphosis. In: *Espacio, tiempo y forma. Serie VII, Historia del arte*. Vol. 1, pp. 129-145. ISSN 1130-4715.
- HEILBRUN, James – GRAY, Charles M. (2001). *The Economics of Art and Culture*. New York : Cambridge University Press. ISBN 0-521-63712-0.
- HUTTER, Michael – THROSBY, David (eds). (2011). *Beyond Price: Value in Culture, Economics and the Arts*. Cambridge : Cambridge University Press. ISBN 9780521183000.
- KOSUTH Joseph. (1993). *Art After Philosophy and After. Collected Writings 1966-1990*. Cambridge, Mass. : MIT press. ISBN-13:978-0-262-11157-7.
- LAMARQUE, Peter — OLSEN, Stein Haugom (eds). (2003). *Aesthetics and the Philosophy of Art: The Analytic Tradition*. Malden, MA : Wiley-Blackwell Publishing. ISBN: 978-1-4051-0581-1.
- MAESENEER de, Yves. (2003). Un Ange Passe... A Conversation between Theology and Aesthetics: The Case of Jan Fabre. In: *Literature and Theology*, Vol. 17. № 4, pp. 374-387. ISSN 0269-1205.
- MALRAUX, Andre. (1997). *Le musée imaginaire*. Paris : Gallimard. ISBN 2-07-032948-8.
- MANDELBAUM, Maurice. (1965). Family Resemblances and Generalization Concerning the Arts. In: *American Philosophical Quarterly*, Vol. 2, pp. 219-228. ISSN 0003-0481.

- McSHINE, Kynaston. (1999). *The museum as muse: artists reflect*. New-York, NY : The Museum of Modern Art. ISBN 0-87070-092-8.
- SIMONS, Marlise. (2003). Bits of Bugs Glow, to Delight of Queen. In: *The New York Times*, Vol. 4. ISSN 0362-4331.
- STALPAERT, Christel. (2005). The Reconfigurative Power of Desire. Jan Fabre's As Long as the World Needs a Warrior's Soul. In: *Arcadia*, Vol. 40. № 1, pp. 177-193. ISSN 1613-0642.
- STECKER, Robert. (2003). Definition of Art. In: LEVINSON, Jerrold. (ed). *The Oxford Handbook of Aesthetics*. Oxford : Oxford University Press, pp. 136-154. ISBN-10: 0199279454
- SZEEMANN, Harald. (1981). *Museum der Obsessionen von/ueber/zu/mit Harald Szeemann*. Berlin : Merve. ISBN 3-88396-020-9.
- VOS de, Laurens. (2009). Jan Fabre's Crusade Against Shopping Culture. In: *PAJ: A Journal of Performance and Art*, Vol. 31. № 3, pp. 65-73. ISSN 1086-3281.
- WEHLE, Philippa. (2009). The Power of Theatrical Madness: Jan Fabre's Orgy of Tolerance. In: *TheatreForum*, Vol. 36. № 16, pp. 120-129. ISSN 1060-5320.
- WEITZ, Morris. (1956). The Role of Theory in Aesthetics. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, № 15, pp. 27-35. ISSN 1540-6245.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. (2001). *Philosophical Investigations*. Transl. by G. E. M. ANSCOMBE. Oxford : Blackwell. ISBN 9780631231592.
- YANAL, Robert. J. (1998). *The Institutional Theory of Art*. In: KELLY, Michael (ed). *The Encyclopedia of Aesthetics*. Oxford : Oxford University Press. ISBN-13:9780199747108.

National Museums and Museums of Modern Art in Poland – Competition for Domination in the Field of Museums

Elżbieta Nieroba

Elżbieta Nieroba, PhD.
University of Opole
Institute of Sociology
pl. Kopernika 11a
45-040 Opole
Poland
email: enieroba@uni.opole.pl, panagia@poczta.fm

Muzeologia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:45-58

National Museums and Museums of Modern Art in Poland – Competition for Domination in the Field of Museums

The objective of this paper is to analyse the transformations in the field of museums in Poland, and to study more closely the process of constructing a museum model that meets contemporary challenges. Two types of museums are analysed here, namely national museums and museums of modern art, to demonstrate how their respective activities affect the structure of the field in question, bringing about change. It is the assumption of this study, following Pierre Bourdieu's framework of conflict perspective, that museums situated in the field of orthodoxy and the ones in the field of heterodoxy compete within the artistic field for a symbolic domination over other participants. At the core interest of this study, there is a question to what extent chosen Polish museums and staff apply the principles of the New Museology in their daily practice.

Key words: modern art museum, museum field, national museum, Pierre Bourdieu

Introduction

While considering the status of the museum in the contemporary world, both museology theorists and practicing museologists draw attention to the new social-political context in which museums now operate in (such as the blurring distinction between the high and the popular culture, or culture and commercialism). These circumstances call for a debate on the new role of museums in the postindustrial society¹. New Museology has become the symbol of challenges currently faced in this field. The old museology was focused on methods, neglecting the social context of functioning, with all attention consumed by administrative tasks and the achieved "success", i.e. sufficient funding and high museum attendance. No reflection, however, was made concerning the social and political effects of museum operation². Critics of this paradigm drew their inspiration from the activity of artists who in the 1960s began demonstrating their lack of trust towards the institution of the museum, demanding more influence over constructing and structuring the exhibition space³. In the 1990s, some publications introduced the critical theory into English language museum studies. They emerged in response to the

¹ WITCOMB, Andrea. *Re-Imagining the Museum. Beyond the Mausoleum*. London, New York : Routledge, 2003, p. 13.

² VERGO, Peter. Introduction. In: VERGO, Peter (ed.) *The New Museology*. London : Reaction Books, 2006, pp. 3-4.

³ MARSTINE, Janet. Introduction. In: MARSTINE, Janet (ed.) *New Museum Theory and Practice. An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, p. 6.

ideas of authors like Pierre Bourdieu⁴ and Michel Foucault⁵. According to the assumptions of this critical theory, museums classify and order knowledge, produce ideologies and discipline societies, moulding pure taste. This approach questioned the view of the museum as a neutral institution that had previously been in operation and infused the debate on museology with a new language.

Thus, debate over the main objectives of the contemporary museums was prompted and encouraged. The gradual shift from an “object-centred” paradigm to one highlighting the role of the recipient may be followed both in the literature of the subject, and in the main documents issued by the major museum associations worldwide (such as the International Council of Museums – ICOM). It was almost universally accepted that museum’s essential function consists in its service to the society, whereas the former policy had placed priority on the collection as such and its protection⁶. Currently, the largest challenge museums are faced with is to build a relationship with the active and demanding visitor.

The process of constructing a museum model adequate to the challenges of the contemporary world is also taking place in Poland. Multiple museums are striving to break with the cliché of an anachronous institution that is out of touch with contemporary trends and operates outside the social context⁷. The objective of this paper is to diagnose to what extent the worldwide discourse concerning the condition of museums, and the attempts to include them in the cultural mainstream is present in the collective consciousness of Polish museologists. The starting point of the study rests in the assumption that the postulates of the New Museology may be put into practice in varying degrees depending on the museum type (factors for consideration should include the specificity of its collection, the venue itself and the scope of its activity, its audience, its finances, its history, and its time of operation). Hence, two types of museums are analyzed here, differing in their potential and extent to which the new policy of museum functioning may be applied, namely the Polish national museums and the Polish museums of contemporary / modern art⁸. Due to their long-standing tradition and by the virtue of championing the dominant national values, the national museums in Poland are assumed here the dominant institutions, whereas the Polish museums of contemporary art, being relatively new participants in the power game within the artistic field, stand for the heterodoxy field. It is assumed here that according to the theoretical postulates of Pierre Bourdieu’s conflict perspective, the museums in the orthodoxy field (that is the dominant institutions, e.g. the national museums) and those in the field of heterodoxy (the dominated institutions, e.g. the museums of modern art) compete against each other within the museum field for symbolic domination over the other participants. Each party, bearing in mind their interests, the type of capital they have at their disposal and which they may turn to their advantage and use as a stake in the game, strives to gain the supremacy over other players in the field to be able to impose its definition, and set the boundaries within which the effects of

⁴ BOURDIEU, Pierre. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996; BOURDIEU, Pierre – DARBEL, Alain (with SCHNAPPER, Dominique). *The Love of Art. European Art Museums and their Public*. Oxford : Polity Press, 1991.

⁵ FOUCAULT, Michael. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York : Vintage Books, 1995.

⁶ WEIL, Stephen E. From Being about Something to Being for Somebody: The ongoing transformation of the American museum. In: SANDELL, Richard – JANES, Robert, R. (eds). *Museum Management and Marketing*. London, New York : Routledge, 2007, p. 32.

⁷ WITCOMB, ref. 1, p. 13.

⁸ The terms of „modern art” and „contemporary art” are used interchangeably here, as both are invoked in the names of the Polish museums.

certain types of capital are revealed. The action strategies assumed by the users depend on their position within the field and its perception⁹. The position occupied in the field, understood as a network of objective relationships between various positions, determines the current and the potential situation of an individual within the distribution structure of given capitals¹⁰.

The presentation of the transformation in the field of Polish museums is preceded by an analysis of the context within which museums in Poland exist and operate, as well as a description of the changes that have recently occurred in this area.

Museums in Poland after 1989

When situating Polish museums in the context of the world museology, their unique history over the past several decades must be kept in mind. Prior to 1989, the structure of the art field was predominantly determined and regulated by both the political situation and the state policy resulting from it. Influence was exercised over the subsystems of the artistic world, including the institutions related to creation, distribution, presence and reception¹¹, by defining the field's boundaries or frontiers, the rules governing it, and managing the resources enabling the actors' activity. State patronage existed to fulfill one of the obligations of a socialist state, namely fostering culture¹².

The central monopoly on fostering the cultural life began to wane with the political transformation of 1989. Over the next few years, the majority of museums was passed over to the local authorities. Currently, in respect to their governing bodies Polish museums may be classified as belonging to one of four groups: state-owned, local government-owned, co-owned (where both state and local authority have stakes in it), and ones run by other bodies (such as universities, associations, foundations, legal and natural persons)¹³.

Once the strategy of providing centrally governed support for culture had been abandoned; Polish cultural institutions were faced with a new activity potential, yet simultaneously also with challenges previously unknown to them that western museums had already been tackling for some time. The new quality of operation was in the Polish territory laid out by the change in the system of museum funding, commercialising the cultural offer, the necessity to court public attention, and, finally, the rapid growth of new technologies which laid grounds for redefining exhibition space, providing new ways to construct it. It should also not be overlooked that owing to the largely homogeneous character of the Polish society, Polish museums are to a much lesser degree concerned with the policy of multiculturalism and managing the relationships with cultural minorities than it is the case for museums operating within multicultural societies.

Prosperity of Polish museums has risen dramatically since the early 2000's, with new museums being established and new investments with the objective of modernizing old institutions underway. The starting point for the so-called museum boom seems to have been the launch of the Museum of Warsaw Uprising in 2004. This particular museum is part of the

⁹ BOURDIEU, Pierre – WACQUANT, Loïc. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago : The University of Chicago Press, 1992, pp. 98-101.

¹⁰ BOURDIEU, Pierre. *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford California : Stanford University Press, 1995, p. 231.

¹¹ GOLKA, Marian. *Sociologia kultury*. Warsaw : Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2007. p 274.

¹² KRAJEWSKI, Marek. *Strategie upowszechniania sztuki w Polsce w latach 1956-1989. Na przykładzie Galerii Krzywe Koło, Galerii Foksal i Gruppy*. Ph.D. thesis, formerly unpublished, Poznań, 1997.

¹³ FOLGA-JANUSZEWSKA, Dorota. *Muzea w Polsce 1989-2008. Stan, zachodzące zmiany i kierunki rozwoju muzeów w Europie oraz rekomendacje dla muzeów polskich. Raport opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jako jeden z Raportów o Stanie Kultury*. Warsaw: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2008, pp. 5-6.

historical policy of the state intending to enhance its role in honouring and commemorating its past. The list of similarly-aligned, newly-established museums includes The Museum of the Second World War in Gdańsk, the European Solidarity Centre in Gdańsk, and the Museum of the History of Polish Jews in Warsaw.

In parallel to the processes of commemorating the past through establishing new museums, Poland has recently seen a growing interest in contemporary art. The initiative that spurred, or at least gave new momentum to acquiring the collection of contemporary art was the National Programme for Culture “The Signs of the Times” (“Znaki Czasu”), operated between 2005 and 2013 and aimed at fostering artistic creation, its collection and cataloguing, as well as promoting contemporary art¹⁴. Its tangible effect was the establishment of over a dozen of regional Societies for the Encouragement of Fine Arts, whose role is to collect Polish art from the break of the twentieth and the twenty first century¹⁵. “The Signs of Times” programme is not the sole initiative for the promotion of contemporary art in Poland, as new museums accruing collections of modern art have recently been started in Warsaw, Wrocław and Kraków.

Also, a number of small-scale, private owned museums frequently started by aficionados of given topics or issues, have lately come to exist, unaffiliated to any source of public funding.

Apart from new museums being founded the previously existing institutions are being extended (e.g. Schindler’s Factory has been started as a new chapter of The Historical Museum of the City of Kraków) or modernized (for instance the new building of the Silesian Museum in Katowice, erected on post-mining grounds).

Museum-related discourse in Poland

Critical reflection on museum institutions has been a part of Polish museology discourse since the 1960s, with the key personalities including Ryszard Stanisławski, the long-term Director of the Museum of Art in Łódź (1966-1991) and Jerzy Ludwiński, an art theorist and critic¹⁶. According to Stanisławski, the museum’s function consists in constituting a “critical instrument” whose purpose is to update art through its constant critical reinterpretation¹⁷. Ludwiński, in turn, formulated a model according to which the museum ought to be “*the place where art is born, both art’s sensitive seismograph and catalyst*”¹⁸. As the author of the programme outlined for the Museum of Current Art institution (Muzeum Sztuki Aktualnej) planned in Wrocław in 1966, he suggested extending the range of issues raised by museum beyond the themes determined by the museum collection. He denied the museum collection its vital status, postulating the establishment of a platform for “*ideas and reflections directed towards future, concerned with the art created in a given time*”¹⁹.

¹⁴ *Strategia Rozwoju Kultury w Regionach. Narodowy Program Kultury „Znaki Czasu” na lata 2004-2013*. Warsaw : Ministerstwo Kultury, 2004, p. 19.

¹⁵ SACIUK-GAŚOWSKA, Anna. Znaki Czasu – docenianie sztuki. In MUSIAŁ, Grzegorz – SACIUK-GAŚOWSKA, Anna (eds.) *Na zachętę do muzeum. Kolekcja łódzkiego Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych*. Łódź: Muzeum Sztuki, 2014, p. 28.

¹⁶ ZIÓŁKOWSKA, Magdalena. Muzeum krytyczne to nie dyskursywny ornament. Rozmowa z Piotrem Piotrowskim. In: *dwutygodnik.com Strona kultury*, vol. 58, 2011, no page numbers available for this position.

¹⁷ VELEZ, Marcel Andino – FUDALA, Tomasz. Trzy przestrzenie Muzeum Sztuki. Rozmowa z Jarosławem Suchanem, dyrektorem Muzeum Sztuki w Łodzi. In: *Muzeum*, vol. 3, No. 1, 2008, pp. 5-7.

¹⁸ LUDWIŃSKI, Jerzy. Muzeum Sztuki Aktualnej we Wrocławiu (koncepcja ogólna). In: *Muzeum*, vol. 3, No. 1, 2008, pp. 22-23.

¹⁹ ZIÓŁKOWSKA, Magdalena. Czuly sejsmograf. Muzeum Sztuki Aktualnej Jerzego Ludwińskiego. In: *Muzeum* vol. 3, No. 1, 2008, pp. 2-4.

The theoretical considerations found their application with the critical museum project attempted between 2009 and 2010 by Piotr Piotrowski, the Director of the National Museum in Warsaw. He held the museum model he fostered to constitute a certain antidote against the advancing transition of museums into mere tourist attractions with inevitably a “dumbed down” message. The critical museum is synonymous with the museum forum, one that is involved in the public debate concerning problems important for a given community. This is also an institution, in Piotrowski’s words, “*that advances dispute-based democracy, yet also a self-conscious and self-critical one, ever bent on reviewing its own lore, weighing its own authority and the historical and artistic canon it helped to shape.*”²⁰.

The critical museum programme implemented in the National Museum in Warsaw was tailored to meet the requirements and needs of that particular institution²¹. Piotrowski stressed the importance of three areas of activity. First, focusing the attention on the art of Central and Eastern Europe as “*the threshold for building a global vision of museum culture*”²². Second, allowing the museum staff to question and dispute the artistic canon, and making an attempt at embracing works situated outside the canon. The third dimension was to become active within the public space, understood as rooting the museum in the context of the transformations at work in the contemporary world, including “*the democratization of the society, advancement of cosmopolitan culture, European integration, interlapping and mutual permeation of global and local factors, etc.*”. From this particular museum’s perspective, this was supposed to consist in “*facilitating the understanding of the contemporary world’s complexity, acknowledging the importance of memory and the past for building a civil society, a transnational (cosmopolitan) society, one that is internally complex*”²³. Piotrowski was not able, however, to enforce the idea of the museum as a critical institution, as towards the end of 2010 he resigned from the Director’s post, following the rejection of his proposals laid down in the “Strategy for operation and development of the National Museum in Warsaw” (2010 – 2020)” by the museum’s Board of Trustees.

A reflective analysis of museum practices, this time on the part of artists themselves, may also be exemplified by the exhibition held at the break of 2006 and 2007 by the Museum of Art in Łódź. The invited artists presented, among other things, the issues they had with museum as such. Their task was to address typical museum activity, including the display, collection, and interpretation, all of which they held not to be transparent enough, thereby facilitating abuse of meaning and market manipulation. The feasibility of constructing a symmetrical relationship between the artist and the museum, where the interests of the two parties are not mutually threatening was the focus of the project²⁴.

The 1st Congress of Polish Museologists held by NIMOZ in 2015 was organized to meet the community’s need for a more thorough reflection on the status of museums. According to its organizers, “*The Congress was born from the need for a dialogue with the contemporary society and the decision makers concerning the role and the significance of museums in today’s world. It is aimed at outlining the directions and the principles for the development of Polish museology*”²⁵.

²⁰ PIOTROWSKI, Piotr. *Muzeum krytyczne*. Poznań : Rebis, 2011. p. 9.

²¹ PIOTROWSKI, ref. 21, pp. 67-138.

²² PIOTROWSKI, ref. 21, p. 73.

²³ PIOTROWSKI, ref. 21, p. 72.

²⁴ LISIEWICZ, M. Pożądane muzeum. In: LUBIAK, Jarosław (ed.) *Muzeum jako świetlany obiekt pożądania*. Łódź: Muzeum Sztuki, 2007, pp. 10-11.

²⁵ <http://kongresmuzealnioskow.pl/misja-i-zalozenia/>

The three-day debate turned out drafts of 8 resolutions later passed over to the representatives of legislative and executive authorities. The resolutions pertain to the nature of museum institutions, museum artifacts and collections, the museologist profession, the museum organizers, the principles of the museums' economic security, the principles of professional and scientific advancement of museologists, the policy for obtaining and protecting collections, the processes of digitalizing the collections held in Polish museums, and the principles concerning the restitution of artifacts.²⁶

Methodology

The objective of this paper is to reconstruct the status of the museum institution in the contemporary culture ingrained in the consciousness of the museum professionals. The main actors of the sociological considerations are the museum employees²⁷, thus individuals directly involved with adjusting and executing the policy of museum functioning. This choice stemmed from the assumed museum definition as a formal institution in the field of art, understood as an organized team of people “*playing certain social roles, and their behaviours of public significance, interactions, consciousnesses, means and norms of operating, with all this aimed at reaching given objectives*”²⁸. It is the assumption here that museologists work in a given social context determined by the processes of the cultural change and are affected by the current scientific discourse related to museology. Also, it is assumed in this paper, that implementing the ideas of New Museology in daily practice is largely dependent on the specificity of a given museum, and more precisely on their situation within the museology field, whether they are participants of the orthodoxy (as is the case with the national museums), or the heterodoxy field (the contemporary art museums).

The traditional museum model operating within the orthodoxy field is compliant with Pierre Bourdieu's theory of reproduction of cultural domination²⁹. According to this approach, museums are responsible for producing and reproducing social differences by validating the so called legitimate culture. In their research, Bourdieu and his followers, including Paul DiMaggio³⁰, explored how museum institutions naturalize the high culture. Their purpose was to reconstruct the process of the higher classes' struggle for social domination through art. The contemporary museums which operate in accordance with the traditional model strive to remain unaffected by their visitors or recipients, and by the mechanisms of the free market, reproducing in their daily practices the established, petrified patterns of operation, and try to ensure that the “museum templum” status is maintained, with its air of scientific authority. It is the assumption of this study that the museums rooted in the traditional model are the national museums, whose role since the very beginning was to legitimize the governmental authority through representing the dominant national values and acquiring artifacts important for the national identity.

²⁶ <http://kongresmuzealnikow.pl/projekty-uchwal/>

²⁷ More specifically, professional museum staff, thus, as the Museum Act of 1996 stipulates, the staff employed in posts directly related to the museum's primary activity.

²⁸ GOLKA, ref. 11, p. 273.

²⁹ BOURDIEU, Pierre. *Distinction...*, ref. 4.

³⁰ DIMAGGIO, Paul. Cultural Entrepreneurship in Nineteenth-Century Boston. In: DIMAGGIO, Paul (ed.) *Nonprofit Enterprise in the Arts. Studies in Mission and Constraint*. Oxford, New York : Oxford University Press, 1986, pp. 41-61; DIMAGGIO, Paul. Cultural Boundaries and Structural Change: The Extension of the High Culture Model to Theater, Opera, and the Dance, 1900-1940. In: LAMONT, Michele – FOURNIER, Marcel (eds) *Cultivating Differences. Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago : University of Chicago, 1992, pp. 21-57.

The museums which operate according to the paradigm of New Museology transgress the boundaries traditionally associated with institutions operating within the museum field and open themselves to the areas of culture previously absent in museums' spectrum of activity. They go beyond the established clichés of museums as noble temples of art. Inspired by the audience's expectations, they supplement their offer with elements of entertainment, their message is not based on a paternalistic authority, they allow the receiver to construe an individualized narrative, they also form close relationships with the field of economy. Their attempt is to construct the museum space in such a way that it can become a platform where an exchange of thoughts, negotiation of meanings, reception and interpretation of works of art occurs, a space open to other cultures, discourses, ways of construing meaning. It is the assumption here that the Polish museums of modern art, operating within the field of heterodoxy, are able to implement such policy to a larger extent than the national ones. The difference between these museums rests, among other things, in the distinctive character of their collections, as the elements of the national heritage exhibited in the national museums are sacralized and mythologized in the social consciousness, whereas the museums of contemporary art acquire art stereotypically perceived as hermetic, obscure to an average recipient. Moreover, the national museums maintain and reproduce the traditional division of roles within their hierarchical structure, with the dominant role played by the art historian, a hierarchy shaped at the break of the eighteenth and nineteenth century, whereas the representatives of the museums of modern art are advocating the acknowledgement of the curator's profession with the full breadth of duties it currently denotes.

The empirical material was obtained through unstructured interviews. The technique gives access to objective meanings generated by individuals' actions. The interviews were conducted with twelve employees of national and modern art museums³¹. Interviewees were selected based on their position within the organizational structure of the museums, as for each institution, the interviewed employees included the museum director, and a professional staff member within a non-managerial position³². The indicators of the museum model upheld by the museologists are taken to be the objective structures of meaning associated with the following issues: the challenges faced by the contemporary museums, the ways of defining the museum, and social functions played by museums. The empirical material is analysed with use of the Objective Hermeneutics Method.

Analysis of the empirical material

The challenges Polish museums are facing

The collective representations of the studied museology community seem to hold a belief in a historical breakthrough currently taking place in the world of museums, a revolution of a kind the community is witnessing. The literature of the subject refers to the future of cultural institutions as determined by two major factors, namely the technological progress, and the increasing convergence of the culture and the commercialism³³. When enquired about the major opportunities and threats museums are facing in the contemporary world, the respondents

³¹ 6 employees of national museums and 6 employees of modern art museums were included in the research sample. 10 women and 2 men were included in the research sample.

³² 6 directors and 6 professional staff member with a non-managerial position were included in the research sample.

³³ SMITH, Charles, Saumarez. Museums, Artefacts, and Meanings. In: VERGO, Peter (ed.) *The New Museology*. London : Reaction Books, 2006, pp. 6-21.

spontaneously pointed to three areas: museums being used instrumentally for the sake of economic policy, the lack of sophistication on the audience's part paired with the expansion of the leisure time sector, and technical and logistic problems (such as adjusting the museum infrastructure as to be able to host large temporary exhibitions). Clearly, the respondents hold a negative representation of the context they operate within, as the answers they provided to the open question all focused on adversities.

The representatives of the contemporary art share the belief in the necessity of redefining the structure currently existing within the museum field, owing to the specificity of the contemporary art which affects certain daily museum practices in two ways in particular. First, work in a museum of contemporary art typically involves a close collaboration with the artists, hence the respondents are actively advocating an amendment to the Museum Act of 1996, demanding that the curator post (currently not included) be entered therein. They share the conviction that the present statutory regulations concerning museologists as a profession fails to be consistent with the reality of contemporary museum work. The museologist profession as referred to in the act does not include curatorship, a multifaceted position spanning different areas of responsibility, one that involves overseeing and devising an exhibition as a whole, from the initial stage of reaching out to an artist and developing the idea for the exhibition content-wise, to securing the financing of the exhibition, and finally to arranging the exhibition space. The museologists also question the existing structure of the field in respect to conservation work as regards to contemporary art. The latter transgresses the model of art wherein only "noble" materials, such as oil paints, marble, wood, bronze, etc. were used. At times, the contemporary art goes as far as to reject the material dimension of a work of art as such (conceptual art, performance art)³⁴. The previously applied conservation and maintenance practices have proven insufficient and inadequate when confronted with the new philosophy of art.

The museologists' statements also contain an objective structure of meaning concerning the relationship between the museum practice and a wider social-political context, including the new forms, ways and patterns of participating in culture, and the crisis of authority. The analysis of the empirical material revealed the actors, regardless of their background, to be aware of the threats related to the thoughtless reproduction of activities once effective, yet failing to meet the audience's expectations in the present social and cultural context. Developing new efficient ways of communicating with the recipients of the cultural offer calls for an immersion in the contemporary, requiring careful observation of external circumstances conditioning and / or accompanying the changes and shifts in cultural participation models. Simultaneously, the respondents stressed the need to strike a balance between heeding the audience's expectations that might prompt a populist cultural offer, and formulating a "message supreme" developed by the professionals and subject to natural evolution.

The above declarations remain in conflict with the perception the actors have of their peer community. On the level of representation, their perception is unfavourable, with some of the respondents negating the existence of a collective museologist identity. In their own shared view, museologists constitute an extremely stale and conservative professional community,

³⁴ RUBIO, Fernando Domínguez – SILVA, Elizabeth B. Materials in the Field: Object-trajectories and Object-positions in the Field of Contemporary Art. In: *Cultural Society* vol. 7, No. 2, 2013, pp. 161-178; BARKER, Rachel – SMITHEN, Patricia. (2006). *New Art, New Challenges: The Changing Face of Conservation in Twenty-First Century*. In: MARSTINE, Janet (ed.) *New Museum Theory and Practice. An Introduction*, Oxford : Blackwell Publishing, pp. 86.

fervently opposed to any changes that could affect their daily work.

In the respondents' perception, the public commonly shares similar associations of traditionalism, archaism, conservatism, and staleness as pertaining to their profession. Some respondents place the blame for perpetuating the unfavourable and unfair clichés with themselves and their peers. They share the conviction that the museologists fail to initiate or provoke heated social debates or engage themselves in a broad promotion of the actual museum image. As reasons for the perpetuation of the common stereotypes regarding museums, they point to the educational shortcomings of the potential recipients, and their lack of positive museum-related experiences. Those in charge of management in the museums of contemporary art have also raised the fact that the Polish audience is simply unprepared for the reception of contemporary art, owing to the low level of art-related school based education, failing to raise and mould aesthetic sensitivity and awareness, form the need to experience art on a regular basis or even at all, or explain its role, thereby contributing to the formation of commonly shared clichés of the inaccessibility and obscurity of the message conveyed by the contemporary art.

Ways of defining museums

The analysis of the provided statements has shown respondents to reproduce two different museum definitions, namely as a public institution, and in a more reflective manner, where the boundaries stipulated in the legislating act are transgressed. The first definition identifies museums with a state-affiliated institution, operating within a given organizational and legal context, with the Museum Act setting forth the range of liabilities, obligations and rights. The Museum Act of 1996, Article 1, determines the prime objective of museums' operation to be *“collecting and ensuring permanent protection of assets representing the natural and cultural heritage of the humanity, both material and non-material in character; providing information concerning the value and the content of the gathered collection; propagating the basic values of the Polish and world history, science and culture; shaping the cognitive and aesthetic sensitivity; facilitating the access to the collected artifacts”*³⁵.

The interviewees understand the significance of the document, yet the representatives of the modern art point to the confining role of the statutory museum definition. Strict adherence to the definition embedded in the act results in passivity on the part of museology professionals, and paves way for a certain attitude and manner of thinking about the museum the actors reproduce in their social practices. The statutory regulations emphasize the continuity and invariability of the key tasks of the museum and deny an individual any autonomous agency.

The representatives of the modern art go beyond the definition set forth in the act, trying to ground their own in a symbolic meaning. They highlight the role the museum plays in building a platform for dialogue and forging relationships between individuals who are to various degrees involved in the museum's activity. This way of defining the museum is consistent with the vision of the museum advocated by the supporters of the New Museology. The actors representing the contemporary art, regard not only works of art per se as valuable, but also the ideas that have accrued around them, and the experiences (not limited to visual ones) they may help to convey. Nonetheless, the representatives of the museums of modern art also rely on to the legal stipulations as the basis for their own definition of the museum, both on national and international level. Therefore, in the collective consciousness of the respondents representing the various museum types, there is the normative coercion to undertake such museum practices

³⁵ JOURNAL OF LAWS, 2012, Item 987, Art. 1, The Museum Act of 1996.

as to correspond with the entirety of the tasks set out by the legislator, even though they report the equilibrium to have recently been tipped to the advantage of the educational function.

The representatives of the national museums and of the contemporary art museums alike, when expressing their own definitions of museums, pronounce the need for an adjustment to the changing world, but only to a degree that would allow them to maintain the collection as the focus of the museum's existence and operation. As museums act as the depositaries of the material and non-material cultural heritage, abandoning the collecting practice would result in the blurring of the distinction between museums and other cultural institutions.

The neglect of the subjectivity of the recipients of the cultural offer, however, seems to be the common trait found in the definitions offered by the respondents. The statements reflect the common thought pattern shared by the museologists concerning the relationship of the museum and its audience. The issue of the culture participant is not referred to directly in the definitions offered, yet through referring to one of the statutory tasks of the museum, namely facilitating the common access to its collection. The museologists' attitude towards the recipient seems invariably condescending. It stems from the assumption that the museum has sufficient reservoirs of authority and power at its disposal to impose certain standards of participation in culture (such as expecting the visitors entering a museum to be aware of its "temple of art" status and not to expect tacky forms of entertainment). The authority and power the museum exercises rest in the uniqueness of the museum's collection and in the sense of festivity and special occasion its viewing evokes, as well as in the professional staff capable of arranging congenial yet productive leisure time. Accordingly, the museum staff are obliged to devise the offer in such a way, as to facilitate the audience's reception of the works of art. These statements may be taken as acquiescence to treat visitors condescendingly, from an authoritarian position. The preconception is that without the museologist's professional assistance, the recipient is incapable of interpreting the content of the exhibition and its message.

Museums' social functions

The analysed statements of the interviewed museologist community provided in response to the question concerning the main objective of the museum allow a hypothesis that the representatives of the national museums perceive education as the crucial task. Education is understood in accordance with P. Bourdieu's idea of a form of symbolic violence³⁶. The interviewees reproduce the statement that the museum's role is to inspire the recipients to independently develop and enrich their knowledge. They emphasize that learning is a challenging, if not daunting, task, yet a worthy one in its essence. Accentuating the educational mission of the museum, the respondents share the conviction about formal education failing to meet its function. Two other issues surface as the backdrop of the considerations on raising and shaping museum audience. First, the respondents reproduce the statement that the low level of education ought not to steer the museum practices towards populism (for instance preparing exclusively exhibitions that are unsophisticated, congenial and appealing to the public). Second, taking on the role of the educator in respect of experiencing art, or, more broadly, visual culture, may potentially compromise the museum's status as an elitist institution. For the interviewed actors, the museums are institutions producing and reproducing the legitimate culture. Even if the museum is supposed to be a place where leisure time is spent worthily, it does not cease

³⁶ BOURDIEU, Pierre – PASSERON, Jean-Claude. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Newbury Park, New Dehli : Sage, 1990.

to be an institution directing its offer at an audience willing to experience art, and accept the dominant narrative message formulated by the museum staff. Based on what they declare, it appears that the employees of the national museums particularly cherish an audience whose habitus does not hinder access to the institutions of culture.

The actors representing the museums of modern art also share the sense of the significance of the educational mission inherent in the museum activity, even though they mostly refer to the unique character of the contemporary art. As their essential task, they see combating the negative clichés the society seems to hold as regards the contemporary art which they believe to be generally perceived as controversial and obscure.

Apart from the educational perspective, the representatives of modern art point to other areas that should stay at the core of the museum's operation. Most importantly, they point to the potential of the contemporary art as a medium for moulding attitudes of social sensitivity and tolerance. The potential is related to the engagement of the modern art in social issues (for instance through commenting current events and issues, taking critical stance on the inherited reality, tackling and disputing various opinions and beliefs, dismantling the model of the world upheld by the media and the politics). The museum's task is also to bring art and the society closer by lending the museum space to discussions and debates, and through publishing.

The actors' attitude towards the cultural canon is the indicator of their understanding of the mission the museum holds in the contemporary world. According to P. Bourdieu's idea, the canon is a form of legitimizing the dominant culture³⁷. The analysis of the empirical material has revealed the idea of the canon to constitute an objectivized element of the museologists' social reality. They share the belief that the knowledge of the canonical works determines an individual's taste and establishes efficient communication between individuals sharing common values. The reproduced statement here is that the canon should primarily play the role of the guide through the world of culture, a function of particular significance in the contemporary world with its unlimited diversity of cultural opportunities on offer for every individual to choose from.

Even though the respondents admit the content of the canon to be fluid and to undergo transformations due to current social circumstances, the majority of them believe that abandoning it would bear adverse effects in the field of art. They reproduce the statement that not all cultural phenomena are equally valuable. The collections accrued in the museums reflect the legitimate culture of the dominant class and claim social acknowledgement. Experts in a given area (art historians in this case) should be able to prevent (through the sheer power of their authority) an inclusion into the canon of works that, in their view, fall short of meeting the criteria of artistic value. The beliefs of some of the representatives of the museums of contemporary art (all of them in managerial positions) who reject the dominant role of the canon in shaping artistic taste, remain marginal. In their opinion, no such universal dominating set of values exists as would justify the existence of the canon.

Conclusions

The analysis of the statements provided by the museologists representing the two kinds of museums, the national museums and the museums of modern art, have shown the Polish museum field to be the site of a power game of its kind, played between the participants of orthodoxy (the national museums) and heterodoxy (the museums of modern art). The

³⁷ BOURDIEU, Pierre. *Distinction...*, ref. 4.

museums of modern art actively participate in the game for the hegemony over the field. The respondents from this group seem to construe their identity through the negation of the museologist community, stressing the peculiar character of the tasks they feel entrusted with – namely, bringing the contemporary art closer to the average recipient to overcome its general perception as hermetic and obscure, and promoting the attitudes of social sensitivity. Another characteristic of the museums of contemporary art is the collaboration with artists, an impossible enterprise in the institutions holding collections of traditional art. The respondents from this group see the necessity for ensuring a strong status of the museums of contemporary art within the structure of the field, owing to the character of the acquired collection, requiring distinctive conservatory practices, differing from the behaviours reproduced within the framework of the institutional training of conservators-restorers.

The common trait of the studied museology community is the manner of constructing their own definitions of the museum. Through them, the respondents address the condition of the contemporary society and the shifting external context that affects museum practices, yet the conceptualizations they offer tend to be conservative and static. The respondents emphasize the state-affiliated origin and allegiance of the museum institution, and invoke the legal foundation stipulating the manner of its operation, even though the representatives of the contemporary art museums attempt to transgress the institutional and organizational framework in favour of more substantial involvement of museums with social life. Nonetheless, the collective consciousness sees the key tasks of museums through the lens of the criteria imposed by legislation, with supremacy assigned to the acquisition of artifacts and protecting the collection.

Despite the declared openness to change, the professional staff see the museum as an institution of symbolic violence. The museum definition reconstructed based on the respondents' statements hardly meets the assumption of New Museology. The definitions the museologists supplied seem to deny the recipient any agency. The objectivized element of the respondents' reality is the perception of the potential museum audience as lacking sufficient resources of cultural capital³⁸.

The analysis of the collected empirical material allows to confirm the hypothesis concerning the existence of a competitive relationship between the national museums and the museums of contemporary art, consisting in struggle for hegemony in the field of museums. The study has, nonetheless, shown the transformations at work within the field of Polish museums not to be dominated by the New Museology discourse. The paradigm of New Museology is aimed at an ideal, whereas every local community needs to determine the feasibility of implementing its assumptions. The economic and political circumstances in Poland differ from those present in the Western context, where the idea of abandoning the recipient's hegemonic subordination to the message conveyed by the museum was originally formed. It may be concluded that the Polish museologist community does not fully embrace the ideas of New Museology, the representatives of the museums of contemporary art being no exception here. The studied community seems to share the belief in the existing willingness to maintain the dominant role consisting in imposing meanings and reproducing the legitimate culture in the museum. The statements the respondents reproduce as regards the status of the museum in the contemporary world seem to situate them closer to the traditional approach to the museum's social functions.

³⁸ BOURDIEU, Pierre. The Forms of Capital. In: HALSEY, A.H – LAUDER, Hugh - BROWN, Phillip – WELLS, Amy Stuart (eds) *Education: Culture, Economy, and Society*, Oxford, New York: Oxford University Press, 1997, pp. 46-58.

References

- BARKER, Rachel – SMITHEN, Patricia (2006). New Art, New Challenges: The Changing Face of Conservation in Twenty-First Century. In: MARSTINE, Janet (ed.) *New Museum Theory and Practice. An Introduction*, Oxford: Blackwell Publishing, pp. 86-105.
- BOURDIEU, Pierre – DARBEL, Alain (with SCHNAPPER, Dominique) (1991). *The Love of Art. European Art Museums and their Public*. Oxford: Polity Press.
- BOURDIEU, Pierre – PASSERON, Jean-Claude (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Newbury Park, New Dehli: Sage.
- BOURDIEU, Pierre – WACQUANT, Loïc (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- BOURDIEU, Pierre (1995). *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford California: Stanford University Press.
- BOURDIEU, Pierre (1996). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusett: Harvard University Press.
- BOURDIEU, Pierre (1997). The Forms of Capital. In: HALSEY, A.H – LAUDER, Hugh – BROWN, Phillip – WELLS, Amy Stuart (eds) *Education: Culture, Economy, and Society*, Oxford, New York: Oxford University Press, pp. 46-58.
- DIMAGGIO, Paul (1986). Cultural Entrepreneurship in Nineteenth-Century Boston. In: DIMAGGIO, Paul (ed.) *Nonprofit Enterprise in the Arts. Studies in Mission and Constraint*. Oxford, New York: Oxford University Press, pp. 41-61.
- DIMAGGIO, Paul (1992). Cultural Boundaries and Structural Change: The Extension of the High Culture Model to Theater, Opera, and the Dance, 1900-1940. In: LAMONT, Michele – FOURNIER, Marcel (eds) *Cultivating Differences. Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago: University of Chicago, pp. 21-57.
- FOLGA-JANUSZEWSKA, Dorota (2008). *Muzea w Polsce 1989-2008. Stan, zachodzące zmiany i kierunki rozwoju muzeów w Europie oraz rekomendacje dla muzeów polskich. Raport opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jako jeden z Raportów o Stanie Kultury*. Warsaw: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- FOUCAULT, Michael (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York : Vintage Books.
- GOLKA, Marian (2007). *Socjologia kultury*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- JOURNAL OF LAWS, 2012, Item 987, Art. 1, The Museum Act of 1996.
- KRAJEWSKI, Marek (1997). *Strategie upowszechniania sztuki w Polsce w latach 1956-1989. Na przykładzie Galerii Krzywe Koło, Galerii Foksal i Gruppy*. Ph.D. thesis, formerly unpublished, Poznań.
- LISIEWICZ, M. (2007). Pożądane muzeum. In: LUBIAK, Jarosław (ed.) *Muzeum jako świetlany obiekt pożądania*. Łódź: Muzeum Sztuki, pp. 9-18.
- LUDWIŃSKI, Jerzy (2008). Muzeum Sztuki Aktualnej we Wrocławiu (koncepcja ogólna). In: *Muzeum*, vol. 3, No. 1, pp. 22-23.
- MARSTINE, Janet (2006). Introduction. In MARSTINE, Janet (ed.) *New Museum Theory and Practice. An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 1-36.
- PIOTROWSKI, Piotr (2011). *Muzeum krytyczne*. Poznań: Rebis.

- RUBIO, Fernando Dominiguez – SILVA, Elizabeth B. (2013). Materials in the Field: Object-trajectories and Object-positions in the Field of Contemporary Art. In: *Cultural Society* vol. 7, No. 2, pp. 161-178.
- SACIUK-GAŚOWSKA, Anna (2014). Znaki Czasu – docenianie sztuki. In: MUSIAŁ, Grzegorz – SACIUK-GAŚOWSKA, Anna (eds.) *Na zachętę do muzeum. Kolekcja Łódzkiego Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych*. Łódź: Muzeum Sztuki, pp. 26-32.
- SMITH, Charles, Saumarez (2006). Museums, Artefacts, and Meanings. In: VERGO, Peter (ed.) *The New Museology*. London : Reaction Books, pp. 6-21.
- Strategia Rozwoju Kultury w Regionach. Narodowy Program Kultury „Znaki Czasu” na lata 2004-2013*. (2004). Warsaw : Ministerstwo Kultury.
- VELEZ, Marcel Andino – FUDALA, Tomasz (2008). Trzy przestrzenie Muzeum Sztuki. Rozmowa z Jarosławem Suchanem, dyrektorem Muzeum Sztuki w Łodzi. In: *Muzeum*, vol. 3, No. 1, pp. 5-7.
- VERGO, Peter (2006). Introduction. In: VERGO, Peter (ed.) *The New Museology*. London : Reaction Books, pp. 1-5.
- WEIL, Stephen E. (2007). From Being about Something to Being for Somebody: The ongoing transformation of the American museum. In: SANDELL, Richard – JANES, Robert, R. (eds) *Museum Management and Marketing*. London, New York : Routledge, pp. 30-48.
- WITCOMB, Andrea (2003). *Re-Imagining the Museum. Beyond the Mausoleum*. London, New York : Routledge.
- ZIÓŁKOWSKA, Magdalena (2008). Czuly sejsmograf. Muzeum Sztuki Aktualnej Jerzego Ludwińskiego. In: *Muzeum* vol. 3, No. 1, pp. 2-4.
- ZIÓŁKOWSKA, Magdalena (2011). Muzeum krytyczne to nie dyskursywny ornament. Rozmowa z Piotrem Piotrowskim. In: *dwutygodnik.com Strona kultury*, vol. 58, no page numbers available for this position.

Elżbieta Nieroba, PhD is a sociologist and an assistant professor (adiunkt – Polish academic research and teaching post) at the Department of Social and Marketing Research, Institute of Sociology at the University of Opole, Poland. Her area of interests spans the sociology of culture (the institution of the museum, cultural heritage, models of cultural participation), social memory and the sociology of emotions.

Sacred pagan temples in the Caucasus region: characteristic features

Aleksandr Cherkasov – Larisa Koroleva – Sergei Bratanovskii – Michal Smigel

Dr. Aleksandr Cherkasov
International Network Center for Fundamental and Applied Research, Washington, USA
1150 Connecticut Ave. NW, STE 900 Washington
District of Columbia, USA 20036
Volgograd State University
University prospect 100
400062 Volgograd
Russian Federation
e-mail: sochi003@rambler.ru

Dr. Larisa Koroleva
Penza State University of Architecture and Construction, Penza
Germana Titovs str. 28
440000 Penza
Russian Federation
e-mail: la-koro@yandex.ru

Dr. Sergei Bratanovskii
Plekhanov Russian University of Economics, Moscow,
Stremyanny lane 36
117997 Moscow
Russian Federation
e-mail: bratfoot@mail.ru

Dr. Michal Smigel
Matej Bel University in Banská Bystrica
Národná str. 12
974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: michal.smigel@umb.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:59-69

Sacred pagan temples in the Caucasus region: characteristic features

The article deals with Christian-pagan sacred places and Caucasus traditions in the 19th century. The authors pay attention to the structure of the pagan temples and their characteristic regional features, and they study the traditions and the role of the local clergy in the life of society.

Materials of personal origin (memoirs and diary entries) of emissaries, scouts and travellers in the 19th century were used as sources in the research. These materials allow us to get an idea about the structure of the temples and ceremonies that were held around them. In addition, materials of archaeological research, as well as modern scientific publications, were used for this study.

In solving research problems, both general scientific methods (analysis and synthesis, concretization, generalization) as well as traditional methods of historical analysis were applied. The work uses the historical-situational method, which involves the study of historical facts in the context of the studied era in conjunction with “neighbouring” events and facts. The application of this method allowed the authors to understand the role of the pagan temples and their priests in preparation of the highlanders to assault their neighbours.

In conclusion, the authors note that pagan temples were built in many parts of the Caucasus region: in Circassia, Abkhazia, Georgia, and Ossetia. However, until the end of the 19th century, they remained only in the most remote and impassable parts of the mountainous regions. The reasons for this were the

enormous social upheaval in the Caucasus, the civil war in Circassia and the religious persecution of the old Christian-pagan clergy.

Key words: traditions, religion, pagan temples, Georgians, Khevsurians, Circassians, Tushetians, Abkhazians, Ossetians.

Introduction

The Caucasus of the XIX century was a territory rich in historical and cultural traditions, populated with numerous tribes that spoke different languages. Today, this diversity of languages and traditions disappeared, but it existed 150-200 years ago. The religious map of the Caucasus can be represented as a layer cake, with Christianity (Central Georgia) as one layer, Christianity, mixed with paganism (Ossetia, mountainous Georgia, Circassia, Abkhazia) as the second one, and Islam (Dagestan) as the third layer. In this research we will consider Christian-pagan places of worship – sanctuaries, or temples, which have different names for different peoples, and we will analyze their role in the life of the local population.

Materials and methods

Materials of personal origin (memoirs and diary entries) of emissaries, scouts and travelers in the 19th century were used as sources in the research. These materials allow us to get an idea about the structure of the temples and ceremonies that were held around them. In addition, materials of archaeological research, as well as modern scientific publications, were used for this study.

In solving research problems, both general scientific methods (analysis and synthesis, concretization, generalization) as well as traditional methods of historical analysis were applied. The work uses the historical-situational method, which involves the study of historical facts in the context of the studied era in conjunction with “neighboring” events and facts. The application of the historical-situational method allowed the authors to understand the role of the pagan temples and their priests in preparation of the highlanders to assault their neighbors.

Discussion

The first attempts to collect data on the Caucasus region religious traditions were made in the late Middle Ages, when missionary societies sent their representatives there. Giorgio Interiano, Emiddio Dortelli, D. Ascoli were among the authors who were engaged in describing the traditions in the 16th – 17th century.¹ The scouts and emissaries of the Caucasian War also made detailed descriptions of the religious cults of the Caucasian tribes in the XIX century,²

¹ INTERIANO, G. *The daily life and country of the Zikhs, called Circassians*. Nalchik, 1974; CAUCASUS: Karpov, Y. *The Dz'bigits. Botyakon*, Y.M. The Abreks. Nalchik, 2014.

² TORNAU, F.F. *Zapiski kavkazskogo ofitsera*. [Reminiscences of a Caucasian Officer]. Maikop, 2008; LAPINSKII, T. *Gortsy Kavkaza i ikh osvoboditel'naya bor'ba protiv russkikh*. [The highlanders of the Caucasus and their liberation struggle against the Russians]. Nal'chik, 1995; BELL Dzh. *Dnevnik prebyvaniya v Cherkessii v techenie 1837–1839 godov*. [Journal of a residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839]. Tom 2. Nal'chik, 2007; LONGVORT, Dzh.A. *God sredi cherkesov* [A year among the Circassians]. Nal'chik, 2002.

as well as the travellers did.³ This subject was studied during the Soviet period, as well as in the contemporary Russia. Y.N. Voronov, A.A. Cherkasov, R.M. Chichibekova, N.A. Diasperova and others should be mentioned among the authors who describe the religious traditions of the Caucasus region.⁴

Results

In the middle of the XIX century religious Christian-pagan temples were located on the territory of Circassia, Abkhazia, mountainous Georgia and Ossetia.

V. A. Gurko-Kryazhin, the researcher from the 1920's, in his description of the life of the mountain regions of Georgia (Khevsurians), noted: Sometimes we find here the oldest social institutions related to social paleontology, which are found in the less developed areas of the world. We've found for example, the "male houses", which are common for the islands of Micronesia and others. The Khevsurians preserved them in the form of men's clubs; in Shatili, we observed a similar club, bearing the characteristic name *salakbo* (or *pehoni*), that is, roughly translated as a "talking parlor". All the male population of Shatili converges here daily, including the boys who reached the age of 12 and are already considered equal to the adults. They spend time doing crafts, but mainly in endless conversations, disputes, etc. Here children learn all sorts of legends, and here their thinking is formed under the guidance of honorable old people who have their own special places in the club. Women are not allowed to enter the *salakbo*.⁵ It is important to note that similar evidence was given by the other authors.⁶

It should be interesting to learn more about the atmosphere of the *pehoni*. A. Chzhimbe noted that "*Concentrated and calm highlanders squatted along the walls. Most of them were sharpening the wooden sticks with knives, lost in deep thought. This was a pleasant and easy work, worthy of warriors, as it didn't distract from the conversation and took their energy excess. A warrior should not give his strength and pay attention to housework, this is a woman's business ... A warrior should be free. Then at any hour of the day and night he will go on a raid, he will participate in a bloody battle, and nothing will stop his free heart and head to show his valor.*"⁷ A similar tradition existed among the Circassians who also sharpened the sticks for arrows in their spare time.

Researchers of the XIX century, familiar with the life of Khevsurians, also mentioned this public institution. For example, R. D. Eristov noted that "*they hold meetings in pehoni, where they*

³ ERISTOV, R.D. On Tushetian-Pshav-Khevsurt region. In: ZKOIRGO. B. 3, 1855; SPENSER, E. *Opisanie poezdok po Zapadnomu Kavkazu, vkhlyuchaya puteshestvie cherez Imeretiyu, Mingreliyu, Turtsiyu, Moldaviyu, Galitsiyu, Sileziyu i Moraviyu v 1836 g.* [Travels in the Western Caucasus; Including a Tour Through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia, in 1836]. Na'chik, 2008; ZISSERMAN, A.L. *25 years in the Caucasus*. Saint-Petersburg, 1879; PFAF, V.B. Materialy dlya istorii osetin [The materials on the history of Ossetians]. In: *Sbornik svedenii o kavkazskikh gortsakh*. Tiflis. Vyp. 5., 1874; MARIGNY, de T. (ed.) Klaproth, I, 307, dans le Voyage de Jean Potocki, 1836.

⁴ VORONOV, Yu.N. Drevnosti Sochi i ego okrestnostei [Antiquities of Sochi and its environs]. Krasnodar, 1979; CHERKASOV, A.A. – IVANTSOV, V.G. – SMIGEL, M. – MOLCHANOVA, V.S. The Daily Life and Morals of Circassian Society: A Historical-Comparative Investigation based on sources from the period between the Mid-16th and the First Half of the 19th centuries. In: *Brukenthal. Acta Musei*, X., 2015, 1, pp. 73-88; GICHIBEKOVA, R.M. Russian Policy towards Islam in the Caucasus (XVI–XIX Centuries). In: *History and Historians in the Context of the Time*, Vol. (15), 2015, Is. 2, pp. 87-92; DIASPEROVA, N.A. – ZULFUGARZADE, T.E. – KUCHERKOV, I.A. The Features of Raiding Tactics of Circassians in the period of the Caucasian War (1801–1864). In: *Bylye Gody*. 44(2), 2017, pp. 438-444.

⁵ GURKO-KRYAZHIN, V. *Khevsurians*. Moscow, 1928, pp. 16-17.

⁶ DEMIDOV, G. *In the mountains of Caucasus: mountain regions of Georgia*. Moscow, 1931, p. 59; KAMARAULI, A.Y. *Khevsuria*. Tiflis, 1929, pp. 133-134.

⁷ CHZHIMBE, A. *Canyon people: A novel from the life of the Khevsurians*. Moscow, 1928, p. 159.

*grind gunpowder and talk about the country, the war, and hunting.*⁷⁸ In his work N. A. Khudadov notes that *“the Khevsurians like gatherings; they spend all their free time together, especially in winter, smoking tobacco and spitting; sharing the information that only the highlanders can be interested in: about the past, the present, about the past raids on the Kist and Pshavy people, about the heroes, the war against Eristavi and etc. The young generation is also present and for them these gatherings are the only school.”*⁷⁹

Fig. 1: Sapekhno of Shatili ¹⁰

Shatili sapekhno was a building-canopy, fenced on three sides by stone walls (Fig. 1). It served as a place for periodic and daily rural gatherings of the men, who met in their leisure time. For this the stone slabs-seats, were located inside the sapekhno, including special benches for the elders, and on the small area in front of the entrance there was a place for the keeper of the sanctuary. Shatili stood out among the other Khevsurian villages for having a special place to hold the gatherings and daily meetings. Chachashvili noted that such building was the only one in Khevsureti.¹¹ At the same time G.D. Chikovani wrote that sanctuaries like this were found in the village of Guro and Ortskhala Pirikit Khevsureti as well as in Arkhoti.¹² In most of the Khevsurian villages such events were held in the open air and daily gatherings often took place on flat roofs of houses. In some villages (in Batsaligo, Biso-Khakhmati, Chormesha, Khakhabo and Ardoti) the sapekhno didn't have walls and a canopy, but was equipped with stone seats.

Comparing different temples of the Caucasus region, we would like to mention a similar place on the territory of the North-Western Caucasus – the Kudepsta sacrificial stone, which is located near the city of Sochi on the Black Sea coast (Fig. 2).

The archaeologist Y. N. Voronov believes that this place undoubtedly served as a sanctuary.¹³ It can be assumed that the most honorable sitting places belonged to the priest and the elder of the society. In addition, archaeologists discovered the remains of the building foundation

⁸ ERISTOV, R.D., ref. 3, p. 126.

⁹ KHUDADOV, N. Khevsuria notes. In: *ZKOIRGO*. B. 14, 1890, Is. 1, p. 70.

¹⁰ *Caucasus: Karpon, Y. The Džbigits. Botyakov, Y.M. The Abreks. Nalchik, 2014. p. 45.*

¹¹ CHACHASHVILI, G. *The “sapekhno” of Shatili*. In: Autoref. diss. ... Candidate of Historical Sciences. Tbilisi, 1949.

¹² CHIKOVANI, G.D. From the history of the social life of the Vainakhs. In: *KES*. Tbilisi. T. 6, 1986, p. 130.

¹³ VORONOV, Yu.N. *Drevnosti Sochi i ego okrestnostei* [Antiquities of Sochi and its environs]. Krasnodar, 1979, p. 50.

behind the sacrificial stone.

Fig. 2: The sacrificial stone in Kudepsta¹⁴

Let us give one more example of a sanctuary. This time it is in the territory of Ossetia (Fig. 3).

Fig. 3: Khuytsauy dzuar sanctuary (Ossetia)¹⁵

The buildings were a characteristic feature of the temples in Ossetia, Circassia and Georgia. In Circassia these buildings are in ruins, but in the mountains of Ossetia and Georgia they are preserved. At the same time, most of the temples in Circassia were in sacred groves. The reason

¹⁴ BULGAROVA, B.A. – VAZEROVA, A.G. – OCHIROV, O.R. Religious Culture in the Caucasus: Pagan Temples and Traditions. In: *Bylye Gody*. 44(2), 2017, p. 421.

¹⁵ *Ibidem*, p. 423.

for this was the specific landscape with a few mountains, especially on the coastal area and in the plains. As well as in Khevsureti, the people worshipped crosses, which were often placed under a sacred tree (Fig. 4) or on it¹⁶¹⁷ (Fig. 5).

Fig. 4: Circassia: cross worshipping

Fig. 5: Sacred tree with a cross

Let's come back to Khevsureti. During the gatherings that were also held in sapekhnos, the villagers discussed various economic and social matters. They made the draw to establish the order of grazing the herds on the fields, discussed issues related to the operation and protection of community pastures and hayfields. At the gatherings, the villagers defined a policy for close neighbors and distant neighbors, made decisions to ensure the defense of the village. Legal and property disputes between the community members were also discussed.

The men who represented the households of the original families from the village, and the new settlers who were accepted into the community after special ceremonies, had a right to attend the meetings¹⁸. For the first time a young man became a member of the gathering when he came of an age. The elder was leading the gathering. He was a wise and experienced man, and at the same time an eloquent, witty person, a firm adherent of traditions. The local sanctuary priests had a special position. The other participants nominally had equal rights. The decisions taken there were subject to rigorous execution by the all members of the community. Those who disobey could be sentenced to various punishments - from a curse to the expulsion from the village.

Georgian mountain tribes of the Khevsurians, Tushetians and Phsavians cannot be considered pagans for they believed in the true God and his saints, and they cannot be considered Christians for they were too far from following the Christian faith dogmas. They called themselves Christians and all the foreigners – “basurmans”¹⁹.

The community belongings were also stored in the sanctuary. It is mentioned that when the troops of Shamil came close to Shatili, the local population concentrated all the firearms in sapekhnos and supplied the defenders in the towers²⁰. The hunters made marks to account their prey on the pillar of the Shatili sapekhnos, i.e. this public center served as a place for recording

¹⁶ CHERKASOV, A.A. – ŠMIGEL, M. – IVANTSOV, V.G. – RYABTSEV, A.A. – MOLCHANOVA, V.S. Hillmen of the Black Sea Province (early XIX century): Geography, demography, anthropology. In: *Bylye Gody*. (2), 32, 2014, p. 152.

¹⁷ CHERKASOV, A.A. – SMIGEL, M. – BRATANOVSKII, S. – VALLEAU, A. The Circassian aristocracy in the late XVIII – The first half of XIX centuries: The social structure of society. In: *Bylye Gody*. 47(1), 2018, p. 93.

¹⁸ KANDELAKI, M.B. *From the public life of the Georgia highlanders - the institution of amanatism*. Tbilisi, 1987, p. 28.

¹⁹ Peoples of Russia. Issue 4. Saint-Petersburg, 1879. p. 130.

²⁰ Caucasus..., ref. 10, p. 47.

the trophies, for marking valor and skill of a male hunter and warrior. Thus this place formed public opinion about the warrior and strengthened his authority.

Khevsureti sapekhnno was close to a communal sanctuary (temple, khati, dzhviri). By this we mean the order of initiation and inclusion in the sanctuary of exclusively male members, the active participation of the sanctuary in regulating the life of the community through the formation of special authorities and activities aimed at implementing a socially defined model for the younger generation, etc.

On the day of the Epiphany (gamtskhabeda dge) young boys of 8-15 years old gathered in Shatili sapekhnno. Each of them brought wood, vodka and bread. They started a fire, set the table and sanctified it. At the sunrise, women came into the sanctuary. One of them approached the open side of the building and prayed for the dead villagers. After that, women went home. During the feast the youth prayed for the souls of the deceased relatives, and especially their peers. Adult (married) men were not allowed to sapekhnno on this day, its territory was completely at the disposal of young men. During the day, the youth held competitions in wrestling, fencing, archery and jumping over the fire near the sapekhnno²¹. It is important to mention that the Abkhazians held a horse race in honor of the deceased on the third day of the funeral. They were attended by young men from 12 to 14 years old who had to cover the distance from 30 to 50 km. Such horse races were arranged for the prize from the family of the deceased²².

The monotony of everyday gatherings in the “talking parlor” was periodically interrupted by the festive feasts of the “rural army”, i.e. the male community. At the table, the “army” was seated in accordance with the age: the elders took places at the head of the table, and the youth were seated at the end of the table and served the elders. During the feast, the elders were called the “cupholders”, and the younger ones were “standing up servants”. Two or three young people appointed by the “army” went to the sanctuary for the sacred beer prepared by the servants of the khati. The obligatory element of the feast was the common prayer of the “army” for the dead, singing heroic songs and the ritual drinking of sacred beer.

By the beginning of the nineteenth century, this rite was preserved in the aristocratic societies of Circassia and was called the “bratina”. The warriors standing in a circle sipped their beer from the bowl, which was passed in a circle until all the beer was finished²³. It should be mentioned that a significant part of Circassian aristocracy throughout the entire Caucasian war remained faithful to the Christian-pagan religion, to the religion of their ancestors. For example, the prince of the coastal Ubykhs Ali Ahmet Oblag, according to the English emissary J. Bell, was suspected to be a believer of the old religion²⁴. It should be clarified that Islam was already widely spread in the region that at that time, and the Muslim clergy made efforts to persecute the Christian-pagan clergy²⁵.

²¹ CHACHASHVILI, G. *The “sapekhnno” of Shatili*. In: Autoref. diss. ... Candidate of Historical Sciences. Tbilisi, 1949, pp. 17-18.

²² Peoples..., ref. 19, p. 373.

²³ CHERKASOV, A.A. – IVANTSOV, V.G. – SMIGEL, M. – MOLCHANOVA, V.S., ref. 4, p. 80.

²⁴ BELL Dzh. *Dnevnik prebyvaniya v Cherkessii v techenie 1837–1839 godov* [Journal of a residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839]. Tom 2. Nal'chik, 2007.

²⁵ CHERKASOV, A.A. – IVANTSOV, V.G. – METREVELI, R.V. – MOLCHANOVA, V.S. The Destruction of the Christian Historical-Cultural Heritage of the Black Sea Area: Trends and Characteristics (the Late 18th and First Half of the 19th centuries). In: *ANNALES Ser. hist. sociol.* 26 (1), 2016, p. 8.

Festive feasts, as well as ordinary meetings of men in sapekho were brightened by fencing duels, which was a form of friendly, bloodless battle. The blows were dealt with the butt or flat side of a sword, which required a considerable skill from the contest participants. The tournament was attended by men and boys who have reached adulthood and have sufficiently mastered the technical and tactical methods of fighting²⁶. Fights like these were important for the training of warriors, and for those around them it was a spectacular show. It had a great emotional impact on young people, who were participants or spectators of the fights. Thus, the warrior character was formed. Holidays and gatherings, among other things, were the time of military-physical training of the male population, a show of the military forces of the community on the eve of the military campaign²⁷. Similar holidays were held in the Circassian societies by the Christian-pagan clergy²⁸.

Fig. 6: Khevsurian warriors

Fig. 7: Circassian warriors

Fig. 8: The village of Shatili

Chainmail armor was typical for Khevsurian and Circassian warriors (Fig. 6 and 7). Along with the chainmail armor, the Khevsurians used small shields, which were not popular among the Circassians. One more difference was that the Khevsurians lived in defensive towers. For example, the Khevsurian village of Shatili was an unapproachable citadel (Fig. 8). The Circassians didn't have such defensive structures at all, which was explained by the fact that the Circassians could always withdraw in the event of invasion, but the Khevsurians didn't have such an opportunity due to the mountainous area of living.

²⁶ ELASHVILI, V.I. Fencing in the system of physical education in Georgia. In: *KSIE*. 1949, Is. 8. p. 64.

²⁷ *Ibidem*, p. 85.

²⁸ BELL Dzh, ref. 24, pp. 80-81.

In summer time, the Khevsurians often raided the neighboring Kist mountain villages, always led by priests with the banner of the sanctuary.²⁹

R. Eristov mentioned that they raided the neighboring Kist village every year. *«In this occasion the priest brings out the droshi (banner – Auth.), and woe on those who do not come under the banner of the sanctuary.»*³⁰ The disobedient imposed a large penalty ban of the priests, they were subjected to general contempt and “the anger of the temple”. This army was sent in the name of some saint to non-peaceful Kist village, engaged in a shootout and, after capturing all livestock, returned back. The cattle taken from the enemy was divided into three parts: one part was sacrificed to the temple, the other was given to the local bailiff, and the third was given to raid members. The raiding traditions of the Circassians were similar in nature, but had their regional specifics. The highlanders from different mountain villages gathered in the village of the leader, and there, in the presence of the mullahs, swore on the Quran to obey him unconditionally from the minute of his speech until the dismiss; not to attempt a betrayal and to be content with equal loot sharing. The party was housed in the mountain village, and the honorary riders were personal guests of the leader. After a luxurious feast the leader made a fortune telling: he took a sheep’s bone and threw it on the floor near the fireplace. If the bone landed facing smooth surface upwards, it heralded the unfavorable outcome of the campaign. The raid was postponed, which significantly reduced the number of warriors. When the bone landed with smooth surface downwards, it inspired confidence in the entire party, and the leader announced immediate attack.³¹

The success of the raid and the size of the loot depended on the courage of the warriors. Courage was valued very highly, poems were devoted to a celebrated warrior. On the contrary, a man who has never been injured, couldn’t be named “a man.”³²

Similar strict rules were imposed on the observance of the duty of comradeship: it was considered shameful to leave one comrade behind during a battle, on a hunt or in another difficult situation. To prove courage and fellowship in decisive moments of battle, the soldiers tied themselves with one another with the clothes, belts, or were holding hands and threw themselves at the enemy.³³

The other mountain regions of the Caucasus had similar to the Khevsurian features of social life, defined by the common way of life and the military-democratic system. D.Z. Bakradze wrote about the Svans in the middle of the XIX century, noting that the highlanders spend most of their time in shooting and feasting. Shooting always occurred in front of the crowd. Feasts were held day and night by different members of the army. The leader’s house was often full of people for different occasions; people were placed on the floor or on benches. Traditionally, women did not take part in the feast, nevertheless attended it³⁴.

Tushetian sapekhno was similar to the Khevsurian one. It was a place of gatherings and meetings of men. Public affairs were discussed there, decisions were made on organizing marches, and military squads were gathered. The village guest came to this sacred place and there he was cheerfully greeted by the village men. The territory of the Tushetian temple was

²⁹ ZISSERMAN, A.L., ref. 3, p. 214.

³⁰ ERISTOV, R.D., ref. 3, p. 138.

³¹ DIESPEROVA, N.A. – ZULFUGARZADE, T.E. – KUCHERKOV, I.A., ref. 4, pp. 439-440.

³² MAKALATIA, S.I. Khevsureti. Tbilisi, 1940, pp. 69-70.

³³ ZISSERMAN, A.L., ref. 3, p. 251.

³⁴ BAKRADZE, D.Z. Svanetia. In: *ZKOIRGO*. B. 6, 1864, pp. 43-44.

forbidden for women, as well as the Khevsurian one. In the past, the temple was a constructed building³⁵.

Conclusion

In conclusion we would like to note that pagan temples were built in many parts of the Caucasus region: in Circassia, Abkhazia, Georgia, and Ossetia. However, until the end of the XIX century, they remained only in the most remote and impassable parts of the mountainous regions. The reason for this was the enormous social upheaval in the Caucasus, the civil war in Circassia and the religious persecution of the old Christian-pagan clergy.

References

Bibliography

- BAKRADZE, D.Z. (1864) Svanetia. In: *ZKOIRGO*. B. 6.
- BELL Dzh. (2007). *Dnevnik prebivaniya v Cherkessii v techenie 1837–1839 godov*. [Journal of a residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839] Tom 2. Nal'chik.
- BULGAROVA, B.A. – VAZEROVA, A.G. – OCHIROV, O.R. (2017) Religious Culture in the Caucasus: Pagan Temples and Traditions. In: *Bylye Gody*. 44(2), pp. 420-427.
- Caucasus: Karpov, Y. The Dzhigits. Botyakov, Y.M. The Abreks*. Nalchik, 2014.
- CHACHASHVILI, G. (1949) *The "sapek'bno" of Shatili*. In: Autoref. diss. ... Candidate of Historical Sciences. Tbilisi.
- CHERKASOV, A.A. – ŠMIGEL, M. – IVANTSOV, V.G. – RYABTSEV, A.A. – MOLCHANOVA, V.S. (2014) Hillmen of the Black Sea Province (early XIX century): Geography, demography, anthropology. In: *Bylye Gody*. (2), 32, pp. 150-154.
- CHERKASOV, A.A. – IVANTSOV, V.G. – SMIGEL, M. – MOLCHANOVA, V.S. (2015). The Daily Life and Morals of Circassian Society: A Historical-Comparative Investigation based on sources from the period between the Mid-16th and the First Half of the 19th centuries. In: *Brukenthal. Acta Musei*, X. 1, pp. 73-88.
- CHERKASOV, A.A. – IVANTSOV, V.G. – METREVELI, R.V. – MOLCHANOVA, V.S. (2016). The Destruction of the Christian Historical-Cultural Heritage of the Black Sea Area: Trends and Characteristics (the Late 18th and First Half of the 19th centuries). In: *ANNALES Ser. hist. sociol.* 26 (1), pp. 1-12.
- CHERKASOV, A.A. – SMIGEL, M. – BRATANOVSKII, S. – VALLEAU, A. (2018). The Circassian aristocracy in the late XVIII – The first half of XIX centuries: The social structure of society. In: *Bylye Gody*. 47(1), pp. 88-96.
- CHIKOVANI, G.D. (1986) From the history of the social life of the Vainakhs. In: *KES*. Tbilisi. T. 6.
- CHZHIMBE, A. (1928) Canyon people: A novel from the life of the Khevsurians. Moscow.
- DEMIDOV, G. (1931) In the mountains of Caucasus: mountain regions of Georgia. Moscow.
- DIESPEROVA, N.A. – ZULFUGARZADE, T.E. – KUCHERKOV, I.A. (2017) The Features of Raiding Tactics of Circassians in the period of the Caucasian War (1801–1864). In: *Bylye Gody*. 44(2), pp. 438-444.

³⁵ CHACHASHVILI, G., ref. 21, p. 16.

- ELASHVILI, V.I. (1949) Fencing in the system of physical education in Georgia. In: *KSIE*. Is. 8.
- ERISTOV, R.D. (1855) On Tushetian-Pshav-Khevsurt region. In: *ZKOIRGO*. B. 3.
- GICHIBEKOVA, R.M. (2015) Russian Policy towards Islam in the Caucasus (XVI–XIX Centuries). In: *History and Historians in the Context of the Time*, Vol. (15), Is. 2, pp. 87-92.
- GURKO-KRYAZHIN, V. (1928) Khevsurians. Moscow.
- INTERIANO, G. (1974) The daily life and country of the Zikhs, called Circassians. Nal'chik.
- KAMARAULI, A.Y. (1929) Khevsuria. Tiflis.
- KANDELAKI, M.B. (1987) From the public life of the Georgia highlanders - the institution of amanatism. Tbilisi.
- Kavkaz: evropeiskie dnevniki XIII–XVIII vv. [Caucasus: European Diaries of the XIII–XVIII centuries]. Nal'chik, 2010. Vyp. 3.
- KHUDADOV, N. (1890) Khevsuria notes. In: *ZKOIRGO*. B. 14. Is. 1.
- LAPINSKII, T. (1995) Gortsy Kavkaza i ikh osvoboditel'naya bor'ba protiv russkikh [The highlanders of the Caucasus and their liberation struggle against the Russians]. Nal'chik.
- LONGVORT, Dzh.A. (2002) God sredi cherkesov [A year among the Circassians]. Nal'chik.
- MAKALATIA, S.I. (1940) Khevsureti. Tbilisi.
- MARIGNY, de T. (1836) ed. Klaproth, I, 307, dans le Voyage de Jean Potocki. Peoples of Russia. Issue 4. Saint-Petersburg, 1879.
- PEAF, V.B. (1874) Materialy dlya istorii osetin [The materials on the history of Ossetians]. In: *Sbornik svedenii o kavkazskikh gortsakh*. Tiflis. Vyp. 5.
- SPENSER, E. (2008) Opisanie poezdok po Zapadnomu Kavkazu, vklyuchaya puteshestvie cherez Imeretiyu, Mingreliyu, Turtsiyu, Moldaviyu, Galitsiyu, Sileziyu i Moraviyu v 1836 g. [Travels in the Western Caucasus; Including a Tour Through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia, in 1836]. Nal'chik.
- TORNAU, F.F. (2008) Zapiski kavkazskogo ofitsera [Reminiscences of a Caucasian Officer]. Maikop.
- VORONOV, Yu.N. (1979). Drevnosti Sochi i ego okrestnostei [Antiquities of Sochi and its environs]. Krasnodar.
- ZISSERMAN, A.L. (1879) 25 years in the Caucasus. Saint-Petersburg.

Witchcraft, sorcery and hand wringing in the life of Siberian peasants: on the materials of historical sources of the nineteenth century

Yulia V. Putilina – Oksana V. Ustinova – Natal'ya A. Shevchenko

Yulia V. Putilina
Tyumen regional Academy for professional development
Russian Federation
e-mail: nauka-2012@list.ru

Dr. Oksana Ustinova
Tyumen Industrial University
Russian Federation
e-mail: sema_79@bk.ru

Natal'ya Shevchenko
International Network Center for Fundamental and Applied Research, Washington, USA
1150 Connecticut Ave. NW, STE 900 Washington
District of Columbia, USA 20036
Volgograd State University, Russian Federation
University prospect 100
400062 Volgograd
e-mail: shevchenko.incfar@yandex.ru

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:71-81

Witchcraft, sorcery and hand wringing in the lives of Siberian peasants: on the materials of historical sources of the nineteenth century

In the nineteenth century, the Orthodox Church, authorities, investigative bodies and courts officially recognized the possibility of such phenomena as witchcraft, witcheries, hand wringing, sorcery and shamanism. This is confirmed by numerous reports, eyewitness accounts, messages, investigations and trials materials.

Penalties for such “acts”, appointed by the courts, were often rather mild (church repentance, offertory, lashes, etc.). More severe measures were prescribed much more rarely (expulsion from a settlement, prison, etc.). The reason for this state of affairs was the complexity of proving that any manifestations of the “sufferer” were caused precisely by witchcraft or witcheries.

It is shown that there were some peculiarities in the attitude towards the witchcraft among the population of the Siberian region. It is established that snakes and frogs, which were very common in the Siberian region, became the main attribute and material used in witchcraft, sorcery and witcheries. Herbs characteristic of the flora of the Siberian region were also used in the rituals.

It is confirmed that witchcraft in the Siberian region was less common than in other regions of the country. This “mystery” was most often practiced by women and much less often by men.

Key words: Siberia, witchcraft, sorcery, hand wringing, shamanism, reports, messages, investigations, courts, traditions, superstitions, incantations, rituals, ceremonials.

Introduction

In the nineteenth century, the Orthodox Church, authorities, investigative bodies and courts officially recognized such phenomena as witchcraft, witcheries, hand wringing, sorcery and shamanism. This was confirmed by numerous reports, eyewitness accounts, messages, investigations and trials materials.

However, their manifestation in some regions of the country had its own specific features. In connection with this, it is interesting to study the phenomenon of witchcraft and the appeal of peasants to “otherworldly forces” on the basis of an analysis of historical sources of the century before last.

Materials and methods

The research was carried out on the basis of an analysis of historical sources of the nineteenth century, which covered various information about witchcraft, sorcery and hand wringing as phenomena in the people’s life of the peasants of the Siberian region.

As the research methods, their following set was used: the method of content analysis, with the help of which the content of the texts of the historical documents of the nineteenth century was investigated and analyzed, as well as books and periodicals published in this period which affected the range of issues of interest to us; historical method, thanks to which it was possible to reveal the features of the world outlook, folk traditions, attitudes towards witchcraft and sorcery adopted among the peasant population of Siberia in the century before last; a systematic approach, with the help of which the systematization of revealed historical facts and events was carried out.

Discussion

A significant information layer about witchcraft, sorcery and hand wringing as phenomena in the public life of the region is reflected on the pages of books and collections published in the century before last, fully or partially devoted to this topic.¹

In addition, in the printed press of the nineteenth century, articles and essays on those or other questions about the “supernatural” and people seen in carrying out any rituals were occasionally placed.²

In addition to the listed historical sources, when preparation of the paper, the papers of the early twentieth century, as well as those of historians of the Soviet and post-Soviet space were examined, touching on the traditions and superstitions adopted among the population of the Russian Empire.³

It should be noted that in the existing papers questions about witchcraft, sorcery and other “supernatural” phenomena, were revealed as a rule, more often in a generalized form, without taking into account the specifics of the Siberian region. In addition, in the most papers, the

¹ VORONTSOV, N.K. *Shamanism and ceremonies of the Siberia people*. Tomsk, 1896; KOSTROV, N.A. *Legal customs of old peasants of Tomsk province*. Tomsk, 1876; MAIKOV, L. *Great Russian sorceries*. St. Petersburg, 1869; *The national life of the Great North*. St. Petersburg, 1898; PONAMAREV, A. *Review of the people’s life, traditions and superstitions of the population of the Siberian region*. St. Petersburg, 1896; ROSTOVSKY, S. *Testimonies and stories about witchcraft and sorcerers*. St. Petersburg, 1883; *Russian people. Its ceremonies, rituals, legendary, superstitions and poetry* / Collected by M. Zabylin. M., 1880.

² BARSOV, E. Essays on the People’s worldview and wife. In: *Ancient and New Russia*. No. 11, 1876, pp. 213-232; *Tomsk Province Gazette*. 1858. No. 4. p. 3.

³ KGAEVSKY, G.N. (1901) About sorcery in Western Siberia (essay). In: *Dorozhnik on Siberia and Asian Russia*. Tomsk. Book 4 (March), 1901, pp. 72-78; BULGAROVA, B.A. – VAZEROVA, A.G. – OCHIROV, O.R. *Religious Culture in the Caucasus: Pagan Temples and Traditions*. In: *Bylye Gody*. 44(2), 2017, pp. 420-427; AZADOVSKY, M.K. *History of Russian folkloristics*. Vol. 1. Moscow, 1958; ERMACHKOV, I.A. – KOROLEVA, L.A. – SVECHNIKOVA, N.V. *The Sanitary-epidemiological State of the Russian Troops in the Caucasus in 1797–1801*. In: *Bylye Gody*. 44(2), 2017, pp. 428-437; ARNAUTOVA, Yu.E. *Sorcerers and saints*. St. Petersburg, 2004.

authors did not prioritize the analysis of historical sources - that is, documents and materials published in the nineteenth century.

It should be also noted the absence of monographic papers on the phenomenon of sorcery and witchcraft in the Siberian region in the 19th century, based on historical sources of the indicated time period. At the same time, it was the view of contemporaries of the era when peasants believed in the evil eye, witchcraft and witcheries, and authorities took such things seriously enough, is the most interesting from the point of view of scientific and historical discourse. Based on the above mentioned, we believe that the stated topic is very relevant.

Results

When disclosing the research topic, the materials of the trials on witchcraft were considered as priority sources; reports of archbishops and other representatives of the clergy, addressed to the Holy Government Synod, witnessed facts of hand wringing and “insanity” or about “acts of unworthy pretenders in this matter”; other messages of officials about these phenomena seen in the villages and other settlements of the Siberian region; written testimonies of eyewitnesses who caught the suspects in witchcraft and performance of certain rituals; materials of investigations and trials.

Despite the fact that the authorities officially recognized the possibility of witchcraft and sorcery “treatment,” nevertheless, by the nineteenth century, many began to treat these phenomena with a certain amount of skepticism, especially those among doctors.⁴ The punishments imposed by the courts for such a “craft”, even in cases where the accused fully admitted their guilt, were often mild – unlike the earlier time periods, when “convicted” in witchcraft were often sentenced to death or long prison terms.⁵

Nevertheless, interest in the otherworldly forces and the entire supernatural among the illiterate or semi-literate peasant population of Russia in the century before last was still quite high. As it was noted by E. Barsov in one of the popular periodicals of the nineteenth century, wizards and witchdoctors, sorcerers and witches were the main leaders and solvers in the family affairs of the people until now.⁶

According to a number of researchers of the phenomenon of witchcraft, who lived in the period under consideration, peasants' beliefs about the strength and properties of magical rituals had some differences in different regions of the Russian Empire. For example, when telling about the Siberian region, the Russian ethnographer and historian N.A. Kostrov made the remark that the peasant was not so superstitious here as a peasant of many other settlements of the “Great Russian provinces”⁷. In another of his papers, published in 1876, among other information about Siberia, it is also pointed out that wizards and witchdoctors were very rare here.⁸

⁴ Shakespeare's dramas or modern psychiatry. In: *Znanie*. 1876. No.10. pp. 24.

⁵ Judicial definition of the Kobrin petty bourgeois Apollonia Pavlovichova about witchcraft. 1709. In: *Acts of the Vilna Archeographic Commission: Volume XVI. Acts of the Brest City Court, acts of the Brest District Court, acts of Brest Magderburg, acts of Kobrin Magderburg, acts of Kamenets Magderburg*. Vilna: Publishing House of the Provincial Government, 1872. p. 580; Cop death sentence for witchcraft. December 7. 1622. In: *Acts of the Vilna Archeographic Commission: Volume XVIII. Acts of the Cop courts*. Vilna: Publishing House of Sytin Printing House, 1891. pp. 325-326.

⁶ BARSOV, E., ref. 2, pp. 213-214.

⁷ KOSTROV, N.A. *Sorcery and witcheries between peasants of Tomsk province (From the personal library of I. Tyshnov)*. St. Petersburg, 1880, pp. 1-2.

⁸ KOSTROV, N.A., ref. 1, pp. 95-96.

Nevertheless, despite the relatively small presence of witchcraft in the Siberian region, such cases were still known to the public. Predominantly, these facts from the life of the Siberian population became publicized because of their consideration by the courts and bodies which carried out the investigation. Many events of this kind were recorded in documents placed in the then functioning Tomsk province archive, as well as in publications on the pages of the Siberian press.

An analysis of the historical sources of the nineteenth century made it possible to establish that frogs and snakes were most often used in the settlements of the Siberian region for witch rituals and procedures for sorcery treatment. Frogs and snakes in those places were very common as it was noted in the editions of the eighteenth and nineteenth centuries.⁹ Moreover, it was presumably for this very reason that many settlements of the Tomsk province acquired the corresponding names: Zmееv, Zmeinka, Zmeinogorsk, Zmeinskaya, Zmeinogorsky mine, etc.¹⁰

Characteristic rituals with frogs and snakes were described in detail in a number of published sources of the XIX century. For example, in one of them it was narrated that in 1815 the peasant Praskovia Plotnikova was caught by several witnesses when she put a living young snake in an empty bottle. During interrogation and investigation she reported that she had done this with the purpose of witchery on the peasant Karmin, at the request of his wife Fedosya. For this ritual it was necessary to catch a young snake, with known words to put him in a bottle, pour kvass, give this kvass to brew, and then water the person, on which the witchery was done. Physician Golovin, invited to investigate this case, concluded that the described infusion itself was very harmful to health.

However, due to the fact that no one was injured, as Plotnikova did not manage to finish her plan to the end, the court ruled to punish her with birch, while allowing her to stay at his permanent place of residence.¹¹

In addition to the description of stories, when with the help of frogs and snakes some witch ceremonies were performed, also in the historical sources of the nineteenth century, the facts of their extirpation from the body of people were often mentioned. These events, as a rule, peasants directly associated with witchcraft and witcheries. For example, in one of the books of the nineteenth century it was told about the story of the incident occurred in 1820, when the Kuznetsk governor of town informed the Tomsk governor that on June 7 of the given year the petty bourgeois Avdotya Pyrsikova vomited from the larynx with blood a frog of the average size, of the yellow-blue color, striped. On this fact a special investigation was conducted. As a suspect, made the witchry, Avdotya named her daughter-in-law, with whom she had recently quarreled.¹²

In addition to the daughters-in-law, among the persons suspected of witchcraft and witchery, most often neighbors were who had bad reputation in the villages, marriage wreckers (mistresses of married men), or, on the contrary, jealous wives accusing other women of loving connections with their husband. In addition, often on the black business were fortunate

⁹ PALLAS, P.S. *Travel to different provinces of the Russian State*. Part two. The second book. St. Petersburg: Publishing house of the Imperial Academy of Sciences, 1876, pp. 241-242.

¹⁰ *Lists of populated areas of the Russian Empire compiled and published by the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs*: Vol. 60. Tomsk Province: a list of inhabited places according to 1859. St. Petersburg, 1868.

¹¹ KOSTROV, N.A., ref. 7, pp. 2.

¹² KOSTROV, N.A., ref. 1, p. 98.

girlfriends suspected, as well as mothers-in-law, in a quarrel with one of the young women.¹³

It is interesting that in some historical sources, among the suspects, unscrupulous debtors were also pointed out who did not give up the debt in time, or refused altogether to do this in the future, as well as their immediate family.¹⁴

Among the physical manifestations of the alleged witchery, in addition to the outbreaks from the body of snakes and frogs, in court and investigative materials, there were such signs as weakness, inexplicable longing, sadness of the “sufferer”, withdrawal, convulsions, convulsions, shouting out names of witches, cases of clairvoyance, when demoniacs or hand wringers began to predict or guess certain events that they could not possibly have known in advance (for example, call out information about people in the crowd or present on sessions of healing or procedures of exorcism).¹⁵

For example, in one of the sources published in the XIX century, a case was described when, in 1826, a peasant wife, Marfa Nechunayeva, who lived in the village of Krutikhina of Bulinskaya volost of the Kolyvan District, happened to visit the village of Verkh-Sustinskaya and the peasant Savelia Oschepkov, whom at that time, his old friend Aristarkh Prishvitsin came.

Aristarkh was very drunk, tried to compliment and kiss the women present. Marfa did not want to be kissed, resisted, and complained. However, Prishvitsin kissed the woman violently and then abruptly blew into her face. After this, according to Marfa, she felt unbearable sadness and sorrow. Critical mental state lasted about ten weeks. Then, according to eyewitnesses, Marfa came to the final insanity and began to say that inside she had a young man reserved and fixed, and that young man cannot be released, and he was put by Prishvitsin at the request of the girl Avdotya Chernavina.

Marfa's husband, seeing the critical condition of the wife, reported all the volost authority, adding that he suspects Aristarkh Prishvitsyn and Avdotya Chernavina on witchery who were angry with his wife for the fact that her father gave once to Marfa's father 10 rubles loan, which father did not give back. The local government made a decision to testify Marfa. On this procedure, Prishvitsyn and Chernavina were invited and suspected. Previously they were well hidden in the room.

However, despite these measures, Marfa immediately started shouting out the names of her abusers: “*The villain Prishvitsyn and Dunka are here; they put a young man without life in my.*” As it was noted in the investigation materials, Marfa could not know about the presence of these people when examination.¹⁶

It can be stated that in the stories depicted in the historical sources of the nineteenth century, as physical manifestations of witcheries and witchcraft (apart from those listed above), it was often mentioned not just the “suffering” but the screams “in different voices”, the throwing by them for no apparent reason furniture, utensils and other items and first of all, in coming

¹³ ANTONOVICH, V. Witchcraft. In: *Proceedings of the ethnographic statistical expedition to the Western Russian Territory*. St. Petersburg. Vol. 1, 1872, pp. 26-31.

¹⁴ ROSTOVSKY, S., ref. 1, pp. 44-46.

¹⁵ ROSTOVSKY, S., ref. 1, pp. 53-55.

¹⁶ KOSTROV, N.A., ref. 7, pp. 8-9.

people and priests, pain in the heart, palpitation, rolling on the floor and ground, etc.¹⁷

One such case, according to eyewitnesses, occurred in 1825 in the village Menshchikova of the Kainsky district, when the peasants Menshchikova, Borodikhina and Molodkova began to shout at different voices, echoing that they were witched by the peasant women Parysheva, Mezentseva and Katusova, and calling them in hand wringing as “mothers”. However, doctor Lazarev, who conducted the examination, came to the conclusion that the patients were poisoned by something from “astringents”¹⁸.

Another incident occurred in 1842 in the village Ust-Tandovaya. Kazan volost government reported to the Kainsky territorial court that the rural community of this village accuses the peasant Lukerya Malysheva of “witchery to women and girls” and in this connection asks about her relocation to another place. When an investigator arrived in the village of Ust-Tandovaya, a third of the women “maleficated” by Malysheva appeared before him, who reported that their illness began with a strong hiccup, then they felt the pain of the heart, finally they cried and became unconscious. Further in the testimony of women it was noted that these attacks were especially aggravated when smoking incense or tobacco, as well as reading the Gospel or church singing¹⁹.

In addition to cases when investigative bodies and courts recognized the facts of witchcraft, historical documents also referred to cases of feigned insanity or hand wringing. For example, in a report dated June 15 of the year 1840, compiled by the Archbishop of Perm and Verkhoturye Arkady and addressed to the Holy Synod of the Government, it was noted that “feignedly suffering” among the raging occurred more rarely. As the archbishop explained in his report, selfish reasons sometimes encouraged the women to play such an ugly role. Among them, he singled out the following options. Sometimes a wife was beautiful and a husband was ugly or strict, but he was a good master and hardworking. A wife was not used to doing things, loved a cheerful and idle life and was not used to pray. Here were home disagreements, and the unclean spirit came immediately. The unclean spirit, under the assurance of the gullible, did not tolerate expressions, and then the phenomena of the raging were renewed often, with every quarrel between the husband and wife. But this kind of sufferers were only a few.²⁰

In historical sources of the nineteenth century, touching on the questions of the “supernatural”, it was told, among other things, about the work of healers who tried with their knowledge and skills to treat people who asked them for help. A frequent case of contact with healers was the abortion of a pregnant woman. The latter, in turn, were carried out under unhygienic conditions by unqualified people, often with a fatal case.²¹

¹⁷ Message of the Kaluga Civil Governor N.M. Smirnov to Minister of the Interior, L.A. Perovskiy. In: *Russian Archive: History of the Fatherland in Testimonies and Documents of the 18th-20th Centuries: Almanac*. M.: Studio TRITE: Russian Archive, 2001. Vol. XI. pp. 195-196; ARNAUTOVA, Yu.E. *Sorcerers and saints*. St. Petersburg, 2004, pp. 37-49; Arkady, Archbishop. *From the report of Arkady Archbishop of Perm and Verkhoturysky to the Holy Government Synod*. In: *Russian Archive: History of the Fatherland in the Testimonies and Documents of the 18th - 20th Centuries: Almanac*. M.: Studio TRITE: Russian Archive, 2001. Vol. XI. pp. 190-191.

¹⁸ KOSTROV, N.A., ref. 7, p. 12.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Arkady, Archbishop. *From the report of Arkady Archbishop of Perm and Verkhoturysky to the Holy Government Synod*. In: *Russian Archive: History of the Fatherland in the Testimonies and Documents of the 18th - 20th Centuries: Almanac*. M.: Studio TRITE: Russian Archive, 2001. Vol. XI. pp. 190-195.

²¹ USTINOVA, O.V. Infanticide and abortion as a social phenomenon of the late 19th - early 20th century. In: *Bylye Gody*. 45(3), 2017, pp. 1003-1009.

It is interesting to note that the healers, whose goals (in comparison with the goals of sorcerers) were nobler, also used in their sessions all the same frogs and snakes. For example, the skin dropped by a snake was often used by Siberian healers as a proved remedy against febrile affection. After preliminarily reading a special magic spell, it was recommended to be worn wired into something with herself (hidden from the views of unauthorized persons).²²

At the same time in one of the issues of the "Tomsk Province Gazette" it was reported that among the commoners there are healers who pretend to be people who know how to talk about body parts stung by snakes.²³ In some book editions of the century before last, specific magic spells for such rituals were published. For clarity, let us quote the text of one of them: "*A snake-viper, the head-beaddress! Crawl to the north side of the rowan bush; sit on the holy tree - on the rowan bush; go to the sea-ocean; there is a Latin-stone on the sea-ocean; there is a serpent's sting on this stone; it does not say, does not hurt, and does not swell; it also would not burn, would not hurt and would not swell the stung place of such person (name).*"²⁴

Thus, according to popular beliefs it was believed that a place stung snake by a snake can be "spoken", after which the pain and swelling should passed off by itself.²⁵

It is also interesting that the frog's body was often used by healers as an ingredient for making tincture against drinking-binge. For these purposes, a live frog was placed into a container with wine and put it for a day in a warm place. After the frog was taken out, and the infusion obtained in this way was allowed to drink to a patient who abused alcohol. However, in order to let the tincture act, an indispensable condition must be observed, namely, the patient should not know what exactly he drinks, assuming initially that he uses ordinary wine.

According to some eyewitnesses present at such "treatment", after using the tincture the patient had an affect of nausea, he opened his eyes wide, and it got so bad that it discouraged him for many months and even years, all his further desire to consume any alcoholic drinks.²⁶

In historical sources of the nineteenth century, considering the phenomenon of witchcraft, human blood, hair, nails and even some parts of the body were often referred to as "materials" used for various rituals.

For example, one of the books of the last century tells of a case in which a peasant woman, observing frequent "bitterness", "anger" and the cooling of feelings on the part of her husband, the farmer Potapov, who ceased to fulfill marital duties towards her, decided to use the ritual of "inherent", using for this purpose the blood from the "monthly purifications" as the main ingredient.

However, the husband, who known from relatives who caught the "practiced sorcery" unawares, that during some time he was regularly fed with blood from the "monthly cleansings" of his wife, not only did not "soften" and did not like her with love, but and, as reported in the source, "severely beat his wife in the stomach with his fist."²⁷

A similar case is described in another published historical source of the nineteenth century, where it was reported with reference to the materials of the investigative authorities and the court that in 1812 a peasant from the Verkhne-Omsk volost of the Kainky district, Darya

²² GULYAEV, S.I. Ethnographic essays of Southern Siberia. In: *Library for reading*. Vol. 90. St. Petersburg, 1848, pp. 45-54.

²³ *Tomsk Province Gazette*. 1858. No. 4. p. 3.

²⁴ MAIKOV, L., ref. 1, pp. 37-38.

²⁵ PONAMAREV, A., ref. 1, pp. 63-68.

²⁶ ROSTOVSKY, S., ref. 1, p. 31.

²⁷ *Ibidem*, pp. 63-65.

Karganova, was caught by her family preparing some kind of drug in the shell of a chicken egg. When asked what she was doing, Daria explained that she was preparing the mixture of her “monthly cleansings” in order to give this compound to the food of her whole family, so that she would not pursue her, but love. Daria also reported the same during the investigation, adding that the composition of the “monthly cleansings” she was cooking on the advice of her lover, peasant Leonty Pomeltsev, whom she had met for many years. Pomeltsev did not admit anything, except that once Darya really invited him to spend the night with him, and he went to see her, but her father-in-law saw him and immediately drove him out of the yard.

The Kainsky district court decided following after examined the circumstances of the case. Darya Kalganova should be punished with whips, and if her husband did not desire to live with her, she should be sent to the Irkutsk province to settle. The peasant Pomeltsev as if not confessing and uncovered anything, was free from all punishment. At the same time, the Criminal Court sentenced Darya Kalganov to punishment with 50 blows of lashes and a deportation to the settlement, and Leonty Pomeltsev to survive under a territorial municipality in a rural prison on bread and water for two weeks for coming to her to spend the night and while he had a wife and children.²⁸

Thus, the examples cited show that women used their blood to bring about the disposition of people of the opposite sex to add it to food and drinks served to the table of men of interest to them.

In addition to the use of blood for rituals of “inherent” other ingredients were often used. They were often added to infusions and decoctions along with blood. So, for example, I. Sherr, a well-known historian of literature and a publicist, in one of his papers mentioned that whores used for their monthly cleansing, male seed, milk, sweat, urine, saliva, hair, umbilical cord, the brain of a tadpole, etc. to attract men.²⁹ The scientist points out that the decoctions and drinks prepared of these ingredients either from boiled blood, testicles of rabbits, liver of a pigeon were meant to arouse love in the person who drank them.³⁰

In addition to ingredients of biological origin, the published materials also mentioned cases in which magic spells and spells for love were read for salt, bread and water. One of such rituals was described in detail in the book of I.E. Zabelin.³¹ There are also descriptions of cases when the sorcerers were trying to treat their “patients” with the sounds of a shamanic tambourine, fumigation with special powders from Siberian herbs and uttering the shamanic spells. It was said, as a rule, about rituals of “aliens” living in the territory of Siberia.³²

In the sources of the nineteenth century, stories were also published in which people who assumed that they were damaged by witchery methods of witchcraft “against them” could not be clarified. Nevertheless, doctors ascertained the fact of some particular disease, “nervous” disease or physical deviation.

So, for example, in documents of the Tomsk district court the following curious case was fixed. As follows from the materials, in 1810 the peasant of Tomsk district from the village of Turuntayeva Ivan Alkov married a peasant daughter Anne Bedrina. With it, he lived together

²⁸ KOSTROV, N.A., ref. 7, p. 5.

²⁹ SHERR, I. *History of Civilization of Germany* / Trans. from the German language of A. Nevedomsky and D. Pisarev: Reprint edition of 1868-1869. St. Petersburg: Alpharet, 2016, p. 385.

³⁰ *Ibidem.* p. 386.

³¹ ZABELIN, I.E. *Home life of Russian queens in the XVI and XVII centuries.* Moscow: Printing house Grachev and the Company, 1869, pp. 354-360.

³² VORONTSOV, N.K. *Shamanism and ceremonies of the Siberia people.* Tomsk, 1896, p. 26.

for about a year and a half. Once after another new moon she felt a sharp pain in her stomach, from which her mother and her husband's sister tried to treat her with decoctions and ointments. After which the pain even went away, but Anna told her husband that she had become a man and, moreover, had already managed to find herself a mistress in the person of the peasant wife, Marya Alkova. She was told that this, most likely, happened to her from witchery and witchcraft, while she categorically refused to continue living with her lawful husband.

In connection with these indications, the investigation began. The investigation did not established suspected on witchcraft people. However, the Medical Board conducted an examination that showed that Anna Alkova (before her marriage - Bedrin) was a hermaphrodite. Marya Alkova refused Anna's version that they are mistresses. The Tomsk District Court resolved this case in the following way: Anna Alkova, who admitted to living together with a woman, was made to pass for church repentance, and Marya Alkova, who was not convicted of anything and not confessed, was released from court. The peasant Ivan Alkov was allowed to ask for a divorce with his wife because of her special sex. Both a criminal and a civil court agreed with this decision³³.

Despite the fact that official authorities, investigative bodies and courts allowed the possibility of witchcraft and witcheries (as it was evidenced by numerous of investigations and trials in relevant cases), representatives of the medical community were very skeptical about such phenomena among the peasants. Doctors often could prove that in one or another case, originally accepted by peasants for witchcraft, there were a poisoning, a nervous illness or some other disease or physical deviation. On this account, scientific articles were written, published in the nineteenth century³⁴.

Conclusion

Thus, it follows from the historical sources of the nineteenth century that the rituals of witchcraft were most often made with the help of any ingredients of biological origin (snake and frog bodies, chicken eggs, blood, hair, nails) or salt, water and bread. In addition, in a number of cases, sorcerers and shamans used tambourines, other instruments or hand-held devices for extracting sounds as well as smoking pipes, censers for fumigation and Siberian grasses.

On the basis of an analysis of historical sources, it can be concluded that witchcraft and witchery in settlements in Siberia were predominantly occupied by women. There were much fewer witnesses and mentions about men sorcerers from among the Russian peasants in the historical sources of the nineteenth century. The exception is shamanism, which was more typical of non-Russians men in Siberia.

³³ KOSTROV, N.A., ref. 7, p. 16.

³⁴ Shakespeare's dramas..., ref. 4, pp. 24-27

References

Bibliography

- AZADOVSKY, M.K. (1958) *History of Russian folkloristics*. Vol. 1. Moscow.
- ANTONOVICH, V. (1872) Witchcraft. In: *Proceedings of the ethnographic statistical expedition to the Western Russian Territory*. St. Petersburg. Vol. 1.
- Arkady, Archbishop. From the report of Arkady Archbishop of Perm and Verkhoturksy to the Holy Government Synod. In: *Russian Archive: History of the Fatherland in the Testimonies and Documents of the 18th - 20th Centuries: Almanac*. M.: Studio TRITE: Russian Archive, 2001. Vol. XI. pp. 190-195.
- ARNAUTOVA, Yu.E. (2004) *Sorcerers and saints*. St. Petersburg.
- BARSOV, E. (1876) Essays on the People's worldview and wife. In: *Ancient and New Russia*. No. 11. pp. 213-232.
- BULGAROVA, B.A. – VAZEROVA, A.G. – OCHIROV, O.R. (2017) Religious Culture in the Caucasus: Pagan Temples and Traditions. In: *Bybye Gody*. 44(2). pp. 420-427.
- Cop death sentence for witchcraft. December 7. 1622. In: *Acts of the Vilna Archeographic Commission: Volume XVIII. Acts of the Cop courts*. Vilna: Publishing House of Sytin Printing House, 1891. pp. 325-326.
- ERMACHKOV, I.A. – KOROLEVA, L.A. – SVECHNIKOVA, N.V. (2017). The Sanitary-epidemiological State of the Russian Troops in the Caucasus in 1797–1801. In: *Bybye Gody*. 44(2). pp. 428-437.
- GULYAEV, S.I. (1848) Ethnographic essays of Southern Siberia. In: *Library for reading*. Vol. 90. St. Petersburg.
- Judicial definition of the Kobrin petty bourgeois Apollonia Pavlovichova about witchcraft. 1709. In: *Acts of the Vilna Archeographic Commission: Volume XVI. Acts of the Brest City Court, acts of the Brest District Court, acts of Brest Magderburg, acts of Kobrin Magderburg, acts of Kamenets Magderburg*. Vilna: Publishing House of the Provincial Government, 1872. p. 580.
- KGAEVSKY, G.N. (1901) About sorcery in Western Siberia (essay). In: *Dorozhnik on Siberia and Asian Russia*. Tomsk. Book 4 (March). pp. 72-78.
- KOSTROV, N.A. (1876) *Legal customs of old peasants of Tomsk province*. Tomsk.
- KOSTROV, N.A. (1880) *Sorcery and witcheries between peasants of Tomsk province (From the personal library of I. Tysbnov)*. St. Petersburg.
- Lists of populated areas of the Russian Empire compiled and published by the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs*: Vol. 60. Tomsk Province: a list of inhabited places according to 1859. St. Petersburg, 1868.
- MAIKOV, L. (1869) *Great Russian sorceries*. St. Petersburg.
- Message of the Kaluga Civil Governor N.M. Smirnov to Minister of the Interior, L.A. Perovskiy. In: *Russian Archive: History of the Fatherland in Testimonies and Documents of the 18th-20th Centuries: Almanac*. M.: Studio TRITE: Russian Archive, 2001. Vol. XI. pp. 195-196.
- PALLAS, P.S. (1786) *Travel to different provinces of the Russian State*. Part two. The second book. St. Petersburg: Publishing house of the Imperial Academy of Sciences.
- PONAMAREV, A. (1896) *Review of the people's life, traditions and superstitions of the population of the Siberian region*. St. Petersburg.

- ROSTOVSKY, S. (1883) *Testimonies and stories about witchcraft and sorcerers*. St. Petersburg. Russian people. Its ceremonies, rituals, legendary, superstitions and poetry / Collected by M. Zabylin. M., 1880.
- Shakespeare's dramas or modern psychiatry. In: *Znanie*. 1876. No.10. pp. 24-27.
- SHERR, I. (2016) *History of Civilization of Germany* / Trans. from the German language of A. Nevedomsky and D. Pisarev: Reprint edition of 1868-1869. St. Petersburg: Alpharet.
- Tomske Province Gazette*. 1858. No. 4. p. 3.
- USTINOVA, O.V. (2017). *Infanticide and abortion as a social phenomenon of the late 19th - early 20th century*. In: *Bylye Gody*. 45(3). pp. 1003-1009.
- VORONTSOV, N.K. (1896) *Shamanism and ceremonies of the Siberia people*. Tomsk.
- ZABELIN, I.E. (1869) *Home life of Russian queens in the XVI and XVII centuries*. Moscow: Printing house Grachev and the Company. pp. 533-543.

Fate of the Andrassy Archive from Betliar and Krásna Hôrka in the 1940s and 1950s

Pavol Tišliar

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: pavol.tisliar@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:83-93

Fate of the Andrassy Archive from Betliar and Krásna Hôrka in the 1940s and 1950s

This paper examines the fate of the family and economic archives of the Andrassy family after the confiscation of the property complex in Betliar and Krásna Hôrka after the World War II was over. Complicated property rights and changes in ownership resulted in the fact that the archives were put into keeping of the Agricultural Archives (Pôdohospodársky archív) in Bratislava. Local government and the administration of the State Cultural Estate in Betliar, who managed the remains of Betliar and Krásna Hôrka Castle as museums, sought to keep this family archive in its original place. However, this resulted in a forced transport of parts of this archive into the branch of the Agricultural Archives in Levoča.

Key words: archive of the Andrassy family, manor-house Betliar, castle Krásna Hôrka, Slovakia, 20th century

Complicated ownership relations of assets confiscated from the Andrassy family

The assets of the Andrassy family in Upper Gemer included, besides extensive land property, two important mansions, the Krásna Hôrka Castle and the manor house in Betliar. In Krásnohorské Podhradie, there was also the Family Mausoleum and the Art Gallery of the Count Dionýz Andrassy. The last owner, Emanuel Andrassy, left Betliar already in 1944 and the mentioned buildings, together with the land ownership, were confiscated after the end of World War II by Slovak National Council Regulation No. 104/45 and Czechoslovak President's Decree No. 108/45.

After the crossing of the front, management of the assets was taken on by various institutions, and it can be stated that this complex of assets has not been completely consolidated into its pre-war form since then. At the beginning of the 1950s, the State Cultural Property (SCP) in Betliar was formed, which took on the management of the core of the former Andrassy family's assets, the manor house in Betliar and the Krásna Hôrka Castle. Later, the Mausoleum in Krásnohorské Podhradie was also added to the SCP in Betliar.¹ These buildings began to serve for museum presentation purposes, giving the visitor an insight into the way of life of the Hungarian nobility. The basis of the collections is the original, preserved and almost intact inventory of the manor house and the family collection (the former museum) of the Andrassy family, which Juraj Andrassy presented to the public at the Krásna Hôrka Castle since 1867.

¹ TAKÁCSOVÁ BANYÁSOVÁ, Katarína – TIŠLIAR, Pavol. Vznik a formovanie Štátneho kultúrneho majetku v Betliari. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 5 (2017), no. 1, pp. 69-81.

Today, together with the Mausoleum, these objects form the Betliar Museum, which belongs to the Slovak National Museum.²

The complicated post-war development of the asset of assets began as soon as the front crossed, when the management of the manor house in Betliar was taken on by the local evangelical priest Štefan Havlík.³ He was appointed as a temporary manager and caretaker by the Commission for Education and at the same time as the supervisor (representative) of the artistic and historical monuments in the Rožňava region,⁴ initially taking over the management of the Krásna Hôrka castle and the Mausoleum. The Betliar estate was taken on by the Administration of State Forests in Betliar, which meant the division of the complex of assets between two departments. The Commission for Education took on the management of the manor house with its direct surroundings (manor park) and the Krásna Hôrka Castle, while the Commission for Agriculture became in charge of the forest and arable land management.⁵ Management of the Mausoleum in Krásnohorské Podhradie was taken on in November 1945 by the State East Slovak Museum (SESM) in Košice.⁶ It was practically a reinstatement of the pre-war state, as this object was under the management of the Košice Museum already in the inter-war period. The competence over the Krásna Hôrka Castle was resolved similarly, when on 19 August 1946, the castle was transferred under the management of SESM Košice.⁷

It did not take long, and efforts had begun to at least partially restore Andrassy's property. These efforts came mostly from Š. Havlík, the manager of the Betliar manor house, aiming mainly at using the castle for cultural and presentation purposes. In principle, these efforts succeeded at the beginning of the 1950s, when the Krásna Hôrka Castle and the Betliar manor house were taken on as state cultural property by the official, newly established National Cultural Committee for Slovakia (NCC), under the authority of the Commission for Education, Science and Art in Bratislava.⁸

There is no doubt that the decision to use these objects for cultural purposes was the right decision. Although there were various proposals directed to several other areas of use, the idea to leave the manor house and the castle for cultural and presentation purposes eventually won over the others. The visit rate of these objects was already high at the end of the 1940s and gradually increased, especially since the 1950s.⁹ In addition to the opening of the museum collections, however, in the 1940s, proposals were made to use the objects for archival purposes. The basis of the archive funds was to contain, in particular, documents of the Andrassy family and economic archives.

² MARÁKY, Peter. *Múzeá s celoslovenskou pôsobnosťou*. In: *Kultúrne krásy Slovenska : Múzeá 1*. Bratislava : Dajama, 2012, p. 47.

³ Archive of Slovak National Museum, office Museum in Betliar, (henceforth: Archív SNM, p. MB), f. Múzeum Betliar, 1945 – 1996 (henceforth: f. MB), spisy 1945-1949.

⁴ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. Letter from 19. marca 1945, dekrét č. 213/45 – B/IV.

⁵ TAKÁCSOVÁ BANYÁSOVÁ – TIŠLIAR, ref. 1, p. 70.

⁶ Archív SNM, p. MB, f. MB, spisy 1945-1949, sign. č. 90/1945, sign. č. 1453/1945 – B/III.

⁷ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. 25/1954.

⁸ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 2/1950 a sign. č. 217/1953; State MVSР – Štátny archív v Košiciach, pobočka v Rožňave (henceforth: ŠA Košice, p. Rožňava), f. Okresný národný výbor v Rožňave II., 1961 – 1990 (f. ONV RV II.), bez sign.; TIŠLIAR, Pavol. *Inštalačný plán prvej expozície Okresného múzea v Rožňave*. In: *Gemer-Malobont 11*. Rimavská Sobota : Gemersko-malohontské múzeum, 2015, p. 195.

⁹ TAKÁCSOVÁ BANYÁSOVÁ – TIŠLIAR, ref. 1, p. 77.

Andrássy Archive

The Andrássy Archive consisted of two parts. The family archive was located at the Krásna Hôrka Castle, together with some of the economic documents generated during the administration of Andrássy's assets. Part of the economic documents were also located in Betliar and concerned mainly the management of the Betliar estate. The documents were deposited here in the castle park in the classicist rotunda, along with the records of the Betliar Forest Plant Registry, which was the successor of the estate's activities. Formally, this building was handed over under the administration of the Betliar manor house in 1950, together with an agreement that the forest plant would gradually sort out and take off its registry.¹⁰

The idea of linking the museum with the archive began to emerge almost shortly after the liberation. Š. Havlík showed great interest in regional history. It is evidenced by the preserved correspondence just after the transfer of Krásna Hôrka to SESM in Košice, in which he requested access to the Andrássy family archive. Even at the end of 1946, the manager of Krásna Hôrka, Eugen Saból, officially authorized the lending of archive documents from the castle. The authorization also contained information that the complete relocation of the archive from Krásna Hôrka to Betliar was considered during that period.¹¹ In 1946, however, the archive was not moved and it did not happen in the following years, even though some documents preserved from the year 1949 point to the efforts of the manor house manager Š. Havlík to obtain parts of the Andrássy archive from Krásna Hôrka. In January 1949, for example, he argued the inappropriate state of depositing documents in the castle and drew attention to the risks associated with a possible fire. "*Besides, I would like to process the archives, which will not be done at Krásna Hôrka: no water, lights, heating, difficult accessibility, etc. But you know the facts*";¹² wrote Š. Havlík to Vladimír Wagner, a well-known conservationist who worked at that time with the Commission for Education in Bratislava.

The manor house in Betliar was more suitable for the archive than the castle. It was not only more open to possible research, but also had better spatial possibilities. In the area of the manor house, there was also a valuable historical family library, founded by Leopold Andrássy in 1816, which included about 15 thousand volumes, and which began to be systematically catalogued in Betliar in the early 1950s. Originally, this library was located in the already mentioned rotunda. It served mainly for the needs of the family, but was also used by researchers from the Gemer-Malohon Scholastic Society.¹³

Even before the end of the 1940s, the newly established Agricultural Archives in Bratislava, falling under the Commission for Agriculture and Land Reform, began to claim archival documents from the Andrássy archive. This specialized archives, created in 1947, had competences mainly in relation to the economic and patrimonial archives which belonged to the agriculture sector.¹⁴ Since the confiscated complex of assets of the Andrássy family was split between the Commission for Education and the Commission for Agriculture, discussions began about the ownership of the property archive complex. Most of the documents concerned

¹⁰ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 3/1950.

¹¹ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. 219/1946, sign. č. 221/1946.

¹² Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. 22/1949.

¹³ The Library prepare O. Wagnerová from NCC. Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 217/1953; TAKÁCSOVÁ, Katarína. Osudy historickej knižnice v kaštieli Betliar : odborné spracovanie a stav vedeckého bádania. In: *Z dejín šľachtických knižníc na Slovensku I*. Marcela Domenová (ed.). Prešov : PU, 2013, p. 54.

¹⁴ TIŠLIAR, Pavol. Aktivity Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 1 (2013), no. 2, p. 53.

the management of the estate and were of an economic character. Therefore, at the end of 1949, the relocation of the archive unit from Betliar to a branch of the Agricultural Archives in Rimavská Sobota was announced.¹⁵ In this context, the manager Š. Havlík contacted the Commission for Education, namely V. Wagner, asking for instructions on how to respond to the announced relocation. No relocation was yet mentioned in connection with the Krásna Hôrka Castle, which at that time was still under the administration of SESM in Košice. Š. Havlík did not consider the relocation of the archives from Betliar as appropriate. He argued with its character and territorial provenance and its connection with the archive at Krásna Hôrka. In the reply, Š. Havlík was asked by the Commission for Education not to give over any documents from Betliar, until an official agreement is reached with the Commission for Agriculture. Interesting was mainly the final paragraph of the instruction, literally stating: “*The Commission for Education, at the strict order of the Commissioner L. Novomeský, is to set up the Gemer Archive in Betliar and therefore cannot dispose of the Betliar Archive other than mentioned above. The Commission has the same opinion in the case of the archives, which are currently located at the Krásna Hôrka Castle.*”¹⁶ The idea of creating an archive in the manor house was not only aimed at the merger of the Andrassy family and economic archives. The creation of some kind of regional archive of Gemer or Gemer area was also considered.

The Agricultural Archives repeatedly attempted to obtain the archives from Betliar even during the following year 1950. At that time negotiations between education and agriculture commissioners began, which eventually led to mutual agreement. Š. Havlík, as the manager of the manor house, was asked to give over the documents from Betliar to the Agricultural Archives on 14 July 1950, but it did not concern documents of a family character, only economic documents.¹⁷ Although Š. Havlík protested and argued, pointing to the disadvantage of the relocation, and especially stating that the Commission for Education specifically asked him in October 1949 not to give over any archival material to anyone, his letter came to Bratislava too late.¹⁸ The reply to his letter literally said: “*In reference to your respective letter, we would like to inform you that your letter was received too late, since at the request of the Commission for Agriculture and after consultation with prof. Dr. Varsík,¹⁹ the chairman of the National Cultural Committee on 14 June 1950 ordered its administrative office to issue a permission for the Agricultural Archives to take over the respective archive and to deliver the permission immediately. However, we ask that you do not allow the Agricultural Archives representatives to view other archive materials that are located in the manor house or elsewhere outside the rotunda building, as they have only received a permission from the chairman of the NCC to take over the archival records in this building.*”²⁰ After receipt of this letter, Š. Havlík still tried to avert the relocation in some way, and therefore turned to the local and regional self-government.²¹ The Local National Committee (LNC) in Betliar practically tried to engage in the administration of the Betliar manor since the crossing of the front. In its resolution made at the end of April 1950, it required not only to take part in any negotiations concerning the removal of “anything” from

¹⁵ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 40/1949.

¹⁶ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 45/1949.

¹⁷ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 95/1950.

¹⁸ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 101/1950.

¹⁹ prof. Branislav Varsík was Inspectorate-General of archives and libraries in Slovakia. For details, see TIŠLIAR, ref. 14, s. 45 a n.

²⁰ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 101/1950.

²¹ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 98/1950.

the manor house, but to make it conditional on its consent.²² The LNC in Betliar, of course, did not have any claim or jurisdiction over the confiscated property complex. It was more about the position or gesture. In October 1950, the Council of the District National Committee (DNC) in Rožňava also refused to approve the relocation of the archive, but same as the LNC, it had virtually no competence in this matter.²³

Formally, the handover of the archive was temporarily extended until 1951. The NCC Chairman Ján Čaplovič authorized the Agricultural Archives in Bratislava in early 1951 to take over the archive units, not only from Betliar, but also from the Krásna Hôrka Castle,²⁴ which was at the end of 1950 taken on by the NCC administration, and the castle management was assigned again to Š. Havlík. The castle and the manor house were united again under single administration of the State Cultural Property. After reviewing the state of the archives in the manor and the castle in March 1951, the administrator Š. Havlík proposed to only keep the archives at the castle in three rooms above the main gate, which were sufficiently dry and satisfied at least the basic safety conditions.²⁵

Representatives of the Agricultural Archives in Bratislava announced the takeover of both parts of the archive at the beginning of August 1951.²⁶ Formally, on 3 August 1951, the whole set of Andrásy archives was handed over, but these archives were physically left in their place, namely at the Krásna Hôrka Castle and in the rotunda in Betliar. Maybe that is why there was an idea alive in the Rožňava district to build a museum-archive facility with an abundant library in Betliar, not only for the Rožňava region but also for the entire Gemer area.²⁷ At the end of August 1951, Jozef Novák, an undergraduate of archival sciences, who lived with his parents in Rožňava,²⁸ was made responsible for the classification and relocation of the castle archives. In the instructions he received, Július Barták, Director of the Agricultural Archives, stated the principles that Novák had to follow when concentrating the archives: *... "place the Andrásy family archives into the third room fitted with iron door and designated for the Agricultural Archives, and keep the already existing organized part of the economic archive there. In the first and second rooms to be emptied and partially furnished with furniture (especially the first), place the archives of economic character from the former bakery (or the room below the bakery). In the second room, keep the archival records that are already there, and if you do not get all the archival records from the bakery in the first room, place them in the second. Proceed in a similar way with the unprocessed archival records of economic character that are now in the third room on the ground. Proceed with the relocation so that the second (middle) room can be used as a study room. If there is any space left in the third room (equipped with iron door) after the placement of a cabinet with the Andrásy family archives is placed there, place some of the archival records of economic character in there, or in the new built cabinet."* The student J. Novák also received 3,000 crowns to cover any expenses related to the relocation of the archives.²⁹ Of course, the relocation within the castle took place following an agreement and with cooperation of the manager Š. Havlík.

²² Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 80/1950, Act MNV v Betliari č. 6/1950, for details, see TAKÁCSOVÁ BANYÁSOVÁ – TIŠLIAR, ref. 1, s. 73.

²³ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 184/1952.

²⁴ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign., Letter self mark povereníctvo školstva PA-46/655/51.

²⁵ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. 191/1951.

²⁶ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. PA-46/651/51.

²⁷ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 331/1953.

²⁸ Archív SNM, p. MB, f. MB, PA-KH/6-1951, from 1.9.1951.

²⁹ Ibidem.

The concentration and sorting of the archives at the Krásna Hôrka Castle in 1951 was only temporary. At least that is how the administration of the Agricultural Archives in Bratislava understood it. Already in February 1952, the disagreements of manager Š. Havlík with the idea to relocate the Andrassy archives from Krásna Hôrka and Betliar reappeared. He addressed his disapproving opinion again to the Agricultural Archives and asked them to reconsider the transfer, since the conditions at the castle were satisfactory and the selected areas in Betliar could after minor modifications also serve for archival purposes. He also pointed to disapproval of the local and regional authorities, which did not agree with the transfer of the materials outside the Rožňava region. During this period, the transfer of archival material to Rimavská Sobota was no longer mentioned, but the transfer to Levoča in the Spiš region, where another branch of the Agricultural Archives was operating.³⁰ Š. Havlík stated that while he respected the opinion and the will of the Commission for Education, which agreed with the transfers, he did not agree with them.³¹ However, the Agricultural Archives insisted on their position, especially for reasons of making archives available for research purposes. Although one of the possibilities was to create a special archive in Betliar, “... in which we wanted to collect the archives from Krásna Hôrka, Betliar and possibly Jason. ... not even today nor in the next few years, we will be able to dispose of the necessary number of rooms in Betliar.”³² In connection with the decision of the Council of the District National Committee in Rožňava of 13 October 1950, where the regional administration expressed their disagreement with the removal of the archives outside the region, the Agricultural Archives pointed out that this decision is within the competence of the Slovak Archival Committee. “The regional objections cannot be considered because the archives at Krásna Hôrka are related to several Andrassy estates, many of which are not even in the territory of our country. Besides, Krásna Hôrka itself spreads on the south-eastern edge of the former dominion and the place where we want to move the archives from Krásna Hôrka lies somewhat more northerly, not too far from the northern boundaries of the former dominion.” This correspondence was one of the last served by Š. Havlík as a state asset manager in Betliar and Krásna Hôrka. Soon after, he was accused of concealing part of the discovery found in Krásna Hôrka and arrested.³³

After Š. Havlík, there were a few temporary managers in a quick succession, Ján Janko and Eugen Sabol, who were later replaced by Alžbeta Güntherova-Mayerová, appointed to the management post on 18 November 1952.³⁴ With regards to the archive relocation, the new manager took almost the same opinion as Š. Havlík. At that time, however, the development of proper district archive had already been dealt with in the region of Rožňava and the question of the possible use of the manor house for this purpose was brought to the fore.

District archives in Betliar

Július Klincko became the district archivist, officially appointed to the office on 1 April 1952. The newly created district archive, which initially lacked any seat, also included archive

³⁰ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 86/1952.

³¹ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 58/1952.

³² Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 184/1952.

³³ TAKÁCSOVÁ, Katarína – MÁTÉOVÁ, Tímea. Kaštieľ Betliar a hrad Krásna Hôrka po odchode Andrassyovcov. Konfiškácia majetkov a formovanie múzea. In: *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. G. Podušelová – V. Majchrovičová (eds.). Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2015 , p. 141 a n.

³⁴ TAKÁCSOVÁ BANYÁSOVÁ – TIŠLIAR, ref. 1, p. 75-76.

funds of the districts of Rožňava, Revúca and Moldava nad Bodvou.³⁵ Klincko was in charge of pre-archival care, and the preparation of an inventory of existing archives and archive funds in the aforementioned districts. In accordance with the new cultural policy, he had to prepare an inventory of archive documents for a labour movement, arrange the collection of the church registers and their handing over to the Regional Archives in Košice. Initially, the district archivist was forced to look for suitable premises to locate the district archives.³⁶ He was not very successful and the plan to place the district archives in the building of the former Mining and Metallurgical Museum in Rožňava, which was counted with as another restored cultural institution in the district,³⁷ proved to be unfeasible.³⁸ In fact, it was not possible to “institutionalize” the district archives even at the beginning of 1953 so the cooperation with the State Cultural Property in Betliar seem to be a good solution.

Already in 1952, the temporary state asset manager in Betliar E. Saból proposed to the Agricultural Archives the relocation of the entire archive from Krásna Hôrka to the manor house and to hand over its processing and access to the district archivist. On that occasion, he said that the management of the manor would provide suitable space for storing and making archive material available for research, thus removing all the reasons given for removing the archive to Levoča. *“This solution would serve the very matter, while respecting the wishes of the Regional National Committee in Košice and the District National Committee in Rožňava.”*³⁹ In this case, E. Saból pointed to the other disagreements of the Council of the District National Committee in Rožňava, which in its resolution of July 1952 repeatedly refused to relocate any monuments outside the district.⁴⁰ In the same spirit, the DNC Council continued in the following year, when also supported by the statement of the Regional National Committee in Košice, as well as by the new state asset manager A. Güntherová-Mayerová.⁴¹ However, the Agricultural Archive did not give up. At the end of 1953, it advised an early relocation of the archive units and asked the manager in Betliar not to hand over the keys to the archive room to anyone.⁴²

Parallel to this problem, at the turn of 1953/1954, the Slovak Archival Committee began to investigate the possibilities of using the state cultural property for archival purposes. In addition to other confiscations, the manor house in Betliar was also mentioned, where there should be space for *“... establishing the Gemer archival centre (study room, warehouses) in 11 ground-floor rooms.”*⁴³ A. Güntherová-Mayerová responded positively to this question: *“The prerequisite of this placement, however, is the start of an adaptation in the economic building of the manor house, which accommodates the placement of intervention rooms from the manor house into this adapted building. After emptying and transferring the intervention rooms from the manor house to the management building, the collections can be installed in these empty manor rooms and the archive can be moved in the empty ground-floor rooms (where*

³⁵ TIŠLIAR, Pavol. Inštitucionalizácia pamäťových a fondových zariadení v 50. a 60. rokoch 20. storočia v okrese Rožňava: Príspevok k výskumu regionálnej kultúrnej politiky a kultúrnej stratégie 2. pol. 20. storočia na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4 (2016), no. 2, p. 82 ff.

³⁶ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Okresný národný výbor v Rožňave I., 1945 – 1960 (f. ONV RV I.), rada ONV RV, škat. 9, kniha 19, záp. z 22. júla 1952.

³⁷ For details, see TIŠLIAR, ref. 8, pp. 184-196.

³⁸ ŠA Košice, p. Rožňava, f. ONV RV I., rada ONV RV, škat. 9, kniha 21, záp. 24. januára 1953.

³⁹ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 212/1952.

⁴⁰ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 213/1952. Act DNC, Rada ONV v Rožňave z 22. 7. 1952 č. 377/52-R.

⁴¹ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 533/1953.

⁴² Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 624/1953.

⁴³ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 634/1953.

a part of collections is installed temporarily, later to be transferred to the empty intervention rooms)."⁴⁴ At the same time, she mentioned that the gatehouse building should be available from 1956, which includes a spacious apartment that could serve the archivist and his family.

The spatial problem of the manor house in this period was further worsened by the temporarily deposited collections of the former Mining Museum, which had formally ceased to function in 1950.⁴⁵ Nobody took care of these collections, although they were stored in a dry and suitable space but as repeatedly mentioned by the manager of the manor house, they were simply in the way. She repeatedly requested that the Mining Museum removed these collections.⁴⁶ It only happened when the museum began its renovation in 1955.⁴⁷

Despite the above-mentioned problem, space was created in 1954 for the location of the district archives. The archives received 8 rooms in the manor house, where archive material was gradually concentrated from the entire district.⁴⁸

Transfer of the Andrassy archives to Levoča

After the departure of A. Günther-Mayerová, the management of the State Cultural Property in Betliar was taken over by the district archivist J. Klincko in 1955.⁴⁹ His efforts were also aimed at keeping the Andrassy archives at Gemer, and especially at its incorporation into the funds of the District Archives in Betliar. But he was not successful. Since 11 October 1955, the final negotiations began in accordance with the Regulation of the Slovak Archival Administration of the Interior Commission to move the archive units from the castle and the manor house to Levoča. A registry from 13 October 13, 1955 proves that the local officials did not agree with the transfer. J. Klincko announced the DNC Council Resolution of 23 September 1955, which only agreed with the transfer of the agricultural archives and the economic register from Krásna Hôrka and Betliar to Levoča, but ordered the family archive to stay put.⁵⁰ Archival documents were to be sorted out by "the DNC experts in Rožňava". These experts included Ladislav Arany, who at that time tried to revive the former Mining and Metallurgical Museum in Rožňava⁵¹ and Jozef Špilda, who later became an employee of the District Archives in Betliar⁵² and finally J. Klincko as the district archivist.⁵³ Of course, the representatives of the Agricultural Archives did not approve this proposal.⁵⁴ However, the archive was eventually divided at the intervention of the DNC Chairman Miloš Filipovič, who stated that: "*The DNC is absolutely in favour of keeping the family archive and documents related to iron and mining industries in the Rožňava district.*" With regard to the archival documents of agricultural character, he stated that the DNC in Rožňava is not interested in them and they can be transferred.⁵⁵ Therefore, the family archive was kept in the castle in a sealed box, together with the Group A documents

⁴⁴ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 634/1953. Letter A. Güntherová-Mayerová, 28. 12. 1953

⁴⁵ TIŠLIAR, ref. 35, p. 80. ŠA Košice, p. Rožňava, f. Okresné múzeum v Rožňave (f. OMR), 1896 – 1960, sign. č. 702/1953, sign. č. 702/1953, 588/1953, 424/1953.

⁴⁶ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 634/1953.

⁴⁷ ŠA Košice, p. Rožňava, f. OMR, sign. č. 1143/1955.

⁴⁸ ŠA Košice, p. Rožňava, f. ONV RV I., rada ONV RV, škat. 12, kniha 25, záp. 5. 2. 1954.

⁴⁹ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 438/1955.

⁵⁰ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. Act, 13. 10. 1955, Rada ONV č. č. 417-23/IX-1955 RA.

⁵¹ TIŠLIAR, ref. 8, p. 188.

⁵² *Významní ľudia narodení alebo pôsobiaci v Betliari*. J. Schlosár (ed.). Betliar 2011, pp. 17-19.

⁵³ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. Act, 13. 10. 1955.

⁵⁴ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. Act, 27.10.1955.

⁵⁵ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. Act, 13. 10. 1955.

of the economic archives, and materials related to mining and iron industries. The Agricultural Archives took away the economic archives except for the A group, as well as the remaining patrimonial archive, designated to be mostly of agricultural character. Part of the archive that remained in Krásna Hôrka was moved to Betliar on 17 October.⁵⁶

But a few days later, something happened that no one expected. After the relocation and placement of the family and part of the Andrassy economic archives to Betliar, a truck has stopped at the castle on 26 October 1955. Several people got out of the truck, including the chief of the Slovak Archival Administration. He urged J. Klincko to show them how the archive is stored and how it is looked after. After the opening of the room in which the boxes from Krásna Hôrka were stored, the key was taken from J. Klincko by force and the chief of the Slovak Archival Administration arrested the district archivist with a pistol in his hand. He took the archivist to the office of the manor management, where he held him for more than a few hours, during which he blamed him for the situation while Klincko tried to explain that he acted solely according to the multiple decisions of the DNC Council in Rožňava and the instructions of the Chairman of the DNC Council. In the meantime, the remainder of the Andrassy archive, which was in the manor house, was loaded onto the truck. The commotion in the manor house and the truck loading was noticed by the castellan Karol Kišš, who went to the manager's office to ask what was going on. There, the chief of the Slovak Archival Administration also arrested him. Both Klincko and Kišš were only released after the announcement that all the material had already been loaded on the truck. The men then got in the truck and left the manor house.⁵⁷ Although it sounds unbelievable, the violent takeover of the rest of the Andrassy archive from Betliar to Levoča really happened. A detailed statement from the district archivist, as well as the negative and condemning reactions of the DNC in Rožňava, were preserved. In November 1955, the DNC in Rožňava also turned to the Ministry of Interior of the Czechoslovak Republic in Prague, asking for the remedy of the situation and return of the archival material taken.⁵⁸ The DNC Council did not give up in the years to come. A letter of the new Chief of the Slovak Archival Administration was even preserved from 1963, which tried to explain the relocation of the archive to Levoča as a legitimate way, since the archive as a confiscated unit belonged under the administration of the Agricultural Archives.⁵⁹ *“Considering the above-mentioned standards, the archive ... was taken from Betliar ... rightfully. This should have been done by the former Agricultural Archives, which was being constantly obstructed. We do not want to claim, and we do not claim that the way the takeover was done was right. The former chief of SAA ... was to use other forms and also assistance of political authorities and public administration in removing the obstacles that prevented him from complying with statutory measures and standards. ... The archive was to be located in Košice, but for the lack of premises it was temporarily located in Levoča where it was processed.”* Negative reactions to the forceful relocation were not only expressed by the public administration in the region but also by cultural institutions. For example, a report of the Mining Museum in Rožňava was preserved, stating that considering the nature of the documents, the Andrassy archive represents an important source for the history of mining and iron industries, and also expressing disapproval with the way that the archival documents were taken.⁶⁰

⁵⁶ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. Act, 27.10.1955.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

The non-standard acquisition of the remaining part of the archives and their transfer to Levoča was long resonating in the Rožňava region. Personal observers recalled it until recently, and this issue is still alive in the regional memorial institutes of the district. The Andrassy's archive was of great interest in the region, becoming an icon of time, a symbol representing the history of the region, something that is "our", our permanent collective property.⁶¹ It was necessary to take care of this icon. We cannot speculate on what it would be like if ... such judgement is not to be made by a historian, but the approach of the Slovak Archival Administration and the Archives of Agriculture was certainly incorrect, insensitive and, of course, it could never be understood in the Rožňava region. At present, the Andrassy archive is located at the Spiš Archives in Levoča, a specialized site, where it consists of two separate archive units, Andrassy from Betliar, 1569 - 1948 (81 meters of archival documents) and Andrassy (Krásna Hôrka), 1290 - 1948 (101.30 meters of archival documents).⁶²

References

Archival sources

Archive of Slovak National Museum, office Museum in Betliar
- f. Múzeum Betliar, 1945 – 1996

MVSR – Štátny archív v Košiciach, pobočka v Rožňave
- f. Okresný národný výbor v Rožňave I., 1945 – 1960
- f. Okresný národný výbor v Rožňave II., 1961 – 1990
- f. Okresné múzeum v Rožňave, 1896 – 1960

Bibliography

- Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky I.* J. Ragačová (ed.). Bratislava : MVSR, 2000. ISBN 978-80-967553-7-4
- KRIŠKOVÁ, Zdena (2015). Pamäťová inštitúcia múzea ako prostriedok formovania vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu. In: *Studia Historica Nitriensia*, vol. 20, no. 2, pp. 483-490.
- MARÁKY, Peter (2012). Múzeá s celoslovenskou pôsobnosťou. In: *Kultúrne krásy Slovenska : Múzeá 1*. Bratislava : Dajama. ISBN 978-8081-3600-46
- TAKÁCSOVÁ BANYÁSOVÁ, Katarína – TIŠLIAR, Pavol (2017). Vznik a formovanie Štátneho kultúrneho majetku v Betliari. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 5, no 1, pp. 69-81.
- TAKÁCSOVÁ, Katarína – MÁTÉOVÁ, Tímea (2015). Kaštieľ Betliar a hrad Krásna Hôrka po odchode Andrassyovcov. Konfiškácia majetkov a formovanie múzea. In: *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. G. Podušelová – V. Majchrovičová (eds.). Banská Bystrica : Múzeum SNP, pp. 137-155. ISBN 978-80-8060-400-4
- TAKÁCSOVÁ, Katarína (2013). Osudy historickej knižnice v kaštieli Betliar : odborné spracovanie a stav vedeckého bádania. In: *Z dejín šľachtických knižníc na Slovensku I.* Marcela Domenová (ed.). Prešov : PU, pp. 52-67. ISBN 978-80-555-0933-4

⁶¹ See for example KRIŠKOVÁ, Zdena. Pamäťová inštitúcia múzea ako prostriedok formovania vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu. In: *Studia Historica Nitriensia*, vol. 20 (2015), no. 2, pp. 483-490.

⁶² *Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky I.* J. Ragačová (ed.). Bratislava : MVSR, 2000, s. 177.

- TIŠLIAR, Pavol (2013). Aktivity Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 1, no. 2, pp. 37-56.
- TIŠLIAR, Pavol (2015). Inštalačný plán prvej expozície Okresného múzea v Rožňave. In: *Gemer-Malohont 11*. Rimavská Sobota : Gemersko-malohontské múzeum, pp. 184-196. ISBN 978-80-85134-43-8
- TIŠLIAR, Pavol (2016). Inštitucionalizácia pamäťových a fondových zariadení v 50. a 60. rokoch 20. storočia v okrese Rožňava: Príspevok k výskumu regionálnej kultúrnej politiky a kultúrnej stratégie 2. pol. 20. storočia na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4, no. 2, pp. 75-85.
- Významní ľudia narodení alebo pôsobiaci v Betliari*. J. Schlosár (ed.). Betliar 2011.

Kultúrne dedičstvo a jeho potenciál v kontexte udržateľného rozvoja (modrotlač ako kultúrnoidentifikačný prvok na Reprezentatívnom zozname nehmotného kultúrneho dedičstva)

Zdena Krišková

PhDr. Zdena Krišková, PhD.
Matej Bel University in Banská Bystrica
Faculty of Arts
Institute of Social and Cultural Studies
Cesta na amfiteáter č. 1
974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: zdena.kriskova@umb.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:95-106

Cultural heritage and its potential in the context of sustainable development

(blueprint as a cultural identification element on the Representative List of Intangible Cultural Heritage)

The study follows the inter-ethnic, economic and socio-cultural links of blueprint. As a specific product of traditional craftsmanship, it is closely related to the history and culture of our ethnicity. This element of cultural heritage captures not only its material, but also social contexts. It accentuates the inter-ethnic relations of the blueprint with an emphasis on the issues of cultural identity. This is documented by the idea of a common nomination of the technology of blueprint making into the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage (Slovakia, Czech Republic, Austria, Hungary, and Germany). The condition was that it had to be first entered on the national lists of cultural heritage. The study is based on a long-term ethnological field research in the Spiš region. Its aim is to monitor the condition and possibilities of revitalizing the blueprint as one of the basic presumptions of sustainability within our cultural heritage.

Key words: blueprint, cultural heritage, identity, UNESCO

Kultúrne dedičstvo je dôležitým zdrojom histórie a kolektívnej identity. Takto ho vníma nielen etnológia, história, sociokultúrna antropológia a iné príbuzné vedné disciplíny, ale aj početné národné a medzinárodné dokumenty. Právo na kultúru a jej dedičstvo je jedným z ľudských práv proklamovaných ústavami národných štátov, ako aj Generálnou konferenciou Organizácie spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (ďalej len UNESCO), Radou Európy a Európskou úniou, zároveň je ale ochrana kultúrneho dedičstva občianskou a spoločenskou povinnosťou.¹ Na tomto základe stojí zámer predkladanej štúdie priblížiť perspektívny potenciál kultúrneho dedičstva so zreteľom na prvok modrotlačiarkej tradície na Slovensku.

Modrotlač je charakterizovaná ako zdobená textília, zhotovená špecifickou technikou negatívnej tlače vzorov – rezervou, farbená indigom za studena. Spočíva v potlačení podkladu krycou voskovou hmotou,² ktorá pri následnom farbení zabráni prieniku farby do vzoru, čo

¹ BITUŠÍKOVÁ Alexandra. Kultúrne dedičstvo, identita a turizmus (príklad Lokality svetového dedičstva UNESCO). In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.): *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Banská Bystrica : Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií UMB, 2013, s. 24.

² Vosk ako spojivo farieb poznali už v staroveku.

je základným princípom samotnej jej výroby.³ Od svojich počiatkov bola výroba modrotlače na našom území organizovaná v rámci farbiarskych remeselných cechov. Napriek svojej osobitosti však nikdy nebola špecializovaná v modrotlačiariskych cechoch ako samostatné remeslo.⁴ Práve svojou osobitosťou, rozšírením a využitím ju však možno zaradiť k neopomenuteľným prvkom kultúrneho dedičstva a identity nášho etnika.

Teoreticko-metodologické východiská

Modrotlač, ako textília zhotovená špecifickou tradičnou výrobnou technológiou, je jednou z oblastí materiálnej i duchovnej kultúry, ktorá patrí k výrazným prvkom vývoja našej spoločnosti nielen v úzkom okruhu odevnej či všeobecnejšie textilnej kultúry. Je tiež dokladom historických etnických procesov v širších geografických a hospodárskych väzbách, odrazom spoločensko-kultúrneho vývoja v priebehu viacerých storočí až po súčasnosť. Význam modrotlače v sociokultúrnom kontexte znásobujú jej interetnické väzby, v rámci Slovenska aj väzba rovnako na urbánne i rurálne prostredie.

Modrotlač ako špecifický produkt remeselnej výroby priamo nadväzuje na pestovanie a spracovanie ľanu a výrobu plátna, čím podčiarkuje roľnícky základ slovenskej, v širšom rámci slovanskej kultúry, čo rovnako znásobuje jej význam v kontexte kultúrneho dedičstva. Svojou podstatou ju tiež možno zaradiť k najvýraznejším prejavom ľudového výtvarného umenia, a to nielen rozmanitosťou vzorov na látke, ale aj samotnými modrotlačiariskymi formami,⁵ ktoré prináležia k osobitým skvostom výtvarnej kultúry ľudu.⁶ V týchto koreláciách je nevyhnutné pristupovať ku komplexnej problematike modrotlače v rovine diachrónej, orientovanej na historický aspekt vývoja – vývinovú vertikálu javu, rovnako však i synchrónnej, orientovanej na horizontálny pohľad v kontexte súčasného stavu.

Predmetom štúdie je modrotlač v jej vývojových hmotných i sociálnych kultúrnoidentifikačných väzbách. Pri spracovaní problematiky sme vychádzali predovšetkým zo štúdiá literárnych a archívnych prameňov. Jej základné východisko tvoria viacerými bádateľmi dokladované čiastkové i komplexné tematické výskumy.⁷ Konkrétne regionálne a lokálne vývojové väzby sme sledovali prostredníctvom dlhodobého terénneho etnologického výskumu na Spiši koncom 20. a začiatkom 21. storočia aj využitím možnosti priamych rozhovorov s vtedy ešte žijúcimi aktívnymi účastníkmi modrotlačiariskej výroby.⁸ V rámci múzejnej praxe sme sa venovali štúdiu historických prameňov najmä pri deskripcii originálnych artefaktov výroby, pričom bolo potrebné komparovanie a verifikovanie zdrojov. Využili sme tiež interview a zúčastnené pozorovanie pri výskume sociálnych väzieb lokálneho spoločenstva k postaveniu modrotlačiariskej tradície v súčasných podmienkach.

Na podklade historicko-etnických väzieb modrotlače, jej remeselnej výroby a funkčnosti, štúdiá následne percipuje perspektívne možnosti jej súčasného vývoja a najmä využitia ako jedného z významných kultúrnoidentifikačných prvkov nášho kultúrneho dedičstva v kontexte

³ DANGOLOVÁ, Oľga. Modrotlač. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava : Veda, 1995, s. 368.

⁴ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : SAV, 1972.

⁵ Napríklad Podtatranské múzeum v Poprade spravuje vo svojich zbierkových fondoch temer tisíc kusov modrotlačiariskych foriem (z dielne Elemíra Montška v Hranovnici), čo je najväčšie množstvo z dielne jedného remeselného majstra. Najkomplexnejšia zbierka modrotlačiariskych foriem z územia celého Slovenska sa nachádza v Slovenskom národnom múzeu-Etnografickom múzeu v Martine.

⁶ KRIŠKOVÁ, Zdena – Danglová, Oľga. Modrotlač na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 63, 2015, č. 1, s. 91.

⁷ Napríklad Jozef Vydra, Anton Špiesz, Nora Baráthová, Oľga Danglová, Zdena Krišková a iní.

⁸ Modrotlačiariska remeselná dielňa v Hranovnici.

udržateľnosti, čo je jej základným cieľom. Bessière označuje kultúrne dedičstvo za rezervoár významov potrebných pre pochopenie sveta. Chápe ho ako sociálny konštrukt, ktorý sa vyvíja a neustále mení.⁹ Udržateľný rozvoj spoločnosti a jej historicky podmienených kultúrnych špecifik je dnes úzko spätý s rozvojom krajiny a jej regiónov v hospodársko-ekonomických väzbách, v oblasti zamestnanosti regiónov. Vývoj spoločenstiev je podmienený prioritne ekonomickým a hospodárskym rastom. Jeho súčasťou je však okrem materiálnej základne i nehmotná nadstavba spočívajúca v sociokultúrnych hodnotách a tradíciách, ktoré sú identifikačným znakom spoločenstiev. Zámerom štúdie je v tejto súvislosti upriamiť zreteľ na etnické a sociálne súvislosti modrotlače v kontexte súčasných vývojových procesov.

Aktuálnosť a význam problematiky podčiarkuje aj skutočnosť, že práve modrotlač sa stala ďalším z prvkov našich kultúrnych dejín, ktorý bol začiatkom roka 2016 zapísaný na Reprezentatívny zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. Tento akt je jedným z podmienujúcich krokov pre následnú nomináciu na zápis do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Historické a hospodárske kontexty modrotlače

Ako prvý doteraz najpodrobnejšie a najcelistvejšie spracoval problematiku remeselnej výroby modrotlače Jozef Vydra. Dokladá už Herodotove, Homérove či Plíniouve záznamy o farbení látok.¹⁰ Za najstarší materiálny nález možno považovať ľanový kus látky, potlačený bielym vzorom, na svetlomodrom podklade v prvej polovici 6. storočia n. l. v hrobe biskupa Caesara z Arles. V Európe sa modrotlač objavuje od roku 1680 na dvore francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV., kam sa dostali odevy a látky tlačené na modro prostredníctvom siamskeho posolstva.¹¹ Následný rozvoj farbotlače v Európe bol podmienený najmä spoločensko-hospodárskymi podmienkami v 17. storočí, keď po 30-ročnej vojne zaznamenala Európa všeobecný úpadok. V dovoze a výrobe odevov uprednostňovala látky tmavé, praktické, ale najmä lacné.

Po prvýkrát sa s farbením na modro za studena stretávame v rámci Európy v Holandsku, kam dovážali indigo¹² z Orientu, neskôr túto techniku prevzali aj Nemci. Na naše územie sa teda negatívne druhy látok dostali pôvodne z Holandska a Nemecka buď priamo cez Čechy a Sliezsko, alebo sekundárne – do severných oblastí Slovenska z poľského juhu vplyvom geograficky rozšírených vandrovných ciest remeselníckych tovarišov.¹³ Nemožno opomenúť aj slovensko-maďarské väzby na juhu nášho územia.

Dôležitým faktom je väzba farbenia látok na roľnícky charakter kultúry na našom území, teda ide o primárne hospodárske väzby. Nadväzuje na textilnú produkciu, založenú na roľníckej výrobe – pestovaní a spracovaní rastlinných a živočíšnych vlákien (ľan, konope, vlna), čím i geograficky pokrýva temer celé naše územie, najvýraznejšie však v hornatých severných oblastiach (Orava, Liptov, Spiš).

⁹ BESSIÈRE, Jacinthe. Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. In: *Sociológia Ruralis*, roč. 38, 1998, č. 1, s. 27.

¹⁰ Z knihy Plínia staršieho *Naturalis historia*, napísanej v roku 77 n. l., uvádza: „...po mangľovaní natierajú látku nie farbami, ale akýmiisi pohlcujúcimi prostriedkami, ktoré farbu sajú a na látke sprvu nič nevidno. Až keď sa látka ponorí do kotla s vriacou farbou a vytiahne sa z neho, objaví sa na nej nie jedna, ale viac farieb.“ VYDRA, Jozef. *Ľudová modrotlač na Slovensku*. Bratislava: Tvar, 1954, s. 9.

¹¹ JIŘÍK, František X. O látkách tisknutých, Praha, 1911. In: VYDRA, ref. 10, s. 13.

¹² Indigo, získané z rastliny indigovníka, tvorilo základnú zložku farbiva.

¹³ KALAVSKÝ, Michal. Vandrovné trasy remeselníckych tovarišov Slovenska v 19. st. ako problematika interetnických vzťahov, In: *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, č. 3, s. 453-457.

Ľan bol veľmi výhodnou poľnohospodárskou technickou rastlinou, a to vzhľadom na nenáročnosť a zároveň vysokú mieru utility vo väzbe na nepriaznivé klimatické podmienky. Už archeologické nálezy zvyškov semien nám jednoznačne dokazujú používanie ľanu, ale i konope, ktoré boli základnými textilnými surovinami,¹⁴ pričom samotný pôvod slova ľan má praslovanské základy. Ľan patrí k našim najstarším kultúrnym plodinám a zároveň k najstarším textilným surovinám aj vzhľadom na svoje úžitkové vlastnosti. Z nich dominuje najmä pevnosť, dlhá životnosť a v neposlednom rade i sacia schopnosť. Ľanová textilná je tak odolnejšia aj voči zachytávaniu a rozmnožovaniu choroboplodných baktérií.¹⁵ Rôznorodosť vlákna je podmienená i procesom bielenia, jeho prírodnou farbou, čo podčiarkuje aj rôzna hrúbka samotného vlákna. Následná úprava žehlením (pôvodne mangľovaním) podmieňuje zas intenzitu jeho lesku. Aj tieto vlastnosti ľanového vlákna následným farbením umožňovali dosiahnuť špecifickú variabilitu výsledných produktov. Pestovanie ľanu a jeho spracovanie na plátno bolo zároveň súčasťou hádam každej roľníckej rodiny najmä v lokalitách nášho severu. Ľanové plátno patrilo k základným textíliám v ľudovej kultúre. Modrotlač tak priamo nadväzuje na plátennícku produkciu.

Remeselná výroba v mestskom prostredí bola v tomto období organizovaná v cechoch, ktoré svoju životaschopnosť dosvedčovali počas dlhého obdobia temer polovice tisícročia (od prvej tretiny 15. do poslednej tretiny 19. storočia). V konkurencii manufaktúr, vznikajúcich od konca 18. storočia, a následnou industrializáciou nastáva ich úpadok a postupný zánik.¹⁶ Tento fakt do značnej miery podmienil a urýchlil prenikanie remeselnej, vrátane modrotlačiarскеj výroby do vidieckeho prostredia.¹⁷ Jej zásadný zásah do rurálneho prostredia, a tým i do ľudovej kultúry, dokumentuje zastúpenie modrotlače ako materiálu temer vo všetkých súčiastiach najmä ženského ľudového odevu (od sukien cez zástery, vizitky až k šatkám rôznych druhov a veľkostí), ako aj v interiérových textíliách (obrusy, ale najmä perinové a vankúšové obliečky) relatívne až do poslednej tretiny 20. storočia.¹⁸

Interretnické kontexty modrotlače

Najstaršia písomná zmienka o existencii farbenia látok na našom území je spojená s regiónom Spiša. Je ňou záznam v cechovej knihe 16 spišských miest v Levoči z roku 1608. Zápis dokladá vznik najstaršieho cechu farbiarov, iniciovaný Tobiasom Netscherom z Levoče. Záznam uvádza, že cech sa riadil vratislavskými (dnešná Wrocław) artikulami.¹⁹ Tento údaj dokladá už uvádzané poľsko-slovenské kontakty aj v oblasti farbiarskej výroby. Výrazne ich rozvíjali aj poľskí tovariši, ktorí prostredníctvom povinných vandrovných ciest prinášali nové farbiarske techniky prevažne z Nemecka.²⁰ V cechových zápisoch sú zaznamenaní aj tovariši z Augsburgu či Lipska, ako uvádza Vydra, čo tiež dokazuje silné nemecko-slovenské kontakty. Viaceré farbiarske cechy vznikali aj na podklade viedenských artikúl.²¹

¹⁴ PALIČKOVÁ, Jarmila. Domácka výroba a remeslá. In: *Slovensko* 3, Ľud, 2. časť. Bratislava : Veda, 1975, s. 830.

¹⁵ TROPPOVÁ, Mária. Agrotechnika, odrodová skladba a využitie ľanu priadneho. In: *Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Spiša*. Nitra : SPU, 2002, s. 80.

¹⁶ Oficiálne boli cechy zrušené uhorským živnostenským zákonom v roku 1872.

¹⁷ MLYNKA, Ladislav. Remeselnícky majster vo vidieckom spoločenstve. In: *Remeselná výroba s akcentom na brnčiarSKU, džbankárSKU, kačbliárSKU a kameninovú produkciu*. Rimavská Sobota, 2004, s. 9-17.

¹⁸ KRIŠKOVÁ, Zdena. *Etnokultúrne kontexty výroby modrotlače*. Banská Bystrica : ISKŠ UMB, 2012, s. 35-38.

¹⁹ PAVELČÍKOVÁ, Monika – FELBEROVÁ, Mária. *Modrotlač na Spiši*. Stará Ľubovňa, 1995, s. 4.

²⁰ KALAVSKÝ, ref. 13, s. 453-457.

²¹ VYDRA, ref. 10, s. 17.

Dátum založenia levočského cechu, podobne ako vznik ďalších farbiarskych cechov, koncentrovaných v rámci Uhorska na jeho severnú časť (čiže prevažne územie Slovenska), sa stotožňoval s vývinom v strednej Európe, kde väčšina farbiarskych cechov tiež vznikala koncom 16. a začiatkom 17. storočia.²²

Sociálne kontexty modrotlačé

Na podklade vývoja modrotlačárskej výroby v historickoetnických a hospodárskych kontextoch možno sledovať aj sociálne väzby tohto prvku, prostredníctvom ktorých sa v procese generačnej transmisie dostáva na kultúrnoidentifikačnú platformu ako súčasť kultúrneho dedičstva. Ak sledujeme všeobecne modrotlač ako prvok kultúrneho dedičstva aj v jeho identifikačnej rovine, pri zreteli na udržateľnosť a využitie z pohľadu súčasnosti je potrebné zohľadniť viacero zovšeobecňujúcich faktorov, napríklad komparáciou urbánneho a rurálneho prostredia, keďže modrotlačárske remeslo sa dostalo na vidiek sekundárne z prostredia miest.

V mestskom prostredí často zastúpenie remesla jedného odvetvia viacerými remeselníkmi na jednej strane podmieňovalo silné konkurenčné vzťahy, na druhej strane však remeselných majstrov do istej miery oslobodzovalo spod drobnohľadu society. Mestské prostredie svojím charakterom nebolo tak pevne viazané sociálnymi normatívmi ako prostredie vidiecke. Umožňovalo tiež remeselníkom združovanie sa do väčších celkov, organizácií, spolkov, čo nesporne napomáhало pri ochrane ich záujmov a práv, čím upevňovalo ich vnútornú stabilitu i sociálny status.

Zložitosť pozície remeselníka v podmienkach relatívne uzavretých spoločností malých mestečiek a vidieka spôsobovala absencia istej miery anonymity. Vidiecke prostredie a prostredie malomesta bolo charakterizované zväčša jediným zástupcom remeselnej výroby určitého zamerania, čo na jednej strane dávalo remeselnému majstrovi pocit výlučnosti, na druhej ho však stavalo pod normatívny drobnohľad society s logickým následkom rôznych foriem sociokultúrneho sankcionovania, rovnako v negatívnom, ako aj pozitívnom zmysle.²³

Remeselníci v mestách patrili k stredným vrstvám spoločnosti, k mešťanstvu, ktoré najmä v prostredí väčších miest nieslo znaky silne diferencovanej a vnútri spätnej sociálnej skupiny. V malých mestečkách a na dedinách bola základným hospodárskym, ale aj sociokultúrnym determinantom roľnícka výroba, charakteristická pre sociálnu štruktúru Slovenska ešte v 1. polovici 20. storočia. Remeslo v rurálnom prostredí často vykonával majster súčasne s obrábaním pôdy. Vrstva remeselníkov tak bola vystavená silnému tlaku dedinského spôsobu života.²⁴ Na druhej strane, aj v hodnotovom systéme a hierarchii remeselnej výroby v rámci lokálneho spoločenstva práve väzba s poľnohospodárskou výrobou patrila k základným kvalitatívnym kritériám. Výroba modrotlačé patrila navyše k najnáročnejším spôsobom úpravy hotového plátna, čomu zodpovedal i dôraz na rešpekt a úctu voči remeselnému majstrovi a jeho schopnostiam. Modrotlačársku produkciu z tohto hľadiska možno radiť k prestížnym, najmä v severných oblastiach krajiny vo väzbe na pestovanie ľanu a následnú plátennickú výrobu, ktorá tvorila súčasť hospodárstva celej society. Aj na tomto základe ju možno vnímať v kontexte identity spoločností.

²² DANGLOVÁ, Oľga. *Modrotlač na Slovensku*. Bratislava : Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2014, s. 37.

²³ Napríklad majster Elemír Montško (Hranovnica) si vyslúžil rešpekt jednej časti, ale i kritiku druhej časti lokálneho spoločenstva, keď zo svojho statusu verejne kritizoval kňazov za vyberanie darov od chudobných rodín. KRÍŠKO-VÁ, ref. 18, s. 81-96.

²⁴ MANNOVÁ, Elena. *Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku 19. a 20. storočí*. Bratislava, 1996. (autoreferát).

Modrotlač v druhej polovici 20. storočia

Prosperujúcu modrotlačiarisku remeselnú výrobu v 2. polovici 20. storočia na celom našom území negatívnym spôsobom zasiahol povojnový vývoj. Procesom znárodnenia znemožnil vykonávanie živností v dovtedajších podmienkach. Vplyvom urbanizácie a modernizácie sa zas modifikovali potreby, vkus a životný štýl obyvateľstva a postupne sa redukovalo aj využitie modrotlače. Časť remeselných majstrov sa prispôbila združstevnenej výrobe, čo prinieslo načas farbiarskej výrobe pozitívne výsledky, najmä zdokonalením technického zariadenia a rozšírením siete predajní, do návrhov začali vstupovať dizajnéri. Okruh klientely sa postupne rozširoval aj o zákazníkov z miest. Nahrávala tomu aj atmosféra doby v 50. rokoch. Modrotlač ako látka odevu chudobnejších vrstiev evokovala politicky vyzdvihovanú ľudovosť.²⁵

V procese uchovania modrotlačiarскеj tradície na Slovensku v prudko sa rozvíjajúcej priemyselnej produkcii zohrali pozitívnu úlohu aj Bavlárské závody v Ružomberku, pôvodne najväčší bavlársky závod v Rakúsko-uhorskej monarchii. Podnik bol navyše situovaný v srdci Liptova, regiónu so silnou tradíciou modrotlačiarскеj produkcie. Najmä v 70. rokoch 20. storočia tu rezonovala iniciatíva inšpirovať sa pri výbere vzorov pre strojovú tlač pôvodnými modrotlačovými vzormi, čo našlo u verejnosti pozitívnu odozvu. Začiatkom 21. storočia však podnik, v dôsledku neúspešnej privatizácie po roku 1989, zanikol.

Ďalšia časť remeselných majstrov sa zapojila do organizovanej ľudovej umeleckej výroby, vznikajúcich ľudoumeleckých výrobných družstiev (Kroj, Detva, Slovakia). Najväčší význam však v tomto smere prinieslo Ústredie ľudovej umeleckej výroby (ÚĽUV) v dvoch vtedajších centrách.²⁶ Zohralo významnú úlohu v procese uchovania modrotlače ako jedného z prvkov kultúrneho dedičstva na Slovensku vo viacerých smeroch. Jednak svojou výskumnou činnosťou v oblasti profesionálnej dokumentácie modrotlače, ako aj zachovaním tradičného technologicko-výrobného procesu v spolupráci s modrotlačiarskymi majstrami, a následne sprostredkovaním verejnosti prostredníctvom priameho predaja či výstav. Začiatkom 70. rokov 20. storočia tiež začal práce na zostavení vzorníka súborného prehľadu o fonde modrotlačových vzorov v depozitároch slovenských múzeí.

V 70. rokoch začala tiež spolupráca ÚĽUV-u s majstrom Stanislavom Trnkou a jeho dielňou v Púchove, založená na remeselnom fortieli modrotlačiarскеho majstra s inovatívnymi riešeniami návrhárov.²⁷ Schopnosť prispôbiť sa novým podmienkam, modernizácia, zavádzanie nových prvkov do výroby patrí k dôležitým kritériám remesla i statusu remeselníka. Púchovská modrotlačiarška dielňa sa nebránila prijímaniu nových prvkov, pričom však uchovávala základnú tradičnú technológiu výroby. Potláčanie plátna vzorom pomocou ručných foriem v tradičnom výrobnom procese doplnila používaním *perrotiny*.²⁸ Toto mechanické zariadenie s využitím formy na celú šírku plátna, ktoré zjednodušuje súvislé pokrytie podkladu vzorom, modrotlačiarски majstri využívali už od prvej tretiny 20. storočia. Mnohé vzory ručnej tlače boli prevzaté a upravené pre novú techniku sieťotlače, ktorú začal majster Trnka využívať v 70. rokoch 20. storočia.²⁹ Na prelome 20. a 21. storočia bol už však Stanislav Trnka posledným činným majstrom modrotlačiarскеho remesla. Zomrel v roku 2010 a jeho smrťou hrozil aj zánik výroby modrotlače na území Slovenska.

²⁵ DANGLOVÁ, Oľga. Modrotlač pod strechou ÚĽUV-u a družstiev. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, 2014, č. 3, s. 4.

²⁶ Na Slovensku v Bratislave a v Česku v Uherskom Hradišti.

²⁷ DANGLOVÁ, ref. 25, s. 6.

²⁸ Vynález Francúza Perrota z roku 1834.

²⁹ ŠEVČÍKOVÁ, Eva. Na návšteve v Púchove. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, 2014, č. 3, s. 8.

Napriek rozdielnym podmienkam vývoja a výrazným regionálnym, až lokálnym špecifikám si práve modrotlač vo svojich historicko-geografických i etnicko-kultúrnych väzbách dokázala vybudovať vysoký sociálny a kultúrny status a udržať ho na našom území temer nepretržite až do súčasnosti. Modrotlač ako špecifické duchovné dedičstvo si vo všetkých aspektoch uchovala prestížne postavenie v rámci spoločenstva rovnako v urbánnom, ako neskôr aj vo vidieckom prostredí. Na tomto základe ju možno jednoznačne zaradiť k prvkom našej kultúrnej identity na všetkých úrovniach spoločenstiev – od lokálneho, cez regionálne k národnému, a na jeho historicko-etnickej báze až k tesným interetnickým väzbám na nadnárodnej úrovni.

Revitalizácia a súčasné možnosti uchovania modrotlače ako prvku kultúrneho dedičstva

Snahy jednotlivých etník v súčasnom svete, podmienené dynamickými politicko-ekonomickými a sociálnymi procesmi, smerujú k uchovaniu etnickej a kultúrnej identity. Do popredia sa dostáva otázka proporcionálneho vyváženia historicko-kultúrnych špecifik a rozvíjajúcej sa diverzity. Otázka lokálneho a globálneho dnes rezonuje v celoeurópskom vývoji. V týchto intenciách možno vnímať i prvky kultúrneho dedičstva v procese generačnej transmisie. Základným determinantom tohto procesu je prijatie kultúrneho prvku spoločenstvom a jeho následné využitie v transformovaných podmienkach pre ďalší udržateľný rozvoj.

Na tomto základe sledujeme aj prvok modrotlače v podmienkach súčasného vývoja. Ide o prvok kultúrneho dedičstva vo väzbe na remeselnú výrobu, teda hospodársku produkciu, ktorá v symbióze s rozvojom obchodu patrila k základným determinantom rozvoja etnických spoločenstiev počas viacerých storočí a pretrvala až dodnes (viac ako štyri storočia). Má preto potenciál, respektíve môže byť i v súčasnosti ako prvok kultúrneho dedičstva zdrojom kultúrneho i ekonomického rozvoja ako aj sociálneho zhodnocovania. Aj v týchto intenciách možno vnímať vývoj modrotlačiarkej výroby u nás v posledných rokoch, charakterizovaný jej transformáciou a revitalizáciou prostredníctvom najmladšej generácie výtvarníkov, prevažne absolventov stredných a vysokých umeleckých škôl. V procese revitalizácie tradičnej výroby v kultúrnoidentifikačnej rovine v súčasnosti sledujeme niektoré zmeny a posuny:

a) Vo väzbe na prostredie či okolnosti vzniku a využitia sa dnes stráca podmienenosť autenticity prostredia tradičných prvkov kultúry, čo oprávnené prináša zmenu základných funkcií produktov.³⁰ Pri zhotovovaní konečného produktu výrobca môže vychádzať z tradičných materiálov či dodržiavania technologických postupov, prípadne aj s využitím tradičných výrobných nástrojov. Pre prijímateľa sú však súčasné okolnosti využitia vzhľadom na stupeň vývoja odlišné, zákonite teda dochádza k zmenám funkcií samotného produktu. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že dnes sú prejavy autentickej tradičnej kultúry späťe najmä s funkciou spoločensko-zábavnou, estetickou, identifikačnou i komerčnou. V súčasnosti sa nedá vychádzať „už iba“ z objavovania kultúrnych hodnôt, ale vnímať tradičnú kultúru ako fenomén v jej širších historických, kultúrno-spoločenských súvislostiach, ktoré nemôžu byť izolované od vonkajších ekologických faktorov. Existencia kultúry je podmienená prostredím, procesmi globalizácie i samotnými aktérmi.³¹

b) Súčasnú produkciu modrotlače možno vnímať v dvoch polohách. V jednej ide o nadviazanie na tradičné techniky, materiály či vzory, ktoré sa uplatňujú napríklad pri výrobe

³⁰ KRIŠKOVÁ, Zdena. Autenticita prostredia – jeden z aspektov objektivizácie kultúrneho dedičstva v múzejnej prezentácii. In: *Múzeum a muzeológia*. Banská Bystrica : FPV UMB, 2008, s. 157-163.

³¹ KOŠTIALOVÁ, Katarína. Tradičná kultúra ako faktor rozvoja mestského turizmu. In: KLÍMOVÁ, V. – ŽÍTEK, V. (eds.). *14th International Colloquium on Regional Sciences*. Brno : Masarykova univerzita, 2011, s. 296.

tradičných ľudových odevov, ale nie sú už súčasťou autentickej kultúry (napríklad kroje pre folklórne súbory). Na druhej strane modrotlačárska výroba v súčasnosti zaujala mnoho mladých umelcov – dizajnérov a výtvarníkov. Ponúka možnosť experimentovať s technikami ich inovovaním i zjednodušovaním, rovnako s potláčaním látok i celkom novým umeleckým stvárnením, praktickým a dekoratívnym využitím. Dnešní umelci sa snažia o znovuobjavenie a spopularizovanie modrotlače, ako aj jej redizajnovanie do súčasnej podoby. Možnosti kreativity sa objavujú v oživení farebnosti, obohatení pôvodných techník (vzory využívané pre sieťotlač, filmotlač), nových vzorov (Art Deco, op-art) a využitia (interiérový nábytok, doplnky). Kreatívne myslenie sa prejavuje aj v novej, dynamickej ornamentike aplikovanej na odev. V tejto inovácii možno hovoriť o živom remesle aj s potenciálom ekonomického rastu regiónov.³²

Produkcia i spotreba výroby vo všeobecnosti sa v posledných rokoch mení z ekonomického na globálny ekologický problém. Snaha vyrábať stále viac, lacnejšie a rýchlejšie vedie aj k strate remeselných zručností a generačnou transmisíou uchovávaných znalostí technológií a materiálov, ako aj k strate sociokultúrnych spojitostí. Treba povedať, že revitalizácia remeselnej výroby (v tomto prípade modrotlače) v zhotovovaní látok neumožňuje masovú produkciu. Rýchlo a lacno tu jednoducho nefunguje. Povedomie o ručnej práci, domácej kvalite a regionalite však výrazne stúplo na hodnotu.³³

c) V týchto súvislostiach je vo vzťahu k modrotlači ako fenoménu kultúrneho dedičstva dôležitým aspektom jej samotná materiálna podstata: *Modrotlačou je textília, vyrobená špecifickou technológiou...* Nové formy súčasného využitia tohto fenoménu však prinášajú jeho úplne novú kvalitatívnu rovinu. Ide v nej o využitie charakteristického vonkajšieho znaku modrotlače, ktorým je samotný dizajn. Modrotlač sa posunula od uplatnenia tradičnej textílie v súčasných moderných produktoch (kravaty, tenisky či kuchynské chňapky) až k využitiu jej samotného dizajnu bez väzby na textilný fundament (mobilné telefóny, emailové šperky). Tento, do istej miery protirečivý prvok však demonštruje výraznú mieru prijatia spoločnosťou, čo je primárnym determinantom uchovania kultúrneho dedičstva a len potvrdzuje jeho kultúrnoidentifikačný význam.

Kultúrne dedičstvo spolu s prírodným a ekonomickým potenciálom krajín je tiež v súčasnosti nevyhnutné vnímať aj v spojitosti s rozvíjajúcim sa cestovným ruchom. V týchto väzbách sa aj cestovný ruch dostáva do centra záujmu etnologickej vedy, ktorá sleduje vývojové procesy v kontexte kultúrnej a sociálnej antropológie. Cestovný ruch je nástrojom, ktorý na jednej strane stiera administratívne i kultúrne hranice, stáva sa priestorom rastu hospodárskej i kultúrnej diverzity, na druhej strane okrem prírodného a ekonomického potenciálu stoja v centre jeho záujmu kultúrne špecifiká etnických spoločenstiev regiónov ako základné prvky identity. Práve tie sa stávajú magnetom pre návštevníka v snahe nachádzať originalitu, inakosť, obohatenie o nové prvky poznania. K vytváraniu pozitívneho povedomia a identifikácie sa so svojou lokalitou, pocit hrdosti a uvedomenie si dichotómie my/oni môže prispievať aj rozvoj turizmu. Domáci si uvedomujú svoj kultúrno-historický potenciál, svoju odlišnosť od cudzích

³² KRIŠKOVÁ, Zdena. Kultúrne dedičstvo ako potenciál rozvoja cestovného ruchu (na príklade mesta Poprad). In: KLÍMOVÁ, V. ŽÍDEK, V. (eds.). *XVIII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*, Brno : Masarykova univerzita, 2015, s. 749.

³³ NIEDERMAYER, Lisa. Streng gastroaft = prísné páskované. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, 2014, č. 3, s. 34.

návštevníkov, ktorí prišli spoznávať a obdivovať ich dedinu či mesto, ich prírodu, kultúru, históriu, čo sa stáva zdrojom lokálnej hrdosti.³⁴

Špecifickou kategóriou vo väzbe na cestovný ruch a turizmus je samotný pojem región, ktorý determinuje vymedzenie záujmovej oblasti bádateľov. Možno ho vnímať vo väzbe na krajinu, prípadne jej užšie územné väzby (ako krajinný celok, oblasť, kraj, miesto, prípadne správny celok), ale i v širších, nadnárodných väzbách (stredoeurópsky, európsky región). Kultúrna a sociálna antropológia i etnológia sústreďuje pozornosť na potenciál regiónov vo všetkých územných väzbách i ostatných aspektoch vývoja so zreteľom na etnickú a kultúrnu identitu spoločností.³⁵ Pre súčasný vývoj modrotlače je v diachrónej rovine významným aspektom práve jej historicky podmienený širší európsky rozmer. V súčasnosti v krajinách strednej Európy, spojených s modrotlačiarskou tradíciou, evidujeme viacero individuálnych výrobcov, ktorí prispôbujú svoju výrobu novým technickým možnostiam, ako aj umeleckým trendom.

V roku 2003 bol za účelom ochrany tradičných hodnôt kultúrneho dedičstva – konkrétne jeho nehmotnej a duchovnej časti – vytvorený Dohovor o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO. K tomuto dokumentu sa prihlásili všetky stredoeurópske štáty a na jeho základe začali tiež vzájomne spolupracovať a diskutovať o možnostiach zachovania a propagácie spoločne zdieľaných kultúrnych prvkov. Vďaka tomu sa zrodila myšlienka spracovať nomináciu technológie výroby modrotlače do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO.³⁶ Práve na základe historicky podmienených tesných interetnických väzieb sa rozhodli krajiny Rakúsko, Česká republika, Slovensko, Maďarsko a Nemecko pre spoločnú nomináciu.

Jednou z podmienok takéhoto zápisu je kontinuita tradície a jej životaschopnosť využitím pôvodnej tradičnej technológie. Túto na Slovensku dnes reprezentujú najmä dvaja pokračovatelia v produkcii a prezentácii modrotlače. Jedným je Matej Rabada, mladý výtvarník a zároveň etnológ, ktorý revitalizuje tradičnú výrobu modrotlače priamou rekonštrukciou jednej z autentických dielní v Párnici na Orave, v regióne s dlhodobou a významnou tradíciou tohto remesla. Výrobu modrotlače na Slovensku produkuje prostredníctvom svojej živnosti od začiatku roku 2016 pod značkou *Modrotlač Matej Rabada*.

Ďalším príkladom uchovania kultúrneho dedičstva v procese generačnej transmisie je Peter Trnka, vnuk posledného modrotlačiarkeho remeselného majstra Stanislava Trnku z Púchova, ktorého zámerom je okrem pokračovania v aktívnej remeselnej tradícii starého otca aj vybudovanie a sprístupnenie múzea, dokumentujúceho a sprostredkujúceho modrotlačiarke tradíciu v našom hospodársko-kultúrnom vývoji.

Jedným z požadovaných predpokladov zápisu kultúrneho prvku na svetový zoznam UNESCO je zápis na národné zoznamy nehmotného kultúrneho dedičstva. V realizácii tohto procesu významnú úlohu zohralo práve ÚĽUV. Na základe jeho úsilia a následnej nominácie, podmienenej naplnením všetkých požadovaných kritérií, je od januára 2016 modrotlač súčasťou Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska, čo nesporne potvrdzuje status modrotlačiarke tradície ako jedného z najvýraznejších prvkov našej kultúrnej identity. Záujem nielen odbornej, ale i laickej verejnosti o tento prvok nášho kultúrneho dedičstva je stále intenzívnejší aj vďaka projektovým aktivitám výrobcov a ich inštitucionálnej podpore, čo dokladá viacero príkladov.

³⁴ BOISSEVAIN, Jeremy. Consuming the Other: Globalization and Mass Tourism in Malta. In: *Focal. Globalization/Localization: Paradoxes of Cultural Identity*. 1997, č. 30-31, s. 107-119.

³⁵ KRIŠKOVÁ, ref. 32, s. 744.

³⁶ ROMÁNKOVÁ, Eva. Na dobrej ceste. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, 2014, č. 3, s. 54.

K prezentácii samotnej výrobnéj technológie prispel napríklad v roku 2013 projekt „Modrotlač Matej Rabada“, iniciovaný autorom spolu s ÚLUV. Technológia výroby modrotlače bola v jeho rámci prezentovaná formou workshopov, prednášok a spolupracou s výtvarníkmi.

„Modrotlač“ – projekt Múzea ÚLUV (r. 2014) sa zasa zameral na umelecké školy. Aj jeho príspevom sa stala modrotlač súčasťou výučby umeleckých predmetov.

K vyhľadávaným propagačným aktivitám patria i výstavy. V roku 2011 sa v Bratislave, v ateliéri textilného dizajnu, uskutočnila výstava *Prezliekanie v čase*, kde práce inšpirované modrotlačou predstavili viacerí naši výtvarníci a dizajnéri – Ema Kleinová, Lenka Rypáková, Janka Bórová a Lenka Cábová.³⁷

Výrobcovia prezentovali svoju tvorbu na výstavách venovaných modrotlači, napríklad v galérii Bibiana v Bratislave *V modrobielom lese* či Ústredím ľudovej umeleckej výroby v Bratislave organizovanej výstave *Farbené do modra*.

Obaja uvádzaní mladí výtvarníci (Matej Rabada aj Peter Trnka) reprezentovali výrobu našej modrotlače v roku 2016 v rakúskom meste Gutau, kde sa každoročne koná prvomájový trh spojený s výrobou modrotlače, reprezentovaný aj výrobcami z Rakúska, Maďarska, Česka či Nemecka.³⁸

Záver

Medzi kultúrou a prírodou jestvujú dnes mnohé nové väzby, ktoré nie je možné jednoducho identifikovať. Na náš život majú väčší vplyv svetové trhy než úroda v regióne, naša prosperita často závisí viac od cien ropy než vlastného úsilia a stav životného prostredia u nás je ovplyvnený priemyselnou činnosťou, za ktorú často zodpovedá vzdialený cudzí kapitál. Šírenie poznania, zvykov a hodnôt pomaly prestáva zodpovedať tradícií, väzbe na pôvodnú kultúru. Ako obyvatelia globalizovaného sveta sa stále viac odcudzujeme miestnej kultúre *i krajine*.³⁹ Vývoj spoločnosti je dnes podmienený prioritne ekonomickým a hospodárskym rastom. Jeho súčasťou je však okrem materiálnej základne i nehmotná nadstavba spočívajúca v sociokultúrnych hodnotách a tradíciách, ktoré patria k základným identifikačným znakom spoločenstiev.

Formovanie a existencia identity a jej plné uplatnenie je do značnej miery antropocentrickým javom – predpokladá existenciu niekoho, kto dokáže túto identitu rozpoznať, pochopiť, precítiť, prijať alebo odmietnuť – skratka vyjadriť svoj postoj k nej. Bez ľudskej pamäti, histórie a myšlienkových obsahov ostanú akémukoľvek subjektu vlastné len isté prírodné či technické parametre – nie identita. Dynamika konštrukcie dedičstva spočíva v aktualizácii, adaptácii a reinterpretácii uchovaných historicky a kultúrne podmienených vedomostí, zručností a hodnôt určitej skupiny, čiže spája uchovávanie a inováciu, stabilitu a dynamiku, reprodukciu a kreativitu, a tým vytvára nový sociálny význam, ktorý generuje identitu.⁴⁰

Modrotlač ako osobitý historicky podmienený prvok je na základe geograficko-klimatických, hospodársko-ekonomických i sociálno-kultúrnych väzieb jedinečným fenoménom našej kultúrnej identity a svojou podstatou napĺňa primárne predpoklady pre ďalšiu revitalizáciu a udržateľnosť v procese generačnej transmisie.

³⁷ DANGLOVÁ, ref. 25, s. 4-7.

³⁸ STREŠŇÁKOVÁ, Zuzana. V hlavnej úlohe modrotlač. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 16, 2016, č. 3, s. 51.

³⁹ HERIAN, Karol. *Humánna environmentalistika*. Trenčín: Trenčianska univerzita. 2007, s. 94.

⁴⁰ BESSIÈRE, ref. 9, s. 27.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- BESSIÈRE, Jacinthe (1998). Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. In: *Sociologia Ruralis*, roč. 38, č. 1, s. 21-34.
- BITUŠÍKOVÁ Alexandra (2013). Kultúrne dedičstvo, identita a turizmus (príklad Lokality svetového dedičstva UNESCO). In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed). *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Banská Bystrica : Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií UMB, s. 23-41. ISBN 978-83-7490-661-6.
- BOISSEVAIN, Jeremy (1997). Consuming the Other: Globalization and Mass Tourism in Malta. In: *Focal. Globalization/Localization: Paradoxes of Cultural Identity*, č. 30-31, s. 107-119.
- DANGLOVÁ, Oľga (1995). Modrotlač. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava : Veda, 368 s. ISBN 80-224-0234-6
- DANGLOVÁ, Oľga (2014). *Modrotlač na Slovensku*. Bratislava : Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2014. 376 s. ISBN 978-80-89639-12-0.
- DANGLOVÁ, Oľga (2014). Modrotlač pod strechou ÚĽUV-u a družstiev. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, č. 3, s. 4-6. ISSN 1335-5457
- HERIAN, Karol (2007). *Humánna environmentalistika*. (Skriptá). Trenčín : Trenčianska univerzita, 114 s. ISBN 978-80-8075-231-6.
- JIŘÍK, František X. (1911). *O látkách tisknutých*, Praha. In: VYDRA, Jozef (ed.). *Ľudová modrotlač na Slovensku*, Bratislava : Tvar, 1954, s. 13.
- KALAVSKÝ, Michal (1990). Vandrovne trasy remeselníckych tovarišov Slovenska v 19. st. ako problematika interetnických vzťahov. In: *Slovenský národopis*, roč. 38, č. 3, s. 453-457.
- KOŠTIALOVÁ, Katarína (2011). Tradičná kultúra ako faktor rozvoja mestského turizmu. In: KLÍMOVÁ, V. – ŽÍTEK, V. (eds.). *14th International Colloquium on Regional Sciences*. Brno : Masarykova univerzita, s. 295-302.
- KRIŠKOVÁ, Zdena (2012). *Etnokultúrne kontexty výroby modrotlače*. Banská Bystrica : ISKŠ UMB, 211s. ISBN 978-80-557-0380-0
- KRIŠKOVÁ, Zdena – DANGLOVÁ, Oľga (2015). Modrotlač na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 63, č. 1, s. 91-92. ISSN 1335-1303
- KRIŠKOVÁ, Zdena (2015). Kultúrne dedičstvo ako potenciál rozvoja cestovného ruchu (na príklade mesta Poprad). In: KLÍMOVÁ, V. – ŽÍDEK, V. (eds.). *18th International Colloquium on Regional Sciences*, Brno : Masarykova univerzita, s. 743-750. ISBN 978-80-201-7861-1.
- KRIŠKOVÁ, Zdena (2008). Autenticita prostredia – jeden z aspektov objektivizácie kultúrneho dedičstva v múzejnej prezentácii. In: *Múzeum a muzeológia*. Banská Bystrica : FPV UMB, s. 157-163.
- MANNOVÁ, Elena (1996). *Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku 19. a 20. storočí*. Bratislava. (autoreferát).
- MLYNKA, Ladislav (2004). Remeselnícky majster vo vidieckom spoločenstve. In: *Remeselná výroba s akcentom na brnčiarSKU, džbankárSKU, kachliarsku a kameninOVÚ produkciu*. Rimavská Sobota, s. 9-17.
- NIEDERMAYR, Lisa (2014). Streng gstroaft = prísne pásikované. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, č. 3, s. 34-37, .
- PALIČKOVÁ, Jarmila (1975). Domácka výroba a remeslá. In: *Slovensko 3, Ľud, 2. časť*. Bratislava : Veda, 830 s.

- PAVELČÍKOVÁ, Monika – FELBEROVÁ, Mária (1995). *Modrotlač na Spiši*. Stará Ľubovňa.
- ROMÁNKOVÁ, Eva (2014). Na dobrej ceste. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, č. 3, s. 54-54. ISSN 1335-5457
- ŠTREŠŇÁKOVÁ, Zuzana (2016). V hlavnej úlohe modrotlač. In: *Remeslo umenie dizajn*, roč. 16, č. 3, s. 50-53. ISSN 1335-5457
- ŠEVČÍKOVÁ, Eva (2014). Na návšteve v Púchove. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 14, č. 3, s. 8-10. ISSN 1335-5457
- ŠPIESZ, Anton (1972). *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : SAV.
- TROPPOVÁ, Mária (2002). Agrotechnika, odrodová skladba a využitie ľanu priadneho. In: *Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Spiša*. Nitra : SPU, s. 80-85. ISBN 80-8069-070-7
- VYDRA, Jozef (1954). *Ľudová modrotlač na Slovensku*. Bratislava : Tvar, 203 s.

Zachovávanie a prezentácia nehmotného kultúrneho dedičstva mesta (na príklade Banskej Bystrice)¹

Jolana Darulová

doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc.
Matej Bel University in Banská Bystrica
Faculty of Arts
Institute of Social and Cultural Studies
Cesta na amfiteáter č. 1
974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: jolana.darulova@umb.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:107-119

Preservation and presentation of intangible cultural heritage of a town (based on the example of Banská Bystrica)

The paper deals with the issue of cultural heritage in an urban environment. The research is located in the central Slovakia mining town of Banská Bystrica and its surroundings, with the focus on chosen historical events. Popular science literature often gives the town of Banská Bystrica titles with different attributes according to the town's priorities in the historical context. "The mining town" is the oldest attribute and "the uprising town" (Banská Bystrica was the centre of Slovak National Uprising in 1944) or "administrative town" are among newer. The newest attributes usually concentrate on the town's engagement in various projects, for example the town of sport, healthy town, green town, etc. There is also a long-time tradition of organizing annual fairs. The biggest and most famous fair is the Radvanský fair which celebrated its 360th anniversary in 2017. We consider the mining tradition, the uprising tradition and the elements listed on the Representative List of Intangible Cultural Heritage of Slovakia as the core of the town's intangible cultural heritage.

Keywords: cultural heritage, convention, town, mining traditions, uprising tradition

Úvod

Kultúrne dedičstvo sa v poslednom období skloňuje – aj za zvýšenej spokojnosti etnológov a muzeológov – čoraz častejšie. A to nielen v odborných kruhoch, ale aj vo verejnosti. Teoreticko-populárnu bázu sprístupňujú niektoré vydavateľstvá (Dajama, Slovart), knižné edície (Kultúrne krásy Slovenska, Národné kultúrne pamiatky na Slovensku), takisto viaceré periodiká (za všetky revue Pamiatky a múzeá – revue pre kultúrne dedičstvo). Uvedený trend je súčasťou hľadania vlastnej identity i oživenia vzťahu k vlastnej histórii a kultúrnym tradíciám. Čiastočne je to aj reakcia na modernizáciu, masívne prenikanie cudzích kultúrnych prvkov, globalizáciu vo všeobecnosti. Výsledkom je vydávanie lokálnych monografií, revitalizácia pôvodných obydľí i zakladanie tzv. ľudových domov, pamätných izieb, kalendáriá s bohatou ponukou tradičných, ale aj novodobých podujatí (napr. Dni obce). O tom, že si význam kultúrneho dedičstva uvedomujú politici na lokálnej úrovni, svedčia

¹ Štúdiá vznikla ako výsledok výskumov realizovaných v rámci grantu VEGA 1/0074/16 *Slovenské mesto v 21. storočí v kontexte nových rozvojových trendov: etnologická perspektíva*.

čoraz početnejšie aktivity prezentujúce mestské či vidiecke kultúrne špecifiká organizované mestskými a obecnými úradmi.²

Cieľom štúdie, ako aj z nadpisu vyplýva, je nájsť kontexty medzi špecifickými historicko-etnografickými charakteristikami stredoslovenského mesta Banská Bystrica a jeho nehmotným kultúrnym dedičstvom,³ i s využitím šírenia reprezentácií ako predstáv, vyjadrení, verzí, obrazov či vysvetlení niektorých kultúrnych fenoménov, ktoré príslušníci určitej skupiny zdieľajú.⁴ Pri skúmaní a analyzovaní týchto aktivít sa prirodzene nevyhneme problematike identifikácie a prezentácie javov kultúrneho dedičstva⁵ a najmä problematike tradičnosti.

Kultúrne dedičstvo a tradícia

Pod tradičnosťou rozumieme medzigeneračné prenášanie, ale aj výsledok tohto procesu, ktorým sú hmotné produkty, idey, technológie, kultúrne vzory, návyky, pravidlá a podobne, zdedené po predchádzajúcich generáciách – kultúrne dedičstvo. Z toho vyplýva, že sa tradícia v skutočnosti vníma v dvoch rovinách – ako kultúrne dedičstvo a ako nepretržité preberanie hodnôt z generácie na generáciu. Daniel Luther uvádza, „že sa z jednej strany tým označuje stav kultúry, ktorej časť tvoria zdedené kultúrne technológie a návyky a z druhej strany samotný proces, historický tok kultúry, v ktorom sa produktívne kultúrne javy neustále odovzdávajú, vyvíjajú a neproduktívne zanikajú. Tradície tu pôsobia spolu s inováciami a oba tieto princípy vyjadrujú prirodzené spoločenské tendencie ku stabilite, ale aj ku kultúrnym zmenám.“⁶

Odovzdávanie a preberanie hodnôt kultúrneho dedičstva nie je jednorazovým aktom, ale zložitým procesom, podmieneným prísnyimi pravidlami selektovania a kumulovania vybraných hodnôt lokálnym/regionálnym spoločenstvom a overovania ich životaschopnosti v nových podmienkach. Tradícia však nemôže byť vnímaná a chápaná iba z pohľadu minulosti, ale je aj tvorená vzhľadom na budúcnosť. Dôležitým prvkom je teda pamäť, najmä kolektívna pamäť, vedomé nadväzovanie na kultúrne obsahy minulých dejov a ideí.

V podmienkach tradičného spôsobu života, často v homogénnejšej vidieckej spoločnosti, bola medzigeneračná transmisia kultúrnych javov prirodzenou súčasťou existencie spoločnosti. V súčasnej dobe sú okrem takejto prirodzenej komunikácie čoraz frekventovanejšie inštitucionalizované formy. Rozmanité obsahy a formy javov tradícií ponúkajú najmä obecné a mestské úrady, iniciované okrem iného rôznymi mimovládnyimi združeniami. Niektoré

² O ich početnosti, rôznorodosti, ale aj organizátoroch a aktéroch som písala v štúdií DARULOVÁ, Jolana. Súčasný stav a perspektívy skúmania a prezentácie javov nehmotného kultúrneho dedičstva v kontexte Banskobystrického kraja. In: *Muzéológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 2, 2014, č. 1, s. 19-28. V tejto štúdií sa budem venovať urbánnemu priestoru.

³ Nehmotnou hodnotou kultúrneho dedičstva sú najmä jeho „jazykové a literárne prejavy šírené ústne alebo zvukovými nosičmi, diela dramatického, hudobného a tanečného umenia, zvyky a tradície, historické udalosti, zemepisné, katastrálne a miestne názvy“. In: *Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva*, schválená 28. februára 2001.

⁴ Podľa Dana Sperbera (Sperber 1996) a jeho konceptu epidemiológie kultúrnych, resp. verejných reprezentácií.

⁵ SLAVKOVSKÝ, Peter definuje kultúrne dedičstvo nasledovne: „Kultúrne dedičstvo je súbor materiálnych, sociálnych a duchovných výsledkov tvorivej práce predchádzajúcich generácií, ktoré tvoria historické kontinuum a súčasť kultúry. Ako systém akumulovaného poznania, výsledkov materiálnych i nemateriálnych prejavov činnosti človeka (spoločenstva) prenášaný z generácie na generáciu, je často unikátnym prejavom viazaným na určité historické, lokálne, regionálne či etnické spoločenstvo. Je predpokladom jeho identifikácie. V súčasnosti sa najmä vďaka dokumentom UNESCO kultúrne dedičstvo študuje v dvoch rovinách – ako hmotné a nehmotné.“ Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/položka-encyklopedie/kulturne-dedicstvo/> [cit. 20. 3. 2018].

⁶ LUTHER, Daniel. Nehmotné kultúrne dedičstvo (identifikácia a ochrana). In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.) *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 12.

pôsobia na lokálnej (regionálnej), profesijnej (stavovskej) báze alebo, a to je i najčastejšie, na báze záujmovej. Ochranu a prezentáciu javov nehmotného kultúrneho dedičstva realizujú na vysokej odbornej úrovni pamäťové inštitúcie, múzeá, galérie, pamätné izby a pod.

Vzhľadom na to, že sa za posledné desaťročia zmenili prirodzené funkcie tradičných kultúrnych javov a „*popri kontinuite, často zasiabnutej mnohými inováciami, tu začalo pôsobiť vedomé udržiavanie tradície, najmä jej štýlových (slobových) znakov... je potrebné považovať pôvodné formy, ale aj súčasné vedomé citácie, rekonštrukcie či štylizácie (v únosnej miere) za rovnocenné*“.⁷ Ako sa predmety, javy a udalosti prezentujú na verejnosti, pomôže objasniť aj teória kultúrnych reprezentácií. V etnológii bol tento koncept aplikovaný najmä v súvislosti so sviatkami a oslavami, ale aj v kontexte národnej otázky a politických reprezentácií.⁸

Identifikácia a prezentácia nehmotného kultúrneho dedičstva v Banskej Bystrici

„*Kultúrne dedičstvo mesta je tvorené komplexom hmotných a nehmotných prvkov vzniknutých postupným vývojom vyplývajúcim z charakteru mesta a na mesto viazaných. Odráža históriu mesta, jeho život (politické alebo sociálne turbulencie), bohatstvo múzeí, galérií, archívov, budov či objektov, ktoré majú dôležitú historickú alebo architektonickú hodnotu, prípadne prispievajú k charakteru oblasti. Kultúrne dedičstvo mesta zabraňa aj symbolické miesta (miesta spojené s významnými osobnosťami alebo udalosťami), mestskú zeleň i parky vybudované predchádzajúcimi generáciami. Rovnako obsahuje nemateriálne aspekty, ktoré sú zahrnuté do spoločenskej praxe, mestského života, hodnôt, názorov a výrazových foriem (kreatívne umenie, folk dizajn, hudba a tanec), i tradíciu ustálené mestské rituály. Ide o hodnotu, ktorá sa vyvíja a dopĺňa novými prvkami ako dôsledok meniacej sa spoločnosti, postojov, potrieb a požiadaviek ľudí vyjadriť sa ku kultúrnemu dedičstvu i dobe samej.*“⁹

Banská Bystrica má v populárno-odbornej literatúre viaceré prívlastky, na základe ktorých sa odvodzujú jej priority v historickom kontexte. K najstarším patrí Banská Bystrica – banícka a medená, k novším Banská Bystrica – povstalecká (v roku 1944 bola centrom SNP), ale aj úradnícka. Dlhoročnú tradíciu má mesto v usporadúvaní výročných jarmokov. K najväčším patrili Radvanský jarmok, ktorý v roku 2017 oslávil 360. výročie od svojho vzniku. K novším tradíciám patrí aj bábkarská kultúra. Tieto historické udalosti, ich význam, presahujúci hranice mesta a najmä ich pripomínanie si, tvoria príležitosť na stretávanie sa ľudí a slávenie. Jadro nehmotného kultúrneho dedičstva v tomto zmysle predstavuje banícka tradícia, povstalecká tradícia a prvky zapísané do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska (RZNKD). Kultúrne dedičstvo vo väzbe na lokálny priestor zároveň predstavuje súbor vybraných sociokultúrnych javov, s ktorými sa spoločnosť lokality identifikuje a ktoré považuje za svojho kultúrno-historického reprezentanta.

Banská Bystrica – banícka tradícia

K významným územiám, v ktorých sa počas viacerých storočí formovala hmotná i duchovná kultúra v nezameniteľných sociálnych formách, patria montánne subregióny. Na strednom

⁷ LUTHER, ref. 6, s. 12.

⁸ Uplatnenie teoretického konceptu šírenia reprezentácií na etnologickom materiáli pozri napr. POPELKOVÁ, Katarína. (ed.). *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava : Ústav etnológie, 2014, ďalej POPELKOVÁ, Katarína. Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku? (poznámky k možnostiam etnologického výskumu). In: *Ethnologia actualis Slovaca*, roč. 12, 2012, č. 2, s. 9-31, ďalej SCHWARZ, Verena. Politické reprezentácie a národná otázka. In: *Slovenský národopis*, roč. 42, 1994, č. 2, s. 164-183.

⁹ KOŠTIALOVÁ, Katarína. Mesto a kultúrne dedičstvo. Zachovávanie, ne/revitalizácia, nová tradícia? In: *Etnologické rozpravy*, roč. 22, 2015, č. 1, s. 88.

Slovensku boli najvýznamnejšie slobodné banícke kráľovské mestá, z ktorých vynikali medená Banská Bystrica, zlatá Kremnica a strieborná Banská Štiavnica. Každé z nich malo svoje kultúrne špecifiká a historické prvenstvá, na ktorých môžu mestá aj v súčasnosti zakladať svoj imidž – Kremnica mincovňu, jeden z najstarších nepretržite vyrábajúcich podnikov na svete (od roku 1328), Banská Štiavnica Banícku akadémiu, prvú technickú vysokú školu na svete (1762 – 1919) a skúmaná Banská Bystrica Thurzovsko-fuggerovskú spoločnosť – medenorudný podnik, ktorý v druhej polovici 15. storočia vyvážal meď do Gdanska, Benátok a Mníchova.

Mesto Banská Bystrica sa rozvíjalo v súlade s ťažbou a spracovaním medi. Neskôr, po vyťažení ľahšie dostupných rudných zásob a tiež v dôsledku poklesu cien medi, postupne baníctvo upadalo, až koncom 19. storočia takmer zaniklo. Najdlhšie sa udržalo v starej baníckej osade v blízkosti Banskej Bystrice, v Španej Doline.¹⁰ Okrem nej boli významnými baníckymi osadami i Staré Hory a Ľubietová. V týchto obciach pôsobia i v súčasnosti banícke spolky. V Starých Horách pôsobí občianske združenie „HALIAR“ s rovnomenným spevokolom Haliar, v Ľubietovej OZ LIBETHA a aktívne je najmä Banícke bratstvo HERRENGRUND Špania Dolina. Všetky sa podieľajú na zachovávaní a prezentovaní baníckych tradícií, i napriek tomu, že ich členmi už nie sú takmer žiadni baníci.

Kým mestá Banská Štiavnica a Kremnica čerpajú zo svojej baníckej minulosti pri rôznych príležitostiach v priebehu roka – preslávený a hojne navštevovaný je najmä salamandrový sprievod v Banskej Štiavnici (zapísaný i do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska, ktorý sa koná na Deň baníkov, hutníkov, geológov a naftárov¹¹), Banská Bystrica iba v poslednom čase hľadala možnosti na oživenie baníckej tradície. Od roku 2013 sa to vedeniu mesta (s cieľom podporiť cestovný ruch)¹² darilo najmä prostredníctvom osláv, ktoré sú trvalou súčasťou kultúrneho kalendára. Banícke motívy sa napríklad objavovali v niektorých ročníkoch Dní mesta a takisto tvorili súčasť Radvanského jarmoku. Išlo najmä o alegorické spracovanie témy prevážania medi z okolia Banskej Bystrice do Benátok. Na Námestí SNP bola vystavená veľkorozmerná replika historickej lode, ktorú obsluhovali námorníci v dobových kostýmoch.

V máji 2015 pribudol nový produkt v oblasti zážitkového turizmu. V centre mesta bola otvorená Barborská cesta,¹³ organizovaná OZ Terra Montanae. Barborská cesta má dĺžku 144 km, začína v Banskej Bystrici a prechádza významnými obcami a miestami, ktorými sú Špania Dolina, Staré Hory, Harmanec, Kordíky, Krahule, Kremnické Bane, Šášovské Podhradie, Sklené Teplice, Repište, Banská Štiavnica, Banská Belá, Banský Studenec, Dubové, Bacúrov, Pustý hrad, Zvolen, Sliach, Hronsek, Vlkanová, Vartovka a kalvária v Banskej Bystrici. Záujemcom tak

¹⁰ Ešte v polovici 19. storočia sa na Španej Doline ročne vyťažilo 50 – 70 ton medi a bolo tu zamestnaných okolo 800 ľudí. Postupne však ťažba upadala, až konečne úplne prestala v prvých rokoch 20. storočia. Od roku 1964 do roku 1985 tu pracovala nová flotačná úpravovňa na spracovanie primárnych a sekundárnych minerálov z hľad pochádzajúcich zo stáročnej banskej činnosti. In: HRMO, Jozef – LONGAUER, Viliam. *25 rokov závodu rudné bane Špania Dolina*. Banská Bystrica : Tlačiarne SNP, 1989.

¹¹ Bližšie v štúdiu: DARULOVÁ, Jolana. The tradition of the Salamander Parade. In: *Slovenský národopis – Slovak Ethnology*, roč. 61, 2013, č. 5, s. 539-547.

¹² Vtedajšia banskobystrická viceprimátorka Katarína Čižmárová argumentovala: „Mňa osobne ako rodáčku trápilo už dlhší čas, že banícka tradícia je v Banskej Bystrici nejaká zanedbávaná a je malý záujem to riešiť. Toto by mohla byť jedna z priorit, ako sem dotiahnuť turistov – urobiť niečo zvláštne, výnimočné.“ Dostupné z: <https://nasabystrica.sme.sk/c/6568844/banicke-tradicie-ma-pomoc-ozivit-cisarska-vizitacia.html#ixzz4m2FYAm00> [cit. 24. 11. 2017].

¹³ Pozri: „Terra Montanae. Historické územie baníkov.“ *Barborská cesta* [online] 5. 3. 2015. Dostupné z: <http://www.terramontanae.sk/barborska-cesta/> [cit. 22. 10. 2017].

poskytuje možnosť spoznať pamiatky spojené s históriou baníctva nielen v samotnej Banskej Bystrici, ale aj na celom strednom Slovensku.

Obr. č. 1: Barborská cesta

Cisárska vizitácia (baníctva)¹⁴

V rokoch 2013 až 2015 vedenie mesta koordinovalo tzv. Cisársku (banícku) vizitáciu. Determinantom, ktorý ovplyvnil založenie novej mestskej festivity v Banskej Bystrici, boli cisárske návštevy v stredoslovenských banských mestách. Manžel cisárovnjej Márie Terézie František Štefan Lotrinský navštívil Banskú Štiavnicu a ďalšie banské lokality v júni 1751, deti panovníkov, budúci cisári Jozef a Leopold a ich nastávajúci švager, princ Albert Sasko-Tešínsky navštívili stredoslovenské banské mestá 20. – 31. júla 1764. V uvedených mestách sa konali na ich počesť veľkolepé oslavy a prezentácie. Koncept návštev obsahoval nielen pracovný program, ale aj rôzne aktivity, v ktorých sa mestá so svojim banským okolím prezentovali v čo najlepšom svetle. Napríklad v Banskej Štiavnici to boli exkurzie po mimoriadne prosperujúcej baníckej lokalite.¹⁵ V privítacom sprievode bolo prítomných mnoho úradníkov banského eráru v slávnostných

uniformách a cisár sa zúčastnil aj tradičnej procesie na sviatok Svätej Trojice; pompézna bola aj rozlúčka s cisárom a jeho slávnostný odchod. Pri príležitosti druhej návštevy sa stavali slávobrány, šili nové uniformy nielen pre banských úradníkov, ale aj aušusníkov z radov banských robotníkov, zostavovali sa banícke vojenské jednotky a pod. Po návšteve Banskej Štiavnice princovia navštívili ďalšie lokality – Hodrušu a Žarnovicu, mesto Kremnica a odtiaľ po dvoch dňoch i mesto Banská Bystrica a dve významné banícke lokality Španiu Dolinu a Staré Hory.

Pri organizovaní osláv Cisárskej vizitácie dalo vedenie mesta Banskej Bystrice priestor predstaviteľom baníckych spolkov. Spísalo s baníckymi spolkami pôsobiacimi v banských osadách v okolí mesta memorandum o spolupráci. Pri tvorbe scenára spolupracovalo so Stredoslovenským múzeom na základe Denníka princa Leopolda, v ktorom sú podrobné údaje o priebehu a dojmoch z návštevy stredoslovenských lokalít. Nultý ročník podujatia sa konal v Banskej Bystrici 27. júla 2013. Najväčšie oslavy sa však sústredili na posledné júlové dni roku 2014 pri príležitosti 250. výročia návštevy Jozefa II. a Leopolda II. Nasledujúci rok sa konal tretí ročník, ktorému však neprišlo počasie.

V slávnostnom programe sa v prvej časti rekonštruovala cisárska vizitácia, v druhej rokovalo Prezídium Slovenskej baníckej spoločnosti a Rada Združenia baníckych spolkov a cechov Slovenska. Nasledoval banícky šachtág, slávnosť, na ktorej sa prijímajú noví členovia do stavu baníckeho. Napríklad v jednom z ročníkov to bol P. Pellegrini, vtedajší minister

¹⁴ Podrobnejšia analýza festivity Cisárska vizitácia v štúdiu DARULOVÁ, Jolana. Festivity v urbánnom prostredí so zameraním na špecifické historicko-etnologické charakteristiky mesta Banská Bystrica. In: *Národopisná revue*, roč. 28, 2018, č. 1, s. 3-12.

¹⁵ ČELKO, Mikuláš. Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu. In: *Banská Štiavnica, svedectvo času*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2002, s. 48.

školstva, a poslankyňa Mestského zastupiteľstva v Banskej Bystrici E. Laššáková, ktorí museli preukázať svoje vedomosti o baníctve, vypiť krígel' piva na ex, pobaviť spoločnosť piesňou či vtípom a na záver absolvovať skok z pivného suda cez kožu.

Obr. č. 2: Cisárska vizitácia

Centrálne oslavy sa konali na Námestí SNP a pozostávali z dvoch kostýmových sprievodov, jedného zo zástupcov baníkov zo všetkých banských regiónov Slovenska a druhého z reprezentantov cisárskeho dvora. V hornej časti námestia bola inštalovaná tribúna a v jej pozadí drevená rekonštrukcia bane s veľkým dreveným kolesom a so siedmimi úrovňami, ktorú oživovali postavy baníkov. Okrem toho sa v pešej zóne – pri barbakane konali rôzne aktivity, ako napríklad banícke raňajky, banícke hry, divadlá a súťaže, vystupovali banícke muziky, zbory a dychovky z banských miest. V Stredoslovenskom múzeu bola otvorená výstava k výročiu návštevy korunných princov a prezentoval sa proces razenia mincí a ryžovania zlata. Vo večerných hodinách od 21.00 hod. sa konala kvetinová slávnosť, ktorá mala pripomenúť, ako si Banskobystričania v roku 1764 uctili premenou námestia na kvetinovú záhradu vzácnu návštevu z Viedne.

Slávnosť Cisárska vizitácia zdôrazňovala historický význam banskobystrického banského podnikania a takisto bola oslavou a pripomenutím živých baníckych tradícií v súčasnosti. Prostredníctvom nej sa prezentovali predstavitelia rôznych banských regiónov zo Slovenska i zo zahraničia. Obsahovala zároveň viaceré prvky ceremónie (uvítacie, ďakovné a sprievodné prejavy), ritualizovaného správania (slávnostný vstup primátora s manželkou, príchod a vystupovanie synov Márie Terézie, dramatizácie (modlitba pri sv. Barbore, skok cez kožu) a baníckych symbolov (uniforma, zástavy, banícke insígnie, klopačka).

Aušusnícke služby

K výrazným prvkom baníckej tradície patria aj aušusnícke služby. Ako uvádzajú Zuzana Denková a Iveta Chovanová, aušusníkov predstavovali baníci, ktorí dosahovali chvályhodné pracovné výkony a zároveň mali aj uspokojivý morálny profil. Išlo o reprezentáciu baníkov s čestnou povinnosťou či funkciou svietenia počas bohoslužieb najmä vo vianočnom a veľkonočnom období, počas baníckych ofier. Pre povinnosť svietiť počas sv. omši sa v okolí Banskej Štiavnice nazývali tiež *favigeri*. Termín je odvodený od nemeckého „eine Fackel tragend“

(nosič fakle), alebo i z latinčiny – nosič pochodne. Aušusníci boli oblečení v špecifickom odeve, pozostávajúceho z bieleho saka, prepásaného ošliadrom (kožená zástera pôvodne chrániaca baníka pri práci), zelenej čiapky, bielych rukavičiek a červených súkenných nohavíc zastrčených v čiernych čizmách.¹⁶

Banícke bratstvo Herrengrund zo Španej Doliny túto tradíciu úspešne nominovalo do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska ako *Aušusnícke služby špaňodolinských baníkov*. V súčasnej dobe chodia aušusníci v Španej Doline päťkrát do roka do kostola počas vybraných sviatkov: na Nový rok 1. januára, na Veľkonočnú nedeľu, 6. augusta – na sviatok Premenenia Pána, 10. novembra na sv. Klimenta – patróna baníkov a 25. decembra – na Božie narodenie. Okrem toho chodia „slúžiť“ svätú omšu i na požiadanie – najmä počas svadieb, keď sa svadobný obrad koná v kostole so svätou omšou. Podobne chodia i na pohreby, keď zomrie kolega – člen baníckeho spolku. Zúčastňujú sa pohrebného sprievodu a nesú truhlu so zomrelým. Vtedy však majú oblečené sviatočné čierne uniformy.

Banícky spolok Herrengrund sa zaslúžil o založenie Múza medi v Španej Doline so sprístupneným banským náučným okruhom v dvoch variantoch – celá trasa s dĺžkou 6 km v trvaní 2 hodiny a 30 minút, alebo v skrátenej podobe. Takisto realizuje v priebehu roka niekoľko aktivít, z ktorých má najdlhšiu tradíciu augustové stretnutie rodákov Španej Doliny konané pri príležitosti výročia zasvätenia Kostola Premenenia Pána. Okrem slávnostnej nedeľnej sv. omše za prítomnosti aušusníkov sa v sobotu popoludní koná „Zábava na Placi“ a o 20.30 hod. *Falkcíg* – pochod s horiacimi fakľami až na haldu nad obcou. V nedeľu pred sv. omšou sa koná *Banícka paráda* – sprievod aušusníkov a členov baníckeho spolku v slávnostných baníckych uniformách od múzea medi až do kostola. Druhou aktivitou je každoročné aprílové „otváranie Náučného baníckeho chodníka“ po vyššie uvedenej trase spojené s návštevou múzea medi a ukázkami pravekej tavby medi na šachte Ludovika. Spolok organizuje každoročne pri príležitosti sviatku sv. Klimenta v baníckej krčme *Šachtág*, počas ktorého sa prijímajú noví členovia a udeľujú sa vyznamenania Signum Laudis Herrengrundi.¹⁷

Občianske združenie „HALIAR“, ktoré pôsobí v banskej osade Staré Hory, sa podieľa na oživení, rozvoji a propagácii baníckeho odkazu mikroregiónu Starohorská dolina. Patrí k nim aj starostlivosť o technické pamiatky a banské diela, vďaka čomu sa podarilo v roku 2014 otvoriť banský náučný chodník s desiatimi zastaveniami a náučnými tabuľami pri každom zastavení. V súkromnom dome je od roku 2010 zriadená expozícia z baníckej histórie Starých Hôr a okolia s artefaktmi a pracovným náradím dokumentujúcim banskú ťažbu v minulosti. Nehmotné kultúrne dedičstvo reprezentuje banícky spevokol Haliar, ktorý s repertoárom baníckych piesní účinkuje doma i v zahraničí, okrem iného i pri baníckych bohoslužbách.

V obci Ľubietová, ktorá patrila v stredoveku k siedmim banským mestám (okrem už zmienených Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice a Kremnice to ešte boli Nová Baňa, Pukanec a Banská Belá), pôsobí občianske združenie LIBETHA – Ľubietovský banícky spolok. Každoročne sa podieľa na organizovaní Ľubietovského baníckeho a hutníckeho dňa, ktorý sa v roku 2018 bude konať už po siedmykrát. V Ľubietovej a okolí je zachovaných viacero pamiatok na ťažbu medi a železa. V 18. storočí začalo v banskej produkcii prevládať železo nad meďou, preto sú tu sprístupnené dve cesty – Medená banská cesta a Železná cesta.

¹⁶ DENKOVÁ, Zuzana – CHOVANOVÁ, Iveta. Minulosť a súčasnosť aušusníckej tradície. In: *Etnologické rozpravy*, roč. 20, 2013, č. 1-2, s. 120-137.

¹⁷ Podrobnejšie v štúdií DARULOVÁ, Jolana. Využívanie kultúrneho dedičstva Španej Doliny v prospech cestovného ruchu. In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Kultúrne dedičstvo a identita. Medzinárodná vedecká konferencia 25. – 26. mája 2016*. Banská Bystrica : Belianum, 2016, s. 79-91.

Banská Bystrica – tradícia usporadúvania Radvanského jarmoku

Dlhoročnú tradíciu má mesto v usporadúvaní výročných jarmokov. K najväčším patrili Radvanský jarmok, ktorý v roku 2017 oslávil 360. výročie od svojho vzniku. Mesto Banská Bystrica ho nominovalo na zápis do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva a v roku 2011 bol tento prvok do RZNKD zapísaný. Oficiálna charakteristika znie: „*Radvanský jarmok vychádza z tradície, ktorá siaba do 17. storočia. Vznikol v roku 1655 v Radvani, ktorá bola strediskom remeselnej výroby. Historici predpokladajú, že jarmok v Radvani sa rozvinul na základe privilégia usporadúvať púte, ktoré získal katolícky kostol v Radvani. Množstvo ľudí zúčastňujúcich sa na púťach začali využívať početní radvanskí remeselníci na predaj svojich výrobkov. V začiatkoch to bola tradičná výmena tovaru medzi mestom a vidiekom, neskôr jarmok vo významnej miere zásoboval široké okolie popri poľnohospodárskych produktoch aj remeselnými a priemyselnými výrobkami. Stretávali sa tu ľudia zo širokého okolia, aby si nakúpili i zabavili sa. Veľký význam nadobudol hlavne v 19. storočí, keď mali osobitné miesto výrobcovia súkna, modrotlačé, čižmári, klobočníci, hrebenári, výrobcovia pušného prachu, krpčiar, výrobcovia z dreva, slamy a prútia a najmä medovníkari. Špecifickým znakom sa stalo, že v posledný deň jarmoku si mládenci kupovali varešky, ktorými udierali dievky a mladé ženy po zadku. Táto tradícia sa uchovala doteraz a rozšírila sa na všetky dni jarmoku.*“¹⁸

Z môjho vyše 30-ročného zúčastneného pozorovania a výskumu zameraného na stabilitu a zmeny Radvanského jarmoku možno vyvodit' niektoré zovšeobecnenia.

Radvanský jarmok mal hornouhorský rozmer: i keď sa v Banskej Bystrici konali pondelkové trhy a iné jarmoky (25. – 27. januára, 7. – 9. mája, 29. – 30. novembra a 1. – 2. decembra), aké bývali i v iných okresných a župných sídlach. Najvýznamnejší a najnavštevovanejší bol práve Radvanský jarmok. Počas jeho trvania sa za tri dni na ňom zúčastnilo aj 30- až 40-tisíc ľudí. Masovo navštevovaný je aj v súčasnosti. V priebehu desaťročí sa menil predávaný sortiment: pôvodne najviac rozšírené po domácky vyrobené predmety v období prvej ČSR nahradilo množstvo tovarov priemyselnej výroby. V období socializmu sa tu našli aj úzkoprofilové výrobky, po roku 1989 načas prevažoval vietnamský tovar a jarmok mal podobu „bľšieho trhu“. V poslednom desaťročí ide o návrat k remeselným výrobkom.

Súčasťou jarmoku boli a aj dones sú stánky s občerstvením, kde sa podávali zabíjačkové špeciality. V minulosti boli zvlášť vyhľadávané jaternice z okolia Žiaru nad Hronom, pečené mäso, guláš, rybie špeciality a stánky so sladkosťami, medzi ktorými prevládal tradičný medovník. Dnes pribudli aj iné tradičné jedlá, „párance“ a „podplamenníky“. Z nápojov, tak ako v minulosti, sa predávalo najmä mladé víno – burčiak a zohrievaná pálenka – hriato, dnes sa predáva najmä medovina. Zmenili sa aj predajcovia: v minulosti piekli ženičky v krojoch mäsové výrobky na pekáčoch nad hrncami so žeravým dreveným uhlím.

Jarmok mal a aj v súčasnosti má okrem obchodnej i spoločenskú a kultúrnu funkciu. Zábavu poskytujú tak ako v minulosti rôzne kolotoče, menej zverince, cirkus...¹⁹ a počas troch dní i kvalitný kultúrny program vystavaný z rôznych hudobných žánrov. Význam, aký mesto prikladalo Radvanskému jarmoku, dokumentuje aj jeho lokalizácia: od mestečka Radvaň,

¹⁸ HAMAR, Juraj – ZÁHUMENSKÁ, Eva (zost.). *Reprezentatívny zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. Zoznam najlepších spôsobov ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva na Slovensku*. Bratislava : SLUK, Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru, 2017, s. 6.

¹⁹ O literárnom spracovaní a spomienkovom rozprávaní s témou Radvanského jarmoku bližšie v štúdiu: DARULOVÁ, Jolana. Stabilita a zmeny v týždenných a výročných trhoch (Radvanský jarmok v spomienkovom rozprávaní) In: *Etnologické rozpravy*, roč. 2, 1995, č. 2, s. 69-73.

cez Radvanskú ulicu,²⁰ mestskú časť Uhlisko či na mieste vypusteného plážového kúpaliska, až po súčasné stabilné miesto, ktoré má v uliciach a námestiach centrálnej pešej zóny mesta. Radvanský jarmok možno považovať za jednu z výrazných dominánt mestskej kultúry Banskej Bystrice a za stabilný prvok mestského spôsobu života Banskobystričanov.

Banská Bystrica – bábkarská tradícia

Bábkarská kultúra je súčasťou divadelnej a literárnej tradície. Pôvodní nositelia boli rodiny kočovných bábkarov, ktorí sa profesionálne živili divadelnou produkciou. Napriek tomu môžeme tradičné bábkarstvo vnímať aj ako významný prejav tradičnej ľudovej kultúry. Táto divadelná kultúra, zaznamenaná na Slovensku už v 17. storočí, sa naplno rozvinula vďaka kočovným bábkarom koncom 19. storočia, ktorí chodili so svojimi divadlami po území celého Slovenska. Ešte v 40. rokoch 20. storočia kočovalo po celom Slovensku niekoľko desiatok rodín ľudových bábkarov. Komunistický režim v 50. rokoch túto bábkarskú kultúru takmer zlikvidoval, lebo bábkarom zakazoval vystupovať. Ľudové bábkové divadlo, vďaka takmer pol storočia trvajúcej cenzúre a šírenia hanlivého označovania bábkarov za komediantov, ktorí sa vyhýbajú „poctivej práci“, vypadlo z domáceho umeleckého i kultúrneho kontextu. Potomkovia bábkarských rodín sa už k tradíciám svojich predkov nehlásia.²¹ Tento prvok tradičnej kultúry bol zapísaný do Zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska až dvakrát: v roku 2013 a v roku 2016 spoločne s Českou republikou pod názvom „Bábkarstvo na Slovensku a v Česku“.

S Banskou Bystricou je spojené meno jedného z reprezentantov divadelných rodín Antona Anderleho.²² Po svojom otcovi zdedil zbierku marionet, ktorú postupne dopĺňal. Bábkvy si vedel aj sám vyrobiť, takže vlastnil najväčšiu zbierku bábok v Európe – okolo tisíc bábok od najvýznamnejších tvorcov zo Slovenska, ale i z Európy, Ázie, Afriky a Južnej Ameriky. V roku 1983 vystúpil Anton Anderle so svojím divadlom po prvýkrát oficiálne, po Nežnej revolúcii začal vystupovať čoraz viac a za tri-štyri roky sa stal prestížnym hosťom na divadelných akciách doma i v Európe. Hrával tradičný repertoár kočovných bábkarov, ktorý vychádzal z európskych vzorov. Na Slovensku sa tento repertoár v procese folklorizácie obohacoval o domáce tematické i jazykové prvky, ale aj typológiu postáv. Ide o komické postavy Gašparka a sedliakov Škrholu a Trčku, ale aj Anderleho Žabča a Žabinku. Ako tradičný bábkár hrával sám. „*Dokázal v rýchlych dialógoch meniť viacero hlasov. V jednej hre využíval aj pätnásť hlasov a presne si pamätal, ktorý akej postave patrí. Návštevníkov vítal slovami: „Haló, haló, vážené obecnstvo! Pricestovalo k vám Škrholovo a Gašparkovo divadlo. Zdrží sa tu len krátky čas. Nezmeškajte príležitosť navštíviť ho. Haló, haló, poďte všetci ďalej a uvidíte, čo strára Gašparko so svojimi kamarátmi. Spoznáte drevených človečikov, ktorí sa s ňou živé osoby pohybovať budú. Vstup je voľný – až po pokladňu!*“²³ K svojmu vystúpeniu potreboval i živého muzikanta, ktorý ho pri hre sprevádzal na harmonike. Zaujímavosťou je, že takýmito harmonikármi boli i renomovaní folkloristi – Juraj Hamar a po ňom Ján Palovič. Juraj Hamar je aj autor niekoľkých monografií

²⁰ Mestečko Radvan sa po asanácii pôvodných ulíc a výstavbe činziakov zmenilo na sídlisko.

²¹ HAMAR, Juraj. Ľudové bábkové divadlo v období totalitného režimu 2. polovice 20. storočia (Prípady rodiny Anderlovcov z Radvane). In: *Slovenský národopis*, roč. 60, 2008, č. 3, s. 276-277.

²² Ďalšími rodinami pôsobiacimi na Slovensku boli Stražanovci, Nosálekovci, Sajkovci, Fábryovci a Dubskí.

²³ <https://plus7dni.pluska.sk/Relax/Huncut-Gasparko-sa-za-socializmu-musel-spravat-ako-pionier-a-pedagog>, 23. 12. 2013 [cit. 16. 4. 2018].

o tradičnom bábkarstve na Slovensku i o bábkarovi Antonovi Anderlem.²⁴ Prvej z nich sa už Anton Anderle nedožil – zomrel náhle ako 64-ročný v roku 2008.

V Banskej Bystrici si bábkové divadlo – prvok nehmotného kultúrneho dedičstva – možno pripomenúť na viacerých miestach: v rodisku Anderleovcov sa každé dva roky koná Medzinárodný festival tradičného bábkového divadla Anderleho Radvaň.²⁵ Niekoľkokrát sa uskutočnila výstava zo zbierky Antona Anderleho v Štátnej galérii (Svet bábok, 2004). Literárne a hudobné múzeum vlastní mnohé artefakty z jeho vystúpení – bulletiny, plagáty, pozvánky, fotografie a marionetu Gašparka, ktorú vlastnoručne zhotovil a v roku 1998 daroval múzeu Anton Anderle.²⁶ V Štátnej vedeckej knižnici – Literárnom a hudobnom múzeu je v Bábkarskom salóniku venovaná pozornosť i rodine Anderlovcov a záujemci si môžu pozrieť video s ukážkami tvorby i rozhovorov Antona Anderleho. Najvýraznejším momentom však bude splnenie plánu Antona Anderleho založiť v Banskej Bystrici vlastnú galériu. Po rekonštrukcii kaštieľa v Radvani tu bude umiestnená jeho zbierka marionet, pričom pôjde nielen o výstavné priestory, ale bábky budú slúžiť i na predstavenia, ktoré sa tu budú konať.²⁷

Banská Bystrica – povstalecká (centrum SNP v roku 1944)

Po druhej svetovej vojne nadobudla Banská Bystrica nový prívlastok – povstalecká. Slovenské národné povstanie sa tu začalo 29. augusta 1944 rozhlasom šírenou výzvou „Začnite s vyst'ahovaním!“ zo Slobodného slovenského vysielача v Banskej Bystrici. Bolo reakciou na vstup nacistickej armády na slovenské územie. Počas povstania boli pre mesto Banská Bystrica významné nasledovné udalosti: 31. augusta 1944 vznikol v Banskej Bystrici Veliteľstvo 1. česko-slovenskej armády na Slovensku na čele s plukovníkom Jánom Golianom; bombardovaním Banskej Bystrice 18. októbra 1944 sa začal generálny útok nemeckých okupačných vojsk na pozície povstaleckého územia; 25. októbra 1944 sa začala evakuácia Banskej Bystrice a 27. októbra 1944 politickí, partizánski a vojenski predstavitelia povstania sa presunuli z Banskej Bystrice do katastra obce Donovaly. Zároveň 27. októbra 1944 Nemecká armáda po dvojmesačných bojoch obsadila sídlo povstaleckého územia Banskú Bystricu.

Povstanie malo medzinárodný charakter, bojovali v ňom vojaci aj civilisti – predstavitelia viac ako dvadsiatich národov sveta za podpory vojenských misií zo Sovietskeho zväzu, Spojených štátov amerických a Veľkej Británie. Po dvoch mesiacoch boli povstanci v dôsledku početnej prevahy okupantskej sily nútení stiahnuť sa do hôr. Až do oslobodenia v máji 1945 pokračovali v partizánskom spôsobe boja využívajúc pomoc a zázemie civilného obyvateľstva Slovenska. Toto ozbrojené vystúpenie proti totalitnému režimu vojnového Slovenského štátu a jeho gestorovi – nacistickému Nemecku – zaradilo Slovensko do tábora víťazných mocností protifašistickej koalície, čo malo vplyv na jeho povojnové usporiadanie a medzinárodné uznanie.²⁸

²⁴ HAMAR, Juraj. *Ľudové bábkové divadlo a bábkar Anton Anderle*. Bratislava : Slovenské centrum pre tradičnú kultúru, 2008, ďalej HAMAR, Juraj. *Hry ľudových bábkarov Anderlovcov z Radvane*. Bratislava : Slovenské centrum pre tradičnú kultúru, 2010.

²⁵ Naposledy v roku 2015.

²⁶ <https://bbonline.sk/anton-anderle-ukoncil-svoju-babkarsku-misiu-pred-piatimi-rokmi-pripomenie-si-ho-svk/>

²⁷ V roku 2015 bolo podpísané memorandum medzi rodinou Anderlovcov, primátorom mesta a rektorom Akadémie umení o založení múzea bábok. Blížšie: <https://bbonline.sk/v-zrekonstruovanom-radvanskom-kastielibude-anderleho-muzeum/> [cit. 12. 4. 2018].

²⁸ JABLONICKÝ, Jozef. Slovenské národné povstanie a tri etapy jeho hodnotenia. In: *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 4-5, s. 449.

Historicky je teda SNP zviazané s Banskou Bystricou, spája sa s ňou vypuknutie, vyhlásenie i riadenie povstania. Banská Bystrica – kolíska SNP, srdce SNP.. A takýmto centrom, dá sa povedať, ostáva i v súčasnosti, čo okrem iného podporuje i situovanie celoslovenských osláv výročí SNP do tohto mesta. V tomto meste pôsobí a vyvíja svoju činnosť od roku 1955 Múzeum SNP. Okrem výskumných, zbierkotvorných, výstavných a prezentačných aktivít má nezastupiteľné miesto práve v konštruovaní obrazu o SNP a jeho šírení v zmysle kultúrnych reprezentácií. Deň 29. august – výročie SNP patrí k zákonom stanoveným štátnym sviatkom a jeho oslavy majú celoslovenský charakter. Miestom ústredných osláv sa počas uplynulých ročníkov stala, až na niektoré výnimky, Banská Bystrica. Zároveň sa konali slávnostné a pietne podujatia v obciach a mestách Slovenska.

Oslavy lokalizované do areálu Múzea SNP majú už tradične dve časti: prvú oficiálnu, za účasti priamych účastníkov protifašistického odboja, najvyšších štátnych predstaviteľov i diplomatických zastúpení v SR a druhú naplnenú kultúrnym programom. Zároveň je v tento deň múzeum otvorené pre všetkých návštevníkov bezplatne a takisto oživa aj skanzen ťažkej bojovej techniky s dobovým vojenským táborom. Ako konštatovala Monika Vrzgulová, „po roku 1989 sme svedkami formovania a prezentovania dvoch hlavných hodnotiacich názorov na SNP, ktoré často rezonovali aj vo vystúpeniach predstaviteľov rôznych politických strán Slovenska“.²⁹

Obr. č. 3: Múzeum SNP

Záver

Charakterizované historické udalosti ako aj prvky nehmotného kultúrneho dedičstva, ktoré som v súvislosti s Banskou Bystricou opísala, konštruujú „balík kultúrneho dedičstva pozostávajúci z takých prvkov a komplexov, ktoré plnia reprezentatívnu a diferenciačno-

²⁹ VRZGULOVÁ, Monika. Komu patrí Slovenské národné povstanie? In: POPELKOVÁ, Katarína (ed.). *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava : Ústav etnológie, 2014, s. 66-109.

integračnú funkciu v rámci vytvárania komunity a upevňovania lokálnej identity“.³⁰ Takmer všetky však majú význam, ktorý presahuje hranice mesta. Ich pripomínanie si tvorí príležitosť na stretávanie sa ľudí pri rôznorodých formách ich prezentácie. Pri tom zohrávajú významné miesto nielen ich nositelia a aktéri (napríklad v prípade baníckych tradícií banícke spolky), ale aj odborné inštitúcie, samosprávne orgány a mimovládne organizácie.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- ČELKO, Mikuláš (2002). Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu. In: *Banská Štiavnica, svedectvo času*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, s. 48-49.
- DENKOVÁ, Zuzana – CHOVANOVÁ, Iveta (2013). Minulosť a súčasnosť aušusníckej tradície. In: *Etnologické rozpravy*, roč. 20, č. 1-2, s. 120-137.
- DARULOVÁ, Jolana (2018). Festivity v urbánnom prostredí so zameraním na špecifické historicko-etnologické charakteristiky mesta Banská Bystrica. In: *Národopisná revue*, roč. 28, č. 1, s. 3-12.
- DARULOVÁ, Jolana (2013). The tradition of the Salamander Parade. In: *Slovenský národopis – Slovak Ethnology*, roč. 61, č. 5, s. 539-547.
- DARULOVÁ, Jolana (2016). Využívanie kultúrneho dedičstva Španej Doliny v prospech cestovného ruchu. In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Kultúrne dedičstvo a identita. Medzinárodná vedecká konferencia 25. – 26. mája 2016*. Banská Bystrica : Belianum, s. 79-91.
- DARULOVÁ, Jolana (2014). Súčasný stav a perspektívy skúmania a prezentácie javov nehmotného kultúrneho dedičstva v kontexte Banskobystrického kraja. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 2, č. 1, s. 19-28.
- DARULOVÁ, Jolana (1995). Stabilita a zmeny v týždenných a výročných trhoch (Radvanský jarmok v spomienkovom rozprávaní). In: *Etnologické rozpravy*, roč. 2, č. 2, s. 69-73.
- Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva* schválená 28. februára 2001.
- HAMAR, Juraj (2008). *Ľudové bábkové divadlo a bábkar Anton Anderle*. Bratislava : Slovenské centrum pre tradičnú kultúru, 224 s.
- HAMAR, Juraj (2008). Ľudové bábkové divadlo v období totalitného režimu 2. polovice 20. storočia (Prípád rodiny Anderlovcov z Radvane). In: *Slovenský národopis*, roč. 60, č. 3, s. 266-278.
- HAMAR, Juraj (2010). *Hry ľudových bábkarov Anderlovcov z Radvane*. Bratislava : Slovenské centrum pre tradičnú kultúru, 656 s.
- HAMAR, Juraj – ZÁHUMENSKÁ, Eva (zost.) (2017). *Reprezentatívny zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. Zoznam najlepších spôsobov ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva na Slovensku*. Bratislava : SEUK, Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru.
- HRMO, Jozef – LONGAUER, Viliam (1989). *25 rokov závodu rudné bane Špania Dolina*. Banská Bystrica : Tlačiarne SNP, 28 s.
- JABLONICKÝ, Jozef (1991). Slovenské národné povstanie a tri etapy jeho hodnotenia. In: *Historický časopis*, roč. 39, č. 4-5, s. 449-456.

³⁰ LENOVSÝ, Ladislav – MICHALÍK, Boris. Kultúrne dedičstvo ako súčasť kultúrneho potenciálu a jeho využitie v súčasnosti. In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Kultúrne dedičstvo a identita. Medzinárodná vedecká konferencia 25. – 26. mája 2016*. Banská Bystrica : Belianum 2016, s. 8.

- KOŠTIALOVÁ, Katarína (2015). Mesto a kultúrne dedičstvo. Zachovávanie, ne/revitalizácia, nová tradícia? In: *Etnologické rozpravy*, roč. 22, č. 1, s. 88-97.
- LENOVSKÝ, Ladislav – MICHALÍK, Boris (2016). Kultúrne dedičstvo ako súčasť kultúrneho potenciálu a jeho využitie v súčasnosti. In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Kultúrne dedičstvo a identita. Medzinárodná vedecká konferencia 25. – 26. mája 2016*. Banská Bystrica : Belianum, s. 7-15.
- LUTHER, Daniel (2013). Nehmotne kultúrne dedičstvo (identifikácia a ochrana). In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, s. 9-22.
- LUTHER, Daniel (2000). Ľudové divadlo. In: STOLIČNÁ, Rastislava (ed.). *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava : Veda, s. 254-258.
- POPELKOVÁ, Katarína (2012). Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku? (poznámky k možnostiam etnologického výskumu). In: *Ethnologia actualis Slovaca*, roč. 12, č. 2, s. 9-31.
- POPELKOVÁ, Katarína. (ed.) (2012). *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava : Ústav etnológie, 320 s.
- SLAVKOVSKÝ, Peter (1995). Kultúrne dedičstvo. Heslo. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava : VEDA. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/kulturne-dedicstvo/>.
- SPERBER, Dan (1996). *Explaining Culture. A Naturalistic Approach*. Oxford – Cambridge : Blackwell Publishers.
- SCHWARZ, Verena (1994). Politické reprezentácie a národná otázka. In: *Slovenský národopis*, roč. 42, č. 2, s. 16-183.
- VRZGULOVÁ, Monika (2014). Komu patrí Slovenské národné povstanie? In: POPELKOVÁ, Katarína (ed.). *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava : Ústav etnológie, s. 66-109.

Kultúrne dedičstvo vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej kultúry

Michal Babiak

Doc. PhDr. Michal Babiak, CSc.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: babiak.m.michal@gmail.com

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:121-130

Cultural Legacy of the Slovaks from Vojvodina in the Context of Slovak Culture

Since its establishment at the end of the 18th century, the culture of the Slovaks from Vojvodina has developed in two ways: the first one reflects their effort to constantly follow the phenomena present in the cultural setting of Slovakia and to have an active dialogue with them. The second one arises from the specific environment of Vojvodina, where these Slovaks landed up. The article is focused on the analysis of this cultural situation, trying to answer the questions to what extent the information about culture of Slovaks from Vojvodina occurs in the cultural context in Slovakia, and to what extent the share of particular cultural phenomena is reflected while having in mind the contribution of Vojvodina's specifics.

Key words: Slovaks from Vojvodina, culture of foreign Slovaks, culture in enclave, interculturality, Slovak culture

Označenie *vojvodinskí Slováci* je relatívne nový termín: vzťahuje sa na asi 50-tisícovú slovenskú komunitu, ktorá v súčasnosti žije v severnej časti dnešného Srbska a vznikala migračnými pohybmi slovenského obyvateľstva od prvej polovice 18. po začiatok 19. storočia. Táto oblasť do roku 1918 bola súčasťou niekdajšej uhorskej Dolnej zeme¹ a po rozpade Rakúsko-Uhorska sa stala súčasťou novovzniknutého Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, neskôr Juhoslovanského kráľovstva. V súvislosti s týmto faktom, v odbornej a publicistickej literatúre, ale aj v samotnom fakte sebaidentifikácie tejto slovenskej enklávy nachádzame dvojaké označenie; ako prvé vnímame označenie *dolnozemskej Slováci*, ktoré bolo preferované v období pred prevratom a kedy vojvodinskí Slováci boli súčasťou integrujúceho označenia pre Slovákov z územia dnešného juhovýchodného Maďarska (okolie Békešskej Čaby a Slovenského Komlóša), Slovákov z juhozápadného Rumunska (okolie Nadlaku), vojvodinských Slovákov, ktorí žili v historických uhorských župách a oblastiach Báčky, Banátu a Srijemu, ako aj slovenskej komunity, ktorá žila na území dnešného Bulharska (táto enkláva sa neskôr formovala ako sekundárna a terciárna

¹ „Dolná zem je vo všeobecnosti špecifický kultúrno-historický a geograficko-politický priestor v Karpatskej kotline, najmä v medziriečí Dunaja a Tisy. Z historického hľadiska od stredoveku tento pojem definoval centrálnu časť Uhorska. Po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie jeho politický význam zanikol. Územie Dolnej zeme pripadlo novovzniknutým štátom – Maďarsku, Rumunsku, Juhoslávii.“ In: LENOVSÝ, Ladislav. *Slováci južne od hranice Slovenska I*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2016, s. 13.

migrácia prevažne práve z vyššie uvedených enkláv dolnozemsých Slovákov).²

Druhé časté označenie pre túto enklávu bolo *juhoslavanskí Slováci*, ktoré vychádzalo z označenia novej štátnej príslušnosti po prevrate. Označenie nového štátneho začlenenia týchto Slovákov vychádza aj z novovzniknutej situácie, ktorá nastala po vojnových konfliktoch na konci 20. storočia, takže v poslednom období sa môžeme stretnúť s označením *srbské Slováci*, čo v kontexte samotnej menšiny vyvoláva isté rozpaky a táto enkláva je sama o sebe skôr pripravená na označenie *Slováci v Srbsku*. Termín *vojvodinskí Slováci* vznikol ako regionálne označenie tejto slovenskej komunity v nadväznosti na udalosti z revolučných rokov 1848/1849, keď sa Srbom z oblastí južnouhorskej Dolnej zeme podarilo vybojovať si istú formu politickej a územnej autonómie, ktorá bola označená ako Srbská vojvodina (t. j. vojvodstvo). Toto historické označenie sa ujalo aj v hovorom jazyku a potvrdené bolo aj novým štátnym usporiadaním v rámci Juhoslávie po druhej svetovej vojne, kedy Vojvodina získala istú územno-politickú samosprávu v rámci Srbskej republiky.

Vojvodinskí Slováci od svojho príchodu na územia, ktoré zostali po oslobodení južných oblastí Uhorska spod tureckej nadvlády na konci 17. storočia vyľudnené, sa postupne identifikovali niekoľkými základnými smermi: stále pretrvávalo výrazné národné povedomie o príslušnosti k slovenskej národnej vetve; rovnako tak pretrvávala aj výrazná konfesijná identifikácia s evanjelickou a. v. cirkvou a postupom času sa formovala aj identita regionálnej príslušnosti. To znamená identita, ktorá vychádzala zo špecifického milieua, do ktorého sa dostala táto slovenská národná vetva, identita, ktorá v osobitných podmienkach bola nútená formovať udržateľný pomer medzi tým, čo si so sebou priniesli, ako tradíciu, respektíve dedičstvo, ktorého sa nechceli vzdať, a tým čo nový životný kontexte prinášal ako nové výzvy a situácie, ktoré bolo potrebné riešiť a zaujímať voči ním bytostné a hodnotové stanovisko.

O tomto špecifickom postavení vojvodinských Slovákov, ktoré ale neprestáva byť slovenské už v memorandovom období, písal Leopold Branislav Abafi,³ keď 20. mája 1861, reagujúc na martinské Memorandum národa slovenského, v *Pešťbudínskych vedomostiach* odkazoval: „*Jako je každému dobre známe, okrem tej, čírymi Slováckmi obývanej častky vlasti našej, ktorá sa o nebožytné Tatry opiera, mnoho tisíc Slovákov od práa národného odtrhnutých, po celej vlasti Uhorskej roztratených, hneď ako jednotlivé siboti, zase ako ochodzy, a okolía sa nachodia. Na brehách ryboplodnej Tisy, kráľovského Dunaja, v bohatom Banáte, Báčke, úrodnom Békeši, Sabolči atď. sú osady naše obývané ľudom slovenským. [...] Nezapomnite [...] na potratených nás, veď sme i my krv a z kerve vašej, telo z tela vášho, ratolesti a kvet*

² O problematike dolnozemsých, juhoslavanských a vojvodinských Slovákov viď najmä: ANDRUŠKA, Peter. *Osobnosti a osobitosti dolnozemskej literatúry*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2005; BEDNÁRIK, Rudolf. *Slováci v Juhoslávii*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1966; BIELIK, František – SIRÁCKY, Ján – BALÁŽ, Claude. *Zabranení Slováci a národné kultúrne dedičstvo*. Martin : Matica slovenská, 1984; BOTÍK, Ján. *Dolnozemsí Slováci*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011; BOTÍKOVÁ, Marta. Slováci v zahraničí. In: *Slovensko*. Bratislava : Perfekt, 1995, s. 332-371; ČELOVSKÝ, Samuel. *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec : Miestny odbor Matica slovenskej Báčsky Petrovec, 2011; HARPÁŇ, Michal. *Zápas o identitu*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2000; LENOVSKÝ, Ladislav. *Naši vo svete – Slováci južne od hranice Slovenska 1*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2016; LENOVSKÝ, Ladislav. *Naši vo svete – Slováci južne od hranice Slovenska 2*. Nadlak (Rumunsko) : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2017; SIRÁCKY, Ján. *Stábovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava : Matica slovenská, 1966; SIRÁCKY, Ján a kol. *Slováci vo svete 1*. Martin : Matica slovenská, 1980; VEREŠ, Adam. *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve juhoslavanskom v slove a obrazoch*. [Báčsky] Petrovec : Nákladom vlastným, 1930; VOJNICOVÁ FELDYOVÁ, Svetlana (Ed.). *Slovenská evanjelická augsburského vyznania cirkev v Srbsku v slove a obrazoch*. Nový Sad (Srbsko) : Slovenská evanjelická a. v. cirkev v Srbsku, 2017.

³ Leopold Branislav Abafi (1827 – 1883), popredný slovenský vojvodinský dejateľ, evanjelický farár v obci Aradáč a romantický spisovateľ. Literárne práce mu vyšli v časopise *Sokol* a almanachu *Lipa*. V Aradáči založil Čítací kruh, Cirkevnú knižnicu a redigoval časopis *Slovo života*.

*tobo istého, jako vy pňa. Hľadajte [...] spôsob, aby i k nám zora národného uprávnenia zasvitla, aby deň krásny, krásnej opravdivej slobody aj nám svitnul, [...] tak aby sme sa i my, spoločne s vami z opravdivej národnej slobody úprimne tešit', a dľa svojich síl na vývinu a blahobytu národa slovenského pracovať mohli.*⁴

Abafihho obava, ktorú vyslovuje v tejto výzve – z pohľadu vojvodinských Slovákov – sa ale naplnila: v úvahách a následných reakciách, apeloch, ponosách, elégiách i túžbach týchto Slovákov zostáva pocit, že „čírými Slovákami obývaná“ vlasť, „ktorá sa o nebotyčné Tatry opiera“, na „mnoho tisíc Slovákov od pňa národného odtrhnutých, po celej vlasti Uhorskej rozfratených“ zabudla. Keď takmer o sto rokov, po ukončení druhej svetovej vojny, prebiehala repatriácia slovenského obyvateľstva práve z dolnozemskejho prostredí (medzi nimi aj tých z Juhoslávie) na Slovensko, petrovský rodák, neskôr uznávaný univerzitný profesor Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, slovakista, literárny vedec a teatroológ Dr. Andrej Mráz (1904 – 1964) v bratislavskom vydavateľstve Pravda uverejnil roku 1948 esej *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. V nej hneď na začiatku konštatuje: „Všelijako už dávnejšie usilujem sa šíriť medzi nami vedomosti a záujem o juhoslovanských Slovákov. Zdá sa, že snahy tieto vyznievajú dost' nablucho. Informácie o dolnozemskejho Slovákoch tu doma prijímajú sa ako čosi odlahlé, o čo síce možno prejavit' záujem, ale čo je veľku ľabostajné. Ani literárnoteoretické a literárnohistorické štúdie o našich dejateľoch na Dolnej zemi nevedeli tu doma vzbudit' širší záujem a najmä nechápali sa v pravom význame.“⁵

V Mrázovej eseji ako jedna zo základných línií je snaha poukázať na špecifikum vojvodinských Slovákov, ale aj na ich úprimnú a dominantnú snahu hlásiť sa k slovenskému národnému korpusu: „... v životnom štýle dolnozemskejho Slovákov je všeličo odlišné od poriadkov u nás a od našich vlastností. Ale nie podstatnými vecami sa líšia. Druhotnými. No i tak bude potrebné, aby si ich naše prostredie pretvorilo, prispôsobilo sebe, pravda, múdro, aby nepotlačilo v nich to dobré a pozitívne a nenakazilo ich našimi spoločenskými chorobami.“⁶ Mráz hovorí aj o „dobrom a pozitívnom“ u dolnozemskejho Slovákov, ktorému potenciálne hrozí, že by mohlo byť potlačené a nakazené zo strany „spoločenskejho chorôb“ v starej vlasti. O aké „spoločenské choroby“ v starej vlasti ide?

Z Mrázovej eseje ako základný dištinktívny znak medzi Slovákami na Slovensku a vojvodinskými Slovákami vychádza rozličné chápanie príslušnosti k národnému kolektívu: medzivojnová idea jednotného československého národa rezonovala v Československej republike aj po druhej svetovej vojne, ktorá sa ale ostro konfrontovala so slovenskou ideou počas vojnovkej Slovenskej republiky. Konfrontačné pnutie medzi týmito dvoma ideálmi sa podľa Mráza zásadne rozlišuje od národnej idey, ktorá sa formovala v slovenskom vojvodinskom prostredí: „No žalujeme na domácich ľuďoch... neraz ťa zarazí, hoci tvoj známy [z hociktorej slovenskej stolice] má aj akademický titul, ako málo vedomostí a záujmov snúbi sa v ňom s jeho slovenskosťou. Nie mu je problémom, neznepekokuje ho jej náplň, nevidí ju v jej kolektívnom dosahu a v dialektických premenách, ale veľmi často len v pasívnom prijímaní celkom konvenčných a ustálených predstáv o nacionalnosti, a to špecifickej nacionalnosti slovenskej, ktorá sa sformovala predovšetkým smerom defenzívnym. I dnes ešte na všetky strany vetríme nebezpečnosť pre svoju slovenskosť.“⁷

Oproti tomu vidí Mráz slovenskosť dolnozemskejho Slovákov diametrálne inak: „Tí zo zahraničia živlejšie sú zainteresovaní o všetko, čo je naše. Netvrdím, že v ich nacionalite, ako ju v dnešnom

⁴ Citované podľa: ČELOVSKÝ, Samuel. Pešťbudínske vedomosti ako prameň informácií o národnokultúrnom a národnopolitickom živote Slovákov vo Vojvodine. In: Samuel Čelovský. *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Bácsky Petrovec : MOMS Bácsky Petrovec, 2011, s. 230.

⁵ MRÁZ, Andrej. *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. In: Andrej Mráz: *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch 1*. Bácsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2004, s. 135.

⁶ MRÁZ, ref. 5, s. 210.

⁷ MRÁZ, ref. 5, s. 139.

*vývinovom štádiu treba chápať, je všetko pozitívne, naopak, mentalita ľudí, ktorí nežijú vo vlastnom národnom prostredí, má mnoho patologických črt, ale k slovenskosti sa vinú živelnejšie a dramatickejšie, neraz aj sentimentálne, aj exaltovane, aj všelijako inak, no tieto vlastnosti ťažko by bolo odsudzovať, treba ich chápať.*⁸

Rozličnosť chápania slovenskosti je iba jedným z momentov, ktoré si podľa Mráza zasluhujú výskum. Ako iniciačný moment všetkých ďalších výskumov Mráz stavia potrebu historického skúmania nielen vojvodinských, ale aj širšie – zahraničných Slovákov. Serióznejší historický výskum v čase vzniku Mrázovej eseje chýbal: „*Vedomia o historickej kontinuite je medzi nami strašne málo a aj Vajanský v svojej ubolenosti nad nedostatkami Slovákov hovorieval, že my sme azda najzábudlivejší národ na svete. Aký život, také povedomie... Na Slovensku ani táto vec temer nikoho nezaujímala. U iných národov v historickej vede sústavná pozornosť venovala sa kolonizačným pohybom, u nás nie... iba dolnozemskej historizujúci ochotníci pokúšali sa systematickejšie riešiť dejiny odchodu predkov zo Slovenska a ich udomácnenie sa v novom prostredí, kým vedúca časť slovenských národných dejín veci tieto ak si sem-tam i všimla, tak veľmi marginálne.*“⁹

Až o dve desaťročia neskôr sa objavia prvé syntézy profesionálneho historika Dr. Jána Siráckeho (pôvodom z Petrovca), ktorý v špecializovanom pracovisku na pôde Matice slovenskej a jej odboru pre zahraničných Slovákov v Bratislave rozvinie systematický výskum tejto problematiky. V publikovaných prácach a prednáškach Dr. Samuela Čelovského na Katedre slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade dejiny vojvodinských Slovákov dostanú aj akademický rozmer a vojvodinské prostredie formuje aj ďalších profesionálnych historikov – predovšetkým sú to Petrovčania Dr. Samuel Jovankovič, Mgr. Jaroslav Miklovic a Dr. Gabriela Gubová – ktorí svojimi prácami budú obohacovať a meniť ustálené stereotypy v nazeraní na dejiny tejto enklávy.

Je dôležité ale podotknúť, že aj ich výskumy si nájdu vydavateľa a svoje publikum iba v slovenskom vojvodinskom prostredí – bez ohlasu a referencií na Slovensku. Najväčší ohlas práve v slovenskom dolnozemskej prostredí majú aj výskumy slovenských vedcov zo Slovenska, ktorí výraznú časť svojich výskumov venujú práve slovenskej vojvodinskej a dolnozemskej problematike. Od tých najstarších, ktoré nachádzame v diele Mateja Bela, cez Šafárikove syntézy, až po súčasnosť. Za posledné polstoročie svetlo sveta uzrel rad monografických prác k problematike dolnozemskej a vojvodinských Slovákov,¹⁰ ku ktorým je možné priradiť aj niekoľko nových vedeckých pracovníkov, ktorí svoj výskum zamerali práve na túto tému. K najvýznamnejším takýmto odborníkom môžeme radiť historikov doc. PaedDr. Miroslava Kmet'a, PhD., doc. PhDr. Petra Míčka, PhD. a PhDr. Antona Hruboňa, PhD. z Univerzity Mateja Bela z Banskej Bystrice, doc. Mgr. Ľuboša Kačírka, PhD. z Univerzity Komenského v Bratislave, PhDr. Karola Holého, PhD. z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, ako aj etnológov a kultúrnych antropológov prof. PhDr. Jaroslava Čukana DrSc. a doc. PhDr. Borisa Michalíka, PhD. z Univerzity Konštantína Filozofa z Nitra, prof. PhDr. Ladislava Lenovského, PhD. a doc. PhDr. Katarínu Slobodovú Novákovú, PhD. z Univerzity sv. Cyrila a Metoda z Trnavy atď.

K výraznému obohacovaniu vedeckého kontextu o živote dolnozemskej Slovákov prispelo už desať konferencií, ktoré každoročne organizuje Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku v Nadlaku, slovenskom dolnozemskej mestečku v Rumunsku. Zborníky z týchto konferencií, ktoré boli zamerané na problematiku slovenskej dolnozemskej literatúry, dejín,

⁸ MRÁZ, ref. 5, s. 139.

⁹ MRÁZ, ref. 5, s. 144-145.

¹⁰ LENOVSÝ, ref. 1.

národopisu, divadla či kultúrnej interakcii dolnozemskeho prostredia so slovenskou Dolnou zemou sú vzácnymi príspevkami k poznaniu týchto slovenských zahraničných enkláv. No znova zostáva ako problém základné metodologické východisko: stále sú to príspevky a informácie, ktoré vznikajú a rezonujú v kontexte dolnozemskejších Slovákov. A to, čo je podstatné a čo už formuloval Mráz, že „*vedúca časť slovenských národných dejín veci tieto ak si sem-tam i všimla, tak veľmi marginálne*“.¹¹

Ku kultúrnym fenoménom vojvodinských Slovákov je nutné pristupovať z pozícií národného bodu ich reflexie. Len tak v nazeraní na všetky tieto javy ako na prirodzený kontext, teda v nazeraní na fenomény, ktorými sa vzájomne ovplyvňujú, budeme môcť jasnejšie, precíznejšie a vo výraznejšej kauzalite nazerat' na to, čo sa dialo na Slovensku – vo všetkých oblastiach kultúry, histórie a pod. Uvediem niekoľko príkladov – začnem s históriou. Posledné historické výskumy spomínaného slovenského vojvodinského historika Jaroslava Miklovica, ktoré urobil vo viedenskom Vojenskom archíve, spochybnili desaťročia opakovanú tézu slovenskej historiografie o príčinách sťahovania vojvodinských Slovákov: v archívne doložených hláseniach slavónskeho generálneho veliteľstva v Osijeku cisársko-kráľovskej rade vo Viedni zo dňa 6. novembra 1770 o slovenských osídlencoch v Starej Pazove sa píše: „*Osídlenci sú bobatí ľudia, ktorí so sebou priviedli aj veľa dobytká.*“¹² Tým sa nastavuje iný pohľad na príčiny sťahovania a potláča sa ich sociálny charakter, že zo Slovenska odchádzala iba bedač.

Miklovicove najnovšie objavy z viedenských archívov priniesli na svetlo aj svedectvo o Slovákoch ako o kultúrne vyspelejšej komunite. Velenie petrovaradínskeho pluku dňa 3. apríla 1773 zaslalo správu veleniu v Osijeku, v ktorom okrem iného o pazovských slovenských osadníkoch informuje: „*Inak, treba im uznať, že sú dobrí, poctiví, pokojní, poriadne vychovávajú svoje deti a učia ich mravným hodnotám, okrem toho sú združanliví v stravovaní, čistotní v domácnosti a v počínaní s dobytkom a jeho pestovaním, sú usilovní a podnikaví. Kvôli tomuto možno od nich očakávať, že budú dobrým a lojálnym vojskom a môžu byť príkladom pre ostatné obyvateľstvo.*“¹³

Nové svetlo do poznania dejín vojvodinských Slovákov prináša aj časť uvedeného archívu z obdobia vlády syna Márie Terézie – cisára Jozefa II. Po tom, ako sa k problematike pazovských evanjelických Slovákov vyjadril aj gróf Andrej Hadík,¹⁴ Jozef II. udelil pazovským Slovákom výraznejšie náboženské práva. Dokonca po opätovnom naliehaní Pazovčanov súhlasil s výstavbou kostolnej veže, ktorá bola prvá kostolná veža na evanjelickom chráme vôbec v habsburskej monarchii. Keď dvorná rada namietala proti cisárovmu rozhodnutiu, cisár dňa 4. júla 1786 na margo prírpisu dvornej rady napísal: „*Bez ohľadu na tolerančný patent, ktorý zakažuje nekatolíkom mať zvonice, chcem predsa tejto obci ex specialis (osobitne) toto dovoliť.* Jozef II.“¹⁵

Podobnú situáciu nachádzame aj v ďalších oblastiach kultúry: literatúre, maliarstve, divadelníctve atď. Parciálne informácie o slovenských vojvodinských autoroch v dielach vydaných na Slovensku nachádzame už u Pavla Jozefa Šafárika a posledná syntetizovaná informácia o tomto fenoméne je z pera Dr. Dany Hučkovej v štúdiu *Pojem národná literatúra a jeho interpretačné kontexty*,¹⁶ v ktorej poukázala na špecifiká tohto fenoménu a jej vnútornú časovú

¹¹ LENOVSÝ, ref. 1, s. 144-145.

¹² MIKLOVIC, Jaroslav. *Stará Pazova 1769 – 1794*. Stara Pazova : Centar za kulturu : Kanadem, 2008, s. 19.

¹³ MIKLOVIC, ref. 12, s. 32.

¹⁴ Gróf Andrej Hadík (1710 – 1790), významný slovenský vojvodca, poľný maršal v službách Márie Terézie, od roku 1769 vlastník panstva Futog pri Novom Sade, kde je aj pochovaný.

¹⁵ MIKLOVIC, ref. 12, s. 37.

¹⁶ HUČKOVÁ, Dana. *Pojem národná literatúra a jeho interpretačné kontexty*. In: *World Literature Studies : časopis pre výskum svetovej literatúry*, 2013, č. 5 [22], špeciálne číslo, s. 25-33.

a estetickú diferenciaciu. Vo veľkých monografiách o dejinách slovenskej literatúry iba v 3. zväzku dejín slovenskej literatúry – *Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX. storočia*,¹⁷ ktorú autorsky a editorsky pripravil Viliam Marčok, nachádzame kapitolu o krajanskej literatúre.¹⁸ Širšie súvislosti nám takisto zostávajú neznáme, alebo na margo povedomia: napríklad pri Šafárikovi sa obyčajne zvykne hovoriť o jeho riaditeľskom pôsobení na srbskom pravoslávnom gymnáziu v Novom Sade, no už menej sa spomína, alebo sa prehliada, alebo to vôbec ani v širšom kultúrnom kontexte na Slovensku ani nie je známe, že Šafárik je aj jeden zo zakladateľov (popri Jurajovi Rohoňovi¹⁹ a Michalovi Godrovi²⁰) osvietenско-klasicistickej spoločnosti Societas slavica, ktorá bola založená v slovenskej vojvodinskej obci Hložany roku 1829.

S podobným nezaujmom v širšom slovenskom kultúrnom kontexte sa stretáme aj pri iných autoroch, ktorí si určite zasluhujú pozornosť. Uvediem niekoľko príkladov: román *Jánošík* slovenského vojvodinského spisovateľa Gustáva Maršalla Petrovského²¹ autor napísal po svojom úteku pred uhorskou vrchnosťou do Spojených štátov amerických. Tento román sa v kontexte dejín slovenskej literatúry nachádza na okraji záujmu – dokonca až tak, že najčastejšie uniká aj väzba tohto románu na slovenskú kinematografiu: práve podľa tohto románu bratia Siakelovci natočili prvý slovenský film.²²

Alebo ďalší príklad: v rokoch tesne po prevrate noviny na Slovensku s oduševnením písali, že slovenský vojvodinský spisovateľ Vladimír Hurban Vladimírov²³ vydal tlačou prvé slovenské operetné libreto pod názvom *Pekná, nová, maľovaná kolíska*. Aj keď sa neskôr ukázalo, že prvé pokusy o slovenskú operetu môžeme hľadať u amerických krajanov,²⁴ v eufórii národného oslobodenia sa tomuto libretu dostalo nevidanej publicity. Dobové kultúrne prostredie nabádalo slovenských skladateľov k zhudobneniu tohto libreta, čo nakoniec vyústilo až k trom hudobným

¹⁷ MARČOK, Viliam a kol. *Dejiny slovenskej literatúry III. Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX. storočia*. Bratislava : Literárne a informačné centrum, 2004.

¹⁸ BABIAK, Michal. Krajanská literatúra po roku 1945. In: MARČOK, ref. 17, s. 440-456.

¹⁹ Juraj Rohoň (1773 – 1831), básnik, učiteľ v Kulpíne, evanjelický farár v Hložanoch. Okrem vlastnej básnickej tvorby prispel aj do Kollárových Národných spievaniek.

²⁰ Michal Godra (1801 – 1874), básnik, lingvista, gymnaziálny profesor. Po štúdiách evanjelickej teológie vo Viedni pôsobil ako učiteľ v Kulpíne, neskôr ako redaktor v Pešti, gymnaziálny profesor vo Vrbase a na dôchodku v Petrovci. Písal klasicistickú poéziu v latinčine a biblickej češtine.

²¹ Gustáv Maršall Petrovský (1862 – 1916), spisovateľ, kultúrny pracovník, národný buditeľ. Študoval vo Viedni, pre kultúrne angažovanú činnosť v prostredí vojvodinských Slovákov bol stíhaný. Pred väzením zutekal do Spojených štátov amerických, kde v krajanskom prostredí pôsobil ako novinár a pokračoval v kultúrnej a literárnej činnosti.

²² Slovenskí krajanovia, žijúci v Amerike, bratia Jaroslav a Daniel Siakelovci natočili na Slovensku v okolí Blatnice v Turci roku 1921 dlhometrážny nemý hraný film *Jánošík*, čím sa Slovensko dostalo medzi prvých desať krajín sveta, ktoré takýto film vyrobili. Film v roku 1995 zapísalo UNESCO do svetového kultúrneho dedičstva.

²³ Vladimír Hurban Vladimírov (1884 – 1950), známy aj pod pseudonymom VHV, dramatik, kultúrny dejateľ, spisovateľ, evanjelický farár v Starej Pazove. Jeden z najväčších slovenských dramatických modernistov, ktorý sa umelecky formoval počas viedenského štúdia. Vychádzal z viacerých modernistických smerov (impresionizmus, symbolizmus, expresionizmus). Na slovenských profesionálnych scénach sa okrem jeho expresionistickej hry *Zámka škrípi* s úspechom stretli aj jeho realistické hry s prvkami symbolizmu: *Záveje*, *Zem*. Okrem dvoch operetných libriet napísal aj dve operné libretá (*Trenčiansky Matúš*, *Mataj*).

²⁴ Vid': URSÍNIOVÁ, Terézia. *Cesty operety*. Bratislava : Opus, 1982.

verziám: v slovenskom vojvodinskom prostredí toto libreto zhudobnil Ján Podhradský,²⁵ ktorý spolu s najlepšimi slovenskými vojvodinskými hercami, spevákmi a hudobníkmi aj inscenoval túto operetu a prezentoval ju vo svojom prostredí.²⁶ Autorom druhej hudobnej verzie tejto operety je Anton Cíger.²⁷ Jeho verzia bola hraná iba raz v Čadci v roku 1935 a v slovenskom vojvodinskom prostredí v Starej Pazove (1984) v pozmenenej orchestrácii. Tretím skladateľom, ktorý zhudobnil Hurbanovo libreto, je slovenský krajan v Spojených štátoch amerických Imrich Janoška. Jeho verziu v roku 1928 naštudoval slovenský krajský literárny krúžok Národ a predviedol ju na dvoch predstaveniach v Robotníckej sokolovni v New Yorku. Táto verzia sa hrala ešte aj v Chicagu v roku 1945.²⁸ S výnimkou uvedenia Cígerovej verzie v Čadci v ochotníckom prostredí nikdy nebola táto opereta inscenovaná na Slovensku a informácie o nej sú skôr záležitosťou kultúrnych kuriozít ako serióznej recepcie. Aj prípad Hurbanovho operetného libreta s istou presvedčivosťou poukazuje, ako málo informácií máme o umení, ktoré vzniká v slovenskom vojvodinskom prostredí a ako málo je ona inkorporovaná do kultúrneho povedomia na Slovensku. Podobne by sa dalo hovoriť aj o Hurbanových operných libretách *Trenčiansky Matúš* a *Mataj*, ktoré zhudobnil Jozef Rosinský.²⁹ Tie sa však dočkali svojho profesionálneho uvedenia, no širšie vedomie kultúrneho osvojovania si týchto diel absentuje.

Okrem umeleckých oblastí, kde je evidentná ruptúra osvojovania si informácií o kultúrnom dedičstve vojvodinských Slovákov v kultúrnom prostredí Slovenska, analogickú situáciu je možné sledovať aj v ďalších oblastiach. Napríklad v národopisnom prostredí si živo dokážeme predstaviť, aké bohatstvo neobjavených informácií ešte čaká na slovenských etnografov. Preto až prekvapivo vyznieva, že po monografiu Rudolfa Bednárka *Slováci v Juboslávii* z roku 1966 nevyšla k tejto téme ďalšia väčšia monografická práca. Aj najnovšia veľmi kvalitná a bohato reflektujúca monografická syntéza o vojvodinských Slovákoch z pera Jána Botíka *Slováci vo Vojvodine*³⁰ vyšla iba vo vydavateľstve vojvodinských Slovákov a len ojedinele si nachádza cestu k vedeckej a kultúrnej obci na Slovensku. Z minuloročného výskumu Ľuboša Kačírka o múzejnej prezentácii národopisných zbierok dolnozemskej Slovákov sa poukazuje, že „jedným zo spôsobov uchovávaní svojich kultúrnych tradícií a etnicity je zakladanie národopisných zbierok a ich múzejná prezentácia ako súčasť pamäťových inštitúcií“.³¹ Mnohé vzácne artefakty z týchto

²⁵ Ján Podhradský (1891 – 1955), učiteľ, hudobník, národný dejateľ, organizátor kultúrneho života vojvodinských Slovákov. Hudobné vzdelanie získal na učiteľskej škole v maďarskom meste Baja a roku 1929 na hudobnom kurze na Hudobnej a dramatickej akadémii pre Slovensko v Bratislave. Skomponoval aj hudbu k operete *Nápitok lásky* na libreto Vladimíra Hurbana Vladimírova. Kým z operety *Pekná, nová, maľovaná kolíska* sa niektoré časti zachovali, notový materiál druhej Podhradského operety je nezvestný. Väčšinu života pôsobil ako učiteľ v slovenských vojvodinských obciach.

²⁶ Vid': BABIAK, Michal. *Pekná, nová maľovaná kolíska* v slovenskej literatúre, hudbe a kultúre. In: *Vladimír Hurban Vladimírov – tvorca modernej slovenskej drámy*. Nový Sad : Obzor, 1988, s. 78-101.

²⁷ Anton Cíger (1911 – 1976), slovenský skladateľ, dirigent, hudobný pedagóg. Hudbu vyštudoval v Záhrebe. Pôsobil na viacerých umeleckých a pedagogických postoch na Slovensku. Je autorom komorných diel, ale aj kantát, baletu, symfónii, 16 omší, zhudobneného eposu *Detvan*, ako aj zberateľom a upravovateľom ľudových piesní.

²⁸ BABIAK, ref. 26, s. 98-99.

²⁹ Jozef Rosinský (1897 – 1973), slovenský skladateľ. Hudbu študoval na viacerých školách vo Francúzsku a Taliansku. Autor cirkevných (okrem iného aj 18 omší) a svetských diel. Medzi najvýznamnejšie patria opery *Mataj* (1931) a *Čalmak* (1940), obe boli uvedené v Slovenskom národnom divadle v Bratislave. Opera *Trenčiansky Matúš* (1936) bola uvedená na Pribinových oslavách v Nitre.

³⁰ BOTÍK, Ján. *Slováci vo Vojvodine*. Nový Sad : Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2016.

³¹ KAČÍREK, Ľuboš. *Múzejná prezentácia národopisných zbierok dolnozemskej Slovákov*. In: *Národopisné aspekty v kultúre dolnozemskej Slovákov*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2017, s. 107.

národopisných zbierok zostávajú ale iba pre oči a dušu samotných dolnozemskej Slovákov a analogicky k tomuto javu aj najväčšia časť kultúrnych fenoménov vojvodinských Slovákov zostáva neznámym, alebo v lepšom prípade nepreskúmaným poľom pre slovenskú vedeckú a kultúrnu obec.

Je pritom ale viac ako samozrejmé, že poznanie kultúry vojvodinských – ale aj ostatných zahraničných Slovákov – nie je len dlh, ktorý má prostredie materského štátu voči svojim národným enklávam, ale aj *conditio sine qua non* na poznanie vlastných dejín a vlastnej kultúry: vyššie uvedená hložianska *Societas Slavica* nie je iba kuriozita slovenských enklávných dejín, ale aj významný kameň v kontexte diela najvýznamnejšieho slovenského slavistu Pavla Jozefa Šafárika. Pazovská kostolná veža nie je len epizóda z dejín evanjelikov z južných hraníc strednej Európy, ale aj významným okamihom slovenských národných dejín, rovnako ako aj širšieho kontextu európskych cirkevných dejín. Bez náležitého poznania volieb v kulpínskom volebnom okrese nedokážeme pochopiť ani Karola Kuzmányho,³² ktorý podpísal dohodu o spoločnom postupe Slovákov a Srbov v tomto okrese, ale ani slovenské politické dejiny, keďže práve na základe tejto dohody boli v Kulpíne za poslancov do uhorského snemu zvolení Viliam Pauliny Tóth³³ a rokoch 1905 a 1906 Milan Hodža.³⁴

Bez toho, aby sme preskúmali aj ich vojvodinskú časť osobnosti a tvorby, nedokážeme pochopiť ani celkový profil architekta Michala Milana Harminca,³⁵ maliara Karola Miloslava Lehotského,³⁶ prvú slovenskú akademickú maliarku Zuzku Medved'ovú³⁷ či hudobných skladateľov Mikuláša Schneidera-Trnavského³⁸ a Viliama Figuš-Bystreho.³⁹

Prítomný text si nenáročoval urobiť komplexný prehľad javov kultúrneho dedičstva vojvodinských Slovákov a reflektovať ich miesto v slovenskej kultúre. Na vybraných príkladoch sa poukázalo, ako málo má kultúrny kontext na Slovensku informácií o kultúre Slovákov vo Vojvodine. Poznanie a osvojenie si týchto poznatkov by bolo nielen príspevkom k lepšiemu

³² Karol Kuzmány (1806 – 1866), významný slovenský kultúrny, spoločenský a cirkevný dejateľ, prvý podpredseda Matice slovenskej, spisovateľ a superintendent evanjelickej cirkvi. Roku 1865 podnikol v rámci tzv. patentálnych bojov cestu medzi vojvodinských Slovákov.

³³ Viliam Pauliny Tóth (1826 – 1877), významný slovenský kultúrny a spoločenský dejateľ, politik, spisovateľ, podpredseda Matice slovenskej. V rokoch 1869 – 1872 bol v Kulpíne zvolený za poslanca uhorského snemu.

³⁴ Milan Hodža (1878 – 1944), významný slovenský politik, štátnik, novinár, publicista, v medzivojnovom Československu zastával významné politické posty – od ministerského po predsedu vlády. V roku 1905 a v opakovaných voľbách roku 1906 bol v Kulpíne zvolený za poslanca uhorského snemu.

³⁵ Michal Milan Harminc (1869 – 1964), významný slovenský architekt a staviteľ, kulpínsky rodák. Po krátkom pôsobení v Budapešti žil a tvoril až do smrti na Slovensku. Je autorom množstva významných diel: tri budovy Slovenského národného múzea v Bratislave a Martine, budovy Tatra banky, hotela Carlton, kostolov v Černej, v Bratislave na Legionárskej ulici, Lamači, Žiline, Terchovej, administratívnych budov atď.

³⁶ Karol Miloslav Lehotský (1879 – 1929), významný slovenský maliar, lalíťský rodák. Po štúdiu v Prahe a Viedni, žil vo Vojvodine a na Slovensku. Autor portrétov významných osobností slovenského národného života, impresionistických a mysticko-alegorických diel.

³⁷ Zuzka Medved'ová (1897 – 1985), prvá slovenská akademická maliarka, petrovska rodáčka. Po štúdiách v Záhrebe, Prahe a Mnichove pôsobila na Slovensku. Významná portrétistka, krajinkárka, ale aj autorka obrazov s historickou tematikou.

³⁸ Mikuláš Schneider-Trnavský (1881 – 1958), významný slovenský hudobný skladateľ, autor sólových piesní, diel komornej hudby, opery, Jednotného katolíckeho spevníka atď. Po štúdiách v Budapešti a Viedni pôsobil aj v Bečkereku (dnes Zreňanin) vo Vojvodine, kde okrem činnosti pre tamojší srbský pravoslávny zbor prichádzal do styku aj s predstaviteľmi slovenského kultúrneho života.

³⁹ Viliam Figuš-Bystřý (1875 – 1937) významný slovenský hudobný skladateľ, autor prvej slovenskej národnej opery *Detvan*, autor diel komornej hudby, zberateľ a upravovateľ slovenských ľudových piesní. V rokoch 1903 – 1907 pôsobil ako učiteľ na slovenskej škole v obci Padina vo Vojvodine.

poznaniu kultúry tejto slovenskej enklávy, ale by prispelo aj k celkovému komplexnejšiemu poznaniu slovenskej kultúry ako takej. Uzavierať priestor slovenskej kultúry iba do prostredia štátnych hraníc je ochudobňujúcim a skresľujúcim pohľadom.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- ANDRUŠKA, Peter (2005). *Osobnosti a osobitosti dolnozemskej literatúry*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa.
- BABIAK, Michal (1988). *Vladimír Hurban Vladimírov – tvorca modernej slovenskej drámy*. Nový Sad : Obzor.
- BEDNÁRIK, Rudolf (1966). *Slováci v Juhoslávii*. Bratislava : Slovenská akadémia vied.
- BIELIK, František – SIRÁCKY, Ján – BALÁŽ, Claude (1984). *Zabraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo*. Martin : Matica slovenská.
- BOTÍK, Ján (2011). *Dolnozemskej Slováci*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- BOTÍK, Ján (2016). *Slováci vo Vojvodine*. Nový Sad : Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.
- BOTÍKOVÁ, Marta (1995). Slováci v zahraničí. In: *Slovensko*. Bratislava : Perfekt, s. 332-371.
- ČELOVSKÝ, Samuel (2011). *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec : Miestny odbor Matice slovenskej Báčsky Petrovec.
- HARPÁŇ, Michal (2000). *Zápas o identitu*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- HUČKOVÁ, Dana (2013). Pojem národná literatúra a jeho interpretačné kontexty. In: *World Literature Studies : časopis pre výskum svetovej literatúry*, č. 5 [22], špeciálne číslo, s. 25-33.
- KAČÍREK, Ľuboš (2017). Múzejná prezentácia národopisných zbierok dolnozemskej Slovákov. In: *Národopisné aspekty v kultúre dolnozemskej Slovákov*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 107-114.
- LENOVSKÝ, Ladislav (2016). *Naši vo svete – Slováci južne od hranice Slovenska 1*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- LENOVSKÝ, Ladislav (2017). *Naši vo svete – Slováci južne od hranice Slovenska 2*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- MARČOK, Viliam a kol. (2004). *Dejiny slovenskej literatúry III. Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX. storočia*. Bratislava : Literárne a informačné centrum.
- MIKLOVIC, Jaroslav (2008). *Stará Pazova 1769 – 1794*. Stará Pazova : Centar za kulturu : Kanadem.
- MRÁZ, Andrej (2004). *Rozhovory o vojvodinských Slovákoch 1*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum.
- ORMIS, Ján V. (2013). Kultúrne snahy Slovákov v Juhoslávii. In: ORMIS, Ján V. *Literárno-historická publicistika*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, s. 339-397.
- SIRÁCKY, Ján (1966). *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava : Matica slovenská.
- SIRÁCKY, Ján a kol. (1980). *Slováci vo svete 1*. Martin : Matica slovenská.
- URSÍNYOVÁ, Terézia (1982). *Cesty operety*. Bratislava : Opus.
- VEREŠ, Adam (1930). *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve juhoslovanskom v slove a obrazoch*. [Báčsky] Petrovec : Nákladom vlastným.
- VOJNÍČOVÁ FELDYOVÁ, Svetlana (Ed.) (2017). *Slovenská evanjelická augsburského vyznania cirkev v Srbsku v slove a obrazoch*. Nový Sad : Slovenská evanjelická a. v. cirkev v Srbsku.

Elektronické pramene:

<http://www.slovackizavod.org.rs/>

Hlinená keramika z obce Tajov

Jana Koltonová

Mgr. Jana Koltonová
The Central Slovak Museum in Banská Bystrica
Nám. SNP 4/A
974 01 Banská Bystrica
Slovakia
email: koltonova@ssmuzeum.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:131-140

Earthenware from Tajov village

Clay is a very widespread and easily moldable material. People have used it from the very beginning for their needs. We can use clay to make various useful, decorative or iconic artifacts. However, clay has found the most frequent use in the manufacture of dishes. Clay products are the most common evidence around the world that helps to determine the stages of the societal development. This article provides information about the history, production method, and assortment of clay products from Tajov village. The ceramics from the village of Tajov were functional, original and extremely nice and they are a proof of the ability and creative expression of our ancestors. The Sedilek family was the last family in Tajov known to perform this craft.

Key words: clay, pottery, village Tajov, museum collections, Sedilek family

Cieľom príspevku je predstaviť históriu, technológiu výroby, výzdobné techniky a sortiment tajovskej keramiky na základe zbierkových predmetov z etnografickej zbierky Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici (ďalej len SSM), ako aj poslednú známu hrnčiarsku rodinu z Tajova, rodinu Sedilekvcov.

Hrnčiarstvo na Slovensku

Tradičné hrnčiarstvo predstavuje významnú časť nášho kultúrneho dedičstva. Už v prvých storočiach nášho letopočtu pôsobili súčasne so zhotovovaním nádob voľnou rukou na území dnešného Slovenska celé špecializované osady zamerané na hrnčiarsku výrobu. Špecializácia hrnčiarskej výroby pravdepodobne jestvovala v niektorých poddanských osadách nepretržite už od raného stredoveku. V období stredoveku patrilo hrnčiarstvo k najrozšírenejším remeslám. Avšak v zakladaní cechových organizácií zaostávalo za inými remeslami. Jediným doloženým hrnčiarskym cechom z obdobia stredoveku je hrnčiarsky cech v Bardejove, ktorého artikuly pochádzajú z roku 1485.¹ Toto zaostávanie v zakladaní hrnčiarskych cechov mohlo byť spôsobené tým, že hrnčiari patrili medzi najchudobnejších remeselníkov a na zakladanie cechu nemali dostatok finančných prostriedkov. Inou príčinou mohlo byť aj rozvinuté hrnčiarske remeslo na dedinách, ktoré svojimi výrobkami mohlo zásobovať aj mestá.

V novoveku sa zakladanie cechov podstatne zintenzívnilo. Od prvej polovice 16. storočia nachádzame hrnčiarske cechy na 57 miestach na území Slovenska.² Prevalu medzi hrnčiarskymi cechmi mali východoslovenské mestá ako Košice (1514), Spišské Podhradie (1547), Prešov (1550), Kežmarok (1556) či Levoča (1570). Na západnom Slovensku to bol Šamorín (1540),

¹ HOUDEK, Ivan. *Cechovníctvo na Slovensku*. Turčiansky Svätý Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1943, s. 22.

² PALÍČKOVÁ-PÁTKOVÁ, Jarmila. *Ludová výroba na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1992, s. 45.

Trnava (1567), Bratislava (1569) a Trenčín (1584). Zo 16. storočia je na strednom Slovensku známy jediný cech hrnčiarov, a to v Žiline (1582).³ V 17. a 18. storočí máme zmienky o väčšom počte hrnčiarskych remeselníkov v mestách Stupava, Pezinok, Komárno, Čhtelnica, Veľké Leváre, Beluša, Bytča, Žilina, Ľubietová Brezany a vo viacerých lokalitách horného Ponitria a Považia.⁴ Po zrušení cechov v roku 1872 sa cechy transformovali na rôzne spolky a združenia, kde postupne doznievali cechové zvyklosti a tradície.

Cechové organizácie na dedinách vznikali podstatne neskôr ako v mestách, čo súviselo so závislosťou od zemepána. V niektorých dedinských strediskách bolo hrnčiarstvo na takom stupni, že prekračovalo úroveň domácej produkcie, v dôsledku čoho zemepáni časom potvrdzovali svojim poddaným výrobcom ich cechové predpisy. Týmto ich právne a fakticky povýšili do stavu uznávaných remeselníkov, čo im popri iných profesionálnych výhodách umožnilo najmä legalizovaný predaj výrobkov. Avšak príslušnosť k zemepanskému cechu neznamerala uvoľnenie zo samotnej poddanskej závislosti.⁵

Základným predpokladom na vznik, rozšírenie a nepretržitú existenciu hrnčiarskych centier bola kvalitná hĺina, zemité hĺinky – engoby na povrchovú úpravu a výzdobu komponentov na priesvitné glazúry,⁶ dostatok dreva na vypaľovanie riadu a v nemalej miere aj výskyt rúd. V niektorých oblastiach Slovenska sa nachádzala hĺina takého vynikajúceho zloženia, že ju vyvážali aj do vzdialenejších krajov. Hrnčiarstvo podporovala aj potreba keramických výrobkov pri príprave a uschovávaní potravín, ich nosení, pri práci v gazdovstve a dome, ale aj rôznych ďalších remeslách. Hrnčiari okrem riadu vyrábali aj kachlice a pracovali ako kachliari. Každý región mal popri univerzálnych i svoje špecifické výrobky a najmä svojský, charakteristický dekór, odhliadnuc od farebnosti a kvality hĺiny, ktorá bola na rôznych miestach Slovenska rôzna.⁷ K utváraní miestnych špecifik v nemalej miere prispeli aj kreatívne schopnosti hrnčiarskych majstrov.⁸ Hrnčiarsky riad sa od začiatku 18. storočia stával doménou ľudových vrstiev aj pre relatívnu zriedkavosť a cenovú nedostupnosť výrobkov z iných, vzácnejších materiálov. Sklo, cín, meď, porcelán, fajansa či kamenina boli ešte vyhradené predovšetkým náročnejším a zámožnejším kruhom.

V kontexte slovenskej tradície výroby keramiky, ktoré má SSM zastúpené vo svojom zbierkovom fonde, zastávajú významné miesto v rámci banskobystričského regiónu dielne v Banskej Bystrici a Ľubietovej. Hrnčiarsky cech v Banskej Bystrici nám dokladajú zachované cechové artikuly z roku 1699.⁹ Banská Bystrica patrila v 18. storočí medzi významné remeselnícke centrá. V roku 1750 bolo v meste 50 rôznych výrobných odvetví, z toho bolo 13 hrnčiarov a šesť majstrov malo po jednom tovarišovi.¹⁰ V roku 1797 bol v meste založený menší podnik na výrobu hlinených nádob.¹¹ Zuzana Drugová vo svojom príspevku uvádza, že výrobky banskobystričských keramikárov niesli znaky mestského vkusu, vyznačovali sa tenkým

³ PLICKOVÁ, Ester. *Krásna hĺiny : Tri storočia tradičného hrnčiarstva na Slovensku*. Bratislava : Fortuna Print, 1996, s. 11.

⁴ PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, ref. 2, s. 45.

⁵ Hrnčiar nebol oslobodený od povinnosti pravidelne odovzdávať vrchnosti ako naturálnu rentu príslušné množstvo riadu a zdarma stavať v kaštieľoch kachľové pece. In: PLICKOVÁ, ref. 3, s. 11.

⁶ PASTERIKOVÁ, Marta. *Hrnčiarstvo*. Bratislava : ÚEUV, 2011, s. 4.

⁷ PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, ref. 2, s. 47.

⁸ PLICKOVÁ, ref. 3, s. 18-19.

⁹ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období cechov*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1972, s. 195.

¹⁰ ŠPIESZ, ref. 9, s. 146.

¹¹ PISOŇ, Štefan. *Slovník obcí Banskobystrického okresu*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 133.

črepom, zelenou glazúrou a boli bez zdobenia. Výnimočne boli použité vodorovné ryté línie.¹²

Ďalším významným hrnčiarskym strediskom na strednom Slovensku bola Ľubietová, ktorá v roku 1379 dostala mestské privilégia. Cech hrnčiarov patril popri iných cechoch medzi tie významnejšie.¹³ Prvé historické správy o Ľubietovskom hrnčiarstve pochádzajú z prvej polovice 17. storočia.¹⁴ Ľubietovský hrnčiarsky cech mal od 15 do 70 členov. Podľa sčítania v roku 1828 bolo v Ľubietovej 35 hrnčiarskych majstrov.¹⁵ Ľubietovská keramika sa vyznačuje bielym dekórom na tmavohnedom podklade. Výzdobu tvoria najmä geometrické prvky ako bodky, vlnovky, vodorovné línie, ktoré sú pospájané do rôznych štylizovaných kvetinových motívov.

Hrnčiarske dielne v Tajove a Vlkanovej nedosiahli významnejšie postavenie v rámci bansko-bystrického regiónu, čo potvrdzujú aj skromné informácie o týchto dielnach. Hrnčiarska výroba v obci Vlkanová je mladšieho dáta a udržala sa do roku 1947 – 1948 a vyznačovala sa jednoduchosťou a úžitkovosťou. Najčastejšou výzdobou bolo jednofarebné glazovanie na hnedo, zeleno a žltlo. Maľovaný dekór mohol byť geometrický alebo jednoduchý kvetinový.¹⁶

Hrnčiarska výroba začína v mestách upadať od polovice 19. storočia. Naproti tomu v malých mestečkách a na dedinách ešte aj na prelome 19. a 20. storočia pracoval celý rad hrnčiarov. Postupom času však pôvodné hrnčiarske výrobky vytlačala priemyselná výroba a lacný plechový, smaltovaný a kameninový riad.¹⁷

Ako bolo vyššie spomenuté, hrnčiari sa radili medzi najpočetnejších, ale aj najchudobnejších remeselníkov. Polohu ich obydlija ovplyvňovala blízkosť zdroja kvalitnej hliny, aj keď pozícia dielne v rámci sídla je skôr výrazom sociálneho postavenia remeselníka a jeho majetkových pomerov. Z hľadiska vlastníctva pôdy vystupuje hrnčiar ako želiar alebo podželiar. Dielňa s pecou sa nachádzala v zástavbe bloku domu, respektíve pec stavali pred domami alebo vo dvore. Veľmi dôležité boli aj povahové vlastnosti a schopnosti hrnčiarov, rovnako ako aj iných remeselníkov. Najväčšmi sa cenili usilovnosť a pracovitosť. Keďže produktivitou práce sa nemohli vyrovnáť továrenskej výrobe, vyrovnávali túto nevýhodu dĺžkou pracovného času a intenzitou práce.¹⁸

Tajovská keramika

Tajovská keramika je na Slovensku pomerne málo známa. Zmienky o nej nachádzame v zborníku venovanom Jozefovi Gregorovi-Tajovskému,¹⁹ okrajovo sa jej dotkla Ester Plicková v publikácii *Krásna hlína : Tri storočia tradičného hrnčiarstva na Slovensku*.²⁰ Spomína ju tiež Zuzana Valentová vo výskumnej správe uloženej v dokumentačnom fonde Múzea ľudovej umeleckej

¹² DRUGOVÁ, Zuzana. Keramika a majolika v zbierkach Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. In: *Remeselná výroba s akcentom na hrnčiarsku, džbankársku, kachliarsku a kameninovú produkciu*. Rimavská Sobota : Gemersko-malohontské múzeum, 2004, s. 114.

¹³ PISOŇ, ref. 11, s. 258.

¹⁴ DRUGOVÁ, ref. 12, s. 117.

¹⁵ PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, ref. 2, s. 45.

¹⁶ VALENTOVÁ, Zuzana. *Výskum keramiky v okolí Banskej Bystrice. výskumná správa*. Bratislava : ÚEUV, 1981, s. 32.

¹⁷ PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, ref. 2, s. 48.

¹⁸ Hrnčiarske dielne bývali zväčša aj obydlija hrnčiara a jeho rodiny. Vo vidieckom prostredí sa tieto domy nachádzali v blízkosti vhodných hlinísk, na pridelenej obecnej pôde, na malých poľnohospodársky nevhodných parcelách a v bezpečnej protipožiarnej vzdialenosti od ostatných domov. In: MLYNKA, Ladislav. *Remeselnícky majster vo vidieckom spoločenstve*. In: *Remeselná výroba s akcentom na hrnčiarsku, džbankársku, kachliarsku a kameninovú produkciu*. Rimavská Sobota : Gemersko-malohontské múzeum, 2004, s. 14.

¹⁹ ŠEBO, Jozef. Tajov – rodisko Jozefa Gregora-Tajovského. In: *Jozef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 19-21.

²⁰ PLICKOVÁ, ref. 3, s. 23-24.

výroby v Stupave,²¹ Zuzana Drugová v príspevku uverejnenom v zborníku *Remeselná výroba s akcentom na hrnčiarsku, džbankársku, kachliarsku a kameninovú produkciu*²² a krátka zmienka sa objavuje aj v *Ludovom umení na Slovensku* od Františka Kalesného.²³ Neznalosť jej pôvodu môže byť spôsobená aj tým, že si tajovskí hrnčiari svoje výrobky nesigovali. Výrobok predaný na trhoch v Banskej Bystrici tak mohol putovať do rôznych končín nášho územia a späť, bez akýchkoľvek pomôcok, bolo pre bádateľov ťažšie určiť pôvod tejto keramiky.

Obec Tajov leží 5 km od Banskej Bystrice v doline Tajovského potoka, ktorý pramení na svahoch Kremnických hôr. Prvé zmienky pochádzajú z 15. storočia v súvislosti s ťažbou vzácnych rúd v chotári obcí Tajov a Jabříková, ktoré sa na mieste aj spracúvali.²⁴ A, ako už bolo uvedené vyššie, dobré hrnčiarske hliny sa vyskytovali tam, kde aj rudy, čo pravdepodobne podnietilo vznik hrnčiarskej výroby v tejto lokalite.

Nie je známe, kedy sa v obci začala datovať tradícia hrnčiarskej výroby. Informácie o hrnčiarskej výrobe získal učiteľ Jozef Šebo od vtedy ešte žijúceho posledného hrnčiarskeho majstra Jozefa Sedileka – od Jergov.²⁵ Na základe môjho výskumu som nenarazila na zmienky o iných hrnčiaroch, ako boli Sedilekovi. Tak ako sú skromné informácie o tajovskej keramike, ešte skromnejšie sú zmienky o jej výrobcach. Je na škodu, že sa o nich nezachovali takmer žiadne doklady či písomnosti, ktoré by nám priblížili ich život. Pri výskume ich života som teda vychádzala z informácií od učiteľa Šeba, z výskumnej správy Zuzany Valentovej a napokon z vlastného výskumu v Štátnom archíve v Banskej Bystrici a v obci Tajov. Treba podotknúť, že v spomínanej výskumnej správe sa uvádza, že už v roku 1981 bolo ťažké získať informácie o tejto rodine hrnčiarov.²⁶

Technológia výroby, výzdobné techniky a farebnosť dekoru

Na výrobu tajovskej hrnčiny sa používala hlina, ktorá sa dovážala z Vlkanovej²⁷ a Podlavíc,²⁸ ale ťažila sa aj v obci. Hlina sa spracovávala tak, že sa rozmiešala na kašu v sude s vodou, precedila sa sitom a žliabkom sa voda odvieďla. Následne sa hlina sušila v črepoch. Po jej vysušení sa na doske najemno roztĺkla a nohami dobre vymiesila. Hlina sa modelovala na hrnčiarskom kruhu, ktorý sa v Tajove nazýval *šajba*. Na výrobu tanierov a mís mali hrnčiari sadrový model, na ktorý naložili hlinu a točiac modelom na kruhu vytvárali súmerné výrobky. Krpky sa vyrábali z troch kusov. Najskôr sa vytočila spodná širšia časť, potom užšia a menšia horná s tenkým hrdlom. Nakoniec sa priložilo ucho.²⁹

Pripravené nádoby sa pálili v peci, o ktorej sa, žiaľ, nezachovali žiadne písomné pramene, takže nepoznáme jej tvar. Krpky sa pálili na hlinených policiach vedľa seba, taniere na sebe, oddelené hlinenými kolíčkami *pučlikami*. Po prvom vypálení sa výrobky *gliedili*. *Glieda* sa vyrábala podomácky zmiešaním piesku, soli, skla a zvláštnej prísady. Sklo sa muselo najskôr v črepoch zliať, potom sa vzniknuté hrče roztĺkali na drobné čiastočky a zomleli na prach. Išlo o veľmi namáhavú prácu, pretože zmes na gliedenie musela byť veľmi jemná. Po zagliedení sa znova

²¹ VALENTOVÁ, ref. 16, s. 27.

²² DRUGOVÁ, ref. 12, s. 109-124.

²³ Kalesný sa zmiňuje o bývalom hrnčiarovi Sedilekovi z Tajova. In: KALESNÝ, František. *Ludové umenie na Slovensku*. Martin : Osveta, 1956, s. 38.

²⁴ PISOŇ, ref. 11, s. 352-353.

²⁵ ŠEBO, ref. 19, s. 19.

²⁶ NAHÁLKOVÁ, Jana. Tajovská keramika. In : *Tajovské noviny*, roč. 18, 2017, č. 3, s. 3.

²⁷ VALENTOVÁ, ref. 16, s. 27.

²⁸ ŠEBO, ref. 19, s. 19.

²⁹ ŠEBO, ref. 19, s. 19.

vypaľovalo. Vrstva gliedy na nádobe nesmela byť hrubšia ako tenký papier. Naraz sa zvyklo páliť aj 1 000 – 1 200 výrobkov. Každé pálenie trvalo dva dni a dve noci, a to raz do mesiaca.³⁰

Hotové výrobky zdobili tajovskí hrnčiarbi bielou a červenou farbou nazývanou *angliš rôt*, ktorú si hrnčiarbi kupovali a na chrbte nosili z fabriky na výrobu hlineného riadu v Kremnici, pričom z Kremnice do Tajova prechádzali hrebeňom Kremnických vrchov.³¹ Svoje výrobky zdobili *maľovaným dekórom*, technikou *mramorovania* a *rytým dekórom*.³²

Maľovaný dekór sa na tajovských výrobkoch vyskytoval vo forme obvodových čiar a pásu s vlnovkou. Maľoval sa štetcom a vlnovka v ploche farebného pásu vznikala ako stopa po plochom predmete (drievku).³³

Obr. č. 1: Detail výzdoby na mliečniku

dekór rytý. Ten sa na výrobkoch vytváral ostrým predmetom. Hrnčiarbi na výrobky vyrývali rok a meno majiteľa, ale aj rôzne žartovné či poučné nápisy.

Pri technike *mramorovania* získala hrnčiarbi vzhľad podobný prírodnému mramoru. Hrnčiarbi ho dosiahli tak, že nádoby, čerstvo namočené v základnej farbe, sa fľkali bielou farbou a pohybujúc v rukách rôznymi smermi sa na nich vytvárali nepravidelné tvary, čím vznikol požadovaný efekt. V Tajove túto výzdobu nazývali *kvetmi*.³⁴ Etnografka Marta Pastieriková uvádza, že mramorovanie bolo v ľudovej hrnčiarbi pomerne zriedkavé.³⁵

Na nádobách v tvare knížiek sa okrem maľovaného dekóru vyskytuje často aj

Sortiment výrobkov

Sortiment tajovských výrobkov bol rôznorodý, čoho dôkazom sú aj predmety, ktoré sa nachádzajú v etnografickej zbierke SSM.

Obr. č. 2: Sortiment tajovských výrobkov

Väčšina predmetov sa do múzea dostala v 50., 60., a 70. rokoch 20. storočia. Prvý výrobok tajovských hrnčiarov uvedený v Knihe prírastkov je z roku 1908. Z morfológického hľadiska sú v zbierkach SSM zastúpené tieto druhy a tvary:

1. džbán
2. džbán pyskatý
3. krpka bez pyšteka
4. mliečnik
5. hrnček
6. šálka

³⁰ ŠEBO, ref. 19, s. 20.

³¹ ŠEBO, ref. 19, s. 20.

³² NAHÁLKOVÁ, ref. 26, s. 3.

³³ VALENTOVÁ, ref. 16, s. 27.

³⁴ ŠEBO, ref. 19, s. 20.

³⁵ PASTIERIKOVÁ, ref. 6, s. 29.

7. tanier
8. misa
9. črpák
10. obedár
11. nádoba v tvare modlitebnej knižky
12. tégliky a mištičky na skúšanie akosti rudy.

1. Zachované džbány majú baňatý tvar, krátke valcovité hrdlo, pod ktorým je prstencový výčnelok. Na výčnelok sa napája masívne ťahané ucho. Ústie je zosilnené prečnievajúcim okrajom. Výška džbánov je okolo 18 cm.

2. Džbán pyskatý má baňatý tvar a široké ústie tvarované do veľkého pyšteka. Pod ústím je napečené masívne ucho. Veľkosť týchto džbánov je 16 cm a priemer ústia 8 – 10 cm.

3. Krpka má baňatý tvar a na bokoch je značne sploštená. Pod hrdlom má prstencový výčnelok, na ktorý sa napája klenuté ucho. Ústie je zosilnené prečnievajúcim okrajom. Hlinené krpky sa rozlišovali podľa toho, či sa používali na pálenku alebo na mlieko. Tie na pálenku mali pyštek, krpky na mlieko boli, naopak, bez pyšteka, aby sa dala krpka dobre zazátkovať. V zbierkach SSM sa nachádzajú krpky rôznej výšky, od 11 do 31 cm. Technika zdobenia u krpiek je mramorovanie alebo maľovaná vlnovka.

4. Mliečniky sú vysoké 20 – 21 cm a majú mierne vypuklý tvar. Klenuté ucho je napojené k ústiu. Dekor tvorí maľovaná vlnovka pod hrdlom mliečnikov.

5. Hrnčeky majú baňatý tvar, krátke hrdlo, ktoré sa k ústiu lievikovite rozširuje, a jedno silné ucho. V zbierke nájdeme aj hrnčeky, ktoré majú na hornom okraji jemný pyštek. Výška hrnčekov sa pohybuje od 8 do 10 cm s priemerom ústia 7 – 8 cm.

6. Tvarovo zaujímavé sú hlinené šálky. Od dna k okraju sú lievikovite rozšírené a uško majú sformované do tvaru kosoštvorca. Pod ústím a na spodnej výduti majú obvodovú ryhu. Šálky sú zvonka i zdnuka vyliate bielou engobou. Na povrchu sú poliate ešte červenou engobou a zdobené technikou mramorovania. Výška šálok je 7 cm a priemer ústia 8 cm.

7. Taniere majú hlboký tvar s rozšíreným okrajom, výšku do 5 cm a priemerom 20 – 22 cm.

8. Misa má, podobne ako tanier, hlboký tvar, avšak pri hornom okraji má z každej strany po jednom uchu. Priemer horného okraja sa pohybuje okolo 26 cm a na výšku má 8 – 10 cm.

Obr. č. 3: Hlinený črpák

9. V etnografickej zbierke SSM sa nachádza aj hlinený črpák. Jeho ucho je obdĺžnikového tvaru s dvoma výrezmi. Horný, napoly predelený, oblúkovitý výrez prečnieva nad ústie nádoby. Vonkajšia glazúra je tehlová. Dekor tvorí hnedá horizontálna vlnovka pretínajúca stredom pás tehlovej farby. Vlnovka je umiestnená v bielom poli ohraničenom pruhmi tehlovej farby, pričom horný pruh tvorí obrubu ústia. Vnútorňá glazúra je biela. Hlinený črpák slúžil na pitie žinčice.³⁶

³⁶ Rozmery hlineného črpká ev. č. E-02300: výška = 9 cm, výška ucha = 12 cm, Ø ústia = 10 cm, Ø dna = 10 cm.

10. O tom, že hrnčiari dokázali uspokojiť potreby svojich zákazníkov, svedčí aj praktický hlinený obedár. Skladá sa zo štyroch do seba zapadajúcich valcovitých misiek a pokrievky. Každá miska má na bokoch ušká. Misky, ako aj pokrievka, ktorá má tvar tanierika, sú poliate bielou a červenou engobou a zdobené technikou mramorovania. Rozmery hlineného obedára sú: výška 7,3 cm, priemer dna 15 cm, priemer ústia 14,7 cm; pokrievka: priemer 15,3 cm, výška 3,5 cm, celková výška obedára je 30,5 cm.

11. Tajovskou špecialitou však boli *svadobné* alebo *pijacie knižky*. Sú to keramické nádoby v tvare modlitebných knižiek. Farebnosť je u nich najčastejšie tmavohnedá s rytým dekórom. Ďalej sú zdobené technikou mramorovania, ale aj maľovaným dekórom. Zaujímavosťou sú texty, ktoré tvoria súčasť výzdoby a sú ryté do vyschnutej glazúry pred pálením. Ide prevažne o datovanie a meno majiteľa. Avšak vyskytujú sa na nich aj texty koncipované ako prípitky, výzvy k pitiu či zdôrazňujúce vzťah človeka a predmetu. Takým príkladom je nápis: „...Z tejto iný môže sa modliť, ale ja môžem piť. S touto knižkou treba chodiť do krčmy. Nech požehná Bob jeho dom a mňa dobrým zdravím, to si sebe želám.“⁶⁷ Žiaľ, nie všetky *pijacie knižky* nachádzajúce sa v zbierkach sú lokalizované, avšak na základe farebnosti a spôsobu prevedenia dekorácie môžeme predpokladať, že sú to predmety vyrobené v Tajove. *Pijacie knižky* slúžili ako nádoby na pálenku alebo sa do nich v zimnom období liala horúca voda, vtedy slúžili na ohriatie rúk. *Svadobné knižky* nachádzajúce sa v etnografickej zbierke SSM sú datované v rozmedzí rokov 1856 až 1901.

Obr. č. 4:
Pijacia knižka z roku 1856

Najstaršou *pijacou knižkou* vo fonde SSM je *pijacia knižka* datovaná rokom 1856. Patrí k najstarším zbierkam múzea. Z katalogizačnej karty sa dozvedáme, že táto hlinená nádoba v tvare knihy bola zakúpená v roku 1908 za 80 halierov. Poliatá je tmavohnedou engobou a zdobená rytým geometrickým a písaným dekórom. Na prednej strane sa nachádza kružnica, uprostred ktorej je trojramenný kríž na podstavci. Nad ním sa nachádza rytý nápis: „Túto knižku kto vezme, ten dobra né“, text pokračuje pod kružnicou: „[nečitateľné] veľike“. Na zadnej strane je rytý text „Štefan Surovčík, tagova tojeho Knižka Roku 1856“. Pri chrbte nádoby sa nachádza vyvýšené hrdlo na nalievanie tekutiny. Predná a zadná strana je lemovaná obvodovými čiarami a malými krúžkami.³⁸

Technikou mramorovania (biela a červenohnedá engoba) je zdobená iná *pijacia knižka*. Obsahuje aj rytý text na prednej strane: „*Pijaca Kniha Roku Robena 1890*“, na zadnej strane je text: „*Prináleží Míšovi Sedilek Zmosta*“. „Listy“ nádoby sú bielej farby a spona červenohnedej. Na vrchu je vyvýšené hrdlo.³⁹

Obr. č. 5: Pijacia knižka z roku 1890 zdobená technikou mramorovania

12. Tégliky na skúšanie akosti rudy majú bankovitý tvar, hore a dole zúžený a kruhovitý podstavec. Sú terakotovej farby bez glazúry. Ich výška je 9 – 12 cm a priemer 4 cm. Na skúšanie

³⁷ Pôvodný text, v maďarskom jazyku, sa nachádza na *pijacej knižke* ev. č. E-02395 datovanej rokom 1877.

³⁸ Rozmery *pijacej knižky* ev. č. E-00182: výška = 17 cm, šírka = 11,5 cm, hrúbka = 4,5 cm, Ø hrdla = 2,5 cm.

³⁹ Rozmery *pijacej knižky* ev. č. E-07671: výška = 15 cm, šírka = 11 cm, hrúbka = 5 cm, Ø hrdla = 2,8 cm.

akosti rudy sa používali aj malé mištičky, ktoré majú výšku 2 – 3 cm a priemer ústia 5 – 5,5 cm. Sú nízke, plytké a majú tvar kužeľa. Hlina je prírodnej okrovej farby bez glazúry.

Sedilekovci – poslední tajovskí hrnčiarri

Jozef Sedilek sa remeslu vyučil u svojho otca.⁴⁰ Narodil sa 26. novembra 1834 ako jedno z ôsmich detí Jozefovi a Ester (rod. Murgašovej) Sedilekovcom. Ako 23-ročný sa 24. júna 1857 oženil s Annou (*1840) Sedilekovou. Spolu mali osem detí, tri dievčatá a päť chlapcov (Alojzia *1858, Mária *1860, Martin *1862 – †1865, Jozef *1864, Ján *1867, Štefan *1873, Paulína *1877 – †1880, Karol *1879 – †1953). Na základe sčítania obyvateľstva, budov a dobytky z roku 1869 sa dozvedáme, že Jozef Sedilek býval so svojou rodinou v Jabríkovej, v dome s popisným číslom 31.⁴¹ Bol to akýsi dvojdóm, pretože tu žili dve rodiny. Dom mal dve izby, dve komory a jednu spoločnú kuchyňu. Slúžil ako obydlie, ale zároveň aj ako hrnčiarska dielňa. K domu prislúchali aj dve maštale, kde boli ustajnené dve kravy a dve ovce. Zápis nám ďalej hovorí o tom, kto všetko v dome žil, rok narodenia obyvateľov domu, ich vierovyznanie, rodinný stav, povolanie, rodisko či vzdelanie. V čase súpisu v dome žil Jozef Sedilek, ktorý bol hrnčiarsky majster, spolu so svojou manželkou Annou a štyrmi deťmi. Domácnosť s nimi zdieľala aj jeho sestra Zuzana (* 1835) spolu so svojím mužom Jozefom Vágnerom (*1830 – †1902), ktorý pochádzal z Riečky a pracoval ako hutník. Posledným členom rodiny bola Mária Kalina (*1823), krstná matka Jozefa a Anny.⁴²

Zmienku o Jozefovi Sedilekovi, hrnčiarskom majstrovi, nachádzame v *Adresári uborských remeselníkov a obchodníkov* z roku 1892, kde je uvedený ako hrnčiarsky majster z Jabríkovej.⁴³ Hrnčiarskemu remeslu vyučil aj svojich synov Štefana (*5. jún 1873) a Karola (15. apríl 1879 – 2. jún 1953). Štefan Sedilek s výrobkami chodil po trhoch a jarmokoch. Bol pravidelne na týždenných trhoch v Banskej Bystrici. Svoj tovar rozkladal na námestí pred Flittnerovou lekárnou. S najatým furmanom chodieval aj do Brezna, Zvolena, Ružomberka, Krupiny, Pliešoviec a do Lučenca. Na Radvanskom jarmoku si staval i šiator, lebo v Radvani mali známeho, ktorý im každý rok vypožičal drevené koníky a dosky.⁴⁴ Bratia Štefan a Karol boli poslední z rodiny, ktorí sa venovali remeslu. Spolu s nimi vymrelo aj tajovské hrnčiarsstvo.

Záver

Zmeny po 2. svetovej vojne, a predovšetkým po roku 1948 smerovali k negácii dovtedajšieho hospodárskeho a spoločenského vývoja. Socializácia mala umožniť znárodnenie podnikov a plánovité riadenie národného hospodárstva. Hrnčiarsstvo a keramická výroba sa udržali mimo existujúcich ekonomických vzťahov a postupne prešli do sféry kultúry. Akcent sa z úžitkovej funkcie presunul na estetické kritériá. Podstatne väčší záujem o hrnčiarsstvo prejavili bádatelia až po 2. svetovej vojne. V tomto období sa pozornosť venovala aj praktickým otázkam súvisiacim so zachovaním a ďalším rozvojom tradičných hrnčiarskych centier.

⁴⁰ ŠEBO, ref. 19, s. 19.

⁴¹ Obce Jabříková a Tajov boli od seba oddelené len Kráľickým potokom. V roku 1943 boli tieto dve obce spojené do obce Tajov.

⁴² MVSR - Štátny archív v Banskej Bystrici, f. Podžupanské písomnosti, Súpis obyvateľstva, budov a dobytky v roku 1869, škatuľa č. 577, sign. č. 297.

⁴³ *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke 1892* [online]. Pešť, s. 567 [cit. 21.02.2018]. Dostupné: https://library.hungaricana.hu/en/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=638&layout=

⁴⁴ ŠEBO, ref. 19, s. 20-21.

Úvod článku stručne naznačil situáciu hrnčiarskej výroby na území Slovenska v období stredoveku a novoveku. Z okolia Banskej Bystrice významnejšie postavenie v rámci tohto remesla nadobudla samotná Banská Bystrica a obec Ľubietová, čo dokazuje aj bohaté zastúpenie výrobkov v rámci etnografickej zbierky SSM. Obce Tajov a Vlkanová pravdepodobne pracovali len pre miestny trh a v rámci etnografickej zbierky majú tieto predmety podstatne menšie zastúpenie.

Cieľom príspevku bolo predstaviť históriu, technológiu výroby, výzdobné techniky a sortiment tajovskej keramiky na základe zbierkových predmetov z etnografickej zbierky Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Z uvedeného vyplýva, že pre tajovskú keramiku je typická pomerne zriedkavá technika výzdoby – mramorovanie a vychýrené tzv. *svadobné knižky* – teda nádoby v tvare modlitebných kníh. Z morfológického hľadiska sú v zbierkach zastúpené rôzne druhy a tvary výrobkov, ktoré sa používali v domácnostiach. Na základe vlastného výskumu o hrnčiarstve v obci Tajov som nenarazila na zmienky o iných výrobcoch, ako boli Sedilekovi. Písomné zmienky o počiatkoch hrnčiarskej tradície v obci sa, žiaľ, nezachovali, avšak na základe informácií o poslednom hrnčiarskom majstrovi Jozefovi Sedilekovi, ktorý sa remeslu vyučil u svojho otca, môžeme predpokladať, že hrnčiarska výroba v Tajove bola známa už koncom 18. storočia. Tento fakt však nevyvracia, ale ani nepotvrďuje to, či v obci pracovali ako hrnčiari aj iní remeselníci, keďže si svoje výrobky nijako neoznačovali. V literatúre preto nájdeme aj všeobecné označenie tajovskí hrnčiari. V prvej polovici 20. storočia hrnčiarska výroba v obci Tajov zaniká.

Tajovská keramika bola funkčná, originálna a zároveň aj neobyčajne pekná. Pre tieto hodnoty môže byť aj v súčasnosti jedinečným zdrojom umeleckej inšpirácie, a to ako z hľadiska výroby a farebnosti, tak aj z hľadiska zaujímavých morfológických tvarov.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Archívne pramene (Archival Sources)

MVSR - Štátny archív v Banskej Bystrici, f. Podžupanské písomnosti, Súpis obyvateľstva, budov a dobytka v roku 1869.

Literatúra (Bibliography)

DRUGOVÁ, Zuzana (2004). Keramika a majolika v zbierkach Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. In: *Remeselná výroba s akcentom na hrnčiarsku, džbankársku, kachliarsku a kameninovú produkciu*. Rimavská Sobota : Gemersko-malohontské múzeum, s. 109-124.

HOUDEK, Ivan (1943). *Cechovníctvo na Slovensku*. Turčiansky Svätý Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť.

KALESNÝ, František (1956). *Ľudové umenie na Slovensku*. Martin : Osveta.

Magyarország iparosainak és kereskedőinek czím- és lakjegyzéke 1892 [online]. Pešť, s. 567 [cit. 21.02.2018]. Dostupné: https://library.hungaricana.hu/en/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=638&layout=s

MLYNKA, Ladislav (2004). Remeselnícky majster vo vidieckom spoločenstve. In: *Remeselná výroba s akcentom na hrnčiarsku, džbankársku, kachliarsku a kameninovú produkciu*. Rimavská Sobota : Gemersko-malohontské múzeum, s. 9-17.

NAHÁLKOVÁ, Jana (2017). Tajovská keramika. In: *Tajovské noviny*, roč. 18, č. 3, s. 3.

- PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, Jarmila (1992). *Ľudová výroba na Slovensku*. Bratislava : Veda. ISBN 80-224-0097-1.
- PASTIERIKOVÁ, Marta (2011). *Hrnčiarstvo*. Bratislava : ÚĽUV. ISBN 978-80-88852-89-6.
- PISOŇ, Štefan (1968). *Slovník obcí banskobystrického okresu*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo.
- PLICKOVÁ, Ester (1996). *Krása blíny : Tri storočia tradičného hrnčiarstva na Slovensku*. Bratislava : Fortuna Print. ISBN 80-7153-091-3.
- ŠEBO, Jozef (1956). Tajov – rodisko Jozefa Gregora-Tajovského. In: *Jozef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, s. 19-21.
- ŠPIESZ, Anton (1972). *Remeslo na Slovensku v období cechov*. Bratislava : Slovenská akadémia vied.
- VALENTOVÁ, Zuzana (1981). *Výskum keramiky v okolí Banskej Bystrice: výskumná správa*, Bratislava : ÚĽUV.

Prezentácia pamiatok v Nitre a okolí ako jedna z ciest k budovaniu pozitívneho vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu¹

Zuzana Borzová

doc. Mgr. Zuzana Borzová, PhD.
Constantine the Philosopher University Nitra
Faculty of Arts
Department of Archaeology
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovakia
e-mail: zborzova@ukf.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:141-148

Presentation of monuments in Nitra and its surroundings as one of the methods for creating a positive attitude towards our cultural heritage

Following the specialization of the department, our interest in the topic of cultural heritage is aimed mainly at monuments and archaeological sites, often in context of a wider background. Besides scientific investigation and teaching archaeology, we have been dealing with their popularization and presentation in recent years. The goal of this article is to present various popularization activities whose goal is, besides others, to reinforce relations towards cultural heritage and to develop historical consciousness. Our activities for primary school children as well as popularization activities for public related to archaeological sites which are being archaeologically investigated are very popular.

Key words: popularization of archaeology, presentation of monuments, archaeology in the process of education, cultural heritage

Popularizačný zámer

Katedra archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre sa od roku 2008, okrem výučby archeológie, vedecko-výskumnej činnosti a realizácie archeologických výskumov, aktívne venuje aj popularizácii archeológie. Ide o súbor viacerých aktivít, ktoré majú niekoľko spoločných cieľov. Jedným z nich je popularizácia a propagácia vedného odboru archeológia ako vedy, ktorej cieľom je rekonštruovať minulosť a túto rekonštrukciu sprostredkovať laickej verejnosti. Ďalším našim zámerom je rozširovanie doterajších vedomostí o minulosti prístupnou formou, či už pre deti, alebo aj pre dospelých záujemcov. Prezentáciou výsledkov našich výskumov sa snažíme vzbudiť záujem nielen o vedný odbor archeológia, ale predovšetkým o hnutelné pamiatky z konkrétneho regiónu, čím sa usilujeme rozvíjať a podporovať aj regionálnu výchovu. Svojimi aktivitami propagujeme hnutelné aj nehnuteľné (archeologické) pamiatky či už v prírode, alebo v mestských zónach, ako aj celé pamiatkové územia. Propagujeme inštitúcie, ktoré prezentujú archeologický materiál (múzeá, archeoskazený), čím sa snažíme posilňovať vzťah ku kultúrnemu dedičstvu a budovať historické povedomie laickej verejnosti.

Napriek tomu, že je Nitre venovaná značná pozornosť z hľadiska prezentácie a popularizácie archeologických lokalít a kultúrnych pamiatok aj zo strany iných inštitúcií, veľká časť našich

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckých projektov VEGA MŠ SR a SAV č. 2/0037/17 „Úloha materiálnej kultúry pri formovaní ekonomických, sociálnych a interetnických väzieb v stredovekých komunitách“ a VEGA MŠ SR a SAV č. 1/0208/15 „Človek a hory v priebehu času – od pravekých hradísk k stredovekým hradom“.

aktivít sa viaže práve k tomuto miestu a k jeho širšiemu okoliu. Dôvodom je nepochybne lokalizácia našej katedry a jej tunajšie terénne aktivity, ako aj výborná spolupráca v popularizačnej sfére s viacerými nitrianskymi inštitúciami a niektorými nitrianskymi základnými či strednými školami.

Náš záujem je upriamený v prvom rade na podporu v edukačnom procese, ako aj vo voľnočasových aktivitách detí a mládeže tunajších základných a stredných škôl. Práve v tomto smere pokladáme naše aktivity za špecifické, odlišujúce sa od prezentačných aktivít ostatných inštitúcií v Nitre a okolí. Ostatné naše činnosti sú určené nielen pre deti, ale aj pre širokú verejnosť a súvisia skôr s prezentáciou našich terénnych aktivít. Z oboch vyššie uvedených okruhov našich aktivít vyberám tie najzaujímavejšie.

Prezentácia pamiatok v Nitre a v okolí v réžii Katedry archeológie FF UKF v Nitre

Nitra a jej zázemie poskytuje veľký potenciál (nielen archeologických) pamiatok, ktoré svedčia o nepretržitom osídlení a význame tejto lokality od počiatkov ľudských dejín podnes. Vyznačuje sa bohatou históriou, ktorú okrem písomných správ dokladajú mnohé nehnuteľné pramene, národné kultúrne pamiatky či pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny v rámci mesta. O dôležitosti tohto sídla svedčia aj viaceré archeologické lokality s množstvom archeologických nálezov a situácií, ktoré mnohokrát dokresľujú obraz a každodenný život danej epochy. Našou snahou je prostredníctvom popularizačných aktivít priblížiť predovšetkým najmenšiemu obyvateľovi Nitry, návštevníkovi či turistovi historický obraz tohto mesta.

V rámci výučby dejepisu realizujeme na základných školách a osemročných gymnáziách projekt „*Mladý archeológ objavuje starobylú Nitru – Archeologické pexeso*“.² V princípe ide o kartovú hru v zmysle hľadania dvoch rovnakých symbolov. Kartová hra, ktorá má aj svoju digitálnu verziu, obsahuje 16 párov kartičiek s vyobrazeniami archeologických lokalít a nálezov z Nitry a okolia (Obr. č. 1). Nájdením dvoch rovnakých znakov na kartách deti sami určujú tému prednášky, respektíve vyučovacej hodiny. To znamená, že prednášajúci má pripravených 16 tém, z ktorých

Obr. č. 1: Archeologické pexeso počas interaktívnej hodiny na ZŠ Alekšince (foto: Z. Borzová)

„vít'aznú, respektíve vít'azné“ prezentuje formou powerpointovej prezentácie. Prednáška je doplnená o rôzne aktivity, ktoré závisia od vekovej kategórie „hráčov“.

Zámerom takejto aktivity je pútavou, špecifickou formou podať informácie, ktoré majú v rámci edukačného procesu doplňujúci charakter, čím sa vlastne prehlbujú vedomosti žiaka. Zároveň sa prostredníctvom takejto hodiny stáva edukačný proces atraktívnejším. Pexeso samotné, aj mimo vyučovacieho procesu, slúži ako spoločenská hra pre záujemcov všetkých vekových kategórií. Upozorňuje na miesta s historickým významom, ktoré možno navštíviť v rámci prechádzky po Nitre (hradná jaskyňa – sídlo pravekých lovcov; socha nitrianskeho kniežat'a Pribinu; Martinský vrch; Zoborský kláštor; Nitriansky hradný kopec). Pre turistov pexeso ponúka informácie o pravekých hradiskách v Nitre a okolí (hradisko

² BORZOVÁ, Zuzana. *Mladý archeológ objavuje starobylú Nitru. Archeologické pexeso*. Nitra, 2016.

mladšej doby bronzovej na Zobore; Malý a Veľký Lysec – sídlo ľudu lužickej kultúry), ako aj stredovekých kostoloch a hrade (Kostol sv. Juraja v Kostolčanoch pod Tribečom, zrúcanina Hradu Gýmeš a Kostol sv. Michala v Dražovciach), ktoré sú súčasťou značkovaných turistických trás či náučných chodníkov. Predstavuje aj významné nálezy a náleziská, ktoré reprezentujú Nitru a okolie (roľnícka osada doby kamennej z Lužianok; rímska minca typu *Aes grave* z Martinského vrchu; koruna cisára Monomacha z Ivanky pri Nitre; staromaďarské jazdecké hroby z Lužianok; Mačací zámok na Chrenovej v Nitre). Nakoniec sú prezentované aj miesta, kde možno nájsť expozície s archeologickou a historickou tematikou (Nitriansky hrad, Ponitrianske múzeum v Nitre a archeologická expozícia na Martinskom vrchu).

Pre deti prvého stupňa ZŠ realizujeme v rámci voľnočasových letných aktivít program o Nitre od najstarších stôp osídlenia po stredovek pod názvom „*Dobrodružné putovanie mladého archeológa Nitrou a okolím*“ v rámci projektu Nitrianska letná univerzita. Ide o dvojtýždňový denný tábor organizovaný Univerzitou Konštantína Filozofa v Nitre, Slovenskou poľnohospodárskou univerzitou v Nitre a mestom Nitra. V rámci tohto tábora si deti vyskúšajú rôzne profesie, ktoré sa študujú na zmienенých univerzitách. Počas jedného dňa sa v tomto tábore deti menia na mladého archeológa. Vtedy majú možnosť oboznámiť sa prostredníctvom interaktívnej prednášky spojenej s tvorivou dielňou s najstaršími dejinami, s archeologickými lokalitami a nálezmi z Nitry a okolia. Detom sú predstavené aj originálne nálezy z výskumov katedry, ako aj niektoré z metód práce archeológa (Obr. č. 2).³

V rámci Dní európskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku v roku 2017 katedra realizovala

Obr. č. 2: Nitrianska letná univerzita 2016 – mladý archeológ spoznáva materiálnu kultúru Nitry a okolia (foto: Z. Borzová)

poldňový program pre deti a mládež v spolupráci so Správou CHKO Ponitrie pod názvom „*Putovanie pamiatkami a prírodou Nitry a okolia*“. Deti z viacerých nitrianskych základných škôl a z nižších ročníkov osemročných gymnázií sa zúčastnili programu v dvoch tematických blokoch. V rámci bloku „*Mladý archeológ objavuje starobylú Nitru*“ spoznávali formou hier a úloh, ako aj pomocou rovnomenného pexesa najzaujímavejšie pamiatky a archeologické lokality Nitry a okolia. Okrem toho si vyskúšali prácu archeológa pri spracúvaní nájdených nálezov a oboznámili

sa s originálnymi archeologickými nálezmi z viacerých období praveku a zo stredoveku. V rámci experimentu si vyrobili repliky niektorých artefaktov z hliny alebo z kovu. Formou úloh sa oboznámili aj s prácou archeobotanika, ktorá tiež vyvrcholila experimentom – mletím obilia. „*Mladý prírodovedec skúma prírodu Nitry a okolia*“ bola téma druhého bloku. Deti spoznali príbehy zvierat Tribeča, naučili sa rozoznávať zvuky zvierat. Odhalili tajomstvo letokruhov a pozorovali prírodu spoza lupy. Formou dokumentu boli oboznámené s prírodnými danosťami Nitry a okolia, ako aj s viacerými spôsobmi ochrany prírody (Obr. č. 3). Cieľom tohto projektu bolo poukázať na kultúrne a prírodné dedičstvo nachádzajúce sa v bezprostrednom

³ KANÁSOVÁ, Diana. Nitrianska letná univerzita. In: *Náš čas*, roč. 19, 2015, č. 4, s. 10-11.

okolí tunajších detí.⁴ Do tohtoročných Dní európskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku v roku 2018 sa katedra zapája opäť, a to programom s názvom „*Odbalené tajomstvá z minulosti Nitry*“, v rámci ktorého chystá viaceré aktivity, tentoraz aj s potulkami po najvýznamnejších pamiatkach horného mesta.

S poslednou vyššie zmienenou akciou súvisí aj naša ďalšia aktivita na *Oponickom hrade*. Hrad

Obr. č. 3: Putovanie pamiatkami a prírodou v rámci Dní európskeho kultúrneho dedičstva 2017 (foto: R. Sikilenka)

v Oponiciach predstavuje národnú kultúrnu pamiatku, ktorá je situovaná v juhozápadnej časti pohoria Tribeč, asi 2,5 km juhovýchodne od obce Oponice v okrese Topoľčany a 24 km severne od Nitry. Jeho počiatky siahajú do 90. rokov 13. storočia v súvislosti s aktivitami Čákovcov v sledovanom priestore. Hrad prešiel viacerými stavebnými zmenami, ktoré odzrkadľujú život tunajšieho obyvateľstva, ako aj historické udalosti širšieho okolia. Katedra archeológie FF UKF v Nitre tu od roku 2015 realizuje každoročne systematický archeologický výskum, ktorý súvisí s pamiatkovou obnovou hradu pod vedením občianskeho združenia Apponiana. Vďaka archeologickému výskumu sa podarilo preskúmať tie úseky hradu, ktoré boli najviac zničené a tým prispieť k rekonštrukcii stavebno-historického vývoja tejto pamiatky. Počas výskumu bolo objavené značné množstvo huteľných archeologických nálezov (8 605 kusov), ktoré napomáhajú k rekonštrukcii každodenného života na hrade.⁵

Získané informácie okrem odborného spracovania prezentujeme aj širokej verejnosti. Jednou z popularizačných aktivít v rámci Dní európskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku v roku 2017 bol celodenný program pod názvom „*Odbalené tajomstvá Oponického hradu*“. Hlavným programom bola prezentácia doterajších výsledkov archeologického výskumu a obnovy hradu pozostávajúca z dvoch prehliadok sprístupnených častí hradu s odborným výkladom. Prehliadky dopĺňali informačné tabule rozmiestnené v areáli hradu, ktoré sú tu umiestnené dodnes a slúžia ako zdroj informácií aj pre ďalších turistov. Na hradnom nádvorí

⁴ BORZOVÁ, Zuzana. Archeologický workshop pre deti. In: *Náš čas*, roč. 19, 2017, č. 4, s. 66-67.

⁵ BÓNA, Martin – REPKA, Dominik – SATER, Peter. *Oponický hrad. Dejiny, výskum a obnova pamiatky*. Nitra, 2017; REPKA, Dominik – SATER, Peter – ŠIMUNKOVÁ, Katarína: *Archeologické nálezy z Oponického hradu: rozbor nálezov získaných počas sanácie hradu v rokoch 2001 – 2004 a archeologického výskumu v rokoch 2015 – 2016*. In: *Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV v Nitre*, roč. 62, 2017, s. 181-206.

boli prezentované aj archeologické nálezy získané počas troch sezón archeologického výskumu s odborným výkladom. Súčasťou tejto akcie bol aj detský program pozostávajúci z rôznych hier a súťaží, ktoré vrcholili hľadaním pokladu, ktorý mal byť podľa legendy ukrytý na Oponickom hrade hradným pánom v čase tureckého nebezpečenstva.⁶ Archeologický výskum, ako aj aktivity súvisiace s obnovou hradu budú pokračovať aj v sezóne v roku 2018, o výsledkoch ktorých budeme širokú verejnosť aj deti informovať v septembri prostredníctvom viacerých pripravovaných aktivít v rámci Dní európskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku v roku 2018.

Pre študentov archeológie, muzeológie, histórie, ako aj pre širokú verejnosť, ktorá sa zaujíma o hrady, pripravila Katedra archeológie v rámci každoročného podujatia Historických dní program pod názvom „Hradné dni 2016“. Program pozostával z viacerých odborných prednášok o stredovekých hradoch, na ktorých katedra realizuje archeologický výskum, t. j. o hrade Oponice, Hrušov a Peťuša. Súčasťou programu bola aj prezentácia archeologických nálezov v jednotlivých tematických celkoch s odborným výkladom, ako aj expozícia nálezov, posterová prezentácia a prezentácia publikácií k danej téme.

Národná kultúrna pamiatka *hrad Hrušov* sa nachádza vo východnom pásme pohoria Tribeč, v katastri obce Hostie, v okrese Zlaté Moravce, približne 40 km severovýchodne od Nitry. Pôvodný malý bezvežový strážny hrad z 13. storočia prešiel počas štyroch storočí viacerými premenami a prestavbami.⁷ Každodenný život na hrade okrem hradnej zručaniny prezentujú aj archeologické nálezy v podobe predmetov dennej potreby, kachlíc, keramických zlomkov, zbraní a súčastí odevu tunajšieho obyvateľstva, ktoré boli nájdené aj počas archeologického výskumu z roku 2016. Realizátorom archeologického výskumu bola Katedra archeológie FF UKF v Nitre v spolupráci s občianskym združením LEUSTACH. Pri výskume plochy východného paláca hradu sa terénnych aktivít aktívne zúčastnili aj žiaci zo ZŠ Fatranská v Nitre.

Aktivity detí a mládeže na hrade Hrušov nie sú neobvyklou záležitosťou, čo súvisí s aktívnou činnosťou OZ LEUSTACH. Hlavným cieľom združenia je propagácia kultúrnych pamiatok, ktoré sú v dezolátnom stave, a to prostredníctvom viacerých aktivít. Mnohé z nich sú určené pre deti a mládež. Priamou účasťou najmladšej generácie na rekonštrukcii a obnove pamiatok, organizovaním rôznych konferencií, workshopov, seminárov a vzdelávacích programov so zameraním na záchranu, obnovu a rekonštrukciu kultúrnych a historických pamiatok sa OZ LEUSTACH usiluje o budovanie pozitívneho vzťahu detí a mládeže k historickým a kultúrnym pamiatkam. V spolupráci s našou katedrou momentálne prebieha projekt „*Environmentálna archeológia na hrade Hrušov*“. V rámci projektu sú deti počas prednášok a workshopov oboznámené so základmi vedných disciplín archeobotaniky a archeozológie. Spôsoby pestovania a použitia rastlín, význam zvierat v minulých spoločnostiach, ako aj vplyv človeka na životné prostredie sú v rámci projektu hravým spôsobom prezentované nielen deťom, ale aj im rodičom.⁸

Katedra archeológie FF UKF v Nitre sa od roku 2008 intenzívne venuje výskumu mikroregiónu *Kostolianskej kotliny*, ktorá sa nachádza v juhozápadnej časti pohoria Tribeč, približne 16 km severovýchodne od Nitry. Ide o uzavretý mikroregión, z troch strán obkolesený tribečskými vrchmi a z poslednej južnej strany otvorený do Žitavskej pahorkatiny. O intenzívnom využívaní tohto mikroregiónu a o osídlení kotliny v praveku a stredoveku

⁶ REPKA, Dominik. Odhalené tajomstvá Oponického hradu. In: *Náš čas*, roč. 21, 2017, č. 4, s. 65.

⁷ BÓNA, Martin – TIHÁNYIOVÁ, Monika. *Hrad Hrušov*. OZ Leustach, 2015; BÓNA, Martin. Konzervácia a prezentácia hradu Hrušov v rokoch 1928 – 1930. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* 14. Bratislava : PÚ SR, 2003, s. 79-93 – tu je aj ďalšia literatúra.

⁸ Za informácie o činnosti OZ LEUSTACH ďakujem Mgr. Stanislave Blahovej, predsedníčke správnej rady OZ LEUSTACH.

svedčia predovšetkým archeologické pramene, z ktorých viaceré sú dodnes pozorovateľné v teréne. V zalesnenej časti, v príľahlých vrchoch obkolesujúcich Kostoliansku kotlinu, možno nájsť viaceré reliktory opevnených sídiel z praveku a zo stredoveku: hradisko lužickej kultúry na Veľkom a Malom Lysci, stredoveký hrad Gýmeš, stredoveké opevnené sídlo – Studený hrad. V intraviláne obce Kostoľany pod Tribečom sa nachádza ďalšia významná pamiatka, dodnes stojaca a plne funkčná sakrálna stavba – Kostol sv. Juraja v Kostoľanoch pod Tribečom, ktorej počiatky siahajú až do včasného stredoveku.⁹

Tieto pamiatky, respektíve výsledky archeologického, ako aj interdisciplinárneho výskumu celého mikroregiónu, sú propagované a prezentované nielen odborníkom, ale aj širšej verejnosti. K najdôležitejším propagačným aktivitám vyššie zmienenej oblasti patria prednášky, výstavy, publikácie, ako aj turistický chodník s príslušným knižným či internetovým sprievodcom.¹⁰ S propagáciou Kostolianskej kotliny pre deti úzko súvisia aj popularizačné a edukačné aktivity Katedry archeológie FF UKF v Nitre. Okrem zážitkových hodín a workshopov uskutočnených v miestnych základných školách máme snahu prezentovať naše aktivity viacerými spôsobmi. Jedným z nich bola celodenná akcia pre verejnosť s názvom „*Ladice v premenách času*“.¹¹ Hlavným programom podujatia bol medzinárodný archeologický workshop, ktorého cieľom bola propagácia doterajších výsledkov výskumu v Kostolianskej kotline, teda prezentácia archeologických nálezov a nálezísk, ako aj práca archeológov v tomto mikroregióne. Pozornosť bola upriamená predovšetkým na tzv. ladických bojovníkov, teda tých, ktorí určitým spôsobom zasiahli do diania v Kostolianskej kotline v rôznych etapách praveku a stredoveku. Na základe výsledkov niekoľkosezónneho výskumu hradiska na Malom a Veľkom Lysci sa podarilo rekonštruovať niektoré aspekty života bojovníkov zo staršej doby železnej. Pre včasný stredovek sú v Kostolianskej kotline vďaka pohrebisku v Ladiciach charakteristickí tzv. strážcovia Kostolianskej kotliny z 9. storočia, ktorých preslávil legendárny meč z bojovníckeho hrobu 2/60. Indíciou z písomných prameňov vrcholného stredoveku vznikla idea o Kumánoch sídlivých pod Gýmešom.

V duchu týchto bojovníkov a ich doby boli počas spomínaného workshopu realizované viaceré aktivity rozdelené na detský program a program pre dospelých. Počas zážitkovej hodiny s katedrovým maskotom Brankom putovali deti po Kostolianskej kotline od praveku po novovek. Oboznámili sa s archeologickými nálezmi z Kostolianskej kotliny, naučili sa spoznávať artefakty, experimentovali s mletím obilia. Pre deti bola ďalej pripravená rozprávka o tajomnej kostolianskej princeznej Perle. Najpútavejšou aktivitou pre najmenších účastníkov podujatia bola nepochybne rekonštrukcia života ľudí v praveku a stredoveku v rôznych podobách. Deti si mohli vyskúšať pripraviť, upiecť a následne ochutnať historické pokrmy. Mnohí si vyskúšali aj výrobu bronzových predmetov pôvodnými pravekými technikami. Odlievali sa bronzové ihlice a sekerky. Členovia OZ IPEA, ktorí sú z väčšej časti absolventi

⁹ BISTÁK, Peter – BORZOVÁ, Zuzana – BORZA, Martin. Porovnanie výsledkov terénnej prospekcie a leteckého laserového skenovania hradiska na Veľkom a Malom Lysci. In: *Studia Historica Nitriensia: Supplementum – mimoriadne číslo časopisu venované životnému jubileu prof. Petra Romsauerera: Sedem dečníí Petra Romsauerera*. Vol. 21. Nitra: 2017, s. 49-60; BORZOVÁ, Zuzana – PAŽINOVÁ, Noémi. Osídlenie Kostolianskej doliny. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* 21. Bratislava: PÚ SR, 2009, s. 29-44.

¹⁰ BAXA, Peter – BORZOVÁ, Zuzana – BISTÁK, Peter. *Sprievodca po Kostolianskom náučnom chodníku (Gýmeš – Kostolianske líky)*. Bratislava, 2016; BORZOVÁ, Zuzana – BAXA, Peter – BISTÁK, Peter. Prezentácia a popularizácia Kostola sv. Juraja v Kostoľanoch pod Tribečom. In: *Experimentálna archeológia, činnosť archeoparkov a popularizácia archeológie. Zborník referátov z medzinárodnej odbornej konferencie Hanušovce nad Topľou 26. – 27. jún 2014*. Hanušovce nad Topľou, 2014, s. 63-82.

¹¹ BORZOVÁ, Zuzana. Oživilí dávnych bojovníkov. In: *Náš čas*, roč. 20, 2016, č. 5, s. 62-63.

Katedry archeológie FF UKF v Nitre, predstavili deťom aj ďalšie výrobky – repliky z mladšej a neskorej doby bronzovej. Kumánska jurta a streľba z kumánskeho luku pomocou „Kumánov“ z dobového spolku Militia Portalis oslovila každé dieťa. Prostredníctvom posterovej prezentácie boli širokej verejnosti prezentovaní spomínaní bojovníci z rôznych období. Súčasťou programu bola aj výstava archeologického materiálu nájdeného počas prieskumov a výskumov v Kostolianskej kotline. Predstavené boli aj publikácie, mnohé z pier zamestnancov Katedry archeológie, ktoré na vedeckej úrovni prezentujú archeologické bádanie v Kostolianskej kotline. Medzinárodný archeologický workshop završil cyklus prednášok, ktoré sa tematicky dotýkali obsahu podujatia.¹²

Záver

Budovanie pozitívneho vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu môže mať v dnešnej dobe viacero podôb. Naše zámery transformované do popularizačných a prezentačných aktivít sa doposiaľ vyvíjajú v dvoch líniiach. Jednou z nich sú projekty pre deti s množstvom aktivít či už v edukačnom procese, ako aj v rámci voľnočasových programov s viacerými cieľmi. Druhá línia vedie k dospelému záujemcovi s cieľom propagácie konkrétnych výsledkov katedrových výskumov. To znamená, že spôsob realizácie našich aktivít sa odvíja od zámeru a náplne jednotlivých popularizačných projektov, ako aj od požiadaviek „objednávateľa“.

Okrem toho je spôsob prezentácie determinovaný aj inými faktormi. V prípade programov pre deti je to v prvom rade absencia vlastného priestoru vhodného k vyššie zmeneným aktivitám, minimálne personálne zastúpenie realizátorov popularizačného zámeru a v neposlednom rade nízky rozpočet. Z vyššie uvedených dôvodov sú takmer všetky naše projekty pre deti realizované u „objednávateľa“. Tento spôsob popularizácie a prezentácie pamiatok a archeológie ako takej má v porovnaní s detskými programami v múzeách¹³ alebo edukačných centrách¹⁴ viacero odlišností, z ktorých niektoré možno pokladať za nevýhody a, naopak, niektoré za výhodné a viacej účinné.¹⁵ Napriek odlišným metódam majú naše programy s inými inštitúciami rovnaký zámer – popularizovať a prezentovať pamiatky a tým budovať alebo prehľbovať vzťah k histórii a kultúrnemu dedičstvu. Takisto aj prezentácia pamiatok a archeologických lokalít v teréne predovšetkým pre dospelého záujemcu prináša pozitívny vzťah k pamiatkam, respektíve ku kultúrnemu dedičstvu. Veríme, že naše aktivity v tomto smere sú účinné, čoho dôkazom je neustály dopyt po našich programoch.

¹² BORZOVÁ, Zuzana. *Kostolianska kotlina v premenách času. Stav a perspektívy archeologického a interdisciplinárneho výskumu krajiny*. Habilitačná práca. Nепublikované. Nitra, 2017.

¹³ K téme vyberám: BOCKOVÁ, Anna – GÁPA, Maroš. Možnosti transferu historických poznatkov (múzejných zbierok) do edukačného procesu. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 6, 2018, č. 1, s. 145-160 – tu je aj ďalšia literatúra a výpočet projektov múzeí s edukačným programom.; KRIŠKOVÁ, Zdena. Úloha výskumu v procese uchovania a vedeckého zhodnocovania kultúrneho dedičstva v múzeu. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 2, 2014, č. 1, s. 36.

¹⁴ K téme vyberám: KOVÁŘ, Josef Jan. Popularizace archeologie a historie ve volnočasových aktivitách dětí a mládeže. In: *Věřejná archeologie. Příspěvky z konferencí Archeologie a veřejnost 2007 a 2012*, roč. 4, 2013, s. 155-163; TICHÝ, Radomír. Archeodidaktika jako didaktická transformace dějin pravěku. Příklad řešení v Archeoparku pravěku ve Věštarech. In: *Živá archeologie. (Re)konstrukce a experiment v archeologii*, roč. 16, 2014, s. 58-66.

¹⁵ Vďaka spätnej väzby zo strany objednávateľov (základných škôl, osemročných gymnázií, miest a obcí a neziskových organizácií) za pozitívnu možno pokladať kombináciu prednášky s tvorivými dielnami, ako aj možnosť prezentácie archeologických nálezov, ktoré si deti môžu nielen pozrieť, ale aj chytiť, odfoťiť či nakresliť. Veľmi dobrú odozvu majú vizuálne prezentácie archeologických situácií a 3D rekonštrukcií archeologických nálezov. Školy preferujú naše programy, ktoré sú orientované aj na regionálnu výchovu, resp. výklad regionálnych dejín. Za pozitívum možno pokladať aj flexibilitu našich programov, ktoré vieme vždy časovo, ako aj obsahovo prispôbiť objednávateľovi.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- BAXA, Peter – BORZOVÁ, Zuzana – BISTÁK, Peter (2016). *Sprievodca po Kostolianskom náučnom chodníku (Gyimes – Kostolianske lúky)*. Bratislava.
- BISTÁK, Peter – BORZOVÁ, Zuzana – BORZA, Martin (2017). Porovnanie výsledkov terénnej prospekcie a leteckého laserového skenovania hradiska na Veľkom a Malom Lysci. In: *Studia Historica Nitriensia: Supplementum – mimoriadne číslo časopisu venované životnému jubileu prof. Petra Romsauera: Sedem decénií Petra Romsauera*. Vol. 21. Nitra, s. 49-60.
- BOCKOVÁ, Anna – GÁPA, Maroš (2018). Možnosti transferu historických poznatkov (múzejných zbierok) do edukačného procesu. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 6, č. 1, s. 145-160.
- BORZOVÁ, Zuzana (2016). *Mladý archeológ objavuje starobylú Nitru. Archeologické pexeso*. Nitra.
- BORZOVÁ, Zuzana (2016). Oživilí dávnych bojovníkov. In: *Náš čas*, roč. 20, č. 5, s. 62-63.
- BORZOVÁ, Zuzana (2017). Archeologický workshop pre deti. In: *Náš čas*, roč. 21, č. 4, s. 66-67.
- BORZOVÁ, Zuzana (2017). *Kostolianska kotlina v premenách času. Stav a perspektívy archeologického a interdisciplinárneho výskumu krajiny. Habilitačná práca*. Nepochikované. Nitra.
- BORZOVÁ, Zuzana – BAXA, Peter – BISTÁK, Peter (2014). Prezentácia a popularizácia Kostola sv. Juraja v Kostoľanoch pod Tribčom. In: *Experimentálna archeológia, činnosť archeoparkov a popularizácia archeológie. Zborník referátov z medzinárodnej odbornej konferencie Hanušovce nad Topľou 26. – 27. jún 2014*. Hanušovce nad Topľou, s. 63-82.
- BORZOVÁ, Zuzana – PAŽINOVÁ, Noémi (2009). Osídlenie Kostolianskej doliny. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* 21. Bratislava : PÚ SR, s. 29-44.
- BÓNA, Martin (2003). Konzervácia a prezentácia hradu Hrušov v rokoch 1928 – 1930. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* 14. Bratislava : PÚ SR, s. 79-93.
- BÓNA, Martin – REPKA, Dominik – SATER, Peter (2017). *Oponický hrad. Dejiny, výskum a obnova pamiatky*. Nitra.
- BÓNA, Martin – TIHÁNYIOVÁ, Monika (2015). *Hrad Hrušov*. OZ Leustach.
- KANÁSOVÁ, Diana (2015). Nitrianska letná univerzita. In: *Náš čas*, roč. 19, č. 4, s. 10-11.
- KOVÁŘ, Josef Jan (2013). Popularizace archeologie a historie ve volnočasových aktivitách dětí a mládeže. In: *Věřejná archeologie. Příspěvky z konferencí Archeologie a veřejnost 2007 a 2012*, roč. 4, s. 155-163.
- KRIŠKOVÁ, Zdena (2014). Úloha výskumu v procese uchovania a vedeckého zhodnocovania kultúrneho dedičstva v múzeu. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 2, č. 1, 29-39.
- REPKA, Dominik (2017). Odhalené tajomstvá Oponického hradu. In: *Náš čas*, roč. 21, č. 4, s. 65.
- REPKA, Dominik – SATER, Peter – ŠIMUNKOVÁ, Katarína (2017). Archeologické nálezy z Oponického hradu: rozbor nálezov získaných počas sanácie hradu v rokoch 2001 – 2004 a archeologického výskumu v rokoch 2015 – 2016. In: *Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV v Nitre*, roč. 62, s. 181-206.
- TICHÝ, Radomír (2014). Archeodidaktika jako didaktická transformace dějin pravěku. Příklad řešení v Archeoparku pravěku ve Všestarech. In: *Živá archeologie. (Re)konstrukce a experiment v archeologii*, roč. 16, s. 58-66.

Prezentácia materiálnej a duchovnej kultúry Kelto v projekte študentov Katedry muzeológie na FF UKF v Nitre

Stanislava Gogová – Pavol Šteiner

doc. PhDr. Stanislava Gogová, PhD.
Constantine the Philosopher University Nitra
Faculty of Arts
Department of Museology
Hodžova 1
949 01 Nitra
Slovakia
e-mail: sgogova@ukf.sk

PhDr. Pavol Šteiner, PhD.
Constantine the Philosopher University Nitra
Faculty of Arts
Department of Museology
Hodžova 1
949 01 Nitra
Slovakia
e-mail: psteiner@ukf.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:149-162

Presentation of the Material and Spiritual Culture of the Celts - Student Project at the Department of Museology, FA CPU in Nitra

The 21st century has brought several changes to the culture, including the field of museology and monument care. These changes require evolving the methods of cultural heritage presentation. Students at our department therefore decided to upgrade their current presentational activities by creating a panel exhibition and developing it as an educational project for primary schools. They chose the topic of Celtic material and spiritual culture, since a lot of evidence of their civilization was found in Slovakia. Besides the exhibition, the project includes a multimedia presentation for teachers, activity sheets for pupils, and a 3D visualisation of a Celtic settlement.

Key words: Celts, Department of Museology FA CPU in Nitra, travelling exhibition, activity sheets, presentation, digital presentation

Výrazné zmeny prináša 21. storočie nielen v oblasti spoločenskej, politickej, hospodárskej, ale aj kultúrnej. Stojíme pred vážnym posunom vnímania kultúry, kultúrneho fenoménu. Informatizácia, digitalizácia a virtuálny svet čoraz častejšie vytlačujú klasické formy prezentácie do úzadia. Pamäťové inštitúcie stoja pred neľahkou úlohou vybojovať si svoje miesto v spoločnosti, miesto trvalé a nezastupiteľné. Je to proces náročný a dlhodobý, a preto musia zvoliť vhodné cieľové skupiny, prostredníctvom ktorých sa stanú automatickou súčasťou vlastného bytia.

Obdobie, keď múzeum ako inštitúcia bolo vnímané ako „schránka umelých ruín“ alebo metodicky usporiadaných fragmentov, by už malo byť prekonané.¹ V súčasnosti je múzeum chápané ako verejná inštitúcia, ktorá sa prihovára svojmu publiku prostredníctvom rôznych

¹ ORIŠKOVÁ, Mária (ed.). *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum. Antológia textov anglo-americkéj kritickéj teórie múzea*. Bratislava : AFAD Press, 2006, s. 36.

výstavných programov, vystavených predmetov, pričom je rozhodujúce nielen prezentovanie, ukazovanie skutočných artefaktov, ale najmä to, akým spôsobom sú skutočným divákom predložené a o akého diváka ide.²

Jednou z možností, ako prispieť k upevneniu pozície múzea v súčasnej spoločnosti, je aj výchova profesionálnych múzejníkov, ktorí reflektujú súčasné trendy v oblasti muzeológie, prezentácie, komunikácie a múzejnej edukácie. V našom príspevku by sme chceli priblížiť projekt študentov Katedry muzeológie na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v procese teoretickej prípravy a praktickej realizácie.

V úvode naznačíme, ako sa etabloval študijný program muzeológia na našej univerzite. S výučbou muzeológie na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre sa začalo skromne v roku 1995, a to formou špecializácie, ktorá ponúkala študentom pevných kombinácií možnosť rozšíriť si svoje vzdelanie v odbore muzeológia. Záujem o túto formu štúdia prejavili najmä študenti kombinácie história – archeológia. V roku 2000 bol otvorený prvý ročník dennej formy v pevnej kombinácii história – muzeológia. V nasledujúcich rokoch nebolo možné kombinovať vedecký odbor s učiteľským,³ preto sme v akademickom roku 2001/2002 otvorili jednodborové štúdium muzeológie. Reagujúc na podnety z oblasti praktickej muzeológie, bola v roku 2018 akreditovaná vedecká kombinácia muzeológia – etnológia.

Dôležitým faktorom v rámci profilácie odboru bola aj snaha o samotnú prezentáciu študentov, prostredníctvom ktorej by si mohli overiť teoretické vedomosti v praxi, čo bola zároveň aj spätná väzba pre pedagógov. V spolupráci s Ponitrianskym múzeom v Nitre sme od roku 2003 začali pripravovať študentské výstavy, ktorých cieľovou skupinou bol detský návštevník – školská mládež. Študenti sa autorsky podieľali na zabezpečení všetkého potrebného materiálu, ako aj na technickom a scénickom prevedení inštalácie výstavy. Tvorili ju od námetu výstavy, až po libreto a scenár. Pilotným projektom bola výstava *Putovanie do praveku*, ktorá priniesla pozitívne ohlasy a záujem zo strany návštevníkov. Od roku 2003 sa každoročne študenti prezentovali bakalárskou a magisterskou absolventskou výstavou. Do dnešného dňa prebehlo na Katedre muzeológie 16 absolventských výstav.⁴ Hlavnou témou väčšiny prezentovaných výstav bol výsek ľudských dejín, určitá kapitola našej histórie.

Od roku 2016 sme zaznamenali zmenu, ktorá súvisela s klesajúcou demografickou krivkou, čo nás prinútilo zamyslieť sa aj nad inými prezentačnými formami. Zároveň to bol aj nový impulz hľadať nové možnosti, cesty, netradičné postupy riešenia v danej problematike. Uvedomili sme si, že na komunikáciu a prezentáciu nemusíme využívať iba klasickú formu – výstavu v interiéri. Komunikáciu z hľadiska jej definícií môžeme chápať v širšom význame. Je to vlastne všetko, čo vyvoláva nejakú odpoveď, reakciu. Komunikácia nie je len odovzdávanie, prenášanie či šírenie, ale je to aj odovzdávanie a prijímanie zároveň, je to obojstranný proces.

² ORIŠKOVÁ, ref. 1, s. 37.

³ GOGOVIĆ, Stanislava. Perception of Museal Communication in the Process of University Education. In: *Museum and visitors: The 3rd Conference of the Section for Museum Pedagogy of the Croatian Museum Association with International Participation*. Vukovar : Hrvatsko muzejsko društvo, 2004, s. 57-58.

⁴ *Putovanie do praveku*, 2004; *Egypt – dar Nílu*, 2004; *Rím – hlava sveta*, 2005; *Inkovia – deti Slnka*, 2006; *Bojovníci stepí – cesta luku*, 2006; *Hrad oživa*, 2007; *Tajomstvá zabudnutých remesiel*, 2008; *Život dotykmi* (výstava pre zrakovo hendikepovaných), 2008; *História merania času*, 2009; *Technológie starých Slovanov*, 2010; *Mesto pod mestom*, 2011; *Zvolen v dobe bronzovej*, 2012; *Po stopách medveďa hnedého*, 2012; *Vikingovia – dobyvatelia zo severu*, 2013; *Za cisára pána*, 2014; *Podivuhodný keltský ľud*, 2016.

Dôležité je nielen vyslanie signálov, správ, znakov, ale musí nastať ich prijatie a istým spôsobom dekodovanie.⁵

Samotná múzejná prezentácia v súčasnosti už nie je obmedzená iba na základnú formu, ktorou je expozícia a výstava v priestoroch múzea, ale na sprostredkovanie fondu sa využívajú aj ďalšie možnosti. Jednou z takýchto foriem je aj putovná – mobilná, panelová výstava. Vychádzajúc z komunikácie so študentmi, sme pre ich absolventský výstup v akademickom roku 2016/2017 zvolili prezentačnú formu panelovej mobilnej výstavy a zároveň sme zmenili aj miesto realizácie s cieľom osloviť širšie publikum – Obchodné centrum Galéria Mlyny v Nitre. Prvou úlohou bolo zvoliť tému. Na základe spracovania jednotlivých študentských prác sme sa rozhodli pre problematiku keltského etnika. Dôvody boli nasledujúce:

- Veľké množstvo nálezísk na Slovensku,
- Civilizačný význam,
- Atraktivnosť materiálnej kultúry,
- Prepojenie na film, literatúru (napr. Asterix a Obelix), ktoré deti poznajú,
- Vhodnosť témy pre školskú mládež na základe učebných štandardov pre 6. ročník.

Paralelne s výberom témy sa niesla aj ďalšia primárna otázka, ktorou bol výber cieľovej skupiny. Tradične sme ostali pri školskej mládeži, ale zámerom bolo zaujať aj širšie publikum, čo vychádzala z pomerne frekventovaného miesta prezentácie. Samotná téma Keltov je zaujímavá aj z pohľadu regionálnej histórie mesta Nitry.

Obr. č. 1: Inštalácia v OC Mlyny, Nitra, október 2016 (archív Katedry muzeológie FF UKF v Nitre)

Problematika materiálnej a duchovnej kultúry Keltov nebola v tomto projekte našich študentov zahrnutá ako predmet záujmu prvýkrát. Už v roku 2011, v časoch usporadúvania interaktívnych výstav na pôde Ponitrianskeho múzea, sa v rámci podujatia *Mesto pod mestom* objavila sekvencia, mapujúca nálezy z doby laténskej na území Nitry.

⁵ HORNÝ, Juraj. Kreatívna komunikácia múzeí. In: *Mediálna sebareprezentácia a budovanie individuálneho imidžu múzea v 21. storočí. Zborník príspevkov z konferencie*. Banská Bystrica : SNM, 2014, s. 27.

Vo všeobecnom prehľade archeologických nálezov na juhozápadnom Slovensku patria pamiatky keltského osídlenia medzi najpočetnejšie, a to čo do počtu lokalít aj artefaktov. Hoci sa Kelti na toto teritórium dostali v porovnaní s inými regiónmi strednej Európy pomerne neskoro, predsa len tu za tých posledných zhruba päť storočí pred našim letopočtom dokázali rozvinúť mimoriadne hustú sieť otvorených sídlisk, pohrebísk a v záverečnej etape osídlenia aj opevnených sídlisk. Zároveň sa im pripisuje viacero historických či civilizačných primátov, ktoré pozná nielen odborná, ale aj laická verejnosť. Okrem toho, že sú prvým hodnoverne dokázaným etnikom na našom území, ako prví u nás vo veľkom meradle rozvinuli železnú metalurgiu, zaviedli napríklad také novinky, ako boli hrnčiarsky kruh či kosa, neskôr razbu mincí a i.⁶

Vďaka tomu, že vrchol keltskej expanzie sa chronologicky kryje aj s vrcholom gréckej a nástupom rímskej antickej civilizácie, máme o Keltoch aj relatívne dosť písomných správ, hoci oni sami písmo nepoužívali. Antickí historici, geografi, politici či vojvodcovia však o nich zanechali množstvo záznamov, ktoré nás informujú o ich spoločnosti aj duchovnom živote. Preto sa dá kultúra doby laténskej prezentovať o čosi reprezentatívnejšie než kultúry predchádzajúcich období.

Vzhľadom na to, že Kelti sa na územie Slovenska rozšírili v 5. storočí pred n. l. z územia na hornom Dunaji, osídlili najprv rovinaté oblasti juhozápadného Slovenska, kde sa ich osídlenie neskôr vyznačovalo najväčšou hustotou, a tak disponujeme najväčším počtom archeologických lokalít. Neskôr sa keltské osídlenie rozšírilo aj na juh stredného a východného Slovenska.⁷ Okolo prelomu letopočtov sa zvyšky Keltovej, tiesnených z juhu Rimanmi a zo severu Germánmi, stiahli do kotlín stredného a severného Slovenska, kde asimilovaním rezidií pôvodného obyvateľstva vytvorili novú archeologickú entitu, známu ako púchovská kultúra.⁸ Vzhľadom na tieto skutočnosti sa dá povedať, že v konečnom dôsledku Kelti kultúrne poznačili takmer celé územie Slovenska, a preto prezentácia ich života a kultúry má čo povedať prijímateľom vo väčšine regiónov.

Z týchto faktov sme vychádzali aj pri koncipovaní informačnej bázy samotného projektu, ako aj pri plánovaní jeho prezentácie. Prvú fázu sme chceli otestovať, takpovediac, na domácej pôde, priamo v Nitre. Spoliehali sme sa pritom na skutočnosť, že priamo na území mesta, či už v extraviláne alebo intraviláne, bolo preskúmaných niekoľko desiatok lokalít z doby laténskej, dokladajúcich husté osídlenie. Najpočetnejšie a najvýraznejšie nálezy pochádzajú z náleziska v mestskej časti Šindolka.⁹ Najprv sme sa preto pustili do prípravy panelovej výstavy, ktorú by bolo možné s malými nákladmi inštalovať prakticky na ľubovoľnom mieste. Hoci vzhľadom na aktuálne muzeologické trendy nejde o žiadnu novinku, rozhodli sme sa pre ňu jednak s ohľadom na jej vysokú mobilitu, jednak s výhľadom na jej ďalšie rozvinutie do progresívnejších podôb.

Na tomto mieste sa zdá vhodné pripomenúť, že vo fáze prípravy panelovej výstavy sme oslovili aj absolventa Katedry muzeológie FF UKF Antona Lenčéša, ktorý bol v roku 2011 spoluautorom vyššie uvedenej výstavy *Mesto pod mestom*, navyše si za tému svojej záverečnej

⁶ Bližšie KOLNÍKOVÁ, Eva. *Keltské mince na Slovensku*. Bratislava : Pallas, 1978, 108 s.; BENADIK, Blažej. Doba laténska. In: *Slovenská archeológia*, roč. 28, 1980, č. 1, s. 191-192.

⁷ FILIP, Jan. *Keltská civilizace a její dědictví*. Praha : Academia, 1996, s. 60-63.

⁸ PIETA, Karol. *Keltské osídlenie Slovenska*. Bratislava : Veda, 2008, s. 18-31.

⁹ BŘEZINOVÁ, Gertrúda. Sídlisko z doby laténskej v Nitre-Šindolke a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Ponitria. In: *Slovenská archeológia*, roč. 47, 1999, s. 61-74; BŘEZINOVÁ, Gertrúda. *Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog*. Nitra, 2000.

magisterskej práce zvolil práve problematiku prezentácie materiálnej a duchovnej kultúry Keltov. Jeho skúsenosti a výtvarné grafické zručnosti nielenže prispeli k urýchleniu odborného a technického spracovania výstavy, ale taktiež inšpirovali študentov k mnohým ďalším vylepšeniam. Zároveň sa nám naskytila vzácna možnosť premostiť dve etapy vývoja našej katedry a odboru. S odstupom času sme si spätne potvrdili, že naše niekoľkoročné aktivity mali zmysel a ich výsledky v rôznej podobe dokážeme využiť aj v súčasnosti.

V úzadí nemohla zostať ani odborná stránka projektu. Okrem autorov tohto príspevku sa garantmi vedeckej úrovne stali odborníci, venujúci sa dobe laténskej na juhozápadnom Slovensku, Dominik Repka z Katedry archeológie FF UKF a Janka Hečková z Katedry histórie FF UKF. Títo archeológovia poskytli študentom konzultácie ohľadne informačných zdrojov a odborných konceptov jednotlivých zložiek projektu. Pedagogickú stránku projektu posudzoval Jozef Blaho, učiteľ dejepisu na Základnej škole Fatranská v Nitre.

Za základ zrozumiteľnosti výstavy sme od začiatku považovali jej vhodné štruktúrovanie. Jednotlivé panely sa mali zaoberať čiastkovými témami duchovnej aj materiálnej kultúry Keltov pri sústavnom akcente na podávanie aktuálnych vedeckých poznatkov vhodnou formou. Štruktúra sa postupom času menila, vyvíjala. Študenti kriticky porovnávali viaceré kombinácie informácií, ktoré chceli podávať, ich grafické stvárnenie či štylistiku sprievodných textov. Nakoniec sa po asi ročnom úsilí projekt stabilizoval v podobe dvanástich posterov formátu A2 vo zvislej polohe.

Úvodný panel mal okrem základných informácií spontánne zaujať návštevníka navodením „keltskej nálady“, ktorú sme dosiahli predovšetkým použitím pozadia v rôznych odtieňoch zelenej farby, dodnes charakterizujúcej niektoré regióny Európy, kde keltská kultúra v rôznych podobách prežíva, napríklad Írsko, známe aj ako „zelený ostrov“. Na tomto podklade dominujú komplikované ornamenty, parafrázujúce výzdobný štýl keltských kultúr raného stredoveku na Britských ostrovoch. Motívy sú pomerne známe aj laickej verejnosti a sú inšpirované svetoznámych pamiatkami, ako napríklad evanjeliáre z Kellsu a Durrowa či ornamentmi z typických ranostredovekých krížov z Írska, Walesu a Škótska, ako je kríž z Clonmacnoise.¹⁰ Dobré tiež ilustrujú typickú keltskú záľubu v hustých a komplikovaných ornamentoch, ktorú už ich antickí súčasníci pomenovali „horror vacui“, strach z prázdna.

V poradí druhý poster podáva informácie o Keltoch ako etniku. Obsahuje základné údaje, ktoré majú prijímateľa uviesť do problematiky, aby dokázal absorbovať ďalšie, konkrétnejšie fakty. Okrem toho sa študenti na tento panel rozhodli zaradiť aj údaj, ktorý má za úlohu zvýšiť zvedavosť návštevníka, konkrétne informácie o keltskom mincovníctve, čiže o jednom z ich prvenstiev na našom území.

Nasledujú poznatky o keltskej expanzii do južnej, strednej a severozápadnej Európy. Tu si museli dať tvorcovia pozor na to, aby príliš nepreexponovali informatívnu zložku, a tak neodradili potenciálneho recipienta.¹¹ Text zredukovali na najnutnejšie minimum a informácie podáva graficky výrazne spracovaná mapa, na ktorej sú pre lepšiu geografickú orientáciu vyznačené aj súčasné štátne hranice.

Materiálna kultúra Keltov sa začína štvrtým panelom, ktorý informuje o ich odievaní. V jeho texte je zvýraznený citát G. I. Caesara. Ten má za úlohu upovedomiť čitateľa, že Rimania nám zanechali o Keltoch pomerne veľa údajov, podľa ktorých sa dajú robiť rekonštrukcie ich

¹⁰ PIJON, José. *Dějiny umění 3*. Praha : Odeon, 1978, s. 195-203.

¹¹ WAIDACHER, Fridrich. *Průručka všeobecné muzeologie*. Bratislava : SNM, 1999, s. 287.

Obr. č. 2: Titulný panel výstavy a panel venovaný náboženstvu Keltov (archív Katedry muzeológie FF UKF v Nitre) kroja. Zároveň sú tu vyobrazené aj nálezy latenských šperkov, ako torques či nánožné kruhy a náramky.

Na problematiku odievania plynulo nadväzuje stravovanie Keltov. Poster o produkcii a spracovaní potravy totiž vhodne uvádza celý rad informácií, ktoré by inak museli stáť osamote a neboli by zasadené do vhodného kontextu. Takto sa prijímateľ dozvedá nielen o tom, čo Kelti jedli, ale aj aké hospodárske zvieratá chovali a aké plodiny pestovali. Pripojené fotografie tiež ukazujú bohaté spektrum latenskej kuchynskej keramiky. Podobne ako na predchádzajúcom posterí, aj tu je využitý vhodný citát antického autora, v tomto prípade Poseidónia z Apameie.

Rozvíjajúc problematiku stravovania, rozhodli sa študenti venovať šiesty poster pivu ako typickému nápoju Keltov. Tí ho síce nevynašli, ale stalo sa jednou z ich vyslovene civilizačných charakteristík v kontraste s preferovaním vína u Grékov a Rimanov. Zrejme najväčšiu hodnotu pre mnohých recipientov má informácia, že pomenovanie piva vo viacerých jazykoch má pôvod práve v keltskom výraze „beor“.

Vtesnať početné informácie o keltskom vojenstve na plochu jediného panela bol jeden z najväčších problémov. Nakoniec sa prijalo riešenie venovať rovnaký priestor textu, opäť citujúcemu antické zdroje, s rozmernými fotografiami a grafickou rekonštrukciou výzbroje keltských bojovníkov.

Duchovnú kultúru reprezentujú dva postery venované náboženstvu Keltov. Prvý z nich vymenúva najznámejších bohov keltského panteónu a najvýznamnejšie náboženské sviatky. Použité ilustrácie pochádzajú jednak zo známeho Gundestrupského kotla a jednak z pamiatok galorímskej proveniencie. Nasledujúci panel si všima fenomén druidov ako ďalšie špecifikum keltskej civilizácie.

Jednou z najdôležitejších úloh projektu bolo poukázať na to, že pamiatky na Keltov z doby laténskej aj doby rímskej sú na Slovensku pomerne početné. Ilustruje sa to pomocou troch významných lokalít, respektíve sídelných areálov: bratislavského oppida, nitrianskej sídelnej aglomerácie a opevneného sídliska púchovskej kultúry Liptovská Mara-Havránok.¹²

Záverečný panel je venovaný zaujímavostiam, ktoré dopĺňajú predchádzajúce informácie. Ich nevednosť je graficky zvýraznená použitím ikonických postáv zo známeho komiksu o Asterixovi. Doplnok panelovej výstavy predstavuje poster o našej katedre. Panelová výstava s názvom *Podivuhodný keltský ľud* bola inštalovaná v termíne od 10. do 16. októbra 2016.

Po deinštalácii sme sa zamýšľali, čo ďalej. Vychádzajúc z definície Medzinárodnej rady múzeí ICOM (International Council of Museums), múzeum je „*stála a nezisková inštitúcia v službe spoločnosti a jej rozvoja, prístupná verejnosti, ktorej cieľom je nadobúdať, konzervovať, skúmať, komunikovať a vystavovať hmotné a nehmotné dedičstvo ľudstva a jeho prostredia za účelom štúdia, vzdelávania a osobného potešenia*“.¹³ Hľadisko štúdia, vzdelávania, výchovy a potešenia je zakomponované v samotnej definícii a v nadväznosti naň by mali múzeá aj reagovať, a to nielen múzeá ako inštitúcie, ale hlavne ich odborní pracovníci, v našom prípade študenti odboru muzeológia.

Uvedomili sme si, že náš projekt panelovej výstavy skrýva väčší potenciál, aký má jednorozovú prezentáciu. Jej výhodou je mobilita a tiež téma, ktorá môže prispieť k rozšíreniu vedomostí žiakov ZŠ (učebné štandardy pre 6. ročník), ako aj zvýšiť povedomie o našom kultúrnom dedičstve a budovanie vzt'ahu k nemu. Dokáže pôsobiť nielen informatívne, ale aj formatívne. Cesta k popularizácii múzeí alebo výseku konkrétnej témy či k osloveniu a získaniu si nových priaznivcov a návštevníkov je možná prostredníctvom rôznych špeciálnych projektov, ako sú napríklad múzejné autobusy či mobilné výstavy známe najmä v zahraničí.¹⁴ My sme sa rozhodli pre kombináciu putovnej, mobilnej a panelovej výstavy. V období od novembra 2016 do marca 2017 bola výstava inštalovaná v desiatich základných školách (Šintava, Šoporňa, Galanta, Dechtice, Trakovice, Hlohovec, Pobedim, Častá, Štiavnické Bane, Zubrohlava). Následne bola výstava inštalovaná ako doplnkový program k odbornej prednáške Kelti na juhozápadnom Slovensku na Obecnom úrade Tvrdošovce. V rámci nej došlo k prepojeniu odbornej prednášky s vizualizáciou keltskej osady od firmy Dwarf digital archeology, výstavy *Podivuhodný keltský ľud* a zapožičaných nálezov z doby laténskej.

Po inštaláciách panelovej výstavy v rôznych lokalitách prišiel čas posunúť projekt na technicky vyššiu úroveň. Sústredili sme sa na zachovanie atraktivity podania a zároveň nekomplikované spracovanie. V tomto kroku sme považovali za najsprávnejšie zamerať sa na vekovú skupinu detí 6 – 12 rokov, teda žiakov 1. stupňa základnej školy. Hoci téma Keltov, či všeobecne doby laténskej, je podľa učebných osnov určená až pre 6. ročník, na základe našich skúseností z práce s detskými návštevníkmi vieme, že aj žiaci nižších ročníkov majú o túto tému živý záujem, poznajú ju z televízie, internetu, múzeí, pamiatok... Tento potenciál sme sa rozhodli ešte rozšíriť vytvorením pracovných listov k výstave a multimediálneho CD ako alternatívnej pomôcky na výučbu dejepisu.¹⁵ Tu sa dostávame k ďalšej časti, ktorou je múzejná pedagogika,

¹² Bližšie PIETA, Karol. *Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1996; ŠTEFANOVIČOVÁ, Táňa. *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava : Elán, 1993, s. 148-190; PIETA, Karol. *Keltské osídlenie Slovenska*. Bratislava : Veda, 2008, s. 23.

¹³ *Etický kódex múzeí*. Bratislava : Slovenský komitét Medzinárodnej rady múzeí (SK ICOM), 2009, s. 23.

¹⁴ ŠOBAŇOVÁ, Petra. *Múzejní expozície jako edukační médium*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 244.

¹⁵ GOGOVÁ, Stanislava – BUCH, Samuel. *Podivuhodný keltský ľud. Alternatívna pomôcka k výučbe dejepisu*. Multimediálne CD. Nitra, 2017.

múzejná edukácia, archeodidaktika.

Múzejná pedagogika, múzejná edukácia je v poslednom desaťročí často skloňovaná aj v podmienkach slovenskej teórie a praxe, ale omnoho hlbšie základy vychádzajú z českého prostredia. Spomeňme autorov, ako sú V. Jůva (2004),¹⁶ K. Sokolová (2008),¹⁷ L. Jagošová – L. Mrázová (2008),¹⁸ L. Jagošová – V. Jůva – L. Mrázová (2010),¹⁹ P. Šobánová (2012)²⁰ a ďalší. Podľa V. Jůvu (2014) je múzejná pedagogika moderná sociálna veda, ktorá sa zaoberá múzejnou edukáciou a vychádza najmä z podnetov muzeológie a pedagogiky.²¹ Jej cieľom je vytvárať vhodné podmienky nielen pre intencionálne učenie, ktoré má presne stanovené podmienky a obsah, ale najmä učenie samovoľné, náhodné, pre ktoré má múzeum a rôzne múzejné programy, aktivity priaznivé podmienky.²² Môžeme konštatovať, že múzejná pedagogika je výrazne multidisciplinárna, do jej okruhu skúmania spadajú okrem muzeológie a pedagogiky aj sociológia, psychológia, teória komunikácie, informatika a zároveň celý rad vedných odborov v závislosti od výberu zbierkových fondov, ktoré využíva pre svoje potreby.²³ Múzejná edukácia je jej základnou kategóriou a pri jej vymedzení vychádza najmä z významu súčasného múzea a edukácie.²⁴

Ďalším termínom, dôležitým pre náš projekt z hľadiska jeho zamerania a obsahu, je pojem archeodidaktika. Archeodidaktika sa v rámci odbornej spisby v našich podmienkach začína objavovať od roku 2014. S návrhom prichádza český archeológ, popularizátor, vysokoškolský pedagóg a zakladateľ centra experimentálnej archeológie a následne Muzea pravěku vo Všestaroche Radomír Tichý. Archeodidaktiku chápe ako odvetvie archeológie, ktoré sa zaoberá tým, ako odovzdať informácie a poznatky o archeológii nearcheológom. Podľa R. Tichého archeodidaktika súvisí hlavne s tým, čo vybrať, ako to pre potreby vzdelávania podať, usporiadať. Zahŕňa archeologickú popularizáciu, prezentáciu a edukáciu.²⁵ V súvislosti s múzejnou edukáciou archeologického kultúrneho dedičstva vychádzame z rovnakých základných princípov, ako pri akejkolvek inej múzejnej edukácii, a to cieľov, obsahu, metód, organizačnej formy a didaktických prostriedkov.²⁶

Múzejná edukácia v 21. storočí ponúka množstvo inovatívnych praktík a postupov, ktoré je možné využiť pre svoje jasne stanové ciele. Medzi najviac preferované súčasné trendy patrí využívanie moderných technológií prepojených na kyberkultúru, virtuálne múzeá, webové stránky, tvorivé dielne, detské múzeá, experimentálne centrá. Proces interakcie sa čím ďalej, tým

¹⁶ JŮVA, Vladimír. *Dětské muzeum. Edukační fenomén pro 21. století*. Brno : Paido, 2004, 264 s.

¹⁷ SOKOLOVÁ, Katarína. Existenciální prostor muzejnej edukácie: Reflexia aktuálnych možností výchovy k umeniu. In: HORÁČEK, Martin – MYSLIVEČKOVÁ, Hana – ŠOBÁŇOVÁ, Petra (eds.). *Muzejní pedagogika dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, s. 85-91.

¹⁸ JAGOŠOVÁ, Lucie – MRÁZOVÁ, Lenka. Objektové učení jako základ muzejní didaktiky. In: HORÁČEK – MYSLIVEČKOVÁ – ŠOBÁŇOVÁ, ref. 17, s. 225-236.

¹⁹ JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka. *Muzejní pedagogika. Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*. Brno : Paido, 2010, 298 s.

²⁰ ŠOBÁŇOVÁ, Petra. *Muzejní edukace*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, 140 s.

²¹ JŮVA, Vladimír. Základy obecné pedagogiky, vývoj muzejní edukace. In: DOLÁK, Jan – HOLMAN, Pavel – JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka – ŠERÁK, Michal – ŠOBÁŇOVÁ, Petra. *Základy muzejní pedagogiky. Studijní texty*. Brno : Moravské Zemské muzeum, 2014, s. 7.

²² JŮVA, Vladimír. Vznik a rozvoj muzejní pedagogiky. In: *Múzeum*, roč. 47, 2009, č. 2, s. 13.

²³ JŮVA, ref. 21, s. 12-13.

²⁴ JAGOŠOVÁ – JŮVA – MRÁZOVÁ, ref. 19, s. 70.

²⁵ MIKEŠOVÁ, Veronika – OPATRŇÁ, Marie a kol. *Edukace a prezentace archeologického kulturního dědictví. Certifikovaná metodika*. Praha : Národní muzeum, 2014, s. 10-11.

²⁶ MIKEŠOVÁ – OPATRŇÁ, ref. 25, s. 11.

viac dostáva do múzejného prezentačného priestoru. Jedným z trendov je aj príprava písomných didaktických pomôcok a pracovných listov s obsahovou nadväznosťou na expozíciu, výstavu, prednášku alebo inú aktivitu, ktoré vychádzajú z múzea alebo sa viažu na zbierkový fond.

Moderný výstavný projekt predpokladá vzájomné prepojenie dynamizujúcich prvkov, ako sú videoprojekcia, dataprojekcia, dotykové prezentácie či trojrozmerné modelové rekonštrukcie s klasickou prezentáciou. Oslobodzuje sa od závislosti na lektorskom slove – ukázať na kamennú časť sekerky vo vitríne a slovne vysvetliť, že si k nej treba predstaviť drevenú rúčku, je postup, ktorý je anachronizmom. Požiadavkou doby je predstaviť nález v čo najširšom kontexte. Nástupom nových technológií sa múzeá môžu prezentovať aj nezávisle od návštevy vlastných priestorov na internete, ktorý je v súčasnosti najaktuálnejším komunikačným médiom. Virtuálne prehliadky sú (aj u nás) čoraz častejšou formou vonkajšej múzejnej prezentácie, ktorá rozširuje klasickú vnútornú prezentáciu v múzeách.²⁷

Múzejná komunikácia dnes predstavuje širokú škálu aktivít, ktoré sú cielene smerované na konkrétne skupiny návštevníkov. Nie je bez významu, že sa zvláštna pozornosť venuje deťom a mládeži, veď z čisto marketingového hľadiska je nadšený detský návštevník potenciálnym celoživotným klientom. Múzeum ako miesto realizácie výučby histórie (regionálnej zvlášť) je ideálom. V našich podmienkach však naráža na rôzne prekážky, a to priestorové, personálne, problémy projektovej pripravenosti. Vymyslieť a uviesť do života takéto druhy projektov spôsobom, aby neboli výnimkou, ale bežnou súčasťou služieb, ktoré inštitúcia ponúka, si vyžaduje odborne pripravených pracovníkov. Ako kladný príklad edukácie budúcich pracovníkov moderných múzeí môžeme neskromne uviesť práve študentské výstavy poslucháčov muzeológie FF UKF v Nitre.²⁸

Pri príprave digitálneho výstupu sme ako základ upgradu ponechali už existujúce postery z panelovej výstavy. Transformovali sme ich do podoby multimediálnej prezentácie, ktorú učiteľ spúšťa vo formáte pptx prostredníctvom štandardného softvéru Microsoft PowerPoint. Tým sa zjednodušuje prezentácia výstavy, keďže už nie je potrebné inštalovať vytlačené postery. Transponovanie výstupu do digitálnej podoby študenti konzultovali s odborníkom Miroslavom Fedorom z technického oddelenia FF UKF. Výsledok sa dostavil v podobe dvoch verzií multimediálnej prezentácie optimalizovanej pre najpoužívanejšie formáty monitorov a dataprojektorov – 9 : 16 a 3 : 4. Distribúciu umožňuje napálenie na CD nosiče.

Túto formu sme už poňali ako riadny publikačný výstup, preto sa za každým tematickým celkom nachádzajú mená autorov príslušnej sekcie a použité zdroje. Okrem dodržania citačnej etiky nás k tomu priviedla aj snaha poskytnúť učiteľovi v prípade záujmu o ďalšie štúdium problematiky informácie o dostupnej odbornej literatúre. Učebné osnovy a časovo-tematické plány totiž takéto možnosti väčšinou neponúkajú a ak, tak iba v obmedzenom množstve.

S využitím prezentácie môže učiteľ pripraviť hodinu, pričom v jej prvej polovici priblíži žiakom Keltov ako civilizáciu, ich materiálnu aj duchovnú kultúru. Takto oboznámi žiakov s faktami a následne im rozdá vopred pripravené pracovné listy. Tie sú pripojené k prezentáciám na CD nosiči vo formáte pdf. Vizual CD nosiča zobrazuje na zelenom pozadí čiernu siluetu muža s jeleními parohami. V ruke drží keltský nákrčník – torques. Je to boh Cernunnos, ktorý je súčasťou a pointou dejovej línie.

V rámci distribúcie poskytujeme spolu s digitálnym nosičom aj jednu sériu obojstranne farebne vytlačených pracovných listov formátu A4. Konceptia pracovných listov v zásade

²⁷ JÚVA, ref. 16, s. 29.

²⁸ GOGOVÁ, Stanislava. *Archeológia a múzejná prezentácia*. Nitra : UKF, 2011, s. 121.

vychádza zo štruktúry multimediálnej prezentácie. Nie sú však prvoplánovou rekapituláciou získaných poznatkov. Študenti ich navrhli ako príbeh, zasadený do prostredia archeologického výskumu lokality z doby laténskej. Takto poukazujú na zásadný fakt, že keltská civilizácia nie je mŕtva, ale prežíva v množstve nálezísk a artefaktov, ktoré odкрýva a objasňuje archeológia.

Prvá strana série pracovných listov uvádza žiaka do príbehu krátkym, mierne dramatickým textom. Atmosféru do istej miery odľahčuje detská ilustrácia, zobrazujúca archeologický výskum očami osemročného chlapca. Zároveň naznačuje, že veda, v tomto prípade archeológia, nemusí byť striktne viazaná na suché fakty, ale že deti pri poznávaní minulosti môžu zapojiť aj vlastnú predstavivosť.

Nasledujúce listy pracovného zošita sa pridrižávajú schémy prezentácie, ale iba čo sa týka poradia jednotlivých tém. Študenti si dali záležať, aby tieto celky skĺbili s príbehom načrtnutým v úvode. Jednotlivé úlohy vychádzajú akoby z rozhovoru s archeológom, ktorý dáva pokyny a kladie nenáročné otázky. Téma keltskej expanzie je rozvinutá v paralelnom príbehu, do ktorého sa zapája imaginárny stroj času. Otázky sú tu už náročnejšie, žiak musí vyznačiť na mape aspoň približne keltskú pravlasť a uviesť storočie, v ktorom prichádzajú na naše územie. Tretia úloha je už opäť ľahšia, zameraná na pozornosť.

Z rovnakej situácie vychádzajú aj nasledujúce sekcie venované odievaniu, stravovaniu, vojenstvu a náboženstvu. Úlohy sa väčšinou zameriavajú na určenie správnych možností,

Vojenstvo

1. Prechádzal sa po okraji dediny, obdivoval prírodu a vľomnel si keltských bojovníkov, ako trénujú na lúke. Odrazu niečo preletí vzduchom. Akú zbraň na diaľku používajú Kelti v boji najčastejšie?

A) Luč
B) Kúla
C) Oštep
D) Gulomet

2. Zásah dostal bojovník do štítu. Aký tvar má jeho keltský štít?

3. Pri sledovaní boja fa nekoť vyrúli. Zastavil sa pri tebe usmiaty Kelt. a chválil sa š svojim novým camrycom v tvare diavka, nevie sa dočkať, kedy ho vyškúša v boji. Co je camryc?

A) Socha
B) Vojnový roh
C) Typ štítu
D) Vojnový voz

4. Derať Keliov doviezlo z lesa zásoby dreva na novú výstavbu. Po tejto menšahvej úroveň si oddiš oodýchnuť, no každý si pri dreve zabudol jednu svoju vec. Nájdi v tapričke zabudol predmety, aby si o nich informovalia ich majiteľov.

Následne po poradí spili písmená z neprekrtnutých políok, ktoré zostali, aby si vykultúra tapričku.

V	Y	N	R	O	H	I		
Z	K	Z	K	O	S	E	L	A
O	A	O	D	J	T	T	U	C
V	Ň	N	P	O	E	N	I	Á
A	B	L	I	R	P	Č	E	T
		L	J	N	I	K		
I	C	A	R	N	Y	X		

keďže ide väčšinou o materiálnu kultúru založenú na vizuálnom vnímaní artefaktov. Spektrum zadaní rozširuje osemsmierovka a tiež úloha nakresliť jedno z domácich zvierat, ktoré Kelti chovali. Výtvarná stránka je zvýraznená aj v celostranovej úlohe ozdobiť štít bojovníka.

Na dvoch stranách úloh s námetom keltského náboženstva sa žiak opäť vracia do úvodnej situácie, keď ho druid magickým odvarom dostane do súčasnosti. Záverečná pointa s archeológom a nálezom sošky boha Cernunna dáva celému príbehu takmer detektívny nádych. Posledná „bonusová“ úloha je už odychová, zameraná na pozornosť – stačí nájsť rozdiely medzi dvomi dvoch kresbami.

Pracovné listy považujeme za jeden z interaktívnych prvkov, ktorý charakterizuje moderné a priateľské múzeum a jeho ústretovosť k vzdelávacím potrebám návštevníka. Mohli by sme konštatovať, že by malo ísť o bežnú didaktickú pomôcku, ktorá je okrem vzdelávacej roviny obohatená aj o zábavu, kreatívne

Obr. č. 6: Pracovný list venovaný keltskému vojenstvu

prvky a nápaditú formu.²⁹ Ich význam je zameraný v prvom rade na podporu vnímania prezentovaného obsahu a z hľadiska metodiky môžu mať podľa L. Mrázovej (2013) niekoľko funkcií:³⁰

- Orientačná a koordinačná – vzťahujú sa na obsah výstavy a podporujú v orientácii na výstave a usmerňujú, ako s ňou pracovať,
- Poznávacia a systemizačná – pracovné listy obsahujú základné informácie a námety obsahu výstavy,
- Rozvíjajúca, výchovná, upevňovacia, kontrolná – tieto funkcie pomáhajú návštevníkom rozvíjať ich osobný záujem o tému výstavy, fixujú a zároveň kontrolujú získané informácie, sú tiež spätnou väzbou získaných poznatkov,
- Motivačná a sebavzdelávacia – kvalitným obsahom a charakterom spracovania pracovného listu môžu motivovať k opätovnej návšteve.

Podrobnou metodikou tvorby pracovných listov sa zaoberala Lenka Mrázová v rámci metodického materiálu *Tvorba pracovných listů* (2013), podľa ktorej by dobre spracované pracovné listy mali odzrkadľovať nasledujúce body:

- Orientujú, navigujú po výstave,
- Upozorňujú na najdôležitejšie objekty, fakty a súvislosti,
- Na základe vhodne zvolených a formulovaných otázok a aktivít dokážu vziať návštevníka do témy a obsahu prezentovanej výstavy,
- Ponúkajú miesto pre vlastné pozorovania a závery,
- Poskytujú priestor na vyjadrenie vlastných názorov, postojov k pertraktovanej téme,
- Umožňujú fixáciu získaných vedomostí, zručností.³¹

Pracovné listy je možné využiť na vyučovacích hodinách priamo v škole. V takomto prípade sa používajú vo funkcii kontrolnej, diagnostickej, motivačnej, prípadne môžu nadväzovať aj na nadobudnuté praktické skúsenosti.³² Zároveň môžu byť reflexiou na návštevu múzea – výstavy nadväzujúcej na učebné štandardy.

V prípade panelovej putovnej výstavy študentov muzeológie *Podivuhodný keltský ľud* sa pracovné listy viažu k obsahom panelov. Celý projekt by sme mohli nazvať *Výstava ide k vám*. Využitie pracovných listov priamo v škole v kontexte žiak – učiteľ má podľa Y. Šlégrovej (1993) posilňujúce aspekty:³³

Učiteľ:

- Prehlbuje sa individuálny prístup k žiakom,
- Rýchla a objektívna kontrola získaných výsledkov,
- Kreatívnejšie, flexibilnejšie a rýchle časové zvládnutie hodiny,
- Prehľadnejšia koordinácia činnosti žiakov.

²⁹ MRÁZOVÁ, Lenka. *Tvorba pracovných listů. Metodický materiál*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2013, s. 4.

³⁰ MRÁZOVÁ, ref. 29, s. 5-6.

³¹ MRÁZOVÁ, ref. 29, s. 27.

³² ŠLÉGROVÁ, Yvona. Význam pracovných listů při návčiku dovednosti žáků. In: *Pedagogika. Časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*. roč. 43, 1993, č. 2, s. 191.

³³ ŠLÉGROVÁ, ref. 32, s. 191-192.

Žiak:

- Aktívna individuálna práca,
- Vlastné tempo žiakov pri práci,
- Osvojenie si zručnosti samostatnej práce s textom.

Propagáciu celého projektu riešime prostredníctvom osobného kontaktu s učiteľmi v rámci prezentácie panelovej výstavy a prostredníctvom webovej stránky katedry. Keďže ide o projekt, ktorý plánujeme priebežne realizovať v horizonte niekoľkých rokov, vytvorili sme na stránke sekciu. K sekcii vedie odkaz priamo z hlavného menu cez zmenšený náhľad titulnej strany CD nosiča. Po kliknutí sa užívateľ dostane ku krátkemu textu objasňujúcemu zámer projektu, jeho využitie a dostupnosť.

Ako doposiaľ posledný bonus sme k odkazu na webovej stránke pridali dva atraktívne vizualizačné výstupy. Súčasné technické možnosti digitálnej vizualizácie nám umožňujú také metódy prezentácie kultúrneho dedičstva, vrátane archeologických nálezov, aké sme si donedávna ani nedokázali predstaviť.³⁴ Digitálna virtualizácia sa v ostatných desiatich rokoch posunula výrazne vpred a stala sa nedeliteľnou súčasťou múzejníctva a pamiatkovej ochrany.³⁵ Katedra muzeológie v Nitre spolupracuje s firmou Dwarf digital archeology, ktorá sa zaoberá trojrozmernou rekonštrukciou historickej architektúry. Vďaka tomu sme získali možnosť zatraktívniť propagáciu študentského projektu pridaním dvoch vizualizácií. Oba predstavujú rekonštrukciu sídliska z doby laténskej. Prvým je 360-stupňová panoráma z pohľadu pozorovateľa stojaceho uprostred tohto sídliska. Ponúka kruhový výhľad na okolo stojace charakteristické keltské zemnice aj s ukázkami výrobných objektov, keramiky či výzbroje. Z tohto prostredia sa dá dostať do ďalších troch prostredí, detailne stvárňujúcich breh rieky s rybárskymi sieťami, obydlie s tkáčskym stavom a svätyňu.

Druhý výstup má podobu trojminútového videa vychádzajúceho z tej istej rekonštrukcie. Pomocou nich dokážeme užívateľov nielen zaujať, eventuálne ovplyvniť jeho záujem o výstupy nášho projektu, ale aj vtiahnuť ho, hoci len virtuálne, priamo do doby, ktorú prezentujeme.³⁶

Význam projektu študentov Katedry muzeológie FF UKF v Nitre by sme mohli zhrnúť v nasledujúcich bodoch:

- Overovanie si teoretických vedomostí študentov (teória komunikácie, výstavníctvo, prezentácia, marketing, manažment),
- Aplikácia technických a informatických zručností (výroba pracovných listov alternatívnej učebnej pomôcky s využitím grafických editorov s výslednou prezentáciou vo formáte html),
- Odborná komunikácia študentov s profesionálmi a prispôsobenie obsahu cieľovej skupine,
- Tímová práca (dôležitá vzájomná spolupráca, komunikácia, význam tímu),
- Praktický výstup – panelová a putovná výstava – možnosť stálej ponuky,
- Rozšírenie chronologických a priestorových možností aplikácie projektu (časovo neobmedzené využitie výstupov s edukačným prepojením),
- Nižšie finančné náklady, vysoká efektívnosť.

³⁴ WAIDACHER, ref. 10, s. 286; RUTTKAY, Matej. Archeológia a verejnosť. In: BUJNA, Jozef – FURMÁNEK, Václav – WIEDERMANN, Egon. *Staré Slovensko 1. Archeológia ako veda*. Nitra : AÚ SAV, 2013, s. 222-223.

³⁵ LACKO, Ján. Interaktívne technológie v muzeálnych a galerijných expozíciách. In: *Digitálne múzeum. Čo s digitálnym obsahom múzeí?* Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016, s. 56-57.

³⁶ NECHVÁTAL, Josef. Rozšírení muzejních expozic o virtuální prostor. In: *Digitálne múzeum. Čo s digitálnym obsahom múzeí?* Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016, s. 47-49.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- BENADIK, Blažej (1980). Doba laténska. In: *Slovenská archeológia*, roč. 28, č. 1, s. 191-196.
- BŘEZINOVÁ, Gertrúda (1999). Sídliisko z doby laténskej v Nitre-Šindolke a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Ponitria. In: *Slovenská archeológia*, roč. 47, č. 1, s. 61-74. ISSN 1335-0102.
- BŘEZINOVÁ, Gertrúda (2000). Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Nitra : AÚ SAV. ISBN 978-80-22406-49-9.
- BUJNA, Jozef – FURMÁNEK, Václav – WIEDERMANN, Egon (2013). *Staré Slovensko 1. Archeológia ako veda*. Nitra : AÚ SAV. ISBN 978-80-89315-44-4.
- FILIP, Jan (1996). *Keltská civilizácia a její dědictví*. Praha : Academia. ISBN 80-200-0584-6.
- GOGOVIĆ, Stanislava (2004). Perception of Museal Communication in the Process of University Education. In: *Museum and visitors : The 3rd Conference of the Section for Museum Pedagogy of the Croatian Museum Association with International Participation*. Vukovar : Hrvatsko muzejsko društvo, s. 57-63. ISBN 953-985-3-X.
- GOGOVIĆ, Stanislava (2011). *Archeológia a múzejná prezentácia*. Nitra : UKF, 172 s. ISBN 978-80-8094-850-4.
- GOGOVIĆ, Stanislava – BUCH, Samuel (2017). *Podivuhodný keltský ľud. Alternatívna pomôcka k výučbe dejepisu*. Multimediálne CD. Nitra. ISBN 978-80-558-1250-2.
- Etický kódex múzeí* (2009). Bratislava : Slovenský komitét Medzinárodnej rady múzeí (SK ICOM), 23 s.
- HORNÝ, Juraj (2014). Kreatívna komunikácia múzeí. In: *Mediálna sebaaprezentácia a budovanie individuálneho imidžu múzea v 21. storočí. Zborník príspevkov z konferencie*. Banská Bystrica : SNM, s. 27-30.
- JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka (2010). *Muzejní pedagogika. Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*. Brno : Paido, 298 s. ISBN 978-80-7315-207-9.
- JAGOŠOVÁ, Lucie – MRÁZOVÁ, Lenka (2008). Objektové učení jako základ muzejní didaktiky. In: Horáček, Martin – Myslivečková, Hana – Šobaňová, Petra (eds.). *Muzejní pedagogika dnes: Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, s. 225-236.
- JŮVA, Vladimír (2004). *Dětské muzeum. Edukační fenomén pro 21. století*. Brno : Paido, 264 s. ISBN 80-7315-090-5.
- JŮVA, Vladimír (2009). Vznik a rozvoj muzejní pedagogiky. In: *Múzeum*, roč. 47, č. 2, s. 12-13.
- JŮVA, Vladimír (2014). Základy obecné pedagogiky, vývoj muzejní edukace. In: DOLÁK, Jan – HOLMAN, Pavel – JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka – ŠERÁK, Michal – ŠOBAŇOVÁ, Petra. *Základy muzejní pedagogiky. Studijní texty*. Brno : Moravské zemské muzeum, 103 s. 978-80-7028-441-4.
- KOLNÍKOVÁ, Eva (1978). Keltské mince na Slovensku. Bratislava : Pallas. ISBN 94-256-78.
- LACKO, Ján (2016). Interaktívne technológie v muzeálnych a galerijných expozíciách. In: *Digitálne múzeum. Čo s digitálnym obsahom múzeí?* Banská Bystrica : Múzeum SNP, s. 53-57. ISBN 978-80-89514-42-7.
- MIKEŠOVÁ, Veronika – OPATRŇÁ, Marie a kol. (2014). *Edukace a prezentace archeologického kulturního dědictví. Certifikovaná metodika*. Praha : Národní muzeum, 65 s.
- MRÁZOVÁ, Lenka (2013). *Tvorba pracovních listů. Metodický materiál*. Brno : Moravské zemské muzeum, 29 s. ISBN 978-80-7028-403-2.

- NECHVÁTAL, Josef (2016). Rozšíření muzejních expozic o virtuální prostor. In: *Digitálne múzeum. Čo s digitálnym obsahom múzeí?* Banská Bystrica : Múzeum SNP, s. 47-49. ISBN 978-80-89514-42-7.
- ORIŠKOVÁ, Mária (ed.) (2006). *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum. Antológia textov anglo-americkéj kritickéj teórie múzea*. Bratislava : AFAD Press, 287 s. ISBN 80-89259-08-1.
- PIETA, Karol (1996). *Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press. ISBN 978-80-96736-67-6.
- PIETA, Karol (2008). *Keltské osídlenie Slovenska*. Bratislava : Veda. ISBN 978-80-89315-05-5.
- PIJOAN, José (1978). *Dějiny umění 3*. Praha : Odeon, s. 195-203.
- SOKOLOVÁ, Katarína (2008). Existenciálny priestor múzejnej edukácie: Reflexia aktuálnych možností výchovy k umeniu. In: HORÁČEK, Martin – MYSLIVEČKOVÁ, Hana – ŠOBÁŇOVÁ, Petra. (eds.). *Múzejní pedagogika dnes: Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, s. 85-91.
- ŠLÉGROVÁ, Yvona (1993). Význam pracovních listů při nácviu dovednosti žáků. In: *Pedagogika. Časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*, roč. 43, č. 2, s. 191-192.
- ŠOBÁŇOVÁ, Petra (2012). *Múzejní edukace*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 140 s. ISBN 978-80-244-3003-4.
- ŠOBÁŇOVÁ, Petra (2014). *Múzejní expozice jako edukační médium*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 361 s. ISBN 978-80-244-4302-7.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana (1993). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava : Elán. ISBN 80-85331-07-1.
- WAIACHER, Friedrich (1999). *Průručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava : SNM, s. 287. ISBN 80-8060-015-5.

Katedra etnológie a muzeológie Univerzity Komenského – zhodnotenie odborných činností a štúdiá v odbore muzeológie

Lenka Ulašinová Bystrianska

Mgr. Lenka Ulašinová Bystrianska, PhD.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: lenka.ulasinova@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:163-171

Department of ethnology and museology - evaluation of scientific, research and project activities of the museology section and study opportunities

The article analyzes and evaluates scientific, research, and project activities and works published by Bratislava Museology Section in the last two years. It deals with the development of this field of study in the near future. It also provides a basic overview of the field of study, publishing possibilities and other specialized activities offered to the students by our department.

Key words: museology studies, museology and cultural heritage, scientific and publishing activities, Comenius University in Bratislava

Odbor Muzeológia a kultúrne dedičstvo v školskom roku 2017/2018 v príprave a realizácii odborných činností, ako aj pedagogickej praxe nadväzoval na úlohy vytýčené v predchádzajúcom období, vychádzajúce predovšetkým z pokračujúcich vedeckovýskumných a grantových úloh, ako aj plánovaného rozšírenia ponuky jednodborového štúdiá o kombinované dvojodborové štúdium. Okrem prvého a druhého stupňa štúdiá v odbore máme, samozrejme, záujem ponúknuť možnosť študovať muzeológiu i na tret'om stupni. Preto sme v marci tohto roku podali žiadosť o akreditáciu doktorandského štúdiá v odbore muzeológia, ktorú v júli schválila akreditačná komisia. Garantmi budú pracovníci Katedry etnológie a muzeológie prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD. a Doc. Ľuboš Kačírek, PhD. a z Katedry slovenských dejín FiF UK prof. Martin Homza, PhD.

Od budúceho školského roku majú naši študenti tiež možnosť štúdiá v odbore na zahraničnej univerzitnej pôde. V júli tohto roku sme v rámci programu ERASMUS nadviazali spoluprácu s Rzeszowskou univerzitou, ktorá v horizonte 2020/2021 zahŕňa študentskú i učiteľskú mobilitu.

Príprava študentov pre prax, okrem vyváženého študijného programu poskytujúceho tak získanie teoretických poznatkov, ako aj praktických skúseností, spočíva aj vo vytvorení podmienok a zázemia pre publikovanie v prestížnom vedeckom časopise *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*.¹ Ďalší priestor pre publikačnú činnosť študentov, takpovediac z domácej edičnej dielne, poskytuje zborník študentských prác *Studia Museologica Slovaca*, ktorého prvý zväzok zostavil

¹ Časopis *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* vychádza na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského od roku 2013, pričom od roku 2016 je evidovaný v databáze SCOPUS a Web of Science.

v roku 2017 Pavol Tišliar. Svoje ročníkové práce tu publikovali zväčša študenti druhého stupňa štúdia muzeológie a kultúrneho dedičstva FiF UK.² V nasledujúcom čísle zborníka dostanú priestor aj študenti z Lipskej univerzity či Masarykovej univerzity v Brne.

Záverčné práce

Škála záverečných prác, ktoré obhájili poslucháči odboru muzeológia a kultúrne dedičstvo v školskom roku 2017/2018, je tematicky pestrá. Viaceré z vybraných tém sú úzko prepojené s ďalšími vednými odbormi³ operujúcimi s fenoménom kultúrneho dedičstva. To len potvrdzuje zmysel rozšírenia možností vzdelávania sa, špecializácie a prehĺbenia odbornosti v konkrétnej oblasti ochrany a výskumu kultúrneho dedičstva prostredníctvom dvojodborového štúdia. Od akademického roku 2018/2019 bude možné študovať kombinácie s etnológiou, históriou a informačnými vedami. Naším zámerom je v ďalšom akademickom roku otvoriť aj kombináciu s dejinami umenia.

Najpočetnejšiu skupinu tvoria magisterské práce venované hmotnému kultúrnemu dedičstvu, zvlášť architektonickým pamiatkam. Andrea Bunčková svojou diplomovou prácou⁴ prispela k rozšíreniu zoznamu pamiatkového fondu objektom rímskokatolíckeho Kostola sv. Vojtecha v obci Blatné. Vo svojej práci okrem iného vytypovala vhodný objekt, určila jeho pamiatkové hodnoty a vypracovala návrh na jeho vyhlásenie za národnú kultúrnu pamiatku, ktorý bude slúžiť ako odborný podklad pri správnom konaní vedenom za týmto účelom. Magisterská práca Adriany Pacigovej⁵ mala ambíciu prezentovať kultúrne dedičstvo mikroregiónu Dolný Liptov a vytvoriť sprievodcu pre kultúrnu turistiku pre túto oblasť. Klaudia Krajčíková⁶ sa v diplomovej práci venovala vývoju a typológii dynamickej barokovej línie sakrálnej architektúry na západnom Slovensku, sledujúc determinanty výberu a výstavby tohto špecifického typu stavieb na sledovanom území. Využitie a adaptácia vybranej skupiny kaštieľov v okolí Bratislavy je predmetom záujmu v práci Zuzany Lintnerovej.⁷ Skupinu vhodných objektov určila na základe špecifických kritérií a následne mapovala stavebnotechnický stav objektov, spôsob využitia, prípadne okolnosti, ktoré vplyvajú na kondíciu jednotlivých pamiatkových objektov. Na bratislavské pamiatky sa sústredila aj diplomová práca Zuzany Soldánovej,⁸ venovaná záhradným palácami, počiatkom tohto typu architektúry, ich typológii a následne predovšetkým aplikácii všeobecných poznatkov na vybraných príkladoch bratislavských záhradných palácov. Legislatívne podmienky ochrany kultúrneho dedičstva na Slovensku skúmala Zuzana Menzlová,⁹ ktorá vo svojej práci hodnotí kvalitu a možnosti ochrany pamiatok i kultúrneho dedičstva ako takého. Zaoberá sa tiež možnosťami založiť slovenskú pobočku medzinárodnej organizácie Modrý štít.

² TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Studia Museologica Slovaca*, roč. 1. Bratislava : MKD, 2017, 72 s.

³ Etnológia, história, umenoveda a pod.

⁴ BUNČKOVÁ, Andrea. *Sakrálna architektúra v obci Blatné (Návrhy na vyhlásenie objektov za NhNKP)*. Bratislava : FiF UK, 2018, 82 s.

⁵ PACIGOVÁ, Adriana. *Dolný Liptov, sprievodca pre kultúrnu turistiku*. Bratislava : FiF UK, 2018, 91 s.

⁶ KRAJČÍKOVÁ, Klaudia. *Sakrálné stavby dynamickej barokovej línie na území západného Slovenska*. Bratislava : FiF UK, 2018, 84 s.

⁷ LINTNEROVÁ, Zuzana. *Vybrané kaštiele v okolí v Bratislave – využitie a adaptácia na nové funkcie*. Bratislava : FiF UK, 2018, 123 s.

⁸ SOLDÁNOVÁ, Zuzana. *Záhradné paláce v Bratislave*. Bratislava : FiF UK, 2018, 63 s.

⁹ MENZLOVÁ, Zuzana. *Kultúrne dedičstvo na Slovensku: právne aspekty a výzvy*. Bratislava : FiF UK, 2018, 68 s.

Témy z oblasti múzejníctva a muzeológie reprezentujú diplomové práce Zuzany Švecovej a Silvie Krajcsovicov, pričom Švecová¹⁰ hodnotí viaceré expozície múzeí na západnom Slovensku. Zaoberá sa kvalitou a charakterom expozícií, ako aj ich determinantmi, kriticky ich hodnotí a porovnáva. Krajcsovicov¹¹ mapuje vývoj výstavníctva na území Slovenska počas Uhorska a prvej ČSR aj prostredníctvom sledovania podielu osobností, spolkov a inštitúcií na rozvoji výstavnej činnosti do roku 1938.

Historická a tak trochu etnologická téma života bratislavských mešťanov v druhej polovici 19. storočia, v práci¹² Barbory Káňovej priniesla okrem pestrého obrazu každodennosti súdobých Bratislavčanov aj predstavu o podmienkach a okolnostiach, ktoré Bratislavu v danom čase formovali a bezprostredne vplývali na život jej obyvateľov.

Zovšeobecňujúci názov práce Romany Noškovej *Prezentácia prírodného dedičstva Bieleh Karpát – návrh múzejnej expozície*¹³ v texte zužuje okruh záujmu na pôvodné ovocné odrody regiónu. Výsledkom je návrh na vytvorenie múzejnej expozície v tradičnej ovocinárskej lokalite, obci Bošáca, a prezentácia tejto súčasti prírodného dedičstva. Posledná z tohoročných diplomových prác¹⁴ Bronislavy Šajgalíkovej sa sústreďuje na etnografické zbierky, resp. zbierkové predmety ľudového odevu so zameraním na región Tekov. Bronislava Šajgalíková sa snažila prostredníctvom analýzy jednotlivých odevných prvkov a ich súčastí predstaviť odev Horného Tekova v historickom a sociálnom kontexte.

V bakalárskych prácach študenti prvého stupňa štúdia spracovali vybrané problémy z múzejníctva a muzeológie. Roman Galvánek¹⁵ charakterizoval vybrané sprievodné programy a múzejnopedagogické aktivity v hudobných múzeách na Slovensku a navrhol možnosti rozšírenia aktivít smerujúcich k návštevníkovi. Zbierkotvornú činnosť Múzea SNP od roku 1989 opísala vo svojej bakalárskej práci Kristína Falťanová.¹⁶ K charakteristike zbierkotvornej činnosti múzea v danom období dospela na základe pozorovania zmien vybraných aspektov zbierkotvornej činnosti pred a po roku 1989. Lucia Blahutová¹⁷ sa v záverečnej práci zaoberala súčasnými informačnými technológiami využívanými v múzeu. Tiež sa snažila zistiť, akú úlohu zohrávajú vo vybraných múzeách a pokúsila sa navrhnúť vlastný príklad využitia QR kódu v múzejnej praxi.

Publikačná činnosť členov odboru

Publikačná činnosť pracovníkov odboru je primárne zameraná na muzeológiu a múzejníctvo, resp. kultúrne dedičstvo ako také a na vybrané aspekty a oblasti slovenských dejín. Štúdiá hodnotiacia význam múzejných exkurzií pri formálnej výučbe na Slovensku¹⁸ od Pavla Tišliara a Ľuboša Kačírka vyšla v ročenke Mestského múzea Ioana Raica v Šebeši (Rumunsko)

¹⁰ ŠVECOVÁ, Zuzana. *Hodnotenie expozícií vo vybraných múzeách*. Bratislava : FiF UK, 2018, 96 s.

¹¹ KRAJCSOVICS, Silvia. *Výstavy na území dnešného Slovenska v období Uhorska a 1. ČSR*. Bratislava : FiF UK, 2018, 67 s.

¹² KÁŇOVÁ, Barbora. *Každodenný život bratislavských mešťanov druhej polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia, so zameraním na vybavenia príbytkov*. Bratislava : FiF UK, 2018, 87 s.

¹³ NOŠKOVÁ, Romana. *Prezentácia prírodného dedičstva Bieleh Karpát – návrh múzejnej expozície*. Bratislava : FiF UK, 2018, 85 s.

¹⁴ ŠAJGALÍKOVÁ, Bronislava. *Ľudový odev v Hornom Tekove*. Bratislava : FiF UK, 2018, 104 s.

¹⁵ GALVÁNEK, Roman. *Múzejná pedagogika v hudobnom múzeu*. Bratislava : FiF UK, 2018, 54 s.

¹⁶ FALŤANOVÁ, Kristína. *Zbierkotvorná činnosť Múzea SNP v Banskej Bystrici od roku 1989 po súčasnosť*. Bratislava : FiF UK, 2018, 34 s.

¹⁷ BLAHUTOVÁ, Lucia. *Informačné technológie v múzeu*. Bratislava : FiF UK, 2018, 51 s.

¹⁸ KAČÍREK, Ľuboš – TIŠLIAR, Pavol. The benefit of museum visits for the formal education of children in primary and secondary education in the Slovak Republic. In: *Terra Sebus*, roč. 9, 2017, s. 491-506.

pod názvom *The benefit of museum visits for the formal education of children in primary and secondary education in the Slovak Republic*. V časopise *European journal of contemporary education* vyšli Pavlovi Tišliarovi dve štúdie zamerané na vzdelávanie a pedagogickú činnosť. Práca *Museology as University subject in Slovakia: History, Program and Course Design* podrobnejšie zachytáva možnosti systému vysokoškolského vzdelávania pre kvalifikovaných múzejných pracovníkov a súčasné smerovanie slovenskej muzeológie.¹⁹ V štúdiu *The development of informal learning and museum pedagogy in museums* sa zaoberal najmä dejinami múzejnej pedagogiky v Európe a smerovaním neformálneho vzdelávania.²⁰ V zborníku *Národopisné aspekty v kultúre dolnozemskejých Slovákov* publikoval Ľuboš Kačírek štúdiu *Múzejná prezentácia národopisných zbierok dolnozemskejých Slovákov*.²¹

V historickom periodiku *Bylye gody*²² analyzuje trojica Tišliar, Dolák a Kačírek vývoj kultúrnych stratégií a kultúrnej politiky na Slovensku v 19. a 21. storočí.²³ Jan Dolák sa v tomto školskom roku publikačne i prednáškami v Paríži a na viacerých fórach v Číne zapojil do celosvetovej diskusie o novej definícii múzea. V ďalších svojich prácach sa zaoberal tiež viacerými aktuálnymi témami sledujúcimi postavenie múzea v súčasnej kultúre,²⁴ trendy vo výstavníctve a zbierkotvornú činnosť,²⁵ miesto literárnych múzeí v rámci múzejnej kultúry,²⁶ ako aj témy z teoretickej muzeológie.²⁷ Najnovším príspevkom v rade študijných materiálov z dielne nášho odboru je učebnica Jana Doláka *Sbírateľství a sbírkotvorná činnost muzeí*.²⁸

Ľuboš Kačírek publikoval v roku 2017 práce zachytávajúce problematiku vystavovania historických zbierok súvisiacich s osobnosťami slovenského národného hnutia, či už zamerané všeobecne na dané obdobie, alebo viacerých jeho predstaviteľov.²⁹ Jednému z kľúčových osobností štúrovskej generácie Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi boli pri príležitosti 200. výročia

¹⁹ TIŠLIAR, Pavol. *Museology as University subject in Slovakia: History, Program and Course Design*. In: *European journal of contemporary education*, roč. 6, 2017, č. 1, s. 159-166.

²⁰ TIŠLIAR, Pavol. *The development of informal learning and museum pedagogy in museums*. In: *European journal of contemporary education*, roč. 6, 2017, č. 3, s. 586-592.

²¹ KAČÍREK, Ľuboš. *Múzejná prezentácia národopisných zbierok dolnozemskejých Slovákov*. In: *Národopisné aspekty v kultúre dolnozemskejých Slovákov*. Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, 2017, s. 107-114.

²² Okrem iného je registrovaný v databázach Web of Science a Scopus.

²³ TIŠLIAR, Pavol – DOLÁK, Jan – KAČÍREK, Ľuboš. *Changes in cultural strategy and cultural policies in Slovakia in the 20th century and at the beginning of the 21st century: Museums and other memorial institutions in a socio-political context*. In: *Bylye gody*, roč. 48, 2018, č. 2, s. 709-718.

²⁴ DOLÁK, Jan. *Muzeum jen konzerva nebo pouhý prostor pro imaginaci?* In: *Muzeum a změna 5*. Praha : Asociace muzeí a galerií České republiky, 2017, s. 24-30.

²⁵ DOLÁK, Jan. *Predmet kak objekt muzejnogo kollekcionirovaniya i prezentacii*. In: *Muzeynyje tetradi Krymskoj muzeologičeskoj školy*, vyp. 2. Simferopol : Antikva, 2017, s. 16-20; DOLÁK, Jan. *Lidé a věci; Muzea a sbírky*. In: *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*. Banská Bystrica : Poštové múzeum, 2017, s. 184-191.

²⁶ DOLÁK, Jan. *Muzea literatury východiska a perspektivy*. In: *Museologica literaria*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2017, s. 21-27.

²⁷ DOLÁK, Jan. *Some remarks toward the ICOM museum definition*. In: *Museum*, 2017, č. 6, s. 33-38; DOLÁK, Jan. *The museum definition the museum*. In: *Shu'xiang art academy opening ceremony and 2017 ICOM ICOFOM-ASPAC conference : preservation and development for cultural heritage forum program*. Qinghai : Shu'xiang art academy, 2017, s. 26-33; DOLÁK, Jan. *The museum definition question and answers*. In: *Définir le musée du 20e siècle* [elektronický zdroj]. Paris : ICOFOM, 2017, s. 198-201 [online]

²⁸ DOLÁK, Jan. *Sbírateľství a sbírkotvorná činnost muzeí*. Bratislava : Vydavateľstvo UK, 2018, 143 s.

²⁹ KAČÍREK, Ľuboš. *Múzejné expozície venované príslušníkom štúrovskej generácie*. In: *Museologica literaria*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2017, s. 69-81.

narodenia venované dve štúdie.³⁰

Na niektoré aspekty významu kultúrneho dedičstva a jednotlivých jeho zložiek v živote súčasnej spoločnosti poukázala štúdia Lenky Ulašinovej Bystrianskej.³¹ Zameriava sa na význam tradičnej stavebnej kultúry v procese revitalizácie vidieckych sídiel vo vzťahu k udržateľnosti a životnému prostrediu.

Viaceri pracovníci odboru muzeológia a kultúrne dedičstvo publikovali texty orientované na dejiny Slovenska.³² Niektoré práce priamo súvisia s dejinami múzejníctva a muzeológie,³³ budovaním expozícií, ochranou pamiatok a inštitucionalizáciou pamäťových a fondových inštitúcií,³⁴ ďalšie vychádzajú zo zamerania prebiehajúcich grantových úloh. V spoluautorstve Branislava Šprocha, Michala Šmigeľa a Pavla Tišliara vyšla štúdia o rozvoji rusínskeho obyvateľstva na Slovensku³⁵ a o vývoji plodnosti tejto menšiny.³⁶ Ďalšie publikované príspevky sledovali otázky manželského práva na Slovensku³⁷ či zmeny plodnosti žien na Slovensku v priebehu 18. – 21. storočia.³⁸ Pavol Tišliar vydal v poradí už 10. zväzok *Populačných štúdií Slovenska*³⁹ a k problematike spolkovej činnosti publikoval príspevok k dejinám hasičského spolku na Slovensku.⁴⁰ Z knižných noviniek na začiatku roku 2017 bol publikovaný lexikón sídel

³⁰ KAČÍREK, Ľuboš. Vydavateľské aktivity, literárna a publicistická tvorba. In: *Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady : (Príspevky k 200. výročiu narodenia)*, 2. revid. vyd. Bratislava : Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky, 2017, s. 160-179; KAČÍREK, Ľuboš. Jozef Miloslav Hurban v múzejnej prezentácii. In: *Jozef Miloslav Hurban : osobnosť v spoločnosti a reflexii*. Bratislava : Veda, 2017, s. 316-327.

³¹ ULAŠINOVÁ BYSTRIANSKA, Lenka.: Tradičná stavebná kultúra ako súčasť revitalizácie vidieckych sídiel. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, 2017, č. 1, s. 93-106.

³² KAČÍREK, Ľuboš. Rozvíjanie slovensko-slovinských vzťahov v prvej polovici 20. storočia prostredníctvom Československo-juhoslovanskej ligy. In: *Sedemdeset let slovakistiky v Ljubljani*. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017, s. 244-255; KAČÍREK, Ľuboš. Od provizória ku kompromisu : cesta monarchie k rakúsko-uhorskému vyrovnaniu. In: *Historická revue*, roč. 28, 2017, č. 3 s. 6-11; KAČÍREK, Ľuboš. Nová škola slovenská : neúspešná snaha o spoluprácu s uhorskou vládou. In: *Historická revue*, roč. 28, 2017, č. 3 s. 54-59.

³³ KAČÍREK, Ľuboš. Edičná činnosť múzeí v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, 2017, č. 1, s. 43-56.

³⁴ TAKÁCSOVÁ-BANYASZOVÁ, Katarína – TIŠLIAR, Pavol. Vznik a formovanie Štátneho kultúrneho majetku v Betliari. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, 2017, č. 1, s. 69-81.

³⁵ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol – ŠMIGEĽ, Michal. Demographic development of ruthenians (rusyns) in Slovakia in the interwar years (1920 – 1930). In: *Rusin*, roč. 47, 2017, č. 1, s. 213-231.

³⁶ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. The fertility of women in Subcarpathian Russia in the second half of the nineteenth century and the first half of the twentieth century. In: *Bylye gody*, roč. 45, 2017, č. 3, s. 964-977.

³⁷ TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. The rise of civil marriage and divorce in marriage law in Slovakia and changes in marriage law in the interwar period. In: *European Journal of Science and Theology*, roč. 13, 2017, č. 5, s. 35-44.

³⁸ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Some remarks on the fertility transition in Slovakia in the early 20th century. In: *Demografie*, roč. 59, 2017, č. 4, s. 287-302; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Outline of population development in the Slovakia in the nineteenth century. In: *Historická demografie*, roč. 42, 2018, č. 1, s. 79-98; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Regionálne rozdiely v procese plodnosti na Slovensku staré a nové súvislosti. In: *16. Slovenská demografická konferencia : zborník abstraktov a príspevkov*. Bratislava : Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, 2017, s. 66-76.

³⁹ TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska* 10. Bratislava : MKD, 2017, 114 s.

⁴⁰ TIŠLIAR, Pavol. The National Firefighters' Union in Slovakia between 1900 and 1950. In: *Ethnologia Slovaca Slavica* 38. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 9-20.

Slovenska,⁴¹ historický atlas obyvateľstva Slovenska⁴² spolu s textovou analýzou.⁴³ Problematike dolnozemskej Slovákov a formovaniu ich cirkevných štruktúr po rozpade Rakúsko-Uhorska v roku 1918 sa venoval Ľuboš Kačírek.⁴⁴

Súčasná grantová činnosť smerovala prevažne do dvoch oblastí: kultúrne dedičstvo a populačný vývoj Slovenska. Z oblasti kultúrneho dedičstva v spolupráci s Fakultou architektúry Slovenskej technickej univerzity v Bratislave riešime interdisciplinárny projekt KEGA zaoberajúci sa objektom starej nemocnice v Topoľčanoch.⁴⁵ V oblasti populačného vývoja Slovenska vedie P. Tišliar v spolupráci s Centrom spoločenských a psychologických vied SAV dva projekty VEGA zamerané na populačnú politiku a vzdelanie žien.⁴⁶ V roku 2017 ukončil s hodnotením: *vynikajúce výsledky* aj APVV projekt *Historický atlas obyvateľstva Slovenska*, na ktorom participoval ako spoluriešiteľ aj Ľuboš Kačírek či Lenka Vargová.⁴⁷

Interná doktorandka Lenka Vargová sa zároveň v rámci grantovej činnosti ako člen riešiteľského tímu sústredila na ďalšiu úlohu zameranú na role múzeí pri vytváraní lokálnych identít. Projekt sa realizoval v Poľsku a na Slovensku formou rozhovorov s kurátormi rôznych múzeí, pričom sa riešitelia zamerali na rôzne aspekty práce v múzeu a na vzťahy jednotlivých múzeí s verejnosťou. Najnovším výstupom tejto grantovej úlohy bude štúdia⁴⁸ zameraná na úlohu múzejnej pedagogiky v múzeách na základe získaných údajov a na odlišné formy tohoto typu praxe v slovenských a poľských múzeách.

V najbližšom čase bude publikovaná aj monografia Jana Doláka *Museum presentation*, ktorú pripravuje spolu s Petrou Šobáňovou z Pedagogickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Dňa 26. apríla 2018 bola otvorená prvá z nového cyklu výstav o Petržalka s názvom Novodobá Petržalka,⁴⁹ ktorú pripravili študenti 1. ročníka magisterského štúdia pre Miestnu knižnicu Petržalka. Odborným garantom cyklu výstav o tejto bratislavskej mestskej časti bol Ľuboš Kačírek. Participácia študentov na tomto projekte v rámci výučby je cennou príležitosťou, ako získať skúsenosti s prípravou reálnej výstavy.

Okrem toho treba spomenúť už tradičnú medzinárodnú konferenciu *Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti*, ktorej 4. ročník sa uskutočnil 24. – 25. apríla 2018 na pôde FiF UK v Bratislave. V rámci jednotlivých tematických blokov⁵⁰ zaznelo 46 príspevkov. Vybrané príspevky budú po recenznom konaní postupne publikované v časopise *Muzeológia a kultúrne*

⁴¹ ČEPLŮ, Slavomír et al. (eds.). *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava : MKD, 2016, 3305 s.

⁴² ČEPLŮ, Slavomír et al. (eds.). *Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava : MKD, 2017, 250 s.

⁴³ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*. Bratislava : MKD, 2017, 167 s.

⁴⁴ KAČÍREK, Ľuboš. Organizovanie sa slovenských evanjelikov v Juhoslávii v 20. až 40. rokoch 20. storočia. In: *Konfesia a národ. Kontexty konfesionalnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí*. Kor/ridor knihy 11. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2017, s. 63-89.

⁴⁵ MŠ SR KEGA č. 016STU-4/2017 *Interdisciplinárny prístup k ochrane kultúrneho a prírodného dedičstva*.

⁴⁶ MŠ SR VEGA č. 1/0113/17 *Populačná a rodinná politika na Slovensku v 20. a 21. storočí*; MŠ SR VEGA č. 2/0057/17 *Najvyššie dosiahnuté vzdelanie a jeho vplyv na transformujúce sa rodinné a reprodukčné správanie žien na Slovensku*.

⁴⁷ APVV-0199-12 *Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)*.

⁴⁸ Autorská dvojica Vargová – Porczynski vydá v najbližšom čase predmetnú štúdiu pod názvom „Between an object and a tale: strategies of local narratives construction in semi-peripheral museums“ v časopise *Opuscula Musealia*.

⁴⁹ Nadväzuje na predošlých päť výstav s názvom „Taká bola Petržalka“.

⁵⁰ I. Muzealizácia urbánneho a rurálneho priestoru, II. Etnomuzeológia, III. Aktuálne problémy súčasnej muzeopedagogiky, IV. Múzeum a dokumentácia, V. Múzeum a technika, VI. Múzejný fenomén v minulosti a súčasnosti, VII. Pamiatkový fond (pamiatky) a archívy.

dedičstvo. V úvode konferencie sme v rámci medzinárodnej študentskej sekcie opäť ponúkli priestor prezentácii študentských prác našich študentov i poslucháčov ďalších univerzít.

Ako bolo spomenuté v úvode príspevku, pracovisko odboru Muzeológia a kultúrne dedičstvo, ako súčasť Katedry etnológie a muzeológie, sa v uplynulom období 2017 – 2018 sústredilo na naplnenie prebiehajúcich vedecko-výskumných a grantových úloh, ako aj na poskytnutie študijného zázemia pre našich poslucháčov. Snaha o dosiahnutie rovnováhy, resp. naplnenie cieľov na poli pedagogickej i vedeckovýskumnej a edičnej činnosti sa tak odrazila v množstve a kvalite publikovaných prác, ako aj v rozširujúcom sa priestore a možnostiach poskytovaných študentom: z hľadiska rozšírenia študijných programov o dvojodborové kombinácie, plánovaného otvorenia doktorandského štúdia muzeológie, ako aj poskytovania nadštandardného publikačného priestoru a potrebnej osobnej a pedagogickej podpory.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- BLAHUTOVÁ, Lucia (2018). *Informačné technológie v múzeu*. Bratislava : FiF UK, 51 s.
- BUNČEKOVÁ, Andrea (2018). *Sakrálna architektúra v obci Blatné (Návrhy na vyhlásenie objektov za NhNKP)*. Bratislava : FiF UK, 82 s.
- ČEPLÖ, Slavomír et al. (eds.) (2017). *Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava : MKD, 250 s.
- ČEPLÖ, Slavomír et al. (eds.) (2016). *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava : MKD, 3305 s.
- DOLÁK, Jan (2017). Lidé a věci; Muzea a sbírky. In: *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*. Banská Bystrica : Poštové múzeum, s. 184-191. ISBN 978-80-972322-2-1.
- DOLÁK, Jan (2017). Muzea literatury východiska a perspektivy. In: *Museologica literaria*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, s. 21-27. ISBN 978-80-89388-76-9.
- DOLÁK, Jan (2017). Muzeum jen konzerva nebo pouhý prostor pro imaginaci? In: *Muzeum a změna 5*. Praha : Asociace muzeí a galerií České republiky, s. 24-30. ISBN 978-80-86611-77-8.
- DOLÁK, Jan (2017). Predmet kak objekt muzejnogo kollekcionirovanija i prezentacii. In: *Muzejnyje tetradi Krymskoj muzeologičeskoj školy*, vyp. 2. Simferopol' : Antikva, s. 16-20. ISBN 978-5-9909796-7-3.
- DOLÁK, Jan (2017). Some remarks toward the ICOM museum definition. In: *Museum*, č. 6, s. 33-38
- DOLÁK, Jan (2017). The museum definition the museum. In: *Shu'xiang art academy opening ceremony and 2017 ICOM ICOFOM-ASPAC conference : preservation and development for cultural heritage forum program*. Qinghai : Shu'xiang art academy, s. 26-33.
- DOLÁK, Jan (2017). The museum definition question and answers. In: *Définir le musée du 20e siècle*. Paris : ICOFOM, s. 198-201 [online]
- DOLÁK, Jan (2018). *Sbierateľstvá a sbirkotvorná činnosť múzeí*. Bratislava : Vydavateľstvo UK, 143 s.
- FALŤANOVÁ, Kristína (2018). *Zbierkotvorná činnosť Múzea SNP v Banskej Bystrici od roku 1989*. Bratislava : FiF UK, 34 s.
- GALVÁNEK, Roman (2018). *Muzejná pedagogika v ľudobnom múzeu*. Bratislava : FiF UK, 54 s.
- KAČÍREK, Ľuboš – TIŠLIAR, Pavol (2017). The benefit of museum visits for the formal education of children in primary and secondary education in the Slovak Republic. In: *Terra Sebus*, vol. 9, s. 491-506.

- KAČÍREK, Ľuboš (2017). Edičná činnosť múzeí v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, č. 1, s. 43-56.
- KAČÍREK, Ľuboš (2017). Jozef Miloslav Hurban v múzejnej prezentácii. In: *Jozef Miloslav Hurban : osobnosť v spoločnosti a reflexii*. Bratislava : Veda, s. 316-327.
- KAČÍREK, Ľuboš (2017). Múzejná prezentácia národopisných zbierok dolnozemskej Slovákov. In: *Národopisné aspekty v kultúre dolnozemskej Slovákov*. Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, s. 107-114.
- KAČÍREK, Ľuboš (2017). Múzejné expozície venované príslušníkom štúrovskej generácie. In: *Museologica literaria*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, s. 69-81.
- KAČÍREK, Ľuboš (2017). Nová škola slovenská : neúspešná snaha o spoluprácu s uhorskou vládou. In: *Historická revue*, roč. 28, č. 3, s. 54-59.
- KAČÍREK, Ľuboš (2017). Od provizória ku kompromisu : cesta monarchie k rakúsko-uhorskému vyrovnaniu. In: *Historická revue*, roč. 28, č. 3, s. 6-11.
- KAČÍREK, Ľuboš (2017). Organizovanie sa slovenských evanjelikov v Južoslávii v 20. až 40. rokoch 20. storočia. In: *Konfesia a národ. Kontexty konfesionálnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí*. Kor/ridor knihy 11. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, s. 63-89.
- KAČÍREK, Ľuboš (2017). Rozvíjanie slovensko-slovinských vzťahov v prvej polovici 20. storočia prostredníctvom Československo-juhoslovanskej ligy. In: *Sedemdeset let slovakistiky v Ljubljani*. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, s. 244-255
- KAČÍREK, Ľuboš (2017). Vydavateľské aktivity, literárna a publicistická tvorba. In: *Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady : (Príspevky k 200. výročiu narodenia)*, 2. revid. vyd. Bratislava : Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky, s. 160-179.
- KÁŇOVÁ, Barbora (2018). *Každodenný život bratislavských mešťanov druhej polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia, so zameraním na vybavenia príbytkov*. Bratislava : FiF UK, 87 s.
- KRAJCSOVICS, Silvia (2018). *Výstavy na území dnešného Slovenska v období Uhorska a 1. ČSR*. Bratislava : FiF UK, 67 s.
- KRAJČÍKOVÁ, Klaudia (2018). *Sakrálne stavby dynamickej barokovej línie na území Západného Slovenska*. Bratislava : FiF UK, 84 s.
- LINTNEROVÁ, Zuzana (2018). *Vybrané kaštiele v okolí v Bratislave – využitie a adaptácia na nové funkcie*. Bratislava : FiF UK, 123 s.
- MENZLOVÁ, Zuzana (2018). *Cultural Heritage in Slovakia: Legal Aspects and Challenges*. [Kultúrne dedičstvo na Slovensku: právne aspekty a výzvy]. Bratislava : FiF UK, 68 s.
- NOŠKOVÁ, Romana (2018). *Prezentácia prírodného dedičstva Bielych Karpát – návrh múzejnej expozície*. Bratislava : FiF UK, 85 s.
- PACIGOVÁ, Adriana (2018). *Dolný Liptov, sprievodca pre kultúrnu turistiku*. Bratislava : FiF UK, 91 s.
- SOLDÁNOVÁ, Zuzana (2018). *Záhradné paláce v Bratislave*. Bratislava : FiF UK, 63 s.
- ŠAJGALÍKOVÁ, Bronislava (2018). *Ľudový odev v Hornom Tekove*. Bratislava : FiF UK, 104 s.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol – ŠMIGEE, Michal (2017). Demographic development of ruthenians (rusyns) in Slovakia in the interwar years (1920-1930). In: *Rusin*, roč. 47, č. 1, s. 213-231.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol (2017) *Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18.-1. pol. 20. storočia*. Bratislava : MKD, 167 s.

- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol (2017). Regionálne rozdiely v procese plodnosti na Slovensku staré a nové súvislosti. In: *16. Slovenská demografická konferencia : zborník abstraktov a príspevkov*. Bratislava : Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, s. 66-76.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol (2017). Some remarks on the fertility transition in Slovakia in the early 20th century. In: *Demografie*, roč. 59, č. 4, s. 287-302.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol (2017). The fertility of women in Subcarpathian Russia in the second half of the nineteenth century and the first half of the twentieth century. In: *Bylye gody*, roč. 45, č. 3, s. 964-977.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol (2018). Outline of population development in the Slovakia in the nineteenth century. In: *Historická demografie*, roč. 42, č. 1, s. 79-98.
- ŠVECOVÁ, Zuzana (2018). *Hodnotenie expozícií vo vybraných múzeách*. Bratislava : FiF UK, 96 s.
- TAKÁCSOVÁ-BANYASZOVÁ, Katarína – TIŠLIAR, Pavol (2017). Vznik a formovanie štátneho kultúrneho majetku v Betliari. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, č. 1, s. 69-81.
- TIŠLIAR, Pavol – DOLÁK, Jan – KAČÍREK, Ľuboš (2018). Changes in cultural strategy and cultural policies in Slovakia in the 20th century and at the beginning of the 21st century: Museums and other memorial institutions in a socio-political context. In: *Bylye gody*, roč. 48, č. 2, s. 709-718.
- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav (2017). The rise of civil marriage and divorce in marriage law in Slovakia and changes in marriage law in the interwar period. In: *European Journal of Science and Theology*, roč. 13, č. 5, s. 35-44.
- TIŠLIAR, Pavol (ed.) (2017). *Populačné štúdie Slovenska* 10. Bratislava : MKD, 114 s.
- TIŠLIAR, Pavol (ed.) (2017). *Studia Museologica Slovaca*, roč. 1. Bratislava : MKD, 72 s.
- TIŠLIAR, Pavol (2017). Museology as University subject in Slovakia: History, Program and Course Design. In: *European journal of contemporary education*, roč. 6, č. 1, s. 159-166.
- TIŠLIAR, Pavol (2017). The development of informal learning and museum pedagogy in museums. In: *European journal of contemporary education*, roč. 6, č. 3, s. 586-592.
- TIŠLIAR, Pavol (2017). The National Firefighters' Union in Slovakia between 1900 and 1950. In: *Ethnologia Slovaca Slavica* 38. Bratislava : Univerzita Komenského, s. 9-20.
- ULAŠINOVÁ BYSTRIANSKA, Lenka (2017). Tradičná stavebná kultúra ako súčasť revitalizácie vidieckych sídiel. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, č. 1, s. 93-106.

Významné lesnícke miesta – vklad lesníkov do kultúrneho dedičstva spoločnosti

Eubica Miľanová

Mgr. Eubica Miľanová
LESY Slovenskej republiky, štátny podnik
Forest and Wood Museum
Nám. SNP č. 22/33
960 01 Zvolen
Slovakia
e-mail: lubica.milanova@lesy.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:173-177

Special forestry sites – the contribution of foresters to the cultural heritage of the community

A project focused on building a net of special forestry sites is one of the important and long-continuing activities of the LESY Slovenskej republiky, state enterprise. Inspired by UNESCO and its Lists of World Heritage Sites, the state enterprise started to declare and mark localities of the great forestry value that are connected with the history of forest, the history of the forest management, or with the work of foresters as special forestry sites. This project, under the guarantee and methods of the Museum of Forestry and Wood Technology in Zvolen, draws attention to the positive contribution of foresters, responsible forest management, nature protection and to the development of culture in Slovakia. The range, quality and diversity of the project's presentation activities have an important impact on the public and the emphasis of forester's contribution to the cultural heritage of the country.

Key words: special forestry site, forestry, foresters, forest management, cultural heritage, history

Tvorba siete významných lesníckych miest na Slovensku je dlhodobý projekt ochrany a propagácie lesníckych lokalít prírodného alebo kultúrneho charakteru. Realizátorom projektu je štátny podnik LESY Slovenskej republiky, ktorý obhospodaruje 42 % lesov na Slovensku od Šaštína až po Sobrance a v rámci podniku je garantom a vykonávateľom projektu Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene (LDM).

Cieľom tohto príspevku je informovať verejnosť, že fenomén kultúrneho dedičstva zasahuje aj do oblasti lesníctva a ako dôkaz tejto skutočnosti prezentovať desaťročný projekt mapujúci a dokumentujúci lesnícku históriu na Slovensku. Zároveň chce poukázať na výborné prepojenie dlhodobého projektu s pamäťovou a fondovou inštitúciou a jeho využiteľnosť v základnej odbornej činnosti múzea.

Lesné hospodárenie a lesníctvo je významnou súčasťou hospodárskeho života na území Slovenska od 16. storočia, kedy tlak baníctva spôsobil obrovské škody na lesných porastoch. Stredoveká spoločnosť začala chápať význam lesa ako hodnotu, ktorá sa pri každodennej starostlivosti mohla stať obnoviteľným zdrojom príjmov. Ďalší vývoj lesníctva priniesol v 18. storočí nové poznanie – princíp trvalosti produkcie, ktorým sa riadia lesníci v strednej Európe už pomaly 250 rokov. Upriamiť pozornosť na pozitívny prínos lesníkov k uvedomenému hospodáreniu v lese, k ochrane prírody a k vývoju kultúry Slovenska sa stalo jednou z úloh tohto projektu.

Za významné lesnícke miesto (VLM) sa považuje lokalita prírodného alebo kultúrneho charakteru s jedným či viacerými objektami osobitného lesníckeho významu, ktorá

dokumentuje históriu lesa, lesného hospodárstva a práce lesníkov na území Slovenska. Musí byť označená informačnou tabuľou s logom VLM, oficiálne slávnostne vyhlásená za významné lesnícke miesto a zapísaná do Registra významných lesníckych miest. V súčasnosti je takto prezentovaných 49 lokalít.

S myšlienkou objavovania a vyhlasovania VLM prišiel v roku 2007 vtedajší zamestnanec generálneho riaditeľstva štátneho podniku LESY Slovenskej republiky na pozícii referenta pre komunikačné projekty lesník Ján Mičovský. Inšpiráciou mu boli významné lokality, ktoré zaraďuje Organizácia spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (UNESCO) do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva. „Upozorniť, označiť, spoznať, popularizovať a chrániť“ sa, slovami autora tejto myšlienky, mali aj lokality lesnícke, ktoré sú v mnohých prípadoch dnes súčasťou prírodného a kultúrneho dedičstva Slovenska. Za jeho rozhodnutím presadiť a realizovať projekt stál nielen záujem o históriu a jej dobrá znalosť, ale aj stavovská hrdosť na prácu lesníkov a potreba odhalit' verejnosti výrazné stopy lesníckej práce. Slovenskí lesníci dnes pracujú v historických budovách, ktorých výstavbu realizovali ich lesnícki predchodcovia, prechádzajú pralesmi, parkami či arborétami, ktoré ochraňovali a vysádzali minulí lesníci, prichádzajú do kontaktu a pracujú s technickými zariadeniami, ktoré navrhli či postavili lesníci v dávnej či nedávnej minulosti.

Východiskovým materiálom sa stal zoznam historických, prírodných a technických pamiatok, ktoré sa nachádzajú na území Slovenska, doplnený a rozšírený o dnešným lesníkom známe objekty a lokality, ktoré sú spojené s činnosťou a aktivitami ich generačných predchodcov. Postupne vznikla sieť významných lesníckych miest – pozoruhodných objektov a lokalít s jednotným systémom označovania, ktorá zahŕňa (pamätne) stromy, parky, vodné nádrže a tajchy, osady, cintoríny, pomníky, pamätníky, umelecké diela, stavby a budovy, zvernice, miesta mimoriadnych zalesňovacích výkonov, technické zariadenia, inštitúcie alebo organizácie. Sú výsledkom niekoľko storočí prebiehajúcej aktívnej práce lesníkov pri plnení rôznorodých úloh, ktoré im umožňovalo všestranné, širokospektrálne odborné vzdelanie získané na uznávanej Baníckej a lesníckej akadémii v Banskej Štiavnici. Lesník musel byť okrem botanika, drevára a zoológa aj pedológ, entomológ, geológ, zememerač, stavbár, ekonóm... Mnohí z nich sa stali autormi návrhov, postupov, pokynov a rozhodnutí súvisiacich dnes s týmito pozoruhodnými lokalitami. Polytechnickú všestrannosť a zručnosť potvrdili napríklad lesmajstri Rudolf Geschwind (krupinský lesmajster a šľachtiteľ ruží), Ľudovít Greiner (lesmajster na majetku Coburgovcov v Jelšave, zhotoviteľ výškomeru na meranie stromov a lesník, ktorý ako prvý zistil, že najvyšším vrchom Vysokých Tatier je Gerlachovský štít) alebo Ján Boroskay (zvolenský lesmajster, zberateľ a preparátor, ale aj prvý zameriavač rozsiahleho Pustého hradu nad Zvolenom).

Prvým oficiálne vyhláseným významným lesníckym miestom sa stal v máji 2007 areál parku v Topoľčiankach spolu s poľovníckym zámočkom a sochárskym dielom Alojza Štróbla, ktorými sú tri zvieracie plastiky – národné kultúrne pamiatky. Jedna z nich, medveď s muflónom z roku 1909, bola vandalmi poškodená a v rámci vyhlasovania VLM LESMI SR zreštaurovaná. Originál je dnes umiestnený v poľovníckom zámočku a v parku je inštalovaná jedna z dvoch kópií, ktoré dal vyhotoviť podnik na svoje náklady. V tomto roku vzniklo aj logo VLM, komponované do štvorca. Autormi sú Mária Gálová a Ing. Ivan Gál. V jednoduchej grafickej línii je na ploche štvorca znázornená cesta vedúca k výnimočným pozoruhodnostiam, ktoré súvisia s lesným prostredím naznačeným v pravej časti loga podobou ihličnatého stromu. Súčasťou loga je text: Významné lesnícke miesto. Logo je navrhnuté aj v anglickej verzii.

Dôležitým momentom pri práve sa rozbiehajúcim projekte bolo začlenenie Lesníckeho a drevárskeho múzea do organizačnej súčasti štátneho podniku LESY SR v roku 2008. Jeho kolektív prevzal tento projekt, dá sa povedať, priamo z rúk a na žiadosť samotného autora. Odborní pracovníci – historici, lesník a drevár ako kurátori historickej, lesníckej a drevárskej zbierky dali tomuto projektu nový – múzejný rozmer. Predovšetkým sa prieskum a podrobný výskum danej lokality stal základnou a nevyhnutnou požiadavkou. Jej súčasťou sa stal aj zber a získanie nových akvizícií do fondu múzea. Nasledovala jej podrobná obrazová a textová dokumentácia, ktorá rozšírila alebo doplnila informačnú databázu múzea. Suma získaných informácií bola predpokladom na ďalšie odborné spracovanie a na zistenie či overenie si kultúrnej hodnoty daného miesta. Tu treba spomenúť veľkú informačnú pomoc a odbornú spoluprácu, ktorú ochotne poskytujú jednotlivé múzeá pri výskume lokality VLM nachádzajúcej sa v regióne ich pôsobenia. Spomenúť si dovoľm predovšetkým Horehronské múzeum v Brezne, Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne a Východoslovenské múzeum v Košiciach.

Medzi hlavné faktory výberu objektu alebo lokality patria:

- a) Spojitosť s významnou osobnosťou a udalosťou s väzbou na lesníctvo,
- b) Technický, technologický a hospodársky pokrok v oblasti lesníctva,
- c) Mimoriadny lesnícky výkon,
- d) Vyhlásenie objektu alebo lokality za kultúrnu pamiatku,
- e) Významný hodnotový potenciál (historický, spoločenský, prírodný, krajinný, umelecký, etický...),
- f) Prínos pre pozitívnu reklamu a propagáciu lesníctva, g) Schopnosť dokumentovať vyspelé postavenie slovenského lesníctva v európskom kontexte.

Po konečnom rozhodnutí o výnimočnosti danej lokality prichádza na rad jej sprístupňovanie. Vyhlásenie VLM sa deje vždy za účasti verejnosti, spája sa s jeho medializáciou a vydaním tlačenej informačnej materiálov. Vyhlásené a odhalené VLM sú označené informačnou tabuľou s jednotným vizuálom a evidované v oficiálnom písomnom Registri VLM, ktorý ako súčasť múzejnej odbornej dokumentácie trvalo vedie LDM Zvolen. Súčasťou registra sú základné údaje o týchto miestach (koordináty GPS, iniciátor, deň vyhlásenia, charakter lokality). S krátkou charakteristikou a vyobrazením sa nachádzajú na webstránke LESOV SR.

Prínosov projektu, zaoberajúcim sa lesníckym dedičstvom tejto krajiny, je niekoľko:

- Zachovanie lokality alebo jej časti,
- Označenie a zviditeľnenie jednotlivých lokalít,
- Rekonštrukcia, revitalizácia, konzervovanie, ošetrovanie či prinajmenšom úprava celej lokality alebo jej súčastí,
- Sústavná prezentácia a propagácia nielen na Slovensku,
- Vedenie evidencie a zabezpečovanie ochrany lokality,
- Rozšírenie informovanosti o lesníctve, lesnom hospodárstve a lesníkoch.

Bohatá história lesníctva tak ponúkla s podporou štátneho podniku možnosť upozorniť na lokality, ktoré svojím významom prekračujú miestny rámec a majú dôležitú výpovednú hodnotu. V nadväznosti na tento fakt vznikol v roku 2013 materiál Strategický zámer štátneho podniku LESY SR v oblasti práce s verejnosťou, v ktorom budovanie siete VLM zaradilo vedenie podniku medzi svoje nosné a dlhodobé projekty. K jeho postupným významným prezentačným činom patrí:

- 2008: Prezentácia projektu VLM na konferencii venovanej Wiliamovi Rowlandovi,
2009: Vydanie publikácie Významné lesnícke miesta na Slovensku I. s prvými päťdesiatimi lokalitami, 1. prezentácia VLM v RTVS (relácia Rádiovíkend),
2010: Krátkodobá výstava Významné miesta na Slovensku, LDM,
2011 – 2016: Putovná výstava Významné lesnícke miesta na Slovensku, sídla odštepných závodov š. p. LESY SR,
2012: Príspevok o VLM v zborníku Pozitívne odkazy minulosti k zefektívneniu práce v lesníctve,
2014: Prvá prezentácia VLM za hranicami Slovenska: príspevok o VLM na konferencii Les v době industrializace na Fakulte humanitních studií UK v Prahe,
2016: 2. Prezentácia VLM v RTVS (relácia Rádiovíkend).

Zásadným medzníkom sa stalo vypracovanie Metodického pokynu k projektu VLM a zápis označenia VÝZNAMNÉ LESNÍCKE MIESTO v registri ochranných známkov pod č. 245745 na Úrade priemyselného vlastníctva Slovenskej republiky v roku 2017. Desaťrocie budovania siete VLM sme si pripomenuli v minulom roku aj vydaním druhej časti, rovnako dvojjazyčnej knihy Významné lesnícke miesta na Slovensku II. v náklade 2 000 ks. Je v nej predstavených ďalších 34 lokalít – potencionálnych alebo už vyhlásených významných lesníckych miest.

Návrhy na vyhlásenie VLM neprichádzajú len z okruhu odbornej lesníckej verejnosti, ale zasielajú ich aj školy, obecné úrady, občianske združenia či pozemkové spoločenstvá. Ľudia sa samostatne iniciatívne zapájajú do zmysluplnej činnosti spoznávania a rozvíjania pozitívnych skúseností našich predchodcov – lesníkov. Tento iniciačný moment, keď sa o prestížny zápis lokality do siete VLM uchádzajú inštitúcie a jednotlivci pochádzajúci z mimomúzejného prostredia možno považovať za hodnotný úkaz, ktorý sa dá stotožniť s narastaním záujmu laickej verejnosti o svoju históriu a tým aj prirodzenej hrdosti na ňu. Verejne vyhlásené VLM prinášajú nové podnety a ponúkajú ďalšie informácie o doteraz neznámych, lesníckych i spoločensky cenných lokalitách.

Možnosti, s ktorými prišiel projekt Významné lesnícke miesta, sa ešte zďaleka nenaplnili:

1. Ponúka veľký priestor na dlhodobý systematický historický výskum s budovaním informačnej databázy a dopĺňaním lesníckej zbierky vo fonde LDM.
2. Stal sa príkladom aktívnej medziodborovej spolupráce lesníkov, historikov, drevárov, etnológov, ekológov...
3. Má v sebe značný kultúrny, historický a etický potenciál.
4. Je výborným prostriedkom na popularizáciu lesníctva a pozitívnu propagáciu lesníckej činnosti.
5. Je originálnou značkou pripomínajúcou kultúrno-historický a verejnoprospešný rozmer činnosti štátneho podniku LESY Slovenskej republiky, a to aj na medzinárodnom poli.

Nateraz posledné VLM s názvom *Hrhovské (ne)spustnuté pôdy* bolo vyhlásené a odhalené 10. mája 2018. Udialo sa tak v dedinke Hrhov (okres Rožňava) v blízkosti turisticky hojne navštevovanej Zádielskej tiesňavy a spojilo sa s ukončením jarného zalesňovania štátneho podniku LESY SR. Je to miesto, ktoré je nádherným príkladom záslužnej lesníckej práce a upozornením na význam zalesňovania spustnutých pôd lesníkmi. Im sa podarilo zastaviť devastačný proces v tejto oblasti, zvýšiť funkčný potenciál krajiny a zlepšiť životné prostredie obyvateľov obce. Presvedčiť sa o tom môže každý návštevník tohto VLM, ktorý porovná

dnešný stav zelene s fotografiami zo 60. a 70. rokov 20. storočia na informačnej tabuli. Je to mimoriadny lesnícky výkon, ktorý si aj touto formou zasluhuje našu pozornosť.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- FIGUROVÁ, Tatiana – MIČOVSKÝ, Ján – MILANOVÁ, Ľubica – ROŠKOVÁ, Mária – VANGA, Marek (2009). *Významné lesnícke miesta na Slovensku I*. Banská Bystrica : LESY Slovenskej republiky, š. p. Banská Bystrica, 131 s. ISBN 978-80-970152-5-1
- FIGUROVÁ, Tatiana a kol. (2017). *Významné lesnícke miesta na Slovensku II*. Banská Bystrica : LESY Slovenskej republiky, štátny podnik, 127 s. ISBN 978-80-972204-4-0
- MIČOVSKÝ, Ján (2013). Významné lesnícke miesta. In: *Pozitívne odkazy minulosti k zefektívneniu práce v lesníctve. Zborník príspevkov z informačnej konferencie s medzinárodnou účasťou v roku 2012*. Banská Bystrica : LESY Slovenskej republiky, štátny podnik – Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene, s. 156-165.

ČIŽMÁŘOVÁ, Jana. *Keltská pohřebiště na Moravě. Okresy Hodonín, Kroměříž, Olomouc, Opava, Prostějov, Přerov, Uherské Hradiště a Zlín* [Keltische Gräberfelder in Mähren. Bezirke Hodonín, Kroměříž, Olomouc, Opava, Prostějov, Přerov, Uherské Hradiště und Zlín]. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, 394 p. ISBN 978-80-7028-486-5.

The reviewed publication is a monograph on the subject of burial sites from eight Moravian districts with an inventory, description and illustration of available material. J. Čižmářová's new monograph builds on the previous volumes devoted to the Brno,¹ Blansko and Vyškov² regions and therefore represents a contribution to the systematically oriented study of Celtic cemeteries in Moravia.

After the introduction presenting the concept of the work and the area it addresses, the author provides an overview of researchers dealing with the issue of the burial rite in the La Tène period in central, east and southeast Moravia (K. Ludíkovský, J. Meduna, etc.). The author also describes the natural conditions, which had a major impact on the development and character of Celtic settlement in the studied geographic space.

The circumstances of the finds and the testimonial value of the source material vary considerably. A large part of the presented assemblage comes from random finds and development-led excavations conducted prior to 1950. The greatest contribution of the work are the results of modern excavations of cemeteries with detailed documentation. The find inventory includes a total of 133 sites and 238 graves (181 of which are classified). Although a high concentration of Celtic cemeteries was determined primarily in the Prostějov district, the current state of knowledge could be partially distorted by the unevenness of excavations.

The fourth chapter provides a basic description of the cemeteries and elements of the burial rite. Larger cemeteries, i.e. those with several dozen graves (Mistřín, Nechvalín), are very rare in the studied area. Inhumation graves are dominated by a position of the deceased on their back, their arms alongside their body and their head to the north. Cremation burials include urn grave units (31) and simple pits (14). A higher vessel covered by an overturned bowl was typically used as the urn. The interior preparation of grave pits (the coating of the bottom, wooden lining of the sides, etc.) appears primarily in the graves of individuals with warrior goods or rich inventory. The exterior treatment of graves in the form of a peripheral trench is known in Moravia in only seven cases thus far. This important category of finds at Celtic cemeteries is represented in far greater numbers in neighbouring Lower Austria³ and in southwest Slovakia.⁴ Double burials are presented as special type of find with a specific social context (e.g. Mistřín, grave 1-2/1967).

¹ ČIŽMÁŘOVÁ, Jana. *Keltská pohřebiště na Moravě. Okresy Brno-město a Brno-venkov* [Keltische Gräberfelder in Mähren. Bezirke Brno-město und Brno-venkov]. Brno: Moravské zemské muzeum, 2011, 299 p.

² ČIŽMÁŘOVÁ, Jana. *Keltská pohřebiště na Moravě. Okresy Blansko a Vyškov* [Keltische Gräberfelder in Mähren. Bezirke Blansko und Vyškov]. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, 321 p.

³ RAMSL, Peter C. *Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Forschungsansätze zu wirtschaftlichen Grundlagen und sozialen Strukturen der latènezeitlichen Bevölkerung des Traisental, Niederösterreich*. Horn: Verlag Ferdinand Berger & Söhne, 2002, p. 19-20, fig. 3. RAMSL, Peter C. *Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinhthal Süd, Niederösterreich. Studien zu Phänomenen der latènezeitlichen Kulturprägungen*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2011, p. 29, fig. 5.

⁴ BUJNA, Jozef. *Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník. I. In: Slovenská archeológia*, 1989, 37/2, p. 285-287.

In the following chapter, the author in a narrow space and on the basis of thorough knowledge of the sources and literature, describes the development of the burial rite in individual phases of the La Tène period. Given the number of identified settlements, a surprisingly low number of graves from the Early La Tène period are known (Lovčice, Mikulčice, Kyjov). The vast majority of sites belong to the Celtic flat cemetery phase. Due to the characteristics of the form of burial in the Middle La Tène period (cremation burials in shallow graves), relatively few find units have been preserved.

J. Čižmářová then focuses her attention on contacts between the Celtic population of Moravia and neighbouring territories. The occurrence of foreign archaeological material and several peculiarities in the burial rite (including the orientation of the head to the south) are regarded as reliable indicators of relations with the Carpathian Basin. Multiple types of pottery vessels, ornaments and clothing accessories indicate ties to this environment.⁵ Only the question of the origin of a jug with stamped decoration and a twisted handle from Mikovice is discussed in greater detail.

Following the conclusion in which the author outlines possibilities for the future processing and comprehensive evaluation of Celtic cemeteries in Moravia, an extensive list of references and an annex with an analysis of anthropological material (Tereza Sojková) are provided.

The painstakingly compiled catalogue (an inventory of grave finds by district) follows the same structure as the previous volumes in the series. The entries contain the basic localisation and a description of the field situation and individual graves. The site, grave number, shape and dimension of the grave pit and orientation are provided first, followed by the state of preservation, gender, age, funerary practice and grave goods. Supplemental information (deposition location, inventory number), cited references and links to graphic tables are also provided.

The 37 illustrations included directly in the catalogue increase the informative value of the work – overall cemetery plans, sketches of find situations, reproduction of archive sources and period illustrations of selected (e.g. those lost today) artefacts. A separate graphic annex features 83 full-page tables with drawings of the documented grave goods and the ground plans of graves. The annex also includes 9 photographic tables with black-and-white shots of interesting terrain situations (a grave with a rectangular ditch from Domamyslice, etc.).

The primary benefit of the reviewed publication is the comprehensive source fund – the catalogue contains artefacts from early museum collections and grave finds from more recent excavations. The documentary part of the work with finds can meet the highest standards. For the needs of the publication, entirely new drawing documentation was prepared for the majority of artefacts; the high-quality drawings and prints capture all of the details. In focusing on the material contribution to knowledge, it is understandable that the author for now has left out a more thorough analysis of the archaeological contexts and summarised theoretical results. The parallel bilingual Czech-German publication makes the work available to a broader circle of foreign scholars. However, the absence of a comprehensive map with an orientational localisation of sites can be regarded as a certain drawback.

In conclusion, it is necessary to again draw attention to J. Čižmářová's patient approach to the detailed publication of archaeological sources, which will be complete only after the

⁵ See: ČIŽMÁŘ, Miloš. Příspěvek k poznání vlivů Karpatské kotliny v době laténské na Moravě [Beitrag zur Erkenntnis der Einflüsse des Karpatenbeckens in der Latènezeit in Mähren]. In: *Časopis Moravského muzea-vědy společenské*, 1993, LXXVIII, p. 91-96.

publication of the anticipated final volume in the Celtic Cemeteries in Moravia series (with a comprehensive mapping of the Břeclav, Třebíč and Znojmo districts). One can only hope that the study of Celtic cemeteries in Slovakia, which over the past two decades has focused more on a monothematic evaluation of certain categories of grave goods and on an analysis of remarkable grave units,⁶ will one day enjoy a similar source publication.

Andrej Vrtel

Štefan Oriško – Peter Buday: *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846 – 1918)*.

Bratislava : Stimul, 2017, 262 s., ISBN 978-80-8127-198-4

Ochrana pamiatok na území dnešného Slovenska v období pred vznikom prvej Československej republiky bola doménou vládnuceho Rakúska a neskôr uhorských pamiatkových orgánov. Publikácia autorskej dvojice Štefan Oriško a Peter Buday osvetľuje práve obdobie počiatkov ochrany pamiatok pod správou uhorských inštitúcií v rokoch 1846 až 1918.

Kniha pozostáva z jedenástich kapitol. V úvodnej kapitole Peter Buday ozrejmjuje čitateľovi dejiny pamiatkovej ochrany v danom období. Text je logicky rozdelený na podkapitoly, ktoré už v názve naznačujú jednotlivé medziny súvisiace s vývojom tohto spoločenskovedného odvetvia. V nasledujúcej kapitole vysvetľuje Štefan Oriško súdobé vnímanie pojmu pamiatka v kontexte historických udalostí vedúcich k čiastočnej postupnej stabilizácii pojmu a jeho využívaniu v procese konštituovania odborov, ktoré s týmto a ďalšími príbuznými výrazmi operujú. Nedostatočné definovanie pojmu *pamiatka* v súdobom zákone a problémy vyplývajúce z tohto stavu boli predmetom diskusií a kritických hlasov už v dobe jeho vzniku. V kapitole *Pamiatkový zákon* s prekladmi Zákona o zachovaní umeleckých pamiatok z roku 1881 a časti Forsterovej komparatívnej kritiky (s. 43) domáceho pamiatkového zákona Peter Buday sleduje a komentuje vznik a vývoj príslušnej legislatívy v Uhorsku, ako aj vybrané problémy, vrátane spomenutých terminologických nedostatkov a ich dopadu v praxi. Nasledujúca kapitola sa zaoberá evidenciou a inventarizáciou pamiatok, pričom poukazuje na v mnohom neprekonateľné problémy, s ktorými sa v tejto súvislosti stretávali uhorskí „pamiatkari“. Z hľadiska poznania a pochopenia historických prístupov k obnove pamiatok a ich dokumentácii považujem za zvlášť cenné nasledujúce štyri kapitoly (s. 68 – 211). P. Buday sa tu venuje obnovám vybraných nehnuteľných a hnuteľných pamiatok z územia Slovenska. Predovšetkým pomerne rozsiahla kapitola *Obnovy architektúry* s prekladmi textov Ipolyiho, Henszlmanna, Forstera či Ébera tému dôsledne osvetľuje a zároveň poskytuje priestor na ďalšiu prácu s vybranými prameňmi. V nasledujúcich dvoch kapitolách sa Štefan Oriško venuje tak kresbovej, ako aj fotografickej dokumentácii pamiatok v sledovanom období. Precízne vysvetlenie rôznych pohľadov, resp. prístupov k tvorbe a využitiu kresbovej a neskôr fotografickej dokumentácie je názorne doplnené o súvisiace pôvodné texty a pre danú tému takmer nevyhnutné ukážky kresieb a fotografií.

⁶ Cf.: REPKA, Dominik. Pohrebiská z doby laténskej na Slovensku. Stav bádania [Gräberfelder aus der Latènezeit in der Slowakei. Stand der Forschung]. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, 2014, 56, p. 23-54.

Dôležitým aspektom reprezentácie jednotlivých krajín v Európe sa v 19. storočí stali veľké výstavy. Autorský komentár a preklady historických textov Bélu Czobora a Józsefa Miháliku predstavujú motívy organizovania výstav, ako aj prípravy a prezentáciu starého uhorského umenia na výstavách v Budapešti (1885, 1896) a v Paríži (1900).

Odlíšny pohľad na osobnosti Imricha Henszlmanna a Floriána (Flórisa) Rómera prináša Štefan Oriško v rozsahom nevelkej, avšak o to zaujímavejšej kapitole *Karikatúra a osobnosti pamiatkarstva*, ktorá ilustruje verejnú dobovú prezentáciu známych osobností, využívajúcu karikovanie v humoristicko-satirickom časopise.

Publikáciu uzatvárajú stručné biografie známych osobností pôsobiach na poli ochrany pamiatok v polovici 19. a začiatkom 20. storočia.

Uvádzanie bibliografických odkazov na konci každej podkapitoly je, samozrejme, korektným postupom. Z hľadiska množstva odkazov a komfortu pri čítaní publikácie by však bolo podľa môjho názoru vhodnejšie priebežné uvádzanie poznámok pod čiarou. Rovnako by bolo prínosné z praktických dôvodov uviesť kompletný abecedný zoznam použitej literatúry a prameňov aj v závere knihy, nie len v jednotlivých kapitolách v rámci poznámkového aparátu.

Dejiny ochrany pamiatok na Slovensku sú zainteresovanému čitateľovi iste známe predovšetkým z prác Vendelína Jankoviča, pričom, ako uvádzajú autori v úvode publikácie, sledovanému obdobiu bola do súčasnosti na Slovensku venovaná skôr okrajová pozornosť. Kniha *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846 – 1918)* naplnila ambíciu predostrieť čitateľovi celistvý obraz počiatkov a vývoja pamiatkovej ochrany v Uhorsku s dôrazom na územie Slovenska. Súčasný, zrozumiteľný, avšak kultivovaný jazyk, dynamicky plynúci text s množstvom prekladov pôvodných historických textov s odborným komentárom autorov ocenia iste študenti, ktorým je publikácia primárne určená, ale tiež každý, kto sa do nej začíta. Výdatné použitie spomínaných prekladov prináša možnosti na ich ďalšie využitie v tematicky príbuzných prácach a do istej miery tak môže niektorým bádateľom napomôcť prekonať jazykovú bariéru.

Lenka Ulašínová Bystrianska

Exkurzia do Slovinska

V akademickom roku 2017/2018 organizovala Katedra etnológie a muzeológie spolu s Katedrou slovanských filológií FiF UK v Bratislave exkurziu do Slovinska, ktorá sa konala v dňoch 19. až 22. apríla 2018. Prvou zastávkou exkurzie bolo mesto Celje. Toto 40-tisícové mesto, tretie najväčšie mesto krajiny, sa nachádza v slovinskom regióne Štajersko. Na programe v Celje sme mali hneď niekoľko bodov – regionálne múzeum, Starý grófsky palác a tiež Fotoateliér Pelikan. Kvôli tomu, že všetko sa nedalo za určený čas stihnúť, dali nám naši vedúci na výber. Väčšina študentov z našej katedry sa rozhodla pre Fotoateliér Pelikan. Fotografické štúdio dostalo názov podľa fotografa Josipa Pelikana (1885 – 1977). Avšak tento fotoateliér nezriadil on sám, ale ešte jeho predchodca Martin Lenz v roku 1899. Múzeom nás previedla sprievodkyňa, ktorá nám ukázala jednotlivé miestnosti – tmavú komoru a miestnosť na retušovanie fotografií, v ktorých sa nachádzali príslušné technické nástroje, zariadenia a, samozrejme, nechýbali ani originálne fotografie. Toto všetko sa nachádzalo na prízemí a na prvom poschodí bol samotný ateliér. Jeho jedinečnosť je v tom, ako nám aj niekoľkokrát prízvukovala sprievodkyňa, že sa ako jediný sklenený ateliér v Slovinsku zachoval v podobe, akú mal na konci 19. storočia. Fotoateliér dodnes funguje ako štúdio, kde, ak máte záujem, vám môžu spraviť fotografiu aj v dobovom odevu.

Pôvodný plán bol taký, že stihneme toto jedno múzeum a prehliadku mesta. Ale keďže boli sme šikovní a cez fotoateliér rýchlo prešli, no určite nie na úkor výkladu a kvality prehliadky, zostal nám čas na obhliadku ďalšieho múzea. V hlasovaní sa rozhodlo o Starom grófskom paláci s umelecko-historickou expozíciou, v ktorom nás najviac lákala predstava, že uvidíme unikátny maľovaný strop z prelomu 16. a 17. storočia. Mnohí sme vyskúšali a ocenili nápad múzea, ktoré myslelo na návštevníkov a umiestnilo do stredu miestnosti stoličky, na ktoré bolo možné si aj ľahnúť a vidieť strop v celej kráse. Stálu expozíciu múzea tvorilo dokopy 12 miestností, z nich každá zachytávala iné historické obdobie, a to od 13. až po 20. storočie, teda od stredoveku až po historizmus. Mohli sme tam vidieť hlavne nábytok, predstavujúci jednotlivé obdobia, sochy, obrazy zbrane či iné bytové zariadenie. Múzeum bolo zaujímavé aj v tom, že myslelo na nevidiacich a niektoré predmety mali kópie, ktorých sa mohli ľudia dotýkať, prípadne si o nich prečítať Braillovým písmom.

No nám ani toto múzeum nestačilo, pretože v prvý deň exkurzie sme boli ešte plní síl, a tak sme sa vybrali aj do posledného múzea na zozname, kde sme stretli odchádzajúcu druhú skupinu, ktorá prešla múzeom so sprievodcom. Toto múzeum sme vzhľadom na mŕňajúci sa čas prešli pomerne rýchlo. Vidieť sme v ňom mohli expozície venované významnému stredovekému šľachtickému rodu celjským grófom, neskôr povýšeným medzi ríšske kniežatá. Boli tu vystavené napríklad ich lebky, zbrane, erby, mince a podobné predmety nájdené pri archeologickom výskume. Avšak nás azda najviac zaujali a pobavili omnoho novšie predmety, ktoré sme si mohli ohmatať a vyskúšať a presunúť sa tak o niekoľko storočí späť: rytierska helma, meč alebo štít.

Druhou zastávkou prvého dňa bolo mesto Žalec, inak nazývané aj mestečko chmeľu. Aj keby ste tento jeho prívlastok nepoznali, určite by ste mu ho sami dali, pretože všade navôkol boli chmeľnice, ktoré lemovali príchod do mesta zo všetkých strán. To už bola predzvesť toho, čo nasledovalo – degustácia pív z pivnej fontány nachádzajúcej sa uprostred mesta v parku.

Mnohí sme si predstavovali striekajúcu fontánu piva, ku ktorej len prideme a načapujeme si toľko piva, koľko len budeme chcieť. Realita bola však taká, že fontána pozostávala zo šiestich „čapovacích veží“ a každá takáto veža nám raz načapovala po deci piva na ochutnávku. Po tomto „degustatívnom“ zážitku nás čakala už iba cesta autobusom do hotela v prístavnom meste Portorož.

Piatok, druhý deň exkurzie, bol vyhradený výlučne na hlavné mesto Slovinska, na takmer 300-tisícovú Lubljanu. Niet sa ani čomu čudovať, pretože Lubljanu je krásne mesto, ktoré ponúka množstvo pamätihodností. Ako prvé sme mali zorganizované stretnutie v Lublanskej univerzite (Univerza v Ljubljani) v Centre pre slovinčinu ako druhý/cudzí jazyk. Vďaka tomu sme mohli nazrieť do priestorov historickej budovy univerzity, kde nám spravili najprv prehliadku reprezentačných priestorov, porozprávali nám o histórii, ale aj súčasnosti najväčšej a najstaršej univerzity v Slovinsku a potom nám spravili prezentáciu o fungovaní Centra a priblížili nám svoju prácu. Univerzita bola založená v roku 1919, je teda rovesníčkou našej Univerzity Komenského. História univerzity približuje múzejná expozícia približujúca jej predstaviteľov, významných absolventov a trojrozmerné predmety (taláre, symboly fakúlt či pamätné medaily).

Z univerzity naša cesta pokračovala naprieč centrom, okolo rieky Lublanica (Ljubljanica), Františkánskeho kostola na Prešernovom námestí, cez Trojmostie (Tromostovje) a okolo Tržnice na lanovku vedúcu k Lublanskému hradu. Ten v minulosti neslúžil ako sídlo panovníka alebo iného významného šľachtica, ale skôr ako väznica a vojenská bašta. Preto aj jedna časť stálej expozície bola vytvorená tak, aby pripomínala žalár. Druhá časť bola o trochu zaujímavejšia a bola zameraná na históriu Slovinska prostredníctvom vitrín s predmetmi. Nevšedné bolo to, že niektoré okienka vo vitríne boli otvorené a dalo sa daných predmetov dotknúť, ohmatat ich. Bolo to šťastie máťúce, pretože niekedy sa nedalo hneď rozpoznať, či sa daný predmet môže chytať, no každopádne to vyvolávalo záujem návštevníkov, pretože mohli zapojiť ďalší, ako len zrakový zmysel. Ani v tomto múzeu sme nemali sprievodcu, ale dostatočne ho nahradila Mgr. Saša Vojtechová Poklač, PhD., ktorá nás expozíciou previedla, čím nám viac priblížila jednotlivé predmety, ku ktorým inak absentovali popisy. Súčasťou hradu je aj vyhladková veža, ktorú sme nemohli vynechať. Všetci sme si ju vyšliapali a následne aj dost dlho vychutnali výhľad na mesto a okolie, ktorého dominantu tvorili Alpy. Našou poslednou zastávkou na hrade bolo premietanie krátkeho, dvanásťminútového dokumentárneho filmu o histórii hradu v angličtine. Vďaka tomu, že dokument nebol dlhý, bol veľmi vecný a jeho vizuálne spracovanie bolo dost zaujímavé na to, aby nás zaujalo a zapamätali sme si jeho obsah. Po hrade nás čakal už len rozchod na Dračom moste (Zmajski most) a individuálny program. V rámci neho sme sa mohli najesť, posediť si v hociktorej v mnohých kaviarni, ale hlavne sa dôkladnejšie poprechádzať po centre, vidieť ešte také pamätihodnosti ako Katedrálu sv. Mikuláša, Robbovu fontánu, Slovinské národné múzeum, Slovinskú národnú galériu, Park Tivoli a mnohé iné. Individuálnym programom sa skončil náš deň v Lubljane a čakala nás len cesta autobusom naspäť do hotela.

V tretí, posledný celý deň v Slovinsku, sme mali naplánovanú návštevu múzea ťažby soli z mora (Sečoveljske soline). Ako novinku mali v múzeu solárny vláčik, ktorým nás priviezli do blízkosti zrekonštruovaného domu, kde kedysi bývala rodina ťažiaci soľ a dnes sa tu nachádza múzeum ťažby soli obsahujúce rôzne predmety súvisiace s ťažbou soli a udržiavaním soľných bazénov. Na poschodí domu bol už samotný byt aj s nábytkom, ktorý bol usporiadaný tak, aby čo najvernejšie priblížil, ako to kedysi v dome vyzeralo, keď tam bývala celá rodina, ktorá sa tam v sezóne dočasne presídlila. V tejto časti nám sprievodca priblížil rodinný život,

zatiaľ čo na prízemí nám porozprával o jednotlivých predmetoch a ich využití. Vonku nám sprievodca vysvetlil, ako prebieha samotná tvorba solí, následne jej spracovanie a ťažba.

Zo solín sme si to autobusom zamierili rovno do neďalekého prístavného mesta Koper. V ňom sme absolvovali prehliadku centra, v rámci voľného programu niektorí išli na vyhlídku do veže Katedrály sv. Nazarusa. Okrem toho sme v Koperi mohli vidieť nákladný, ako aj osobný prístav alebo Pretoriánsky palác a Palác Loggia postavené v benátskom gotickom štýle. Po krátkom rozchode sme sa opäť všetci zišli v autobuse a naším posledným cieľom dňa bolo mesto Piran. Tu mnohí z nás opäť riešili dilemu, či si vybrať Múzeum mora, alebo Akvárium. Obe skupiny si svoju voľbu pochvaľovali a ani jedna by svoj výber nemenila, z čoho sa dá usúdiť, že obe atrakcie sa študentom páčili. Piran nie je rovinaté mesto, je postavené na úpätí kopca, na ktorom sa nachádza Kostol sv. Juraja, kam sme sa aj vybrali. Bol odtiaľ nádherný výhľad na more a dokonca sme mohli vidieť Taliansko, ale aj Chorvátsko, keďže Slovinsko má len 47 km dlhé pobrežie. Tento kostol bol posledný spoločný bod programu pre daný deň. Tí, čo už boli unavení, mohli ísť na hotel, niektorí sa išli kúpať do bazénov, iní sa šli opaľovať na pobrežie a my „vytrvalci“ sme ešte navštívili mestské hradby.

V posledný deň exkurzie bola dohodnutá prehliadka jedného z najzaujímavejších slovinských hradov, Predjamského hradu. Ako už napovedá názov (jama = jaskyňa), hrad je vstavaný do vápencovej skaly vo výške 123 m, v ktorej ďalej pokračuje jaskynný systém. Tvoria ho teda dve časti, jedna postavená ľuďmi a druhá, staršia, vytvorená prírodou. Prehliadka hradu aj so sprievodkyňou netrvala dlho, ale i tak nás prechádzanie jednotlivými schodiskami a miestnosťami prepojenými so skalou fascinovalo. Napriek tomu, že v hrade sa nenachádzalo veľa nábytku a iných zbierkových predmetov, hrad mal svoju atmosféru. Po prehliadke sme si mohli ešte v malom obchodíku kúpiť nejaký ten suvení, ale nezdržali sme sa dlho, pretože nás ešte pred cestou domov čakalo ľadovcové jazero Bled. Po nedlhej ceste k jazeru, ešte pred tým ako sme k nemu úplne zišli, sme sa zastavili v jednej cukrárni, kde sme všetci dostali miestu tradičnú špecialitu – Bledský krémeš. Ten je veľmi podobný nášmu slovenskému krémešu, no má trošku inú receptúru, avšak na pohľad je taký istý. Zákusok bol dosť veľký i na to, že niektorým poslúžil aj ako sladký obed a nám už potom nič nebránilo ísť a „vychodiť ho“ okolo krásneho jazera Bled. Na jazere sa môžete člňkovať a člnom sa dostať až na malý ostrov s Kostolom Panny Márie, alebo sa môžete vybrať na hrad Bled týčiaci sa na brehu nad jazerom. Z časových dôvodov nám musela stačiť iba prechádzka okolo jazera, pričom sme si mohli maximálne vychutnať nádherné okolie aj s výhľadom na Alpy a poslednýkrát sa pokochať krásnou slovinskou prírodou, pretože nás čakala už len šesťhodinová cesta domov.

Program exkurzie bol ako aj po iné roky veľmi rozsiahly a veľmi pútavo naplánovaný. Videli sme množstvo múzeí, pamätihodností a prírodných útvarov a počuli niekoľko veľmi dobrých študentských referátov. Hoci prioritou bola odborná stránka, ktorá bola určite naplnená, myslím, že exkurzia bola hodnotná i po tej ľudskej stránke. A to nielen v prístupe pedagógov, ale aj v tom, že priniesla možnosť lepšie sa navzájom medzikatedrovo spoznať a utužiť tak vzájomné vzťahy medzi študentmi fakulty.

Lea Daňková

Pokyny pre autorov

Maximálny rozsah príspevku je 25 NS (25 x 1800 znakov). K príspevku je potrebné dodať základné údaje o autorovi (email, tituly, organizáciu, ktorú zastupuje v anglickom jazyku), abstrakt (do 10 riadkov) a 5 kľúčových slov, oboje v slovenskom aj anglickom jazyku. S autorom pred publikovaním redakčná rada časopisu *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* v zastúpení predsedu redakčnej rady podpisuje licenčnú zmluvu o zverejnení diela a autenticite príspevku. Základnou citačnou normou je norma ISO 690.

Textová časť: Text sa nepokúšať zalamovať ani špeciálne upravovať, odstavce bez tabulátora! Písmo Times New Roman, veľkosť 12, normal, bez zvýrazňovania. Riadkovanie 1,5. V prípade priamych citácií písať kurzívou. Odkazy na pramene a literatúru zásadne uvádzať v poznámkach pod čiarou v tvare:

Odkaz na monografie:

- MLYNKA, Ladislav. *Remeselník vo vidieckom prostredí : Remeslo a status remeselníka v lokálnom spoločenstve*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 56.

Odkaz na štúdie (v prípade, že je uvedený v zborníku aj editor, uveďte ho za názvom zborníka):

- MLYNKA, Ladislav. Tradičné výrobné stavby v obci a ich vplyv na utváranie medzietnických kontaktov. In: *Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku*. Bratislava : Katedra etnológie FF UK, 1992, s. 64-70.

Odkaz na už citovaný zdroj v texte:

- MLYNKA, ref. 1, s. 50. - číslo ref. je číslo poznámky pod čiarou, v ktorej sa nachádza už citovaná práca prvýkrát s celým bibliografickým údajom.

Odkaz na archívny dokument:

- MVSRSlovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918-1928 (ďalej f. MPS), škatuľa (ďalej škat.) č. 277, sign. č. 1234/1920 prez.

Prílohy:

- Obrazové prílohy zasielajte samostatne vo formáte jpg, jpeg, bmp v rozlíšení min. 300 dpi a riadne označené a identifikovateľné. V texte uveďte popiskom, kde by mal byť obrázok umiestnený. Tabuľky a grafy je potrebné zasielať osobitne aj priamo v štandarde xls, xlsx (excel).